

هەلويستان ويلايەتىن ئىكىرىقى يىن
ئەمرىكا - فەرهەنستا - بەريقانيا

ژ سەرھەلداانا باشورى كوردستانى و دەرئەنجامىن وى

5 ئادارا 1991 - 10 چىرا ئىكىن 1991

نىيىدىن

ھيام حاجي احمد

هەلویستى ویلايەتىن ئىكگرتى يېن ئەمریكا - بەریتانیا - فەرەنسا

ژ سەرھلدانا باشورى كوردىستانى و دەرئەنجامى وى

5 ئادارا 1991 - 10 چريپا ئىككى 1991

ھىام حاجى احمد

- نافى پهرووکى: هەلویستى وىلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا - بەریتانيا - فەرەنسا ۋ سەرھلەدانا باشورى كوردستانى و دەرنئەنجامى وى ۵ ئادارا ۱۹۹۱ -
- چەپىيا ئىكى ۱۹۹۱
- نافى نېيسەرى: ھيام حاجى احمد
- بابەت: مىزۇوپا نوى يَا كوردى
- دىزايينا نافەرۆكى: ماھر طاهر كىستەمى
- بەرگ: ئومىڭ رۆزبەيانى
- چاپا ئىكى
- ھەزمارا سپاردنى: (D- ۲۷۳۵ / ۲۲)
- چاپخانە: چاپخانە يَا پارىزگەها دھۆكى / دھۆك - كوردستان

سُوپاںی و ریز ...

بو پروفیسۆر دکتۆر "عەلی تەتەر" پارێزگاری دھۆکى، كو ب ئەركى چاپىكىندا فى پەرتۇوگۇ رابوو يە.

ەھۋا ئۇنامەتى كېلىپ

پیشەکیا په رتۆوکى

سەرھلدا納ا بھارا ۱۹۹۱ ل باشورى كوردىستانى خالەكا وەرچەرخانى و رويدانەكا ۋەبر بۇ د دىرۋكا بزاقا رزگارىخوازا كوردىدا، كو ب رەنگەكى بۇويە ئەگەرى گەرم بۇونا دۇزا كوردى ل سەر ئاستى ھەرىمى و ناقدەولەتىدا.

گەلى كوردىستانى د ماوهىي كىمتر ژ مەھەكىدا شيان زۇرىنەيا دەقەرەن ئەلە كوردىستانى، كو كەركوك ژى ل گەلدا بۇو، ئازاد بكمەن، بەلى ژلايەكى دېقە هەلوىستىن وىلايەتىن ئىكەرتى يىن ئەمرىكا و بەريتانيا و فەرەنسا ل ھەمبەر ئەقى سەرھلدانى يى جىڭىر نەبۇو، ھەروەسا ھەلوىستىن نەرىنى بەرامبەر ئۇپۇزسىونا عيراقى ب گشتى و كوردان ب تايىبەتى نەبۇون، نەخاسىمە پشتى ئارمانجىن ھەفپەيمانان دياربوبوين كو گرىدای لادانا رېيما عيراقى نىن، ژ وانزى ئەنجامدا納ا گوھۇرىننان د ئىكەتىا ئاخال عيراقىدا، لەورا حکومەتا عيراقى ھەر زوى دەست ب رېكخىستنا كەرتى لەشكەرى كر و ھېرشهكا بەرفەل ھەمبەر ھەمى دەقەرەن سەرھلدان كرى ئەنجامدا، ئەۋۇزى بىز رېيما بكارئىنانا ھەمى جۇرىن چەكى ژ وان چەكى گران و قەددەغەكى، نەخاسىمە پشتى ھىزىن ھەفپەيمانان ھەمى ئاسانكارى بۇ پاسەوانىن كومارى يىن عيراقى كرین بۇ دووبارە كونتولكرنا دەقەرى، د بەرامبەردا ھىزىن ھەفپەيمانان ب تىن چافدىریا رېيما عيراقى دىكى ل دەمىن چەكى خۇ ئاراستەى گەلىن عيراقى دىكى ب گشتى و گەلى كوردىستانى ب تايىبەتى.

ھىزىن چەكدارى يىن عيراقى دەست ب ھېرشن خۇ يىن درندانە ل سەر بازىر و بازىركىن كوردىستانى ل ۲۸ ئادارا ۱۹۹۱ كى، دەرئەنجامى ئەقى چەندى گەلى كوردىستانى ئاوارەى دەقەرەن سنورى يىن ھەردۇو وەلاتىن تۈركىا و ئىرانى بۇو، كو ب (كۆچا ملىونى) يى بەرنىاسە، ل ئى نىسانا ۱۹۹۱ زۇرىبەيا

خەلکى بازىر و گوندان مالىن خۇ ھىلان و بەرهە خالىن سنورى چوون، ژلايىخۆقە چاقدىرىن رىكخراوين مرۇقى و بەرپرسىن ناقدەولەتى رەوشانابەرەن كورد ب کارەساتا سەردەمى نوى وەسفكر.

زېھر ئەھى توندوتىزى و درەندەبىا رژىما عيراقى ب دەزى گەلى كوردىستانى بكارئىنای و كوجا مليونى يا گەلى كوردىستانى د مىزۋوپا نوى يا گەلىن جىهانىدا يى بى وىنەبۇو، وەلاتىن ھەۋپەيمان بريارا ئەنجامدانا رىكارىن ناقدەولەتى بۇ پاراستنا كوردان دا، كول ۵۵ نيسانا ۱۹۹۱ بريارا (۶۸۸) ئەنجومەننى ئاسايىشا ناقدەولەتى دەرچوو، ل دويىش ئەھى بريارى نەتەوەپىن ئىكگىرى پەنسىپەكى نوى د بەرژەوەندىا مافىن مرۇقايدەتىن و ماق دەستيۇەردىنى د كاروبارى، ئاقاخۆپى يىن وەلاتان دا، ئەھى بريارى سەركوتىرنا خەلکى سقىلى كوردىستانى ژلايىخۆپەن رژىما عيراقى فە شەرمەزار كر و بريارا هارىكاريا پەنابەران و هنارتى خوارن و دەرمانان ژى دا، بەلى ژ ئەگەرى نەبۇونا رىكخستنى و زەحەمەتىا گەھشتىندا هارىكاريان ل ئەھى دەمى بەرتەنگدا، ل ۱۶ نيسانا ۱۹۹۱ ب بريارەكا تاكلايمەن كو ژ لايىھەرسى دەولەتىن ھەۋپەيمانقە (وپلايەتىن ئىكگىرى يىن ئەمرىكا، بەريتانيا، فەرەنسا) فە بۇ داناندا دەقەرەكە ئارام بۇ كوردان هاتە دەركىرن، د دويىقدا دەلىقەكادى هات كو گرىدای فەكىشاندا دام و دەزگەھىن حكومەتا ناڤەندى يا عيراقى بۇو ژ بازىرىن سەرەكى يىن كوردىستانى و ل دويىقدا زەمینە خۇشكەر بۇ پەيدابۇونا دەستەلەتداريا شەرعى يا كوردىستانى و ئەنجامدانا ھەلبۈارتنان و دامەززاندى ئەنجومەننى نىشتىيمانىي كوردىستانى ل ۱۹ گولانا ۱۹۹۱.

پروفېسۈر ئەرىكار

د. خەلیل مەستەفا ئۇسمان

پیشەکیا فەکولینى

داگىركرنا كويتى ژ لايى حكۆمەتا ئيراقى فە ل ۲ تەباخا ۱۹۹۰ءى، و بەرپابونا شەرى كەندافى ل ۱۷ كانونا دووئى ۱۹۹۱ءى رەنگەدانىن نېقەدولەتى و هەريمى و ناخۆيى پەيداگىن، و كارتىكىرنەكا ئىكسەر ل سەر پېشەچوونا دوزا كوردى دروستكىر و بەرهى كوردىستانى هەولدا مفای ژ ئەقى دەلىقى وەرگرىت، ژينگەھ و رەوشە خراب يا دارايى و ئابورى و سىاسى و چڭاكى يا كوردىستانا باشور يا گونجاي و بەرھەقبوو كو سەرھەلدا باشورى كوردىستانى يا سەرتاسەرى ژى دروستبىيت و زۇربەيا بازىر و بازىركىن باشورى كورستانى بەھىنە رزگاركىن.

سەرھەلدا خالەكا وەرقەرخانى و رويدانەكا مىزۇوېي يا مەزن بۇو د مىزۇويا بزاڭا رزگارىخوازيا كوردىدا، هەزروەسا بۇ ئەگەرئى دياربوبونا دۆزا كوردى د گورەپانا هەريمى و نېقەدولەتىدا، و ل رىزا ئېتكى دھىت ژ ئارىشىن گەفى بۇ نە سەقامگىريلما ناوچى، كو پىدۇي ب چارەسەزىيەكا رەھرىشالى ھەيمە. گەلى كورد شىا زۇرىنه يا دەقەرەن كوردى د ماوى (۲) حەفتىاندا ئازاد بىھەن، بەلى ل دەمى حكۆمەتا ئيراقى زانى، كو وىلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكىا نەفيت رەزىما صدام حسىنى لادەت، دەست ب رېكخستنا كەرتىن لەشكەرى كر، ھېرىشەكا دژوار كرە سەر دەقەرەن سەرھەلداي ب رېڭا بكارئىنانا ھەمى جورىن چەكى گران و دەولەتىن ھەۋپەيمان ب تىنى تەماشەئى ئەقى چەندى دەرى و د بى ھەلوېست بۇون. سەرەرائ ئەھى چەندى، كو ژىي سەرھەلانى يى كورت بۇو، ل ۲۸ ئادارا ۱۹۹۱ءى رەزىما ئيراقى دەست ب ھېرىشكەرنى ل سەر دەقەرەن كوردى ئەنجامدا و بازىرەن كوردى ئېڭ ل دويىش ئىكى كەفتە د دەستى رەزىمەدا، و چارەنۋىسى

سەرھەلدارى ژناقچوون بۇو، رژىمى دووبارە كونتول ل سەر ھەمى دەقەرىن سەرەگى يىن كوردى كر، ھەتا ل ۳۱ ئاداري گەھشتىيە نىزىك دەقەرىن سنورى، دەرئەنجامى ۋىچەندى خەلکى باشورى كوردىستانى ئاوارەدى دەقەرىن سنورى ل گەل ھەردۇو وەلاتىن تۈركىيا و ئيرانى بۇون، كو د دەزگەھىن راگەھاندىنى يىن جىهانىدا ب (كوجا ملىونى) ھاتە ناساندىن. چاقدىر و بەرپرسىن نىقدەولەتى رەوشَا پەنابەرەن باشورى كوردىستانى ب كارەسات وەسفىك، كارەساتا كوردان بۇ جەن گرنگىپېيدانا جىهانى ھەمىي و كارىگەرى ل سەر رايى گشتى يا جىهانى كر، ج يا جەماودى بىت يان يا فەرمى، ھەروەسا ھەفسوز بۇون بەرامبەر گەلىن كورد. وەلاتىن ھەفپەيمان بريارا ئەنجامدانا رىكارىن نىقدەولەتى بۇ پاراستنا كوردا دا، كو ل ۵ ئى نيسانا ۱۹۹۱ي بريارا (۶۸۸) ژ ئەنجومەنلى ئاسايشا نىقدەولەتى دەرچۇو، ئەڭ بريارە ب دەرى كريارىن رژىمما ئيراقى ھاتە دەركىن، ل دويىش ئەقى بريارى نەتهوھىيىن ئىكەنلىكى پەنلىكى نوى دانا، بەرۋاھىزى پەنلىكى دەستيۆهرنەدانى دكاروبارىن ناخوخىيىن وەلاتاندا، ئەۋۇرى رىدان ب رىكخراوا نەتهوھىيىن ئىكەنلىكى دەستيۆهردانى بىكەن د بەرۋەھەندا ماھىيەن مەرقىدا، ئەقى بريارى ئەو سەركوتىرنا خەلکى سقىل يى ئيراقى ب گشتى و كورد ب تايىبەتى ژ لايى رژىمما ئيراقىقە توش بۇوينى شەرمەزاركىن، و بريارا ھارىكاريكتىن پەنابەران و ھنارتىن دەرمان و ئاهىن خوارنى دا، بەلى ژ ئەگەرى نەبوونا رىكخستنى و زەحەمەتىا گەھشتىندا ھارىكارييان د ئەھىز قۇناغىيدا، ل ۱۶ ئى نيسانا ۱۹۹۱ي ب بريارەكا تاك لايەن ژ لايى ھەر(۲) دەولەتىن ھەفپەيمانقە و يلايەتىن ئىكەنلىكى يىن ئەمرىكى و بريانيا و فەرەنسا دەركىن، دەلىقەيمەكاكا زېرىن بۇ كوردان پەيدابۇو، ئەۋۇرى ب داناندا دەقەرەكاكا ئارام بۇ كوردان، د دويىشدا دەلەقەيمەكاكا دى ھات ئەۋۇرى پېشى نە سەركەفتىندا دان و ستابىدىن، و قەكىشانان حكۆمەتا ئيراقى و ھىزىن ھەفپەيمان ل ۱۰ چىريا ئىكىن ژ باشورى كوردىستانى، ئەقى

چهندی زهmine خوشکر بو دیاربیوونا دهستهه لاتهکا کوردى ل ناوچى ژبو پرکرنا
وی فلاحیا کارگیری، ول ۱۵ کانونا ئىكىن ۱۹۹۱ بەرهى کوردستانى بريارا
ھەلپازارتىن ئەنجومەنى نىشتىمانىي کوردستانى دەرئينا.

گرنگيا ئەقى قەكۈلىنى بو ئەوي چەندى دزفريت، كو قەكۈلىنا مە ل
سەر قۇناغەكا هەستيار و گرنگ و پرى رويدانە ل باشورى کوردستانى دنابېھرا
۵ئادارا ۱۹۹۱ تا ۱۰ چريا ئىكىن ۱۹۹۱، كو دھىيە هەزمارتىن ب خالەکا
ودرچەرخانى و رويدانەكا مىزۇوېي يا مەزن د مىزۇوېي بزاڭا رزگارىخوازيا
کوردىدا و پەيدابۇونا قەوارەيى کوردى ب شىوهكى فەرمى ل سەر ئاستى
ھەرىمى و نىقدەولەتى پشتى بريارا ئەنجومەنى ئاسايىشا نىقدەولەتى يا (۶۸۸)
ژبو کارىن مەرۆفايەتى و قورتاركىرنا خەلکى باشورى کوردستانى ژ مرنى پشتى
كوجا وان يا ملىونى بو سەر سەنۋەرپەن دەولەتىن جىران، ئەوا ل ۵ نىسانا ۱۹۹۱
ھاتىه دەركىن و بريارا چىكىرنا دەقەرا ئازام و دانانا ھىلا (۳۶) دىرىپەن، بۇ
قولتاركىن وزفانىدا وان بۇ دەقەرپەن کوردىشىن، ياكول ۱۶ نىسانا ۱۹۹۱ ھاتىه
دەركىن، ئەۋۇزى پشتى بورىنا چەندىن سالان ل سەر گرىيىداندا دەقەرپەن ب دەولەتا
ئيراقى قە لدويف بريارا كومەلە گەلان ل ۱۱ اکانويينا ئىكىن ۱۹۲۵، وبقى چەندى
دەقەرا باشورى کوردستانى ھاتە قوتىرن ژ ئيراقى وبۇ ئەگەرپەن پەيدابۇونا
قەوارەكى کوردى يى نىمچە سەربخوه ل باشورى کوردستانى و بەرپابۇونا
ھەرىمەكا کوردى ل سەر نەخشى جىهانى.

ئارمانج ژ قەكۈلىنى دياركىرنا ھەلوىستى ويلايەتىن ئىكەنلىكى
ئەمرىكى و برييتانى و فەرەنسى ژ سەرھەلدا نا باشورى کوردستانى، مە دخوازت ب
رىيکا قى قەكۈلىنى بەرسقا ھندەك پرسىياران ئاشكەرا بکەين. ئايە سەرھەلدا
پروسەيەكا نىشتىمانى ياخومالى بۇ؟ يان ژ قەرىزىا فاكتەرى دەقەرپەن بۇ؟ كوجا

مليونى بەرنامه‌ريزى بو ژلايى دەولەتىن زلهىزقە يان نەچارى بۇو؟، دىسان دان و ستابندن ئومىدەك بو يان ديفاكتو بۇو؟، دەركرنا بريارا (٦٨٨) و چىكىدا دەقەرا ئارام و دانانا هىلا (٣٦) ژبو قورتالكرنا مللەتى كورد يان ژبو هەبۇنا هىزەكا بىيانى ل رۆز ھەلاتى نافىن ب سەركىشىا ويلايەتىن ئىكگرتى؟ ھەول ھاتىيە دان بەرسقا پرسىاران د فەكولينىدا بھىتە دان.

و دياركرنا كاريگەريا ئەقى چەندى ل سەر بزاڭا رزگارىخوازيا كوردى ل كوردىستان باشور نەخاسمه، كو دەرىئەنجامىن كاريگەر پەيدا بۈويىنە مينا دانانا دەقەرا ئارام و درستبۇنا دىرى فرينى و فەگەراندىنا كوردان بو جەپىن وان يېن رەسەن و خۆشكىدا زەمینەيى ژبۇ دەستەلاتىپا كوردى لسەر دەقەرىن كوردىشىن ژبۇ پەركرنا ۋالاهيا گارگىرى ئەقى ژ رويدانىن ل ٥ ئادارا ١٩٩١ - ١٠ چریا ئىككى ١٩٩١ پەيدابۇين.

ژبهركو بابەتى فەكولينى يى پرى رويدان و پىزانىنин گرنگ بۈويە لهورا سروشتى فەكولينى وەسا خواستىيە فەكولينى ل سەر پىشەكى و دەرازىنك و سى پىشان بھىتە دابەشكىن زىدەبارى ئەنجامان، پاشبەند و ليستا زىدەران. دەرازىنك ب نافى شەرى كەندەفيي دووى و رەنگەدانا وى ل سەر بارودوخى سىاسى و لەشكەرى ل باشورى كوردىستان.

پىشقا ئىككى ل ژىير ناقۇنىشانى؛ سەرھلدانا بەهارا ١٩٩١ ل باشورى كوردىستان، ئەق پىشكە ژ سى تەوران پىك دەيت، تەوهرى ئىككى؛ سىاسەتا حکومەتا بەعس بەرامبەر مللەتى كورد تا بەرپابۇونا سەرھلدانى. تەوهرى دووى؛ رويدانىن سەرھلدانى ٥ ئادارا ١٩٩١ - ٣١ ئادارا ١٩٩١ ، تەوهرى سىتىي؛ ئەگەرىن ژ ناقچۇونا سەرھلدانى و دەرىئەنجامىن وى كرييە.

پشکا دووی ل ژیر نافونیشانی؛ ههلویستی ویلایهتین ئیکگرتی بین ئەمریکا ژ سەرھلدانا ۵ ئادارا ۱۹۹۱- ۳۱ ئادارا ۱۹۹۱، ژ دوو تەوەران پىكىدھىت، تەوەرى ئىكى؛ ههلویستی ویلایهتین ئیکگرتى بین ئەمریکا ژ بەرپابۇونا سەرھلدانى، تەوەرى دووی؛ ههلویستی ویلایهتین ئیکگرتى بین ئەمریکا- بەريتانيا- فەرنسا ژ ژنۋچۇنَا سەرھلدانى.

پشکا سىيى ل ژير نافونیشانى؛ ههلویستی ویلایهتین ئیکگرتى بین ئەمریکا-بەريتانيا-فەرنسا ژ دەرئەنجامىن سەرھلدانى ھەر ژ نيسانا ۱۹۹۱- ۱۰ چريا ئىكى، ئەف پشکە ژ سى تەوەران پىكىدھىت، تەوەرى ئىكى؛ رۆلى ویلایهتین ئیکگرتى بین ئەمریکا- بەريتانيا- فەرنسا ژ كوج ملىونى و دەرئىخستنا بىريارا (۶۸۸)دا، تەوەرى دووی؛ رۆلى ویلایهتین ئیکگرتى بین ئەمریکا- بەريتانيا- فەرنسا د داناندا ھىلا (۳۶)دا و پەيداكرنا دەفھەرا ئارام، تەوەرى سىيى؛ رۆلى ویلایهتین ئیکگرتى بین ئەمریکا- بەريتانيا- فەرنسا د فەگەراندىنا پەنابەرىن كورد بۆ كوردىستانى، تەوەرى چارى؛ ههلویستی ویلایهتین ئیکگرتى بین ئەمریکا- بەريتانيا- فەرنسا ژ دان و ستاندىن د نافېھرا حكۆمەتا ئيراقى و سەركەدايەتىا بەرە كوردىستانى.

دەربارە ئەكۈلىنىن بەرى بىن گىرىدای بابەتى ۋى نامى، ئەكۈلىنىن جودا جودا ھاتىنە ئەنجام دان ل دور سەرھلدانا بەهارا (۱۹۹۱) ئى ل باشورى كوردىستانى د قۇناغا نامىدأ، وەكى تىزى دكتورايى يى هيوا مىنە مەممود، ههلویستى ولاتلىرى رۇنالى بەرامبەر بە كوردىستانى ئيراق ئادارى ۱۹۹۱-ئەيلولى ۱۹۹۸، و هەروەسا ناما ماستەرى يى هەلكەفت عبد الواحد الصالح، پىشھاتىن سىياسى ل كوردىستانى ئيراقى (۵۵ ئادارا ۱۹۹۱- ۱۹۹۴) يە، بەلى تايىبەتمەندىيا ۋى نامى

دیاردبیت ژ ههلویستی شهقامی جیهانی ژ وان پیشهاهاتین سیاسی ئەوئن ل
ههريما کوردستانی رويداين.

د ئەقى فەكۈلېنىدا مفا ژ كومەكا ژىددەرەن جۇرا وجۇر ب زمانىن
كوردى، عەربى، ئىنگلېزى، فارسى، توركى، فەرنىسى و ئەلمانى. ئەو ژىددەرەن
مفا ژى هاتىنه وەرگرتەن وەكى پەرتۇوکا پ.ى.د. ئاراس عەبدولەحمان مسەھا
(ھۆكارەكانى سەرھلەدان و خۇ ئامادەكىرىنى پارت و رېكخراوه كوردىيەكان بۇ
راپەپىن ئادارى ۱۹۹۱)، كو د قى پەرتۇوكىدا باس ل هوکارىن سەرھلەدانى و
ئامادەكارىن ھەمى پارتىن كوردى ژ سەرھلەدانا بھارا (۱۹۹۱) دىكت، كو د
دەرازىنك و ھەر چار پىشقاندى مفا ژى هاتىھ وەرگرتەن، د ھندەك ھەلویستاندا
يى بى لايەن نەبو، وەھروھسا ب كورتى باس ل سەرھلەدانا ھندەك بازىران كري،
وەكى سەرھلەدانا دھۆكى. و پەرتۇوکا جوناثان راندل ل ژىر نافۇنيشانىن (اماھىيە في
شقاق دروب كوردستان كما سلكتها) مللەتك د ژىكەبۇونى دا رىيەن كوردستانى
وەكى تىرا دەربازبويم، كو ئىك ژ وان پەرتۇوكىن گرنگە، چونكە ب ھويرى باس
ل مىزۇويا كوردى كري، و بى لايەن، و راستگوئى، و ب وېرەكى ھەمى رويدان
دارىزتىنە، ھەروھسا كەسەكى ھەفچەرخى رويدانايە، ل پىشقا ئىكى و دووئى و
سييىن و چارى مفا ژى هاتىھ وەرگرتەن. و پەرتۇوکا فاضل الزهاوى ل ژىر
نافۇنيشانىن (حرب الخليج وانتفاضة كردستان العراق) شهرى كەنداشى و
سەرھلەدانا كوردستانان عيراقى، شىوهكى بەرفە باس ل رويدانىن سەرھلەدانى
كري، ھەرچەندە د ھندەك رويداناندا يى بى لايەن نەبۇويە، ئىكى و دووئى
سييىن و چارى مفا ژى هاتىھ وەرگرتەن. و پەرتۇوکا (Chris Seiple) ل ژىر
نافۇنيشانىن (The U.S. Military / Ngo Relationship In Humanitarian Interventions
پەيوەندىيەن لهشكەرى ولايەتىن

ئىكىرىتىيىن ئەمريكا دكەت ل گەل رېكخراوىن نەحکومى د مایتىكىرنىن مەرۇۋاھىتى، ھەروەسا ھارىكارىن نەتهويىن ئىكىرىتى دكەت و پلانىن قورتالىرىن وقەگەراندىنا پەنابەرا بولۇشىنىڭ سەھىپىسىنىڭ و چارى مفازى ئەتىيە وەرگەرتىن. وپەرتۇوکا (Hajer Gueldich) ل ژىئر نافۇنىشانىن (Droit D'ingérence Et Interventions Humanitaires: E'tatde La Pratque Et Du Droit International) دەستتىيەردىنى و دەستتىيەردىنىن مەرۇۋاھىتى: كارپىكىرن و ياسايا نىف دەولەتى، كۆباس ل ماق مایتىكىرنى د ھەقىرىكىن نىقدەولەتىدا دكەت و باس ل ھەردۇو بىرىارىن (٦٨٨) و دانانَا ھىلا (٣٦) دكەت، كۆ د پشقا سىيىن و چارىدە مفا ژى ئەتىيە وەرگەرتىن، ھەروەسا بىكارئىنانا رۆژنامان ژى ژ بەركو رويدانىن رۆژانە، و د دەمىن ئەھى رويدانىدە توماردىكى لايەتكىن گۈنگ و سەرەتكىن ۋىنامى بۇو، ھەروەسا چاپىكەفتەننىن كەسايەتى ئىك ژ زىدەرەن گۈنگىن ۋىنامى بۇو، وبىكارئىنانا بەلگەنامان و نامىن ماستەر و دكتورايىن ئەف نامە زەنگىنلىكى كرييە.

يا خۇيايە ژى فەكۈلينا ئەكادىمىي ياخىن ئاستەنگ و گرى ئىنە، كۆ ئەف فەكۈلينە توشى ئاستەنگىن مەزن بۇويە، گۈنگەرەن ئاستەنگ ھەمى ئەو ژىدەرەن، كۆ فەكۈلەر پشت بەستنى ل سەر بکەت، ب زمانىن بىانى بۇون، وەكى فەرەنسى، و ئىنگلەيزى، و تۈركى، و فارسى، و ئەلمانى، كۆ ئەف وەلاتە بۇون، ژىدەرەن وان بىرىاران، و ژېھر كاودانان و نەدانان ۋىزا بولۇشىنىدا ئەن وەلاتان ژ لايەكىفە، دىسان نەبۇونا ئەرشىفەكى نەتهوھى ل كوردىستانى، ھەروەسا ب دەستقەھىننانا بەلگەناما ئىك ژ ئاستەنگىن دىيىن ۋىنامى بۇو، بەلى ئەف چەندە نەبۇو رېڭر و مە ھەولدا ل دىف شىانان ئارىشى چارەسەر بکەين.

ل دویماهین ههژیه بېزىن کو ج نېیسین د بى كىم و كاسى نابن، بەل
ھىقىدكەين ئەڭ كاره ببىته خزمەتەكا بچىك بۇ پەرتوكخانە و دىرۋۆكا مللەتى
. مە

ھەۋالنامەي كېتىپ

دەرازىنك

شهرى كەنداقىي دووئى و رەنگەدانا وى ل سەر
بارودۇخى سىاسى و لەشكەرى ل باشورى كورستانى

ھەوانانمەي كېتىڭ

ەھۋانىماھى كىتاب

دەرازىنك

شەرى كەنداقىي دووئ و رەنكەھدا نا وى ل سەر بارودۇخى سياسى و لەشكەرى ل باشورى كوردىستانى

ھەر ژ دەستپېتىكا دامەزراندىنا شاهنشىينا ئيراقى ل سالا ۱۹۲۱ءى، ئاخا كويىتى^(۱) ئارمانجا سىستەمەن سىاسي يىن حوكمرانى يا ئيراقى بۇو، جاران سنورىن وى دهاتنه بەزاندىن و گەفيں زەراندىنا وى بۇ ئاخا ئيراقى دهاتنه كرن، بەلى ئەق گەفە د ئەوى ئاستىدا نەبۇون بىنە ئەگەر كرنا ئاخا كويىتى، ھەروەكول ۲ى تەباخا ۱۹۹۰ءى رويداي^(۲).

شەرى داكىركرنا كويىتى بۇ چەندىن ئەگەران دزقريت، ژ وان ژى ئەو كاريگەرىيىن ئابورى و سىاسي و جقاکى يىن (شەرى ئيراقى و ئيرانى)^(۳) بۇون، كو

(۱) كويىت: نافى كويىتى ل چەرخى ھەقدى زايىن د نەخشەمەن قۇرۇپىدا ل ژىر نافى (القرىن) دياربوبويه، كو بچويكىرنى نافى (قرن) ب واتا شاخ واتە چىايى بچويك د زمانى عەرەبىدا دهيت، كو مەبەست بىن ئەو بلنداهىيە ياكو بازىرى كويىتى ل دور ھاتىيە نافاكرن، كو دكمەفيتە بانى (بەيەتى) يىن، كو كەلە (السىف) ل نىزىك وى ھاتىيە ئافاكرن. (بۇ پەت پېزەنلىك بىنرە// عبدالە يوسف الغنيم وآخرون، العدوان العراقي على الكويت، مركز البحوث والدراسات الكويتى، [د. م]، [د. ت]، ص ۱۶ و ما بعدها).

(۲) محمد سهيل طقوش، تاريخ العراق الحديث والمعاصر، طا، دار النفاثس، بيروت، ۲۰۲۰، ص ۳۷۵.

(۳) شەرى ئيراقى و ئيرانى: ل ۲۲ ئى ئەيلول ۱۹۸۰ءى د نافبەرا ھەردوو دەولەتىن جىران يىن ھەفرىك دەستپېتىك و بۇ ماوى نىزىكى ھەشت سالان بەردەۋام بۇو، ئەق شەرە ب درىزتىرين شەر د مىزۈوپا جىهانا سىيىن يانى دەيىتە ھەزمارتن، كو ھەمى ھىزىن سەرەكى پېشكەر بۇون ج د ھەفرىكى سىاسي ياز ئەنجامى شەرى پەيدابوو يان ب ئەنجامدا نا شەرى ل ناوچى رويداي، د سەر ھەندىرا، كو شارەزايىن لەشكەرى ب شەرەكى ھەشكەتىي د ھەزىمەن بەلى شەرىن دەريايى و توبىارانكىدا ئاسمانى بخۇقەگىتن، و بۇ ئىكەم جار موشەكىن عەرد - عەرد ھاتنە بكارھينان، زىنەبارى بكارھينان چەكىن كىميايى. (بۇ پەت پېزەنلىك بىنرە// المشير عبد الحليم ابو غزاله، الحرب العراقية الإيرانية ۱۹۸۰- ۱۹۸۸، [د. م]، ۱۹۹۴، ص ۵).

ژ نهگهه‌ری مهزاختنا زور ل سهر کرینا چهکی د ماوئ شهري ل گهل نیرانیدا، شیانین نیراقی بیین ئابوری د قوناغه‌کا زور يا خرابدا دهرباز د بوون^(۱)، ل نهوى دهمی يهدکی نهختینه بین بهنکا ناوهندیا نیراقی نیزیکی (۳۵) مليار دولاران بوو، کو د (۳۶) ههیقین دهستپیکی ژ شهری خلاس بوون، قهباری مهزاختنا لهشکه‌ری د ماوهی د نافبهرما سالا ۱۹۸۱ ههتا ۱۹۸۸ د کرینا چهکی ژ بازارین بیانی ب (۸۰) مليار دولاران دهاته خهملاندن و ل دهمی راگه‌هاندنا ئاگربه‌ستى د نافبهرما ههرا (۲) وهلاتاندا قهباری قه‌رداریبا نیراقی گههشتیه نافبهرما (۸۰-۷۰) مليار دولاراندا، کو پتريا وان قهرا دهوله‌تا ژ کويت و شاهنشینا سعودیا عهربی بوون^(۲)، ئانکو دهئنه‌نجامین شهری قه‌رین زور مهزن بیین دهوله‌تین عهربی و بیانی بوون^(۳)، د سهر زیانین مهزن ب هیزین چه‌کدارین نیراقی كهفتین، بهلى پیدانان چهکی و پاره‌ی ژ لای شاهنشینا سعودیا عهربی و کويتی ب نیراقی بو نهگهه، کو هیزین چه‌کدارین نیراقی ژ شهری دهركه‌فیت و جبهه‌خانه‌یه‌کا چهکی يا مهزن ب پاریزیت، کو ژ(۴) فرقه‌یان پیکدهات، ژ وان ژی (۱۲) فرقه‌یین پیاده و (۱۶) فرقه‌یین میکانیکی و (۲۰) زریپوش، زیده‌باری (۳۰) لیوايین سهربه‌خو، ژ وان (۱۰) لیوايین زریپوش و (۲۰) لیوايین پیاده، کو (۱) ملیون و (۱۵۰۰۰) هزار سهرباز، و (۶۲) تانک، و (۵۴۷۲) توب، و (۵۹۸۸) ترومبلین شهری بیین زریپوش، و (۵۱۸۴) موشه‌کین دژه تانک، و (۶۸۸) روکیتین عهرد ژ جورئ فرج (FROG-F)، سکود، العباس، الحسين^(۴).

(۱) تركي الحمد، الغزو العراقي للكويت ندوة بحثية ((المقدمات الواقع وردود الفعل - التداعيات))، الاسباب الموضعية والمبررات الايديولوجية، الكويت، العدد ۱۹۵، ۱۹۹۰، ص ۹۹.

(۲) د. كمال احمد عامر، الدور المصري والعربي في حرب تحرير الكويت، مصر، ۲۰۰۱، ص ۲۰.

(۳) محمد سهيل طقوش، المصدر السابق، ص ۲۸۰.

(۴) د. كمال احمد عامر، المصدر السابق، ص ۲۰.

پشتی شهري ئيراقى و ئيرانى ب دوماهىك هاتى ، ئيراقى خۇ ب سەركەفتى و پارىزھرى دەرگەھى رۇژھەلاتى عەرەبى ھەزمارت، وەسا ھزر دکر، كۆ پىندىفيه ل سەر دەولەتىن عەرەبى ھارىكاريان پېشکىشى وى بکەن ڏبو پارستنا قەوارى عەرەبى^(١). پشتى ب دوماهىك هاتنا شەرى، ئيراقى خۇ ب هيىزەكا ھەريمى د ھەزمارت و وەسا ھزردکر، كۆ شەرى وى ل گەل ئيرانى ئەو بۇ سەركىشىكرنا عەرەبان بەرھەقكىريه^(٢). ئەڭ چەندە ڙى ب شىوهكى كردەيى هاتە ئەنجامدان، ل ئەوى دەمى سەرەدەرى، وەك سەركەدى ئىكگىرتى يى نەتهۋەيى عەرەب دکر، ئەڭ چەندە ڙى ڙ لايى چاھىدىرىن كارىن كونگرى كومكارا عەرەبى يا ل سالا ١٩٩٠ ئى ل بەغدا ھاتىيە ئەنجامدان ھاتىيە تىببىنىكىن^(٣). زىدەبارى ئەوى چەندى، كۆ ئيراق يا نىزىك بwoo ڙ دەربازبۇونا بەربەستا جىهانا سىيى، لەورا ئيراقى وەسا ددىت، كۆ پىندىفيه خودان رۆلەكى گرنگ و جىاواز بىت ل دەفەرا كەندافى عەرەبى، ھەروەسا ھەولان ئەنجامدانا بالادەستىي ل سەر دەفەرا كەندافى عەرەبىدا ھەبۇو^(٤). ڇېھرکو رايا گشتى ل ئيراقى د ئەوى ماۋەيدا، وەسا دەھەزمارت، كۆ عەرەب قەردارىن ئيراقىنە، ڇېھرکو ئيراقى قوربانى دايىنە بۇ راوهەستانىدا ھاتنا شورەشا ئيرانى ل گۈزىرتا عەرەبى و كەندافى عەرەب^(٥).

(١) شەنماز مصطفى مؤمن، دور الامم المتحدة في ادارة النزاع بين العراق والكويت ١٩٩٠-١٩٩٣، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس كلية القانون والعلوم السياسية، جامعة دهوك، ٢٠١٥، ص ٤٢.

(٢) محمد سهيل طقوش، المصدر السابق، ص ٣٧.

(٣) تركى الحمد، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٤) اسلام محمد عبد ربه الغين، الحرب العراقية الإيرانية (١٩٨٠-١٩٨٨م)، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس، كلية ادب قسم التاريخ والاثار، غزة، ٢٠١٥، ص ٢٢٨.

(٥) DAVID S . SORENSEN , INTERPRETING THE MIDDLE EAST, united states of America,2010, P.348.

هه‌رچه‌نده شهر بی‌ سه‌رکه‌فتنا لایه‌نه‌کی ل سه‌ر بی‌ دی ب دویماهی هات، به‌لی شروفه‌کارین سیاسی، و دسا دبین کو ئیراق شیا پاراستن ل سه‌ر په‌یوه‌ندیین خو بی‌ن سیاسی ل گهل دوله‌تین جیهانی بکم، هه‌روهسا ئاماده‌بوونا خو يا جیاواز د کونگره و گوبیتکین هه‌ریمی و نیقدوله‌تیدا هه‌بوویه^(۱)، هه‌روهسا ئیراقی هه‌ولا پیکھینانا کومه‌له‌کا عه‌ربی، و دکی ئه‌نجومه‌نی هه‌فکاریا که‌نداشیدا^(۲) و بو ئه‌قی مه‌بستی دهست ب دانوستاندنان ل گهل مسری، ئوردنی ویه‌مه‌نی کر، پشتی چه‌ندین هه‌فديتن و کومبوونین بەرهه‌فکار، سه‌رۆکی کومارا ئیراقی ل شوباتا ۱۹۸۹ ئی پیکھینانا ئه‌نجومه‌نی هه‌فکاریا عه‌ربی^(۳) راگه‌هاند^(۴).

ژ لایه‌کی دیقه سه‌بارت قه‌یرانا تیکچوونا په‌یوه‌ندیین ئیراقی و کویتی ل سالا ۱۹۹۰ ئه‌گه‌ره‌کی دی ل پشت داگیرکرنا کویتی هه‌بوو، ئه‌ۋۇزى ئیراقی تە‌ماعکاری ياوى بود ئه‌ردىن کویتیدا، زېرکو د شەرئ ئیراق و ئیرانىدا گرنگيا

(۱) اسلام محمد عبد ربه الغیز، المصدر السابق، ص ۲۲۸.

(۲) ئه‌نجومه‌نی هه‌فکاریا که‌نداشی: ئیکگرتنه‌که د نافبهراء هزماره‌کا و لاتین عه‌ربی بی‌ن که‌نداشی، کو همتا راده‌یه‌کی سه‌ركه‌فتنه‌ک ب دەستخوّفه ھینایه، زېرکو کار ژبۇ پاراستنا بەرژه‌وهدیین سیاسی و ئابوورى بی‌ن و لاتین ئه‌ندام کاردکەت و ژ سه‌ركه‌فتى ترین ئیکگرتنتىن عه‌ربی بی‌ن هەچچەرخ دەپتە نیاسین، ئه‌ۋۇزى ل دويش پېقەرین د ئاستن تمامکاریا ئابوورىدا ب دەستقەھیناين. (بۇ پت پېزانىيان بنىرە// محمد صادق اسماعيل، مجلس التعاون الخليجي في الميزان، طا، [د. م]، ۲۰۱۰، ص ۴۲ و مابعدها).

(۳) ئه‌نجومه‌نی هه‌فکاریا عه‌ربی: هەقبەيمانه‌کا عه‌ربی، پشتی دویماهی هاتنا شەرئ که‌نداشی بی‌ن ئیکى ل ۱۶ شوباتا ۱۹۸۹ ئی ل بەغدا ب ئه‌ندامبوونا ئیراق، ئوردن، یەمەن و مسری ھاتىه پیکھینان، دامەزراپىدا ئەقى هەقبەيمانىي پشتی دامەزراپىدا ئه‌نجومه‌نی هه‌فکاریا عه‌ربی ھاتىه، کو ژ لایىن (۶) دولەتىن عه‌ربی بی‌ن که‌نداشى ژبلى ئیراقى ھاتىه دامەزراپىدا. (بۇ پت پېزانىيان بنىرە// محمد سهيل طقوش، المصدر السابق، ص ۲۷۸).

(۴) د. كمال ديب، موجز تاريخ العراق من ثورة العشرين الى الحرب الامريكية والمقاومة والتحرير وقيام الجمهورية الثانية، طا، دار الفارابي، بيروت، ۲۰۱۳، ص ۱۹۷.

هەردوو گزىرتىن (وربة و بوبىان)^(١) دياربىو، كۆرەندەكى ستراتيجى و ئابۇرى ھەمە و ڇېھرکو ئيراقى رووبەرەكى بەرتەنگ ل سەر كنارىن كەندافى عەرەبى ھەمە و شيانا ئاڭىرنا بەندەرەكى مەزنى بازركانىي نىتە^(٢). لەورا ب گرتنا هەردوو گزىرتان، بەندەرەكى مەزنەر ل سەر كەندافى عەرەبى بۇ ئيراقى دابىن دېيت، ڇېھرکو كويىتى نىزىكى (١٢٠) ميلان سنورىن ھشكاتىي ل گەل ئيراقى ھەنە، ئەردى كويىتى رىڭرە بۇ گەھشتىن ئيراقى بۇ كنارىن دەريايى^(٣). ل دەمى پەيدابۇونا قەيرانانەفتى ل ٩٩ تەباخا ١٩٨٨ دەولەتىن ئۈپك^(٤)، ل سەر بەرزىرنا بھايى بەرمىلا نەفتى بۇ (٢١) دولاران و دەستنىشانىرنا پشکىن بەرھەمهىنانا نەفتى يىن دياركىرى رىككەفتىن، بەلى ھەردوو وەلاتىن كويىت و مىرگەھىن عەرەبى يىن ئىكىرىتى پىگىرى ب پشکىن ئۈپك يىن دەستنىشانىرى نەكىر، ئەق چەندە بۇ ئەگەرئۇ زەمبۇونا بھايى بەرمىلا نەفتى بۇ (١٥) دولاران^(٥)، بەروۋاچى رىكخراوا ئۈپك زېدەكرنا بەرھەمهىنانا نەفتى ژ لاين

(١) ل سالا (١٩٠٧) ليزنهيمك دەستنىشانىرنا توخييان ژ لاين حكۈمەتا ھندى پىتكەتابۇو، ئەقلىيەنلىزنى بريارداپو، كۆ هەردوو گزىرتىن (وربة و بوبىان) يىن كوهىتىنە. (بۇ پەپىزانىن ل دور ۋان هەردوو گزىرتان بنىرە// العدوان العراقى على الكويت، المصدر السابق، ص ٣٤-٣٨).

(٢) اسلام محمد عبد ربى الغيز، المصدر السابق، ص ٢٥٧.

(3) W. Andrew Terrill, Kuwaiti National Security And The U.S – Kuwaiti Strategic Relationship After Saddam, this publication is a work of the U.S Government, 2007, p.10.

(٤) ئۈپك: رىكخراوهەكا جىهانىي (١١) دەولەتان بخۇقەدگىرىت يىن ب شىۋەكى سەرەكى پشتىبەستىن ل سەر داھاتىن نەفتى دەكەن، ل سالا ١٩٦٠ ل بەغدا ھاتىيە دامەزرانىن، كۆ وەلاتىن سعودى، ئیران، ئيراقى، كويىت، فەزوپلا پىتكەھىت و بنگەھىن وى ل فيەنتىنە. (بۇ پەپىزانىن بنىرە// خنفور ابو بكر، كنيوة ابراهيم، هزىز بشىر، مكانة منظمة الدول المصدرة للنفط ئۈپك في السوق النفطية العالمية الواقع و الأفاق، مذكرة مقدمة لا ستكمال شهادة ماستر أكاديمى ميدان العلوم الاقتصادية والتجارية وعلوم التسليم، جزاير، ٢٠١٧، ص ٣٧ وما بعدها).

(٥) تركى الحمد، المصدر السابق، ص ١٠٠.

هه در دوو و دلاتانقه^(١) بازاری نهفتی يې جیهانی نقومبونه کا توند بخوقه ديت، بو ئەگەری نزمبونا بهايى نهفتی بو ئاسته کى مەترسیدار، كو زيانه کا مەزن ب داهاتى نەخشىنه کەفت، سەرەرای ئەوي چەندى، كو ئيراقى پىدېنى ب داهاتىن دارايى يېن نهفتی بوو بو دانا مەزاختتىن شەرى ل گەل ئيرانى، بەلى داهاتىن دارايى يېن ئيراقى بەرهە كىمبوونى چوون^(٢). ل نيسانا ١٩٩٠ ئى نورمان شوارتزكوف (Herbbert Norman Schwazkof)^(٣) سەركىرى لەشكەرى ئەمرىكى ل رۆزھەلاتا نافىن و وليام هيىجكوك وبستر) William Hedgcock Webster^(٤) سەرۆكى CIA سەرەدانى كويىتى دكر، پشتى هەر سەرەدانە کى كويىتى بەرھەمهينانا نهفتى زىدەتلەيدىكىر^(٥)، دەربارە ئەقى چەندى بەلگەنامەيە کا كويىتى يا نەھىنى ھاتبوو بەلافکرن، كو ئىمزا يَا فەد الأحمد

(١) محمد مظفر الادھمي، من موافق الى الكويت الطريق حرب الخليج، دوافع و مقدمات حرب امريكا ضد العراق، طا، الدار الاهلية، الاردن، ١٩٩٧، ص ٧٩.

(٢) محمد .م. جباد، الحرب الامريكية علي العراق في ميزان الشرعية الدولية، بيروت، ٢٠١٢، ص ٤.

(٣) هربرت نورمان شواتزكوف: ل ترنتون نيو جرسى ژايليك بۈوپە، ئەمرىكى ل سالا ١٩٥٦ ئى خزمەتا لەشكەرى كرييە و سەركىرى ھىزىن ھەقبەيمانىا نىقدەولەتى بۇو ب دىزى ھىزىن ئيراقى ل دەمنى داگىركىرنا كويىتى د ماوى شەرى كەنداشى يېن دووپىدا ل سالا ١٩٩١ ئى كو ب شەرى گەردەلولا بىابانى دهاته نافکرن. (بو پت پىزانىينان بنىرە// بەشى ئىتكى مذکرات شوتزكوف في الخليج النص الكامل لمذكرات (نومان شواتزكوف مع الوثائق والصور النادرة)، ت: حسام الدين كساب متول، طا، مكتبة مدبولى، قاهره، ١٩٩٢).

(٤) نازانسا ھەوالگىرما ياخافەندى: ھەروەسا ب (CIA) دەئىته نىاسىن، كو نازانسا سەرەكى ياخەوالگىرما حکومەتا فيدرالىيە ل ويلايەتىن نىكىرىتى يېن ئەمرىكى، بىنگەھى وى دەھەفيتە بازىرى (لانگلى) ل ويلايەتا فيرجىنيا، فەرمانبەرىن وى ل باليوخانەتىن ويلايەتىن نىكىرىتى ل جىهانى كار دەمن، ژېرگو نازانسا ھەوالگىرما ئەمرىكى ياخەوالگىرما ياخەوالگىرما رىفەبەرە ئەھەۋەيى دەمن، (بو پت پىزانىينان بنىرە:

Britannica Dictionary definition of CIA / ٢ / ٢٠٢١ ، مىزۇويا سەرەدانى، <https://www.britannica.com/dictionary/CIA>.

(٥) كمال دىب، المصدر السابق، ص ٢٠١.

الفهد ریشه بهرئ گشتی یی ناسایشا کویتی ل سهر بwoo، تیدا ئاماژه دایه په یوهندیین کویتی و ولایه تین نیکگرتی یین ئەمریکا دهرباره ئیراقی، ئاماژه دایه ئەنجامین سهره دانا نافبری بۆ بنگهه ئەوالگیریا نافهندی یا ئەمریکی، د برگا چارئ ژ بەلگەنامیدا هاتیه "مه و لایهنى ئەمریکی ریکەفتن ل سهر گرنگیا مفاودرگرتن ژ بارودوخى ئابوری یی تیکچووی یی ئیراقی کر، بۆ دانانا فشاری ل سهر حکومهتا وی بۆ کارکرن ل سهر نەخشەکیشانا سنوران ل گەلدا، هەروهسا ئازانسا هەوالگیریا نافهندی دیتنا خۆ ل دور ریکەن فشاری یین گونجای پیشکیشی مه کرن، ب شیوهکی، کو هەفکاریه کا بەرفەد نافبەرا مه و واندا بھیتە ئەنجامدان ب مەرجەکی هەماھەنگی ل سهر ئاستەکی بەرز د ئەفان چالاکیاندا بھیتە ئەنجامدان^(۱).

هەروهسا د روینشتنا گرتى یا سەرۆکىن عەرەبیدا^(۲)، ياكو ل روژا دويماھيئ ژ گوبېتكا عەرەبى ل بەغدا ۳۰ گولانا ۱۹۹۰ ئەنجامدان، صدام حسينى ديارکر، کو هندەك دەولەتىن كەندافى، هەر ژ دەستپېكى سالا ۱۹۹۰ دەست ب هنارتنا بىرەك نەفتى كريه، کو پىرە ژ پىشكىن ژ لايى ئۇپك قە هاتينه دەستنىشانكرن، ئەق چەندە گەھشتە ئەوى رادەي، کو بھايى نەفتى داکەفيت، کو هندەك دەمان گەھشتە (۲) دولاران بۆ ئىك بەرمىلا نەفتى، د سەر

(۱) هاتیه قەکوھاستن ژ // شەنائز مصطفى مؤمن، المصدرا السابق، ص ۵۴.

(۲) بەرى بەستنا گوبېتكا عەرەبى هندەك راپورتىن دبلوماسى گەھشتەن بەغدا، کو تیدا هاتیه ديارکر کویتىن ب تىن نيازا زېرىنا قەرىئن ئیراقى تىنە، بەلكو نيازا فروتنا سەنەدىن ئیراقى ھەمە ب بەھايىن نزم بۆ بانكا لويد يا بەریتانى، ياكو حکومهتا بەيتانيا پالبشتىا وی دكەت، مەترسيا ئەقى پىنگاڭا کویتى ئەو بwoo، کو دى بازارى لهندەن يىن دارايى ژ سەنەدىن ئیراقى يىن ئەرزاڭ تۈزى بىت، و دى زيان ب شيانا ئیراقى ل سەر وەرگرتنا قەرزاڭ ل بازارىن ئەوروپى كەت ئانکو دا ھەلسەنگاندىن قەرزاڭانى یا ئیراقى گەلەك يان نزم بىت. (بۆ پەزىزلىكىن بىنير// كمال دىب، المصدرا السابق، ص ۲۰۱).

هندىرا، کو بھايى رىكەفتىن ل سەر ھاتىه كرن (۱۸) دولار بۇون بۇ ئىك بەرمىلا نەفتى، ئەق چەندە بۇو ئەگەرى تىكچۈونا بارودۇخى ئابۇرى يى ئيراقى، کو صدام حسینى بخۇ ئامازە دا ئەۋى چەندى، کو ژ دەستدانا (۱) دولار بۇ ھەر بەرمىلەكى ژ نەفتى، واتە ئيراق سالانە مليار دولاران ژ دەست دەدت^(۱).

ھەروەسا ھەولىن ب ئەنۋەست يېن حکومەتا كويىتى بۇ ژناڭىزنا ئابۇرى ئيراقى، وەك دوژمنكارى ل سەر ئيراقى ھەڙمارت، کو كارىگەرييَا وي ژ دوژمنكاريا لهشکەرى كىمەت نىنە. دىسان، ئامازە ب ئەۋى چەندىدا، کو ئەمرىكا ھاندانا ھندەك دەولەتان ل سەر زىدەكرنا بەرھەم ئىنانا نەفتى ژ پشکىن ژ لاپى ئۆپك قە ھاتىنە دەستنىشانكىن دەدت، ھەروەسا دياركىر، کو ئەمرىكا ھەزا ب دەستقەھىنانا نەفتى ب بھايىن ئەرزان ھەيە ب مەرەما زىدەكرنا يەدەكى نەفتى يى ستراتيجى ل سەر كىسىتى عەرەبان^(۲). بەلى كويىتى گرنگى ب ئەفان فشاران نەدا و بەرھەمى خو ھەر زىدە كر^(۳). ھەروەسا دياركىر، کو ئيراقى شەر ل گەل ئيرانى ب مەرەما راودستاندىندا مەترسيا شىعەگەريي ل دەقەرا عەرەبى كريي، لەورا پىدەقىيە ھەمى دەولەتىن عەرەبى پىشكدارىي دەزاختنىن شەريدا بىكەن^(۴)، ژبهركو ئيران دوژمنى وەلاتىن عەرەبى يى بەردىۋامە، ھەروەسا شورەشا

(۱) ھاتىه فەگۇھاستن ژ// ولید الحالدى، أزمة الخليج: الجذور والنتائج، مجلة الدراسات الفلسطينية، المجلد ۲، العدد ۵، شباط، ۱۹۹۲، ص. ۸.

(۲) جاريث ستانسفيلد، العراق الشعب والتاريخ والسياسة، طا، مركز للدراسات والبحوث الاستراتيجية، ابو ظبى، دولة الإمارات العربية المتحدة، ۲۰۰۹، ص. ۱۳۶.

(۳) محمد الشماط، (مذكرات) كنت سفير للعراق في واشنطن حكاياتي مع صدام في غزو الكويت، طا، دار الفراس للنشر والتوزيع، بيروت، ۲۰۰۸، ص. ۱۰۲.

(4) Hakan AridemiR, Кризис Беженцев ВТУРЦИИ После Первой Войны В Персидском Заливе, ECONDER•International Academic Journal Cilt /VoL: 2, SayI / Issue: 1, 2018, C.17.

ئىسلامى ژى گەفە ل سەر وەلاتىن عەرەبى^(١) و ئىك ژ ھۆکارىن داگىر كرنا كويتى لوازيا سىستەمى و حەزا سەركىرىدىيەتىكىرنى بۇو ژ لايى صدام حسینى ۋە، زىنەبارى ئەۋى چەندى، كو جقاكى ئيراقى بەرەڭ جقاكەكى لەشكەرىقە چووبۇو، ھەرەتسە حۆكمانىيا تاك حزب بۇ ئەگەر دەستەلات بەرەڭ سىاسەتا لەشكەرىقە بچىت^(٢).

حۆممەتا ئيراقى ب شىوهكى فەرمى ولاتىن كويت تومەتباركىن ب داکەفيتىنابهائى نەفتى، ئەۋىزى ب رىكا نېيسارەكى، كو ل ١٥ ئى تىرمەها لايى طارق عزيز^(٣) يەھە وەزىرى دەرقە يى ئيراقى بۇ الشاذلى القلىبى^(٤)

(١) Paul w. Westermeyer, U.S.marines in the gulf war, 1990-1991, history division united states marine corps quantico, va , 2014, p.19.

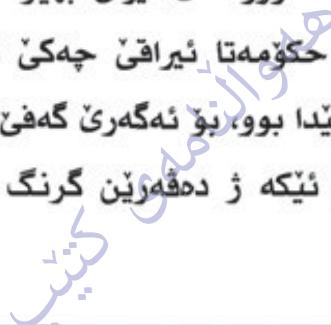
(٢) سمير العقون، الاجتياح العراقي للكويت واعكاساته على العلاقات العربية العربية (١٩٩١-١٩٩٠)، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية العلوم الإنسانية والاجتماعية، جامعة محمد بوضياف - المسيلة، الجزائر، ٢٠١٦، ص ١٨-١٤.

(٣) طارق عزيز: ل سالا ١٩٦٦ ئى زدایك بۇويه، ئەندامىن پارتى بەعسا عەرەبى يا ئىشتراكى، ل سالا ١٩٥٨ كولىزى ئادابى ل زانكويىا بەغدا ب دويماهى هيئايىه، وەك نېيسىر ل رۆزىناما كومار يا ئيراقى كاركىرى، پشنى شورەشا ١٩٦٢ ئى چووبىه سورىي، كار د رۆزىنامە قانىا سورىدا كرىيە، ل سالا ١٩٧٤ بۇويه وەزىرى راگەهاندىن ئيراقى و ل سالا ١٩٧٧ بۇويه ئەندامى ئەنجومەننى سەركىرىدىيەتىا شورەشى، ھەرەتسە وەك ئەندامى سەركىرىدىيەتىا نەتەوەيى يَا پارتى بەعسا عەرەبىا ئىشتراكى هاتىھە لەبىزارتىن، ژېھرەتى پۈستى دەست ژ كار كىشانا خۇ ژ پۈستى وەزىرى راگەهاندىن پېشىشىكىرى، داكو دەمىن خۇ بۇ كارى حزبى تەرخان بىكتە، ل ١٩٧٩ ئى بۇويه جىڭىرى سەروكى وەزىران. (بۇ پەزىزلىكىن بىنۈرە// اسلام محمد عبد ربة الفيز، المصدر السابق، ص ١١٠).

(٤) الشاذلى القلىبى: ل سالا ١٩٢٥ ئى ل بازىرى تونس زدایك بۇويه، خاندىندا خۇيا نافنجى ل تونسى ب دويماهىك هيئايىه، خواندىندا زانكويىن ل سورىبۇن ل فەرنەسا ب دويماهىك هيئايىه، و ل سالا ١٩٤٧ ئى مۇولەتتا ئەدەب و زمانى عەرەبى ب دەست خو فە هيئايىه، و ل سالا ١٩٥٧ ئى ل زانكويىا تونس وانه گوتىنинە، ب نېيسىنەن خۇ پېشكەدارى د پەتىيا رۆزىنامە و گۇفارىن تونسىدا كرىيە و چەندىن گۇتارىن سىياسى و فەكۈزلىن بەلەتكەرنە، د نافبىرە سالىن (١٩٩٠ - ١٩٧٩) ئى دا ئەمېندارى گشتى يى كومكارا عەرەبى بۇو، ل سالا ٢٠٢٠

ئەمیندارى گشتى يى كومكارا عەرەبى هاتىيە هنارتىن^(١)، ئاماژە ب وى چەندىدا، كۆ كۆيت ئىك ژ ناحىيەن كارگىرىن وىلايەتا بەسرا بۇو، ل سەردىمى عوسمانىان^(٢)، كۆ كۆيت پشکەكە ژ دەولەتا ئيراقى و دى حۆكمەتا ئيراقى ھەمى پېرابۇونىن پىدۇقى بۇ زەراندىنا وى ئەنجامدەت^(٣). ئەق نقيسارە و ھندهكىن دى، كۆ د دويىقدا د نافبەرا ھەردوو لايادا ھاتبۇونە هنارتىن، ب دەستپەيكى ژنانچۇونا پەيوەندىيان د نافبەرا ئيراق و كۆيتىدا دەيىتە ھەزمارتىن و تومەتىن ئيراقى ئاراستەي كۆيتى كريين، وەكۆ هوشدارىيەكى بۇ داگىركىرنا كۆيتى بۇو^(٤).

ژ لايەكى دويىقە رىكەفتىن ئيراقى ل گەل ئيرانى جەن رازىبۇونا رۆزئاڭايى نەبۇو، ھەرچەندە رۆزئاڭاي ئيراق بەيىز ئىخستىبوو، بەلىن پىنگاڭەكە ھەقىز ئەنجامدا، ژېھرکو حۆكمەتا ئيراقى چەكى كىميابىي ھەبۇو و ل گەل ئيرانى د رىكەفتىنەكا ئاشتىيىدا بۇو، بۇ ئەگەرى گەقى ل سەر رۆزئاڭايى^(٥). وەكى يا ديار، كەندافى عەرەبى ئىكە ژ دەقەرىن گرنگ و ستراتىزى بۇ دەولەتىن

وەغەرا دويماھىيى كريي. ثائىر يوسف عيسى، النزاع الحدودي بين العراق والكويت واثاره المحلية والعربية والإقليمية و الدولية (١٩٢٠-١٩٩١)، اطروحة دكتورا (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس جامعة دمشق، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، الجمهورية السورية، ٢٠١٠، ص ١٦٦.

(١) (بۇ پەتپەزىنەن ل دور نافەرۇقا نقيسارا وزىرى دەرقەيى ئيراقى بۇ ئەمیندارى گشتى يى كومكارا عەرەبى بنىرە// بىيار سالنجىر، ارىك لوران، حرب الخليج الملف السرى، بىرۇت، ١٩٩٣، ص ٢٧٧-٢٨٦).

(٢) وليد الحالدى، المصدر السابق، ص ٦.

(٣) سمير العقون، المصدر السابق، ص ١١.

(٤) محمد سهيل طقوش، المصدر السابق، ص ٢٨٢.

(٥) Mehmet Fatih Çiçek, Türkiyeve Irak Kürt Ulusal Hareketlerinin Karşıl Aştırmalı Analizi (1959-1999) Yüksek Lisans Tezi .Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Ana Bilimdalı Çankara، 2013، S.97 .

روژئافای ب تایبەتى بۇ وىلايەتىن ئېكگرتى يىن ئەمریكا^(١)، ھەر ژ سالا ١٩٩٠ءى كويىت خودانا ١٠٪ ژ يەدەكى نەفتا خاۋى بول جىهانى، كو نىزىكى (٦٨) مiliar بەرمىلان، ئانکو دووجاران هندى يەدەكى ئىراقى يىن نەفتى ل ئەوى دەمى، كو (٣٠) مiliar بەرمىل بۇون، دىسان دەست ب سەرگرتنا كويىتى ژ لايى صدام حسینى ۋە، واتە كونترولكرن ل سەر ١٥٪ ژ يەدەكى نەفتى ل جىهانى، زىدەبارى جەپ ستراتىزى ل سەر كنارىن كەندافى عەربى، ئانکو ب گرتنا كويىتى ئىراق دى بىتە ھىزا نەفتى يا بالادەست ل جىهانى ھەمىي^(٢). ھەر دەربارە ئەقى چەندى راپورتا لۇندا وزە و سەرچاۋىن سروشتى^(٣) ل ئەنجومەنى پېران يا وىلايەتىن ئېكگرتى يىن ئەمریكى ل سالا ١٩٧٩ءى، دوپاتى ل سەر پىددەيا ئەمریكا بۇ نەفتى كر ھەتا دوماھيا چەرخى بىسىتى، داخوازا داناندا سىاسەتكا ئەمریكى كر، بۇ پاراستنا دەولەتىن كەندافى يىن لايەنگەرىن وى، ژ گەف و مەترسيان، ب تایبەتى ژى ژ ئىراقى، ل ۋىرى ئەندامىن كونگرييسى ئەمریكى رابۇون ب پېشىشىكىرنا راپورتىن هوشدارىي، ژ ئەوان ژى نامىلىكەيمەك ل ژىر ناقۇنىشانى (ئىراق وەك ھىزەكەا ھەريمى گەفە ل سەر دەولەتىن كەندافى عەربى)، كو هوشدارى ژ دەليقا ئەنجامدانان ئىراقى بۇ ھەر پېرابۇونەكە لەشكەرى ژبۇ داگىركرنا كويىتى يان سعودىيەدا، ئەۋۇرى ژ ئەگەرى ھەبۇونا ناكوكىيەن سنورى و

(١) م. د. سليم كاطع علي، اثر النفط في التوجة الامريكية تجاه الخليج العربي بعد الحرب الباردة، دراسات دولية، العدد ٥٧، ٢٠١٤، ص ١٤٧.

(٢) Gary M . Boutz; Kenneth H. Williams, Air Force Engaging The World U.S Relations with Iraq from the MANDTE to Operation Iraqi Freedom, Washington, 2015, P.44.

(٣) بۇ پېزىنىيان ل دور ئەقان لىزىنەيان بىنېرە // (احمد محمد صبحي احمد الونسة، دور الكونغرس فى صنع السياسة الخارجية للولايات المتحدة الأمريكية (العرب على العراق في عام ١٩٩١م وعام ٢٠٠٢م بمذجا)، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس كلية لاداب والعلوم، جامعة الشرق الأوسط، الاردن، ٢٠٢٠، ص ٨٤ و ما بعدها).

هەفرکیبا ل سەر سەرچاوىن نەفتى يىن سنورى، لهورا وەزارەتا بەرگريبا ئەمريكي ب دانانا پلانىن پېشىياركى ژبۇ داگىركىدا ناوجى رابوو ژ ترسا دەلىقا بېرىنا نەفتا ناوجى ژ وي^(١).

ھەرچەندە ئيراقى بەرھەفكارىيەن خۇ دكر ب شىوهكى نەينى، بەلى ئەندە ل سەر ل ھەوالگىريا ئەمريكي دەرباس نە بۇو، ل ۲۱ى گولانا ۱۹۹۰ ئەوالگىريا ئەمريكي نىشانىن ھىرشهكا ئيراقى يا نىزىك بۇ كويتى دياركىن^(٢) و ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمريكا كار ل سەر ئالوزكىدا بارودۇخان دكر، داكو ئيراق بگەھىته رادەكى، كو چارەسەريبا ئىكانە ل بەرامبەر وي ئەنجامدانا شەرى ب دۈزى كويتى بىت، لهورا ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمريكا ئيراق پشتاستكر، كو مايتىكىنى دەسىلە ھەفرکىيا ئيراقى و كويتىدا ناكمت^(٣).

ژ لايەكى دويىقە حكۆمەتا ئيراقى دەپتىز ژ ھەلوىستى ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمريكا پشتاست بىبىت^(٤)، وەسا هاتە لىكدان كو، ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمريكا گلوبَا كەسک بۇ حكۆمەتا ئيراقى بۇ داگىركىدا كويتى ھەلكر، و ھەر ل وي دەمى ژىدا ئەمريكا پەيوەندى ب كويتىدا كىر، گوت نابىت ببىيە پارىكەكى ب ساناهى بو ئيراقى^(٥)، ل ۲۱ى تىرمەها ۱۹۹۰ ئەنجامدانا كويتى دەسىخۇفە ھىنان، كو حكۆمەتا ئيراقى پتى (٣٠) ھزار سەرباز ل سەر سنورى

(١) احمد محمد صبحى احمد الونسة، المصدر السابق، ص ٨٤.

(2) Paul w. Westermeyer, op.cit., p.22.

(3) اسلام محمد عبد ربى الغيز، المصدر السابق، ص ٣٦١.

(4) محمدحسين هيكل، حرب الخليج اوهام القوة والنصر، القاهرة، ١٩٩٢، ص ٤٤١.

(5) سامي عصاشه، هل انتهت حرب الخليج؟ دراسة جدلية في تناقضات الأزمة، طا، بيروت، ١٩٩٤، ص ٤٠.

کویتى بەلافکرينه، بەلى ئەمرىكا وەسا دياركر، كو ئاگەھ ژ ج نينه، بەلى هەلوىستى ئەمرىكى ب رىكا نامەيەكى هاتە دياركرن^(۱)، كو بۆ صدام حسينى ل كومبۇونا ۲۵ ئى تىرمەها ۱۹۹۰ ل گەل ئەبريل كاثرين گلاسپى (April Catherine Glaspie^(۲))، باليوزى ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا ل ئيراقى هاتىه پىشكىشىرن، ئەۋۇزى ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا ج بۇچوون دەربارەي هەقىرىكىن عەرەبى - عەرەبى نىن، نەخاسىمە ناكوكىيەن سنورى ل گەل كويتى^(۳).

ل دوماھيا تىرمەها ۱۹۹۰ كومبۇونەك د نافبەرا ھەردۇو شاندىن دەولەتا ئيراقى وکويتىدا ب دەستپېشخەريا شاھنىشىنا عەرەبى يا سعودى هاتە ئەنجامدان، د ئەقى كومبۇونىدا كويتى رازىبۇونا خۇ بۆ بەخشىنا (۹ مiliar) دولاران و سعودى بۆ (۱۰ مiliar) دولاران وەك ھارىكارى بۆ ئيراقى دەربىرى، ب مەرجەكى ئاريشا سنوران د نافبەرا ھەرسى وەلاتاندا بھىتە چارھسەرگەرن و پەيمان دەربارەي ئەقى چەندى بھىنە بەستن، بەلى ژ ئەگەرى رەتكىن ئيراقى ئەق هەولىن دوبلوماسى نەگەھشتەنە ج چارھسەرگەرن، كو پشتى هيڭى ب

(۱) بۆ پىزانىيان ل دور ئەفان نامەيان بنىرە// محمدحسىنن ھىكل، المصدرا السابق، ص ۴۴۲؛ محمد م. جواد، المصدرا السابق، ص ۴۲؛ سامي عصاصة، المصدرا السابق، ص ص ۱۰۲ - ۱۱۰).

(۲) ئەبريل گلاسپى: ل كەندەدا ژ دايىك بويە ۱۹۴۲، گەلهك پلىيەن سىاسىيەن بەرز وەرگرتىنە، ل سالا ۱۹۶۶ ئى كار د خزمەتا دەرفە يا ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكادا كريه كو بۇويە شارەزا د رۆزھەلاتا نافىندا، پشتى كارگرنى ل كۈدەت و سورىا و مىرى، د ماوى (۱۹۸۰ - ۱۹۸۸) وەك باليوزا ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا ل ئيراقى هاتىه دانان، كو ئىكەم ژنە وەك باليوزا ئەمرىكا ل دەولەتمەكا عەرەبى كاردىكتە، ماودىي كارگرنا وى د شەمىز ئىكەنداشى يىن ئىكى دا بۇو، كو ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا پالپشتىا نەھىنى بۆ ئيراقى دىكىر، (بۆ پىزانىيان بنىرە// ثانىر يوسف عيسى، المصدرا السابق، ص ۷۷).

(۳) هاتىه فەگوھاستن// جارت ستەنسەيلە، المصدرا السابق، ص ۱۷۷.

داگیر کرنا کویتی ژ لاین لهشکه‌ری ئیراقیقە ب دویماھی هات^(۱)، ئەڭ چەندە ژى ژ لاین شاھ فەد ۋە^(۲) ھاتىه پشتراستكىن د پەيوەندىيەكا تەلفۇنىدا ل گەل سەرۆك ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكى جورج هربرت وگر بوشى^(۳) (George Herbert Walker Bush)، كول ۲۵ تەباخا ۱۹۹۰ ئەتە كرن و دېبىزىت: "من ھەولدان نىزىكبوونى د نافېبرا ھەردۇو لايەناندا ئەنجام بىدم، و ھەردۇو لايەنان ژى بەرھەقىا خۆ بۇ ئەقى چەندى دىياركىر، بىريار ئەو بۇو، كوشاندەك ژ كويتى سەرەدانان ئيراقى بىكەت، و روينشتەنەكا دى ل كويتى بەھىتە ئەنجامدان بۇ گەھشتىن ب رىكەفتەنەكى، بەلى ب لىبورىنە، ھەرچەندە صدام حسنى دوپاتىكىر، كو وي نيازا ھىرشكىرنا ل سەر كويتى نىنه، بەلى ئەو چەندان رويداى بەرۋاڭىزى وي بۇو"^(۴). ئەڭ ھەمى رويدانە رويدان، بالىوزخانە يى ئيراقى ل واشونتون ج

(۱) نوزاد امين محمد، حماية الامن القومي للدولة في ضل القواعد الدولية لحقوق الإنسان، رسالة ماجستير(غير منشورة)، مقدمة الى مجلس فاكلتى القانون و العوم السياسية، جامعة دھوك، ۲۰۱۴، ص ۴۲.

(۲) مەلک فەد بن عبد العزىز بن عبد الرحمن بن فیصل، ل سالا ۱۹۲۲ ژ دايىك بۇوە، گەلەك پلىن بلند وەرگرتىنە بەرى بىبىت پاشا يى مەملەكتى وەكى وەزىرى معارف ۱۹۵۲ ى ۱۹۶۲ ى، جىنگرى سەرۆكى وزەنگۈز ۱۹۷۷ ى وى سالا ۱۹۷۵ ى بويە جە نشىن، و ل ۱۹۸۲ دەستەلاتىا وەلاتى كىرىھ تا ۲۰۰۲ ى، (بۇ پەزىزىنەن بنىرە// ثائىر يوسف عيسى، المصدراسابق، ص ۱۹۹).

(۳) جورج بوش: ل سالا ۱۹۲۴ ى ل ويلايەتا ماساشوستس ڈايىك بۇوە، ئەندامىن كەنيسا ئەستقىيا پروتستانىتى، ژ لايىن پارتى كومارىقە بۇ ماوهەكتى سەرۆكەتىن ب تىن د نافېبرا سالىن (۱۹۸۹ - ۱۹۹۲) ى ھاتىه ھەلبىزارتىن، سەرۆكى ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكا يى جىل و ئىتكىيە، دويماهى بۇستى وي جىنگرى سەرۆكى ئەمرىكا (ريگان) ى بۇو، ھەزوەسا وەك ئەندامىن گونگرىسى ژ پارتى كومارىقە ھاتىه ھەلبىزارتىن، نوينەرى ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكا بۇو ل نەتمەۋەيىن ئىكىرىتى، پاشى بۇوە سەرۆكى ھەوالگىرىا نافەندى يى ئەمرىكى، كەسەكتى دىندار و راستەرە بۇو. (بۇ پەزىزىنەن بنىرە// رافت غەنیمە الشىخ، امريكا والعالم في التاريخ الحديث والمعاصر، ط١، القاهره، ۲۰۰۶، ص ۲۳۹).

(۴) ھاتىه قەگوھاستن ژ// محمد ھلال الخالدى، وقائع حرب تحرير الكويت من الاحتلال العراقى من وثائق بيت الابيض، كويت، ۲۰۰۲، ص ۲؛ يان (بۇ پەزىزىنەن ل دور نافەرۆكى ئەقى نامىن بنىرە// پاشبەندى ژمارە (۱)).

پیزانین دهربارهی ئەقان رويدانان نەبوون، ئەڭ چەندە ژ لايى باليوزى ئيراقى ل واشونتون محمد الشماط^(١) ھاته پشتاستكرن ل دەمى دېيىت: "يا سەير ئەوه من ژ دەزگەھىن راگەھاندىنى گەشتا وەزىرى دەرفە يى ئيراقى طارق عزيز، بۇ قاھيرە بۇ ديتنا حسنى مبارك^(٢) زانى، و پشى هينگى من زانى، كو حسنى مبارك بريارا سەرەدانا بەغدا كريي بۇ پشكدارىكىرنى د چارەسەركىرنا قەيرانىدا ب شىوکى ئاشتىيانە، هەروهسا من ژ دەزگەھىن راگەھاندىنى زانى، كو ھندەك كەرتىن لهشكەرى يىن ئيراقى بەردە سئورىن كويتىقە چۈۋىنە، ئانكۇ ئەنجامدانا

(١) محمد حسن الشماط: ل سالا ١٩٢٠ ئى ل (كاظامىيە) ڇايىك بويىه، باوەرناما بەكارلوبوسى ب ياسايىن ژ كولىزا ماھ ل زانكۆيا بەغدا وەرگرتىيە، هەروهسا بەكارلوبوس و ماستەر د زانستى تاواناندا ل زانكۆيا كاليفورنيا وەرگرتىيە، پاشى باوەرناما دكتورايى د زانستى جفاكىناسىيىدا ل زانكۆيا ماريلاند ل ويلايەتىن ئىتكىرىتى يىن ئەمرىكا وەرگرتىيە، هەروهسا چەندىن پوست وەرگرتىيە وەكى برىكارى وەزارەتا كار و كاروبارىن جفاكى، هەروهسا باليوزى ئيراقى ل پاريس و فيەتنا و لمەندەن و ل دويماھىيىن ل واشونتون، كو ل ١٥ ئى كانونا دووئى ١٩٩١ ئى حکومەتا ئيراقى داخازا زېرىندا وي بۇ بەغدا ژى كر بۇ راوىيىزكىرنى نانكۇ بەرى شەرى كويتى ب دوو رۆزان، بەلى ئەو ل سەر زېرىندا وي بۇ ئيراقى رازى نەبۇو و داخازا خانەنشىنكرىنى كر و داخازا بەنا بهرى بۇ كەندە كر، ل سالا ٢٠٢١ ئى ل ويلايەتىن ئىتكىرىتى يىن ئەمرىكا وەغەرا دوماھىيى كر. (بۇ پت پیزانىن بىنرە// محمد الشماط، المصدر السابق، ص ص ١٥-١٣).

(٢) ل ٢٢ ئى شوباتا ١٩٩٠ د كومبۇونا گوبىتىكا ئەنجومەنى ھەفكاريا عەرەبىدا، صدام حسين د ئەوى ماودىدا گەلەك بى تورە بۇو، و ل شوبينا بەحسكىرنا ھەفكارىنى مفا ژ كومبۇونى وەرگرت بۇ دەرگەرنا تورەيا خۇ ب دېيى ويلايەتىن ئىتكىرىتى يىن ئەمرىكا و ئىسرائىل، هەروهسا دياركىر، كو پېنلىقە ل سەر وەلاتىن عەربى ھارىكارىيەن دارايى پېشىكىشى ئيراقى بىكەن و قەمرين خۇ ل سەر ئيراقى لابدەن، كو گەھشتىبۇونە نىزىكى (٢٠) مiliar دولاران، هەروهسا دياركىر، كو پېنلىقە ل سەر سەركىرىدىن عەرەبان ل سەر ئازادىرنا فەلمەستىيەن ب سەركىرىدىيە تىيا ئيراقى رىك بىكەن، ئەڭ چەندە بۇو جەھى نەرازىبۇونا حسنى مباركى و بەرسەدانان صدام حسينى دا ب تايىبەتى دەربارە داخوازىيىن وي يىن دارايى ژ وەلاتىن عەربى و ئەنجامدانا شەرى ل گەل ئىسرائىل و رەخنه ل شىوازى وي گرت، ل دەمى ئەمرىكا وەكى ئىسرائىل ب دۆزمىنلىن عەرەبان د ھەزمىرىت. و كومبۇن ب جەھىلا. (بۇ پت پیزانىن بىنرە// كمال دىب، المصدر السابق، ص ٢٠٠).

ئيراقى بۇ لهشكەركىشىنى ل سەر سنورىن ئيراقى كويتى، و مە ج فەرمان و ئاراستەكىن دەربارە ئەقان پېشەاتان و درنەگرتىنە"^(١).

داگىركىنا كويتى ژ لايى ئيراقىقە ئەگەرى دەستقەھىنانا حەز و خواستىن ئەمريكى و هىزرا سەرۆكى ئەمريكى جورج بوش بۇو، ئەمريكى ماۋا ژ رەوشادەرىمى و بارودۇخى ئيراقى يىن ناخوخى ژ لايى ئابۇرى و جڭاكيقە ودرگەرت بۇ داناندا فشارى ل سەر بۇ قورتالبۇون ژ چەك و لهشكەرى وى پشتى، كۆ مەترسيا ئىرانى ل سەر كەندافى كىيمەر لىيھاتى^(٢). دەربارە ئەقى چەندى بىير امېل جورج سالنجىر(Pierre Emile George Salinger) ئاخفتىكەرى كۆچكى سېرى يىن بەرى و پەيامنېر كەنالى (A.B.C) ل ئەورپا و رۆزھەلاتا ناھىيەن دېبىزىت: "د چەند دەمزمىرىن كىيمەدە صدام حسینى خەونا خۆ بجه هينا و كونترول ل سەر ۲۰٪ ژ يەدهكى نەقتنى يىن جىهانى كر، هەروەسا نىزىكى (۲۰۰) كم ژ كنارىن ل سەر كەندافى عەرەبى ب دەستخۇفە هىنان"^(٣).

ل ۲ تەباخا ۱۹۹۰-ئى ھىزىن ئيراقى چۈونە د كويتىدا و بەرەڭ بازىرەن كويتىقە چۈون^(٤)، ب تىنى د ماوى د ناھىبەرا(٤ هەتا ٨ دەمزمىراندا، لهشكەرى ئيراقى گەھشەتە پايتەختى كويتى و داگىر كر^(٥). د بەياننامەيەكىدا، كۆ پشتى ئۆپەراسىيۇنا لهشكەرى ب شىوهكى راستەوخۇ ل بەغدا ھاتە بەلاڭىرن تىدا

(١) ھاتىھ فەگۇھاستن ژ// محمد حسن الشماط، المصدىر السابق، ص ١٠٥.

(٢) د. كمال دىب، المصدىر السابق، ص ١٩٨.

(٣) ھاتىھ فەگۇھاستن ژ// سامي عصاشه، المصدىر السابق، ص ١٩٣.

(٤) جعفر بەلول جابر الحسينى، الابعاد السياسية و الاقتصادية لاحتلال العراق و انعکاساته لجوار الأقلين، بغداد، ٢٠١٣، ص ٢٢.

(٥) محمد سهيل طقوش، المصدىر السابق، ص ٢٨٣.

هاتبوو، کو بريارا چوونا د کويتىدا ل دويش داخوازيا حکومهتا کويتى يا نوى يا دەمكى و ئازاد هاتىيە، ھەروەسا راگەهاند، کو ئيراق دى خو ژ کويتى فەكىشىت ل ٥٥ تەباخا ١٩٩٠، ب مەرجهكى، کو گەف ل سەر ئىمناھيا کويت و ئيراقنى نەمینىت و پشتى سەپاندىنا حکومهتا رېيما شورشگىرى ياكى نوى ل کويتى^(١). د دويقىدا بەياننامەيەكا دى د راديويا بەغدا هاتە پەخشىرن، تىدا هاتبوو مايتىكىرنا دەرقە د كاروبارىن نافخۇيا کويتىدا دەيتە كىرن، ھەروەسا هاتە گوتن، کو وەلاتىيەن کويتى يېن ئازاد داخواز ژ ئەنجومەننى شورەشا ئيراقى كريه، کو ھارىكارىيَا وان بىكەن و پاشەرۆزا کويتى ب پارىزنى و گەرەنتىيا ئىمناھىيَا وئى بىكەن^(٢). تەلەفزيونا بەغدا ل ٨ ئى تەباخا ١٩٩٠ ئىكەرن د نافبەرا ئيراقى و کويتىدا ل سەر بىنەمايى راستىيەن مىزۈووپىي هاتە راگەهاندىن و دوپاتى ل سەر ئەمەن چەندى كىر، کو کويت پشكەكە ژ ئيراقى و خەلکى وئى خەلکى ئيراقىيە و داگىركارىيا بىيانى نىشتىيمانى عەرەبى دابەشكرييە، داكو جەھى خۆ د ئاخا عەرەبان بېبىنەت و مفای ژ سەرمایا وان وەربگريت و ئەقى داگىركارىيى كيانەكى دەستكىرد ب نافى دەولەتا کويتى دانايى، ھەروەسا ئيراقيان كومەكا رېكارىن نافخۇپىي ئەنجامدان بۇ جىڭىركرنا كونتولكرنى ل سەر کويتى^(٣).

کويت هاتە تالانكىرن، ب تالانكىرن فەرمى و رېكخىستى بۇ بەنكا کويتى يا نافەندى و دەست ب سەرداگرتنا زېرى و دراڭى بىيانى يېن د گەنجىنەيېن وىدا^(٤)، ھەروەسا پتريا چەك و گەرەستىن کويتى يېن لەشكەرى هاتنە ڙنافېرن و

(١) هاتىيە فەگۇھاستن ژ // ثانىر يوسف عيسى، المصدىر السابق، ص ٢٠٨.

(٢) هاتىيە فەگۇھاستن ژ // Abdulkadir Kahrman, Arakin Geçmiş Ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar, Uluslararası İlişkiler Ev Küreselleşme Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, S.41.

(٣) سەمىر العقون، المصدىر السابق، ص ٢٠٨.

(٤) عبد العظيم رمضان، الاجتياح العراقي للكويت في الميزان التاريخي، طا، القاهرة، ٢٠٠٢، ص ٥٤.

گلهک زیان گههاندہ کویت^(۱). زیدهباری تالانکرنا موزهخانا نیشتمانی یا کویتی، یاکو پارچین شینواری ژ جیهانی هه می کومکرین، هه روہسا تالانکرنا زانکویا کویتی و پهیمانگهها فهکولینین زانستی و پهیمانگهها پلاندانانی و بنگههین روزنامهیان، و همرو تشهکی پهیوندی ب زانست و روشهنبریا کویتیقه ههی، هه روہسا سوتنا قوتابخانا و نه خوشخانا و ئافاهیین حکومی و ئافاهیین ئاکنجیبوبونی^(۲). دهستههلاطین ئیراقی روزناما (القبس)^(۳) داختت و ل شوینا وی روزناما (النداء)^(۴)، کو گوتارین صدام حسینی بهلاقدکرن، هه روہسا پیزانین دهرباره یاسا و فهرمانین ژ دهستههلاطین ئیراقی دهدچوون، و بی بهرامبهر ل سهر خهلكی کویتی دهاته بهلاقدکرن، و ل ۲۶ تهباخا ۱۹۹۰ مهرسومه کا کوماری یا ژماره (۲۴۸) و ل دویش دهستههلاتا ماددا (۵۴) ژ یاسایا پاریزگهها یا ژمارا (۱۵۹) سالا ۱۹۶۴، کویت وک پاریزگهه کا نوی ل سهر ئیراقی هاته دانان^(۵).

باليوزى ئيراقى ل واشونتون محمد الشماط دېيىيت: "ئەز ل دەمىزمىر ۱۱ شەقى گەھشتمە وزارتدا دەرقە یا ئەمرىكى، من ژ راديوىي گوھلىبۇو ئەۋزى،

(1) W. Andrew Terrill, Op, Cit., P.36.

(2) محمد الرميحى، سقوط الاوهام العروبة بعد الغزو العراقى للكويت، ط١، ۱۹۹۷، ص ۷۶.

(2) بنىرە // پاشېندى ژماره (۲).

(4) روزناما النداء: روزنامه يه کا ئيراقى يه ل رۆزا نەھى ژ داگىركرنا ئيراقى بۇ کویتى هاتىه دەركرن و پشتى رزگاركرنا کویتى ل اى كانونا دووی ۱۹۹۱ ئاتىه راوهستانن، بنگههنى وی ل چاپخانه يىن روزناما (القبس) ياكومىتى بىو ل جادهيا روزنامه گەرى ل دەقەرا (شويخ)، د بەرپەرىن ئەقى روزنامىدا ستايشا صدام حسینى و هيزيين ئيراقى دهاته كرن، (بۇ پت پیزانىيان بنىرە // عذبي فهد الاحمد الصباح، محمد العبيدي، ((الوثائق تتحدى)) محنە وجہاد الشعب الكویتی تحت الاحتلال العراقي، ط١، دار سعاد الصباح الكويت، ۱۹۹۲، ص ۴۸۱).

(5) عذبي فهد الاحمد الصباح، واخرون، المصدر السابق، ص ۴۰۸؛ بنىرە // پاشېندى ژماره (۲).

کو هیزین ئيراقى چووينه د ئاخا كويتىدا". ئهنجومەن ئاساييشا نىقدەولەتى بەرسەداندا داگىركرنا ئيراقى بۇ كويتىدا، ب رىكا دەركرنا بريارا (٦٠) ل تەباخا ١٩٩٠ءى، كو داگىركرنا كويتى ژ لايى ئيراقى فە شەرمەزار كر، و دويقرا ژى زنجىرىدەكى برياران دەركرن، كو نىزىكى (١٢) برياران بۇون ب مەرەما گەرەنتىكىرنا پەيرەوكىرنا بريارا (٦٠)^(١). نەتهوهىيەن ئىكىرىتى حەزا نافەندىگىرىيەن ھەبۇو، ھەرەوسا دەپيا رېڭرىيەن رويدانان شەرى بکەت، د سەر ھەمى پەيوەندى و نافەندىگىرىيەن ل گەل ئيراقى ھاتىنە ئەنجامدان، بەلىٰ يادشىاندا نەبۇو قەيرانا كەنداشى بھېتە چارەسەركىن و د ئەنجامدا شەرى كەنداشى رويدا^(٢)

سەرۆكى ئەمرىكى جورج بوش د پىنگاھىيەن خۇدا بۇ بەرەنگاربۇونا قەيرانى يى رەزد بۇو، كو ل ژىر سىبەرا نىقدەولەتى بھېتە ئەنجامدان، و ب رېكەكى چالاك زۆرتىرين ژمارا دەولەتتىن جىهانى پېشكىدار بکەت^(٣)، د ئەنجامدا (٣٣)^(٤) دەولەت ب دەرى ئيراقى كومبۇون، و ب ئەقى شىۋىھى شەرى كەنداشى دووئى ل ١٧ ئى كانونا دووئى ١٩٩١ءى دەستپېكىر، و فروكەيىن شەركەر يىن ئەمرىكى

(١) عبد الستار حسين سليمان الجميلى، تأثيرات انتهاء الحرب الباردة على سلطات مجلس الأمن في حفظ السلام والأمن الدوليين، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، مقدمة إلى مجلس، كلية القانون، جامعة السليمانية، ٢٠٠٧، ص ٢٤٩.

(2) Hakan AridemiR, Указ. соч., с.19.

(٢) جلال عبد الفتاح، العمليات العسكرية لغزو الكويت، ط١، مصر، ١٩٩٠، ص ٨٠.

(٤) دەربارەي ژمارا دەولەتتىن بشكىدار د شەرى كەنداشى دووئىدا د ژىيەراندا د جىوزان// جلال عبد الفتاح دېبىزىت (٢٢) دەولەتن، المصدر السابق، ص ١٠٥؛ ھەرەوسا (Felipe Sahagun) دېبىزىت (٣٩) دەولەتن د پېشكىدار بۇون.

Felipe Sahagun, The New Kurdish Protectorate, Politica Exterior, Madrid, Spanish, Vol.v, no 20 Spring 1991, p94).

ژ بنگههین خو ل شاهنشينا سعودي يا عهربى دهست ب هيرشكننا سهر ئيراقى كر، و هيرشا ئاسمانى يا ئىكى بؤ ماوى (٢٥) خولهكان فەكىشا، پشتى ئەقى هيرشا ئاسمانى ب شىوهكى راستەوخۇ ناخفتىنكەرى كوجكا سې ماكس مارلين فيتزواتر^(١) (Max Marlin Fitzwater) راگەهاند، كوشمى ئازادىرندا كويتى و ئۆپەراسىيونا لهشكەرى ب نافى (باھۇزا بىبابانى)^(٢) دەستپېكىريه. پشتى بومبەبارانكرنا ويرانكەر و گشتگىر، كوشمى بخۇفەگرت، فروكە و موشهكىن ئەمرىكى ئافاھىيەن زوربەي وەزارەتان و لهشكەرگەه وئافاھىيەن حکومى يېن ئيراقى ڙنافېرن^(٣). د سهر هندىرا، كوشدام حسىنى پىشىپىنيا درېن ئاسمانى يېن چى دكىر، بەلى سەرسومان بۇ ژ قەبارى ويرانكارىيىا ب هىزىن ئيراقى كەفتى^(٤)، ل ئەوي دەمى

(١) مارلين فيتزواتر: ل سالا ١٩٤٢ ئىزدایك بۇويه، ئەندامىن پارتا كومارىيە، سكرتىرى ئۆزۈنامەۋانىن كوجقا سې و ناخفتىنكەرى ب نافى سەرۋوکايەتىا وىلايەتىن ئىتكىرىتى ل كوجقا سې، هەروهسا ئەركى خۇ د كومكىتا پىزاتىننان دەربارەي كار و رويدانان د ناڭ كارگىرلار سەرۋوکى ئەمرىكى جورج بوسى و كىشە وبەرسەدانىن كارگىرىن ل سەر پىشەتىن جىبهانى هەمەيىن دكەت، هەروهسا پەيوەندىيەن ل گەل دەزگەھىن راگەهاندىنى ورۇزىنامەۋانىن كوجقا سې ب شىوهكى رۇزانە دكەت، (بۇ پەت پىزاتىننان بنىرە// رۇزا سەرەدانى^(٥) <https://areq.net/m٢٠٢٢/١/١٤>).

(٢) باھۇزا بىبابانى: هىزىن ھەقبەيمان ل ١٧ ئى كانونا دووئى ١٩٩١ ل دەمزمىر ٢:٢٨ خولەك، دەست ب هيرشى بۇ سەر ئيراقى كر ل ژىر نافى (باھۇزا بىبابانى)، ئۆپەراسىيونى توندىرىن بومبەبارانكرنا ئاسمانى د مىزۈوييەدا بخۇفە گرت، بەرۋەزى شەرى ئيراقى و ئىرانى، هىزىن ھەقبەيمانان تەكىيەتلىكىن پېنۇقى هەبۈون بۇ ڙنافېرنا تورا بەرگىرلار ئاسمانى يا ئيراقى، هەروهسا شىانا لىدانان ژىرخانەيەن سەرەكى يېن رېئما ئيراقى دەھر دەمەكىدا هەبۈون، هيرشا ئاسمانى (٦) حەفتىيان فەكىشا، دامەزراوهىيەن صدام حسىنى يېن ناغۇسى و لهشكەرى كرنە ئارمانچ، سەرەرلەر ئەندى، كوشمى زەن ب دامەزراوهىيەن حوكمرانىا ئيراقى كەفتىن، بەلى صدام حسىنى بەرھنگارى كر، و هەمولا خرفەكىدا ئيراقىيان كر، و دەستپېكىرنا (ام المارك) راگەهاند. (بۇ پەت پىزاتىننان بنىرە// جاريپ ستانسفيلد، المصدىر الساپىق، ص ص ١٤٢-١٤٠).

(٢) محمد م. جواد، المصدىر الساپىق، ص ٤٢.

(4) Jerrold M. Post and Amatzia Baram, OP, Cit., P.181.

ئيراق توشي توندترین جوريٽن بومبه بارانكرنا ئاسمانى بwoo⁽¹⁾، پشتى ئۆپه راسيونا ئاسمانى، شەرىٽ ھشكاتىي دەستپېكىر و (100) دەمزمىران ۋەكىشايە، كو تىدا ھيزىن ئيراقى شكمەستن و ژ كويتى هاتنه دەركرن⁽²⁾، ل ۲۲ شوباتا ۱۹۹۱ ئيراق ل سەر پېشنىيارەكا سوقىيەتى بۆ راوهستاندىدا شەرى و ۋەكىشان ژ ئاخا كويتى رازىبىوو، كو د ماوى (۲) حەفتىاندا، ب مەرجەكى ل ژىر سەرپەرشتىا ئەنجومەننى ئاساييشا نىقدەولەتى بيت، بەلىٽ ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكا ئەف پېشنىيارە رەتكر وپەيماندا، كو ھيرشى ناكەته سەر كەرتىن لەشكەرى ئيراقى ل دەمى ۋەكىشانى ب مەرجەكى، كو ب تىن د ماوى (۲۴) دەمزمىراندا خۇ ژ كويتى ۋەكىشىت^(۳). و ل ۲۸ شوباتا ۱۹۹۱، سەرۋىكى ئەمرىكى جورج بوشى راگەهاند، كو كويت ژ داگىركرنا ئيراقى هاته رزگاركرن⁽⁴⁾.

ل دويماھيا شەرى كەندافىي دووئى ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكا رابوو ب پاراستن و پېشئىخستنا بنگەھىين خۇ يىن سەربازى ل شاهنشاھا سعوديا عەرەبى و كويتى، و چەك و تەقەمەنلى و پىدىقىيەن شەرى كومكىن بۆ بكارئىنانا وان د پاشەرۋۇزىدا، ئەف چەندە بۆ ئەگەرى پەيدابۇونا ھەقسەنگىيەكا ھىزى يا نوى، ياكو پشتى شەرى دياربىوو، ئەۋۇزى لاوازيا ئيراقى ھەتا ئەوى رادەي، كو نەبىيە گەف ل سەر دەولەتىن كەندافى عەرەبى يىن بەرھەمھىنەرەن نەفتى، بەلىٽ ھەتا رادەكى ئيراقى ھىزەكا سنوردار ھەبۇو، ئەۋۇزى ب مەردەما پەيدا نە بوونا قالاھىيەكى، د ئەنجامدا ئيراق شکەست و لاواز بwoo، ئيران ل كەندافى

(1) كون كوغلن، صدام: الحياة السرية، ت: مسلم الطعان، طا، المانيا، ۲۰۰۵، ص ۲۹۵.

(2) W. Andrew Terrill, Op, Cit., P.31.

(3) رماح سعد مرھون العموري، موقف ايران من الاحتياج العراقي للكويت ۱۹۹۰ - ۱۹۹۱ ، طا، بيروت، ۲۰۲۱، ص ۸۷-۸۶.

(4) Hakan AridemiR, Указ. Соч., С. 20.

عهربى بھيزگەفت^(١)، و ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمريكا د ئەقى شەريدا ئارمانج و مەرەمىن خۆ ب دەستقەھينان، ئەۋۇزى ئامادەبۇونا لەشكەرى يا چىل ناوجى، هەروەسا رىكەفتىن بەرگرىي ل گەل دەولەتىن كەندافى ئەنجامدان، پشتى ژنافېرنا لەشكەرى ئيراقى و ژىرخانا وى، هەروەسا گرىيېستىن مەزن ل گەل دەولەتىن كەندافى، بۇ فروتنا چەكى گرىيدان^(٢). ل دويماھيا سالا ١٩٩١ءى ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمريكا بۇ بەرپرسا ئىكى ژ پاراستنا ئاساييشا كەندافى پشتى، كو ژ لايى سىياسى و لەشكەرىقە كونتۇل ل سەر كرى^(٣)، ولیام رامسى كلارك(William Ramsey Clark) وەزىرى بەرى يىن دادى يىن ئەمريكي دېيىزىت: "شەرى كەندافى نە بۇو زۇراندىن كويتى بۇو، وەكى جورج بوشى بانگەوازى بۇ دىكىر، بەلكو بۇ دروستىرنى دەستتەھەلاتەكا ئەمريكي بۇو ل دەقەرا كەندافى"^(٤)، هەروەسا دەربارە ھەلوىستى ئيرانى ژ ھەبۇونا لەشكەرى بىيانى ل دەقەرا كەندافى عهربى، د رۆزىناما (اطلاعات) يا ئيرانىدا، داخويانىيەن سەرۆكى ئيرانى ھاشمى رەفسنجانى^(٥) ب دىزى پىنگاڭا فىن حكۆمەتا ئيراقى بۇ

(1) Muhammet Kara, Geçmiştenbugüne Türk-Irak İl İskilerinde Terörün Etkisi. Yüksek Lisans Tezi .Kütahya Duml Upınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Kütahya, 2018, S.71.

(2) جعفر بھلول جابر الحسيني، المصدرا السابق، ص ٢٥.

(3) نصرة عبد الله البستكى، أمن الخليج من غزو الكويت إلى غزو العراق، طا، بيروت، ٢٠٠٣، ص ١٢٢.

(4) هاتىھە ۋە گۇھاستن ژ // نەھرۇ مەممەد عەبدۇلقدار، ويلايەتە يەكگەرتووهكانى ئەمريكا و ئيراقى (١٩٧٩-١٩٩١) توپىزىنە وەيەك لە پەيوەندىيەكان، تىزەكا دكتورايىن (نەبەلاقىرى)، فەلسەفا لە مىزۇوى نوى و ھاواچەرخ، زانکۆسى سەلاحدىن، ھەولىر، ٢٠٢٠، ل ٣٦٨.

(5) ھاشمى رەفسنجانى: ل سالا ١٩٢٢ ئى ل ئىك ژ گوندىن بازىرى رەفسنجان ڇايدىك بۇويە، خواندىن خۆ ل دەق زانىيەكى ئايىنى دەستپېكىرى، د ژىن^(٦) سالىيىدا بەرەڭ بازىرى (قىم) جووچى بۇ تمامىرنا خواندىن زانستىن ئايىنى، قوتابىي آية الله العظمى بۇو، ل بازىرى (قىم) بۇويە ئەندامى رېكخراوا قىدائى ئىسلام و داخازا ژنافېرنا رېئىما شاهى دىكى، لەورا چەندىن جاران هاتىھە زىنداڭىرن، پشتى سەركەفتىن شورەشا ئىسلامى ل

داگیر کرنا کویتی هاتبوون، و ب خەلەتىھەكا مەزن ھەزمارت، كو بۇويھ ئەگەر
ھىزىن لەشكەرى يىن بىانى ل دەقەرا كەنداقى عەرەبى ئامادە بىن، ھەروەسا
گوت: "ئيراقيان شاشىيەكا مەزن ئەنجامدایە و دەولەتىن زلهىز مفا ژ ئەقى
خەلەتىي وەرگرتىيە، لەورا ئەمەريكيان يىن، كو حەزا ئامادەبۇونى ل ئەقى
دەقەرا ھەستىار ژ جىهانى ھەى، ھىزىن خۇ يىن لەشكەرى ب لەز ھنارتىنە
ناوچى"^(١)، ھەردىسا د رۆژناما (جمهورى ئىسلامى) دا گوت: "شىخىن دى يىن
ناوچى ژ ھەزى ھەمان چارەنۋىسىيە، ڦېھرگو ئەوان پشتگىرى و ستايشا
دوژمنكاريا صدامى ب دىزى ئيرانى دكى"^(٢).

ل دويىف مەرجىن راوهستاندىدا شەرى ب بىيارا ئەنجومەننى ئاساييشا
نېڭدەولەتى يا ژمارە (٦٨٧) دەستنېشانلىرىن، ياكو ل ۳ ئادارا ١٩٩١ ئەتىيە
دەركەن، سزايىن ئابۇرى يىن ل سەر ئيراقى دى د بەرددوام بن، و دى چەكى
ئەتومى و كيمىايى و بايولوجى ب شىوهكى تمام ھىنە ڙنافبرن، و دى ب شىوهكى
بەرددوام ژ لايى لىزنهكا تايىبەت يا نەتمەوهىيىن ئىتكىرىتى و د ئازنسا نېڭدەولەتى
يا وزھىيا ئەتومى چاڤدىرييا ئيراقى ھىتە كرن، ئەگەر ئەف جورە چەكە ھاتنە
دېتن، دى ھىنە ڙنافبرن^(٣).

ئيرانى ل سالا ١٩٧٩ ئەنجومەننى سەركىرىدىيەتىا شورەشى ھاتە پىتكەينان، و ھاشمى رفسنجانى بۇويھ
ئەندامى ئەنجومەننى، د ھەمان سالدا بۇويھ وەزىرى ئافخۇنى، ل دويماھيا سالا ١٩٧٩ بۇويھ سەرۋوكى
ئەنجومەننى شورا يىسلامى و ل سالا ١٩٨٨ بۇويھ سەرۋوكى كومارا ئيرانى، پاشى دووبارە وەك سەرۋوكى
كومارى ھاتىيە ھەلبۈراتن. (بۇ پەزىزلىنىن بنىرە// ئاثىر يۈسۈف ئىيىس، المصدىر السابق، ص ٢٧٨).

(١) ھاتە فەگوھاستن ژ// رماح سعد مرهون العموري، المصدىر السابق، ص ٨٤.

(٢) ھاتە فەگوھاستن ژ// ئاثىر يۈسۈف ئىيىس، المصدىر السابق، ص ٢٧٦.

(3) Abdulkadir Kahrman, a.g.e, s.44.

ههروهسا ژ ئەنجامىن شەرى كەندافىي دووى، ل ۱۱ى گولانا ۱۹۹۲ئى نەخشەكىشانى سۇورىن ئيراقى كويتى هاتە كرن، ئەۋۇزى ب داناندا نىشانىن دەمكى ل سەر سۇورىن ئيراقى كويتى، كو بۇ ئىكەم جار شيانا ئەنجامدانا نەخشەكىشانى كردىيى يا سۇوران د ناڤبەرا ھەردۇو دەولەتىندا پەيدابۇو، ل دويىف بريارا ليژنى كويت شيا (۱۰) بىرىن نەفتى بىزقىرىنىت، كو ئيراقى بكاردەينان، ههروهسا ئەقى بريارى هيلا سۇوران (۵۷۰) مەتران بەرەڭ باکورى لقاند و نىچەكا ام قصر ئىخستە د ناڭ ئاخا كويتىدا^(۱).

شەرى كەندافى بىرەكا زۆر ژ پاشماوهىان ل دويىف خۇرا هيلا، ب تايىبەتى ل نىزىكى زەقىيەن نەفتى يېن وېرانكىرى ب درېزاهىا سۇوران ل گەل شاھنشىنا سعودىا عەرەبى، ههروهسا عەمبارىن نەفتى يېن تمام ژ لايى ئيراقىقە ھاتبۇونە پىكەينان ب مەرەما بكارئىنانا وان بۇ رېگرىكىرن ل پلانا ھېرىشكىنە هيلىيەن ھەقپەيمانىان، ههروهسا ل دويىف دەنگوباسان هيلىيەن ئيراقى پىرى (۵۰۰۰۰) مىنان ل ناوچى چاندبوون و بىرەكا زۆر ژ تەقەمەنیيان ل دويىف خۇ هيلىانە، ههروهسا دەربارە ھەقپەيمانان ژى ھندەك راپورتان دىاركىر، كو نىزىكى سىيەكا بومبىن وى نەپەقىنە و ل عەردى بەلاڭ بۇونە، هەردىسان بكارئىنانا چەكىن تاقيقىرنى و چەكىن ھەلگرتى د كوگەھاندا بۇونە ئەگەرى زىدەبۇونا رېزەيا مىنىن ئەمرىكى يېن دېرى كەسان، يېن ل دەقەرا شەرى مائىن، ئەڭ چەندە ژى گەفە ل سەر ژيانا مەرۆڤى پشتى شەرى، ھەر ل دويماهى ھاتنا ئۆپەراسىيونىن لەشكەرى، پەقىنا مىنان د سالىدا بۇويە ئەگەرى بىرىنداربۇونا نىزىكى (۱۲۵۰) سەقىلان و كوشتنا (۵۰) شارەزايىن راكرنا مىنان، ههروهسا

(۱) نورمان شوارتزكوف، المصدرا السابق، ص ۶۱-۶۲.

موشهکین دژه زریپوش ل بیابانی مابوون، کو برهکا زور يا (یورانیوم) تیدا ههبوو، کو ب ماددهکی ژدهراوى و تیشکدار دھیتھ هژمارتن^(۱).

سوتنا بیرین نهفتى بۇ ئەگەرئ گەهاندنا زيانەكا زور ب ژينگەھى، وەكى پيسبوونا ههواي و گرتنا تيشكا رۆزى، نزمبۇونا پلهېيىن گەرماتىي، هەروەسا دەرياجەھېيىن نهفتى پەيدابوون، کو زيانەكا زور ل ئاخى كر، زىدەبارى ژناقىرىنا ژينگەھا دەريايى ژ ئەنجامى رشتنا برەکا مەزن ژ نهفتى د ئاقا دەريايىدا و زيانىن مەزن يىن دارايى پەيدابوون، کو د شياندا نىنە هەتا پاشى چەندىن سالان ژ چاكسازى و دووبار پاقىزىرنا ژينگەھى ژ هەمى كاريگەرييىن ويرانكەر بەيىنه قەربەبۈكىن^(۲).

شكەستنا رژىما ئيراقى بەرامبەر ھەۋپەيمانان، بۇ ئەگەرئ لاوازبۇونا ژىرخانا رژىمى، دەرئەنجام مورالا لەشكەرى داكەفت، ب ھزاران سەرباز ھاتته كوشتن و بارودوخى رەھىينا سەربازان ژ خزمەتا لەشكەرى بەرهە زىدەبۈونى چوو^(۳). ئەف چەندە بۇ ئەگەرئ بىنۇمىدى و تورەبۇونا لەشكەرى، د ئەنجامدا ھەولىن كودتايى ل سەر دەستەلەلاتى پەيدابوون⁽⁴⁾.

شكەستنا ئيراقى و دەركىرنا وي ژ كويتى كاريگەرييىن مەزن ل سەر ھەمى ئاستان ھەبوون، و ب ئەقى چەندى ئيران وەك ھىزەكا ھەريمى ل ناوجى بەھىزتر لىھات، ئەف چەندە ڑى ب رىكا سەرەددەرىكىرنا ئiranى ل گەل ھەمى لايەننۇن پشکدار د قەيرانىدا ب مەبەستا خزمەتكىرنا بەرژەوەندىيىن خۇ دياردبىت، ژ

(1) Адам Роберте, ушерб, нанесенный природной сред во время войны ви Персидском Заливе 1991, С.64.

(2) نورمان شوارتزكوف، المصدر السابق، ص ۵۷-۵۶.

(3) ماجد الماجد، انتفاضة الشعب العراقي، طا، دار الوفاق للصحافة والنشر، بيروت، ۱۹۹۱، ص ۱۲.

(4) Jerrold M. Post and Amatzia Baram, OP.Cit., P.185.

لایهکیفه ئیرانی پالپشتیا خۆ بۆ بريارین نەتهوهیئن ئیکگرتى ب دژى ئیراقى راگەهاند، ژ لایهکى دیفه کار ل سەر سەرپیچىكىرنا وان برياران كر، ژبۇ زىدەكىرنا بەرهەمى خۆ بى خوارنى، و شىا مەرجان ل سەر ئیراقى ب دانىت بۆ ئاسايىكىرنا پەيوەندىيئن خۆ ل گەلدا، ھەروەسا قازانجىن وى ژ ئەگەرئ بەرزبۇونا بەهايىن نەفتى و زىدەبۇونا ھناردىكىرنا نەفتا خام زىدەبۇون، بەلى نىزىكىبۇونا ئيراق و ئیرانى و ئاسايى بۇونا پەيوەندىيئن وان پشتى داگىركىرنا كويىتى، بۆ جەھى دلتەنگىا ئەمرىكا ئەف چەندە ژى د رۆزنامەييئن ئەمرىكىدا بەرچاڭ دبۇو، كو رۆزناما (نيويورك تايمز) يا ئەمرىكى ل ۱۶ ئى تەباخا ۱۹۹۰ گوتارەك ب نافۇنىشانى (سەر ئىشانەكا دى بۆ ويلايەتىن ئیکگرتى) بەلافكر، كو تىئدا ھاتبوو ئیران وەك زىدەرى گەفن ل سەر ئیراقى نەمايە، بەلكو ئیران بۇوە ئالاچەكى ب مafa بۆ ئیراقى، داكو ب رىكا وى خۆ ژ سزاپىن ئابۇرى فەدزىت، يىن ژ لايى نەتهوهىئن ئیکگرتىقە ل سەر ھاتىنە سەپاندىن، ئانکو نەھىلانا دوبەرەكىان خۆ ئەگەر ب شىۋى دەمكى بىت د ناۋېرا ھەردۇو وەلاتاندا ئيراق و ئیران، كارفەدانىن مەترسىدار بۆ واشونتۇن ھەنە^(۱). دەولەتىن ئەنجومەننى ھەفكاريا كەنداشى خۆ بەرامبەر ئیرانى لواز ددىت، لمورا دويىقەفتىندا وان بۆ ويلايەتىن ئیکگرتى يىن ئەمرىكا زىدەتر لىھات، ھەروەسا شەستنە ئیراقى بۆ ئەگەر ئىكچۇونا پەيوەندىيئن ئیراقى و تۈركىا، ژبەرگو مايتىكىرنا تۈركىا د كاروبارىن ئیراقىدا زىدەتر لىھات، ھەردىسان كارىگەرى ل پەيوەندىيئن دەولەتىن عەرەبى يىن كەنداشى و دەولەتىن دى يىن عەرەبى ئەۋۇرى ژ ئەگەر ئاوازىيَا

(۱) ھاتىيە فەگوھاستن ژ// رماح سعد مرهون العموري، المصدرا السابق، ص ۷۶.

رۆلی عەربى د چارھسەرگرنا قەيرانىدا و ئەو دوبەرەكىا د ھەلويستى عەربىدا
پەيدابۇوى^(١).

رژىما ئيراقى ناكوكىيەك پەيداكر د نافبەرا وەلاتىن عەربىدا، كو
وەلاتىن رۆزئاۋايى عەربى پشتگىريا ئيراقى كر، ژېلى شاهنشينا مەغرب،
ھەروەسا مسر و سوريا پشتگىريا كويىتى كر، ئەڭ چەندە ئەگەر ئىدەبۇونا
ھەقدۈزۈيان د ھەلويستىن سىاسىدا د نافبەرا وەلاتىن عەربىدا^(٢)، رۆزئاناما
(كىهان) يا ئيرانى وەسا دياركىر، كو (شەرى كەندافى يى دووئ بەلگەيە ل سەر
ئەۋى چەندى، كو ھەزرا ئىكبوونا عەربى ب تىن درەوەك)^(٣).

شەرى كەندافى دووئ ب ئازادىرنا كويىتى ب دوماھى هات، بەلى صدام
حسن يى رېز بۇو ل سەر ئەۋى چەندى، كو سەركەفتىن ب دەستخوّقە هيئاھ، و
ئەڭ چەندە ھەتا رادەكى راستە، ئەگەر ب نىرىنا ناخخۇيى تەماشە بکەين،
زېھرەك ئارمانجا سەرەكى يا صدام حسىنى مانا رژىما وي بۇو د دەستەلەتىدا.

مەترسيا سەرەكى ل سەر رژىما صدام حسىنى لەشكەر و ئاستەنگىن
ئابۇرى بۇون، د ئەقى بوارىدا سەركەفتىن ب دەستخوّقە هيئا، زېھرەك شىا ب رىكا
و يلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكىا لەشكەرى خۇ لواز بکەت، ئەڭ چەندە ژى بۇ
ئەگەر پىيگەھى خۇ د ناخخۇيى ئيراقىدا بەيىزتر بکەت^(٤). ھەروەسا پەتىيا ھىزىن
ئيراقى يىن ھەقپەيمانان ژناۋىرىن، نەپاسەوانى كومارى بۇون، كو ب شىوهكى پاش
نەھاتبۇونە مەشقىدان و بەرھەفكىرن، ئەۋىن د شەريدا نەھاتىنە كوشتن خۇ
رادەستى ھىزىن ھەقپەيمانان كر، ھەروەسا پەتىيا يەكەيىن ھىزىن شەركەر يىن

(١) نصرة عبد الله البستكي، المصدر السابق، ص ١٤٧.

(٢) ثائر يوسف عيسى، المصدر السابق، ص ٢٦٦.

(٣) ھاتىھ قەگوھاستن ژ// المصدر نفسه، ص ٢٧٦.

(٤) جاريٌت ستانسفيلد، المصدر السابق، ص ١٤٢.

تایبەت، وەکو پاسەوانیین کومارى بىي ئەنجامدانا شەرى ژ كۆپتى ھاتنە ۋەكىشان، ئەڭ چەندە ژى خەلەتىيەكا ستراتيجى بۇو ژلايى ھەفپەيمانانفە، ھەروەسا پشتى ھىنگى كارىگەرibia ئەقى چەندى دىياربۇو، ل دەمىن صدام حسینى بەرهنگاريا سەرھلەدانىن ژ لايى كوردان و باشورى ژ لايى شىعەيانفە كرى، كو پاسەوانیین کومارى رۆلەكى سەرەتكى د پاراستنا رېيىما صدام حسنىدا ھەبۇو^(١).

شەستنا لەشكەرى و سياسەتا رېيىما ئيراقى و بارودوخى ئابورىي خراب وەكىر، كو خەلكى ئيراقى لبەراھىي ل باشورى ئيراقى و پاش ل باشورى كوردىستانى سەرھلەدانى دىزى رېيىما ئيراقى بکەن.

---

(١) ليام اندرسن وغاريث ستانسفيلد، عراق المستقبل دكتاتورية، وديمقراطية أم تقسيم؟، لندن، ٢٠٠٥، ص. ١٦٦.

پشکا ئېكى

سەرھلدانا بھارا (1991) ئى ل باشورى كورستانى

تەودرى ئېكى: سياسەتا حكۆمەتا بە عس بەرامبەر مللەتى كورد
تا بەرپابوونا سەرھلدانى.

تەودرى دووئى: رويدانىن سەرھلدانا 5 ئادار 1991 ئى - 31
ئادار 1991 ئى.

تەودرى سىيى: ئەگەريىن ژناڭچوونا سەرھلدانى و دەرىئەنجامىن
ۋى.

پشکا ئىكى

سەرھلدانى بەهارا (١٩٩١) ل باشورى كوردىستانى.

تەوهرى ئىكى: سیاسەتا حکومەتا بەعس بەرامبەر مللەتى كورد تا بەرپابۇونا سەرھلدانى.

ئىك: بارودۇخى سوپايى ئيراقى.

ز ئەگەرى داگىركرنا كويتى ز لايى ئيراقىفە، حکومەتا ئيراقى كەفتە ل بەرھىرىشىن وىلايەتىن ئىكىگرتى يىن نەمريكا و هەقپەيمانىن وي، ئەقە زى بوو نەگەر بارودۇخى لهشكەرى و ئاسايشا ئيراقى ب گشتى و بازىرەن كوردىستانى ب تايىبەتى تووشى ئالوزىي بىن، حکومەتا ئيراقى زى ب نەچارى بەشەكى زۆر ز سوپايى خۇ ب توب و دەبابە و فرۇكەيىن شەركەر و چەكى گران بەرهە بهروكىن شەرى قەگوھاستبۇون^(١). ديسان رژىما بەعس ب هزاران گەنجىن كورد چەكىرن، ۋبو بەرگىرى كرنا بازىرەن دېي بىشىمەرگەى، ب ۋى شىوهى چەكەكى مەزن كەفتە د دەستى خەلکىدا^(٢). هەروەسا رژىما ئيراقى ب رىكا ترسانىدىن نافىن سەدان هزاران ز خەلكى بازىرەن ئيراقى و كوردىستانى، وەك خۆبەخش بۇ شەرى توماركىن، ب رىكا نەچارى گەنجىن زىي وان گەھشتىيە (١٨)

(١) پ . د. ئاراس عەبدولەحمان مستەفا، ھۆكارەكانى سەرھەلدىن و خۇ ئامادەكىرىنى پارت و رېكخراوه كوردىيەكان بۇ راپەپىن ئادارى ١٩٩١، سليمانى، ٢٠١٦، بىد، ٢٤، ل. ٧٠.

(٢) اللواء الركن وفيفي السامرائي، اللواء الركن وفيفي السامرائي، حطام البوابة الشرفية وحقائق عن الزمن السين في العراق "قراءة جديدة في حرب الخليج الأولى والثانية" ، كويت، ١٩٩٧، ص ٤٢.

سالیٽ بۆ خزمەتا لەشکەری داخوازکرن^(۱). ئەف چەندە بوو ئەگەر کورد قوربانیەکا زۆر د شەری کویتىدا بدهن، ژبەرکو گەنجىن کورد ب نەچارى بۆ بەروگىن شەری ل كويتى هاتنه هنارتىن، هەزارەکا زۆر ژ ئەوان ل ئىكەم دەليقە خۆ رادەستى هېزىن هەۋپەيمان كرن، بەلى گەلەكىن دى ژ ئەگەر ئوببارانا هەۋپەيمانان هاتنه كوشتن، ب شەستنا لەشکەری و نزمبونا ورەيا لەشکەری ئيراقى و بەرداو و ورەقىنا سەركەرەدە و ئەفسەرىن لەشکەری لاوازىيەك نيشادا و كوردان بەرۋەقاڙى بىدرىفتەت زانى هەماھەنگى بکەن و دەستىن خۇ بکەن دەستىن هەڤ و سەرھەلدانى بکەن . هەروەسا رژىما ئيراقى ب ئەنقەست بنگەھىن خۆ يىن لەشکەری نىزىكى بازىران و خىقەتگەھىن كوردان دانان و ئاكنجى كرن بۇ ترساندىن و سەركوتىرنا خەلکى، ئەف ھەمى هوکار بۇون، بۇونە ئەگەر، كو كورد سەرھەلدانى بکەن^(۲).

دوو: بهعسىكىن و سياسەتا بهعسيا دۈزى مللەتى كورد.

ئىك ژ سياسەتىن دوزمنكارانە يىن رژىما بهعس ل دۈزى كوردان، سياسەتا بهعسىكىرنا ھەمى تەخ و چىننىن جودا يىن مللەتى كورد بۇو ل باشورى كوردىستانى^(۳)، ئەۋزى ب رىكا دامەزراىدىندا بهعسيان ب تىن ل دام و دەزگەھىن حۆكمى و بهعسىكىرنا قوتابيان ل ناۋەندىن خواندىن و بهعسلىدا نەتەوهىيىن (كورد، توركان، ئاشورى، ... هەت). هەروەسا دابەشكىرنا تاخ و گەمرەكان ل سەر

(۱) فاضل الزهاوى، حرب الخليج وانتفاضة كردستان العراق، سليمانية، ٢٠٠٤، ص ٧٥.

(2) David A .Korn, What about the Iraqi Kurds? , The TORONTO STAR, 11 March 1991.

(3) پ . د. ئاراس عەبدولرەحمان مىستەفا، ژىنەرى بەرى، ل ١٠٨.

بنه مايىن حزبا به عس ب شىوه‌كى نه چارى^(١). لهورا ژيانا تاكه‌كەسى كورد به رد وام د ژير هەر شە يا ئەوي چەندىدا بۇو، كۆ ب دۈزىيەتىكىن رېئىمى بەيىتە گونه هباركىن و بىنى ھىچ ئەگەر كى بەيىتە ژنا فىرن^(٢).

ھەروەسا ل گەلەك دەماندا ئافرەتا كورد توشى ليدان، ئەشكەنجه دان، دەستدرىزىي دبۇو، ھەروەكى ل راپورتىن رېكخراوا لىپورينا نىقدەولەتى يىن سالىن (١٩٨٢-١٩٨٣)^(٣) يىدا ھاتىنە دياركىن^(٤). ھەروەكى ل زيندانىن رېئىمى ل بازىرىن باشورى كوردىستانى، كۆ ب شىوه‌كى درندانە سەرەدەرى ل گەل ئافرەتان ھاتىيە كرن^(٥). ڙ زيندانىن رېئىمى يىن تاوانىن كوشتن و ئەشكەنجه دانى ئەنجام ددان زيندانان نوگرەت سەلان (نقرە سليمان)^(٦) بۇو، كۆ ب ھزارها گرتىيەن ئافرەت و زەلام يىن كورد تىدا ھاتىنە سىدارەدان و توشى چەندىن جورىن

(١) هوشمند عەلی مەممۇمۇد، پاپەپىنى شارى ھەولىر لەسالى ١٩٩١دا توپىزىنەوەيەكى مىزۇوېي سىاسييە، ھەولىر، ٢٠٠٩، ل. ٢٢.

(٢) حەميد صالح عەبىء، "بەرى ٢٠ سالان"، رۆزىنامە ئەقفو، ژمارە (٢٩١٨)، ٢٠٢١/٢/٨، ل. ٧، دەھوك.

(٣) بنىرە// پاشبەندى ژمارە (٤).

(٤) Iraqis Under Ba athist Surveillance, This news paper is published by Edinburgh University Dstudents Association, on 27th may 1987.

(٥) GERALDINE BROOKS and ROBERT GREENBERGER, "For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurd find betrayal all too familiar, The Globe and Mail, 6 April 1991.

(٦) نوگرەت سەلان (نقرە سليمان): دەكەفيتە باشورى بىبابانا باشورى ئىراقى ئىكە ڙ زيندانىن بەرنىاس ب ترساندن و ئەشكەنجه دانى، كۆ چەندىن ژورىن ئەشكەنجه دانى ھەنە، ھەروەسا حەۋزىن ترشى كېرىتىك و ئامىرىن ترسنالىك يىن ئەشكەنجه دانى ھەنە، كۆ ڙ لايىن رېئىما بەعسفە ب دۈزى ھەر كەسەكى نەرازى دەاتنە ئەنجام ددان، زيندانان (نقرە سليمان) ل ٤٠ ئى ئادارا ١٩٩١ ئى ڙ لايىن سەرەلدانان شەعبانىيە يا باشورى ئىراقى ھاتە ئازادىكىن و ب ھزارەها گرتىيەن سىاسي ھاتنە ئازادىكىن. (ماجد الماجد، المصدرا السابق، ص ١٣٥).

ئەشکەنجه‌دانی بوروونه^(١)، رژیما بهعس ب چەندین شیوه‌بین جودا جودا
 ئەشکەنجه‌دانان گرتیان ئەنجامددا، بۆ نموونه ل زیندانان (ابو غریب) ب ریکا
 کاره‌بکرنی، و سوتنا لهشی، و کیشانا خوینی ژ لهشی گرتیان بۆ رویدانان جەلتین
 دلی، هەروهسا نەچارکرنا زیندانیان ب روینشتان ل سەر شویشین شکەستی^(٢)،
 هەروهسا ئىك ژ دیده‌قانین ئەھوی سەردەمی دیاردگەت، ل دەمی وەرگرتنا
 تەرمىن كەسىن ژ لايى رژیمیقە دهاتنە سیدارەدان، شینوارىن ئەشکەنجه‌دانی ل
 سەر لهشی وان دیاربۇو، وەکو ھینانەدەرا چافان، نینوکان، ددانان، كەھرەب كر،
 کیشانا خوینی، ئەڭ ھەمى شیوه‌بین ئەشکەنجه‌دانی بەرى سیدارەدانی دهاتنە
 ئەنجامدان^(٣). ھندەك ژ ئەفان ئەنجامدانین ھوقانە و نە مەرفقايەتى ب شیوه‌كى
 ئاشکرايى دهاتنە ئەنجامدان، دەربارە ئەقى چەندى ھشیار زىبارى بەرپرسى
 پەيوەندىن دەرقە يى (پ. د. ك.)^(٤) دېیزىت: "ل دەمی ئازادىرنا كەركوكى ل ئادارا

(١) ساكار فاتح اورحمان، الدور السياسي للمرأة الكردية في كورستان العراق، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة إلى مجلس كلية الآداب، قسم التاريخ، جامعة المنصورة، مصر، ٢٠١٥، ص ٤٢.

(٢) Iraqis Under Ba athist Surveillance, This news paper is published by Edinburgh University Dtudents Association, on 27th may 1987.

(٣) چاپىكەفتىن ل گەل (بەجىت افضل سعدو، دھۆك، ٢ / ١، ٢٠٢٢). ل سالا ١٩٦٤ ئى ل گوندى غلبىشى ڇايىك بۇويه، ل دەسبىكى سالا ١٩٨٠ ئى چووبىه ناڭ رېزىن رىتكەستنین نەھىنى يېن (پ. د. ك.). دا ل بازىرى دھۆكى، و پشتى رىتكەستا وان ئاشكەرا دېيت، دگەھىتە ناڭ رېزىن شورەشى و ل لقا ئىك ل كوماتە ئى دېيتە پېشىمەرگە، ل سالا ١٩٨٤ ئى براينى وى طىب افضل سعدو پېشى (٢٠) ھەيقىن گەتن و ئاشكەنجه‌دانى ھاتە سیدارەدان ل گرتىخانا (ابو غریب)، و ل ئادارا ١٩٨٩ ئى برايەكى دى يى وى ب ناۋى سعد الله افضل سعدو ل گەل شەش پېشىمەرگىن دى ب دەستى خيانەتى ژ لايى (PKK) ھاتە شەھيدىر، نوکە كارگىرى لقا ئىكە و بەرپرسى نېيسىنگەها رىتكەخراوين جەماوەرى و پېشەيە.

(٤) ھشیار محمد زىبارى: كەسايىتىك و كادرەكى پارتىيە، ل سالا ١٩٥٢ ژ دايىك بۇويه ل ئاكىرى، ژ خىزانەكا كورد پەروەرە، باوەرناما زانستىن سىاسى ل زانكويا ئوردى وەرگرتىيە ل سالا ١٩٦٧ ئى، وماجىستير ب زانستىن كومەلناسى و پېشىخستنا كومەلايەتى ل زانكويا ئاسكسى ل بريتانى ل سالا ١٩٧٩ ئى وەرگرتىيە، و ل دەملى ل بريتانيا بەرپرسا يەتىا پەيوەندىن (پ. د. ك.). ل گەل نورپا وەرگرتىيە، پاش زەرى كورستانى

۱۹۹۱ کاسیتەکا فیدیویی ل مala سەرگردی بلند بى هىزىن ئيراقى ل كورستانى ب دەست پېشىمەرگەي كەفت، كو تىدا كريارا سىدارەدانى ب شىوهىي ئاشكەرا ب هەزارەكا كادرىن پله بلند يىن حزبا بەعسدا و چەندىن بەرپرسىن حكۆمى دياردبوو، كو تىدا تىما سىدارەدانى (۵) ژ گرتىيىن كورد يىن ب ستويينىن داريقە هاتىنه گرىدان و چاقيىن وان هاتىنه گرتن گولەباران دكرن^(۱). هەردىسان ل دەمى گولەبارانكىرنا وان گرتىيان پېدۇنى بول سەر كەس و كارىن كەسى هاتىه گولەبارانكىر بەهايى ئەوان گولەيان بدهن يىن كو كەسى وان پى هاتىه گولەبارانكىر، هەروەسا رىك ل دانانا ماتەمېنى بۆ كەسىن دهاتنە گولەبارانكىر يان سىدارەدان دگرت^(۲).

سى: بەردهوام بۇونا سياسەتا راگواستن و كومەلکۈزۈي دېرى مللەتى كورد.

ل دويماھيا سالىن هەشتىيان د هەويىن ئەنفالكىرنا كورستانىيىدا، رېيما ئيراقى ب توندترىن شىوه سياسەتا فەگوھاستن و تەعرىب كرنى بەرامبەر بزافا گەلى كورستانى ئەنجامدا، هەتا ئەوى رادەي بەرەڭ شەرەكى كومەلکۈزى يى رېكخىستى چوو، ئەۋۇزى ب رىكا بكارئىنانا هەمى جورىن چەكى ب تايىبەتى

ل سالا ۱۹۸۰-۱۹۸۸ ئى، دەمى شەرىئى ئيراقى و ئيرانى، بۇو پېشىمەرگە و نويئەراتىيا پارتا خو كر، ل گەل نورپا و ليبىا و سورپا، و گەلەك پۇستىن پايە بلند وەرگرتىنە د (پ. د. ك.). وەك ئەندامى لىزىنە مەلبەندى و مەكتەبى سياسى، پېشى ھەلبۈزارتىن ئيراقى ل سالا ۲۰۰۵ ئى، پۇستى وەزىرى دەرقە وەرگرتەتە تا نوگە ژى يى بەردهوامە د خەباتا گەلى خودا، د. محمد علی الصويرىكى الکردى، الموسوعة الکبرى لشاھير عبر التاریخ، طا، الدار العرابية للموسوعات، بيروت، لبنان، ۲۰۰۸، ج، ۴، ص ص ۴۳۵-۴۳۶.

(۱) هاتىه فەگوھاستن ژ// جوناثان راندل، امة في شقاق دروب كردستان كما سلكتها، ت: فادي حمود، طا، بيروت، ۱۹۹۷، ص ۲۷۴.

(۲) د. مارف عومەر گۈن، جىنۇسايدى گەل كورد لەبەر رۇشنىي ياساي تازەي نىيۇدەولەتانا، هەولىر، ۲۰۰۷، ل ۲۸.

چهکی کیمیایی، ئەو دەفھەریئن ل ژیر دەستەھەلاتا رژیما ئیراقی ژ ئاکنجىبىن وان
هاتنە ئالاکرن، و گوند هاتنە وېرانكىن و ل گەلەك دەفھەران، رېڭ ب لەشكەرى
ئیراقى هاتە دان، چەکى ل دىزى ھەر كەسەكى بكاربەيىن، د ئەقى ماودىدا پېرى
(٤٠٠) گوند هاتنە وېرانكىن، پېرى (٥٠٠٠٠) كوردان بۇ بىبابانا باشورى ئیراقى
هاتنە فەگۇھاستن، ھەروھسا ب ھزاران خەلکى دەفھەریئن كوردى بەرەق ئیرانى
مشەخت بۇون، ل كەركوكى ژى ب ھزارەھا كورد دەرىبەدەر بۇون و خەلکى
باشورى ئیراقى ل مالىئن وان ئاکنجى بۇون، ب ئەقى چەندى ناسناما كەركوكى يَا
كوردى هاتە ژناۋېرىن^(١). ل ئەقى ماودىدا بىنپېكىرنا مافىن مەرۆڤى^(٢) گەھشته
ئاستەكى مەترسىدار، ئەو تاوانىئن ل دىزى مللەتى كورد هاتىنە كرن، وەك
كارەساتا حەلەبچە^(٣)، ھەۋىن ئەنفالى^(٤)، و فەگۇھاستنى^(٥)، چاندنا پېرى (١٥)

(١) درية عونى، عرب واكراد خصام ونام، القاهره، ١٩٩٣، ص ١٠٥.

(٢) مافىن مەرۆڤى: بابەتى رېزگەرتن ل مافىن مەرۆڤى ژ لايى سىستەمىن حوكىمانىيە، بۇويه پېۋەرەكى
گرنگ د دياركىنرا راستگويا پېتىرىپۇون ب ياسا وراغەھاندىن جىهانى يَا مافىن مەرۆڤى، وېيمانىين
نېقەدەولەتى يېن دەولەت پېتىرىپىن دەكەن، ھەروھسا سىستەمىن دەولەتلىن د جىاوازن، د راد رېزگەرتنى، بۇ
پېيمانىين خۇ يېن دەستورى و ياساپىن يېن نېشىتىمانى، و پېتىرىپىن خۇ يېن نېقەدەولەتى. (بۇ پېر پېزانىن
بنىرە// منذر الفضل، من الانفال إلى الاستقلال شعب يصنع التاريخ، اربيل، ٢٠٠٥، طا، ص ١٣ و ما بعدها).

(٣) حەلەبچە: ل ١٦ ئادارا ١٩٨٨ ئىزىدەن ئەنفالى يېن شەركەر بازىرىنى حەلەبچە ب چەکى کیمیایى
توبىبارانكىر و د چەند خولەكاندا پېرى (٧٠٠٠) ھزار كەسان گىانى خۇ ڈەستىدا، ئەق چەندە ب رىكا ھزارەھا
ۋېنە و ۋېيدىويان هاتىبى دىكىومەنتىكىن. (بۇ پېر پېزانىن بنىرە// درية عونى، المصدر السابق، ص ١٦).

(٤) ھەۋىن ئەنفالى: ئەنفال نافى سورەتكىيە، ژسۈرەتىن قورئانا پېروز، رژىما بەعس بۇ دروستكىن، و
دانا شەرعىيەتى بۇ نۇپەراسىيونىن خۇ يېن لەشكەرى ل باشورى كوردىستانى ل سالا ١٩٨٨ ئەق سورەتە
بكارەتىنە، ب سەركىشىا على حسن مجيد، ل شوباتا ١٩٨٨ ئەنفالا ئىكىن دەسبېكىرتا، ٦ ئەيلول ١٩٨٨
دويماهىك ھات، كو دەتە نىاسىن ب ئەنفالا ھەشتى (خاتمه الانفال). (بۇ پېر پېزانىن بنىرە// بهزاد على
ادم، الانفال وثيقة قانونية - سياسية تاريخية، دھوك، ٢٠١٤، ص ٣٢).

(٥) فەگۇھازتنى ب زورى ژ جەھەكى بوجەھەكى دى (ترحيل): ژ مەترسىدارلىرىن بىنپېكىرنىن مافىن مەرۆڤى
يېن رژىما بەعس دىزى مللەتى كورد بكارەتىن ب تايىھەتى ل كەركوكى، ئەنچامداナ كريارا فەگۇھازتنى بۇو،

مليون مينان ل دهقهريٽ كوردان و ب هزاردها تاوانين دى ب تاوانين نيقدهولهٽ دهينه هئمارتن، كو ب تاوانين دئي مرؤفائيهٽي، و تاوانين دئي ئاشتىي، و تاوانين شهري، و كومكويٽ دهينه نافكرن^(١). هروهسا هئمارهك زور يا كچين كورد رهوانهٽ مسرى كرن^(٢). د ههويٽ ئەنفالىدا ل دويش خەملاندىن يىزىكى بەرھىٽ كوردستانى ژمارا قوربانىيٽ تاوانين رئيما بەعس گەھشتنه نىزىكى (١٨٢٠٠٠) وەلاتىيٽ كورد، كو رىخراوا هيومن رايتس ووتش (Human Rights Watch) ب (١٠٠٠٠) خەملاندن، هروهسا رئيمى ل سەر زارى علی حسن مجیدى د دانوستاندىن سالا ١٩٩١ ئى دا دانپىدان ب ژمارا قوربانيان دا، كو نىزىكى (١٢٠٠٠) كەسانه^(٣).

د ئەقى بارودوخى نەخوشدا، ج دھولەتك ژ دھولەتىن ب ناقى ماھين مرؤفيٽ دئاخفن يا بەرھەق نەبو تاوانين رئيما ئيراقى شەرمزار بکەن، ھەفسوزىيٽ ل گەل مللەتك كورد نىشان بدەت، ھەرچەندە ل رۇزئافاى رىخراو و

كۆھر ل سالىن ١٩٧٨ - ١٩٧٤ - ١٩٨٢ - ١٩٨٤ ئى ههويٽ توند يىن گھورينا پېتكاتا ئاكنجيان د ئەقى بازىرى و بازىرىن دى يىن كوردى ئەنجمادىيە، ئەقەزى بەرۋازى ھەمى ياسا و داب و نەريت و بىرۋاوهرىن ئايىنىيە، هروهسا رئيما بەعس ناسناما نەتمەھىبىا عەرەبى، و بىرۋاوهرىن بەعسى ل سەر ھەولاتىيٽ كورد سەباندييە، ئەق چەندە ژى دئى ماھين مرؤفيٽ، و دەستور، و ياسايىن ئيراقىيە يىن، كو ھەر ژ لاپى رئيما بەعس فە ھاتىنه دانان، (بۇ پەت پېزانيان بنىرە// منذر الفضل، المصدح السابق، ص ١٣٩).

(١) منذر الفضل، المصدح السابق، ص ١٢٨.

(٢) د بەلگەنامەكاكا نەيتىيدا يا رىقەبەريا ھەوالگىري يارىزگەها كەركوكى بۇ رىقەبەريا ھەوالگىرى ياكىنىيە، يا ژمارە (١١٠١) ل ١٠ ئى كانونا ئىتكى ١٩٨٩ ئى، پىشى فەرمانا راستەوخۇ ژ سەرگىرىدىيە سىياسى ھندەك كچين كورد كۆزى وان د نافىيەرا (٢٩ - ١٤) سالىدا بۇو ھانتە كومكىن و ل دويش فەرمانا وان كومەك ژ ئەوان كچان بۇ يانھىيىن شەقى يىن كومارا مسرى ھانتە رهوانەكىن، ل دويش داخاوازا ئەوان. (بۇ پەت پېزانيان بنىرە// عبد الهادي الركابي، وثائق لا تموت صفحات سوداء من تاريخ حزب البعث، العراق ٢٠٠٩، ص ١٥٨).

(٣) صلاح الخرسان، التيارات السياسية في كردستان العراق قراءة في ملفات الحركات والاحزاب الكردية في العراق ١٩٤٦-٢٠٠١، مؤسسة البلاغ للطباعة والنشر والتوزيع، طا، بيروت، ٢٠٠١، ص ٤٤٠.

لایه‌ن و که‌سایه‌تیّین نه فهرمی ئەق تاوانه شەرمزار کرن^(۱). هەرودسا پشتو حکومەتا تورکیا پشکنین بۆ ئەوان کوردان کرین ییئن بۆ ئاخا ئەوان ئاواره بۇوین دیارکر، کو ج شینوارین چەکى کیمیایی ل سەر کوردان نەھاتیه دیتن، و ج کورد توشى بكارئینانا چەکى کیمیایی نەبۇوینه^(۲). دەربارەی بى دەنگیا راگەهاندنا جیهانى بەرامبەر تاوانین رژیما بەعس (كمال عزیز قیتولى)^(۳) دېیزیت: "دەمی توبپارانکرنا حەلهبچە، راگەهاندنا جیهانى ھەمی يا بى دەنگ بۇو، لهورا مە پلان دانا خۆپیشاندانا ب شیوه‌کى ئاشتیانه ل بەر ئافاهىن نەته‌وھیئن ئىكگرتى و كومكارا عەرەبى بھینه ئەنجامدان، ۋ ئەنجامى ئەقى چەندى، بۆ جارا ئىكى ناڤى كورد و كوردىستانى و كارەساتا حەلهبچە ب شیوه‌کى بەربەلاق د راگەهاندنا رۆزئافاییدا ھاته بەحسکرن". هەر دەربارە بىدەنگ مانا دەولەتىن رۆزئافا بەرامبەر تاوانین رژیما ئیراقى بەرامبەر مللەتى كورد، ریتشارد بولیت (Richard Bulliet) دېیزیت: "كارگىريا سەرۆکاتىيا

(۱) حکمت محمد کریم (ملا بختیار)، ثورة كوردىستان ومتغيرات العصر نضال الجبال ام انتفاضة المدن؟، ت:

د. بندر علي اکبر دارسانير المشرق للنشر والتوزيع، ط٥، بيروت، ٢٠١٦، ص ٢٠٥.

(۲) ئىسماعىل بىشىكجى، كوردىستان كۈلۈنپىيا نىقدەولەتى، وە: وەلات توفيق، دھوك، ٢٠١٨، ل ٣٧٢.

(۳) چاپىكەفتىن، دھوك، ١ / ١١ - ٢٠٢١. ل بەغدا ۋ دايىك بۇويه، خواندنا سەرتىاي ل بەغدا ب دويماهى هيئاپىيە، ل سالا ١٩٧٢ ئى زىامادەيا (مرکزىيە) ل بەغدا دەرچووپە، پشتى ل سالا ١٩٧٦ ئى زانكۆ ب دويماهى هيئاپىيە، بەغدا ب جە هيلا و بەرف بەريتانيا چووپە، ل سالىن ١٩٩١-١٩٨٢ ئى زانكۆپىيا (گلاسکو) كاركىريه، هەوەسا ل سالىن (١٩٩٧-٢٠٠٢) ئى ل زانكۆپىيا (ملاپا) ل مالىزىيا كاركىريه، د ماوى ٢٠٠٢-٢٠٠٤ ئى نوينەرئى ھەرىما كوردىستانى بۇو ل باراپتىيا دەولەتىن رۆزھەلاتا ناڤىن يىئن ۋانا چىن و مالىزىيا، نوگەزى ماموسىتايى زانكۆپىيا دھۆكىيە ل كولىزىا پېشكى.

(٤) ریتشارد بولیت: ل سالا ١٩٤٠ ل روکفورد، الینوى ڏايىكبۇويه، كار ل چەندىن زانكۆياندا كريه ڙ ئەوان زانكۆپىيا هارڊفارد و زانكۆپىيا كاليفورنىا و زانكۆپىيا كولومبيا، هەرۋەسا سەرۆكى پەيمانگەها رۆزھەلاتا ناڤىن بۇو ل ماوى (١٩٨٤-١٩٩٠) ئى، چەندىن پوسىتىن زانسى د دامەزراودىياندا وەرگرتىنە، وەكو كومەلا قەكۈلىنىن رۆزھەلاتا ناڤىن، كو سكرتىرئى جىبەجىتىكار بۇو ل (١٩٧٧ - ١٩٨١) ئى، ئەندامى ئەنجومەننى كارگىريا كومەلا

ویلایه‌تین ئیکگرتی بیئن ئەمریکا، کو ل ئەوی دەمی رىگن سەرۆك بۇو، سەپاندنا سزايىن ئابورى ژى ل سەر ئيراقى رەتكر^(۱)، هەروھسا چ دەولەتان ھەوا پەيرەوکرنا بريارا ئەنجومەنى ناسايشا نىقدەولەتى يازمارە (۶۲۰) يال ۲۶ تەباخا ۱۹۸۸ ئەتىيە دەركەن نەدا، کو ياتايىت بوبە ئەنجامدانا رىكارىن سزادانى بىئن دياركى دەربارە ھەر دەولەتكا چەكىن كىميابى بكاربىنىت، دەولەتىن رۆزئاڭا ئەف كريارا رېيما بەعس پشت گوه ھافيت ژبو پاراستنا بەرژەوەندىيەن خۆ دگەل ئيراقى و مسوگەركرنا لايەن بازىگانى، کو د دووبارە ئافاکرنا ئيراقى ب دەستدەفت، ل بھارا ۱۹۸۹ پەتىيا دەولەتىن رۆزئاڭايى پشکدارى د پىشانگە ھەكا لەشكەرىدا ل بەغدا كر، ئەفە ژى ئاماڭى دەدەتە ئاستى دوو رياتىي بى ل دەف رۆزئاڭا ل دەمى گەنگەشەكرنا تىيگەھىن، وەکو ناسايشا ھەرىمى، سەقامگىرى، و حكۆمەتا چاڭ^(۲). دەولەتىن زلهىز سەردەرى ل گەل دۆزا كوردى ل دويىف پىددۇ و بەرژەوەندىيەن خۆ دكىر، زىدەبارى ئەقى چەندى بىي تىبىينىكىن ژ لايى جقاڭى نىقدەولەتى ژنانېرىن، و بنپىكىن، و وېرانكىن ژ لايى حكۆمەتا ئيراقى ب دىزى مللەتى كورد دهاتە ئەنجامدان، ب تىن كومەلىن مافىن مروقان داخازا لىپرسىنى ل گەل حكۆمەتا ئيراقى كر^(۳).

فەكۈلىنىن ئیرانى بۇو، چەندىن پشکدارىن راگەھاندىنى و رۆزئامەگەرىنى و راديو و تەلمەفزيونان ھەنە)، بۇ پەتىزانىن، بىنېرە//

Barbara Reynolds. Historically, Kurds get sympathy, little else. USA TODAY, 10 April 1991).

(1) Barbara Reynolds, Historically, Kurds get sympathy, little else, USA TODAY, 10 April 1991.

(2) محمد احسان، كردستان ودوماً الحرب، طا، لندن، ٢٠٠٠، ص ٨٢.

(3) Inga Rogg and Hans RimschA, INTERNATIONAL REVIEW of the Red Cross, Volume 89 Number 868 December, 2007, P.828.

چار: عهربکرنا دهقهرین کوردى.

سیاسەتا دەولەتا ئیراقى ھەر ژ دامەزراندنا وى ل سالا ۱۹۲۱ بەرەڤ دووبارەکرنا پېڭەاتا نەتهوهى بۇ ئاکنجىيەن ئیراقى د بەرژەوندىا نەتهوهى عەرەبدا چوو، لمورا حکۆمەتا ئیراقى دەست ب ئاکنجىيەکرنا عەشىرەتىن بەدەو يېن كوجەراتى دىكىر، و ل نىغا دووئ ژ چەرخى بىستى دەست ب قۇناغەكا نوى يا ئاکنجىيەرنى كر^(۱). حکۆمەتا ئیراقى دەست ب گوھۆرينا پېڭەاتەيېن كارگىرى كىر، كو يەكەيېن كارگىرى ل پارىزگەھىن موسىل و كەركوك و دىلا گوھۆرين و قەزا و ناحييەن نوى يېن عەرەبى دانان، و قەزايىن كوردى هاتنە لادان، وەكۆ قەزايا مەندەلى، كو بۇ ناحيە هاتە گوھۆرين پېشى فەگۇھاستن ئاکنجىيەن وى، هەروەسا قەزا چەمچەمال ب سەر پارىزگەھا سلیمانىيەكە كر، و تۈزخورماتو ب سەر پارىزگەھا صلاح الدینقە كر، ئەۋۇزى ب مەرەما كىمكەن رىئىزا كوردان ل ئەڤان پارىزگەھان^(۲).

رژىما بەعس چەندىن شىيەيان عەربکرنا بازىرەن كوردىستانى دەتە جىيەجىيەرن، ل دويىف فەرمانىا كومارى يا ژمارە ۴۱ يا ۲۹ چىريا ئىيىكى ۱۹۷۶ ئىنلىق پارىزگەھا كەركوكى بۇ (تأميم) هاتە گوھۆرين، ھەر ب ئەقى فەرمانى ژى قەزايا دوزخورماتو ب سەر پارىزگەھا صلاح الدین قەكىر^(۳). هەروەسا ھەر ژ سالا

(۱) جزا توفيق طالب، المقومات الجيوپوليتيكية للامن القومي في اقليم كردستان مركز دراسات الاستراتيجية، سليمانى، ۲۰۰۵، ص ۲۸۸.

(۲) اركان حمة امين رشيد الزراداوي، نشأة وعلاقة الحزب الديمقراطي الكردستانى مع الحكومات والاحزاب السياسية العراقية من ۱۹۴۶ الغاية ۲۰۰۲، اطروحة دكتوراة (غير منشورة)، قدمة الى مجلس جامعة سانت كلية كلينتس، قسم العلوم السياسية، ۲۰۱۲، ص ۱۶۱.

(۳) پ . د. ئاراس عەبدولەحمان مستەفا، ژىنەرى بەرىئى، ل ۹۹-۹۸.

ادهست ب سه دان هزار دونه میں عہدی جو تیارین کورد ہاتھ گرتا و ب نافی جو تیارین عہدی ہاتھ تو مارکرن^(۱)، ہہ روہسا ب فہرمی نافی کور دستان ڈ نافی دھفرا حکمی ذاتی ہاتھ لادان، ل شوینا وی زارافی باکوری خوش تھی (الشمال الحبیب) ہاتھ بکارہینان^(۲). زیدہ باری دڑایہ تیکرنا زمان، کہ لتوڑ، و جل و بہرگیں کور دی، گوہو رینا نافی جہڑنا نہ وروزی بُو جہڑنا بوہاری، گوہو رینا زورینه یا نافیں گہرہ ک، و جادہ، و قوتا بخانہ یان بُو نافیں عہدی^(۳). نیک ڈ نہوان ریکارین دھستہ لاتدارین نیراقی ب نارمانجا زیدہ کرنا پیکھاتی عہدی ل دھفہ رین زورینه یا کور دی بکارہینا، نہ وڑی ب ریکا کومہ کا بریارین سہ رکردا یہ تیا رزمی دھر کھتین، کو داخواز ڈ ولاتیین نہ عہدی دھیتے کرن بُو گوہو رینا نہ تھوہی خو بُو نہ تھوا عہدی، هہتا نہ وی رادہ، کو فہرمان بھر و کریکار نہ چارکرینہ، نہ وڑی ب ریکا نہ نجام دانا چہندین ریکارین نہ چارکرنا^(۴). لہوارا دھست ب جیبہ جیکرنا سیاسہ تا گوہو رینا کہ لتوڑی بازی ری کا کھر کوکی یہی زورینہ یا ئاکنجی بیں وی کور د کر، و بُو بازی رہکی زورینہ یا ئاکنجی بیں وی عہدی گوہو ری، و همی گوندیں کور دی یہیں دھورو بھریں زہقی بیں نہ فتی ہاتھ خرابکرن و ئاکنجی بیں وان ہاتھ فہ گوہا استن، و ل دھمی نہ فہ چہندہ ل دڑی گھلی کور د ہاتیہ نہ نجام دان پتی (۱۰۰۰) خانیان ل گہرہ کا

(۱) نازد سہراوی، رفیع ڈمیری راپہرین ۱۹۸۸-۱۹۹۱، جا، سلیمانیہ، ۲۰۲۰، ل ۷۵۷.

(2) Inga Rogg and Hans RimschA, INTERNATIONAL REVIEW of the Red Cross, Volume 89 Number 868 December, 2007, P.828.

(۳) حمدید صالح عبیق، "بھری ۲۰ سالان"، روزنامہ نہ فرو، ڈمارہ (۲۹۶)، ۲۰۲۱/۲/۸، ل ۷، دھوک.

(۴) ارکان حمہ امین رشید الزرداوي، المصدر السابق، ص ۱۶۱.

کوماری (جمهوریه) ل کەرکوکی خرابکرن، و کورد ل دەفھەرا شوان ھاتنە دەرىيختەن^(۱).

پىنج: ئەگەريئن ئابۇرى.

شهرى ئيراقى و ئيرانى ل سالا (۱۹۸۰-۱۹۸۸)، كو بۇ ماۋى (۸) سالان قەكىشا، ئەق شەرە بۇو ئەگەر ھەردۇو لايەن شيان و سەرمایا مەرۆقى و مادى ژددەت بەهن، ھەروەسا ب ھزارها گەنجىن وان د شەريدا ھاتنە كوشتن، ئيراق ژئەقى شەرى ب خوسارەتىيەكا مەزن دەركەفت، و پىشى وي ب ماودىكى كىم ل سالا ۱۹۹۰ ئويت داگىركرن، ژ ئەگەرى داگىركرنا كويتى، ئيراق كەقتە بەر ھېرشا ويلايەتىن ئىكەرتى يىن ئەمرىكا و ھەۋپەيمانىن وي، ھەمى شيانىن وي يىن ئابۇرى ھاتنە ژناڤىرن. زىدەبارى ئەقى چەندى ئابلوقه يا ئابۇرى يا ل سەر ئيراقى ھاتىيە دانان، وەك دىربا دويماھىي بۇو، كو ژ ئەگەرى وي، رژىما ئيراقى بىنەما يىن سەرەكى يىن حوكىمانىي ژددەت دايىن^(۲). حكۆمەتا ئيراقى دزانى، كو تۈوشى قەيرانەكا مەزن بۇويە، ب رىكا پارىزگەران كومبۇون ل گەل خەلکى دىكىر و خەلک ناگەھدار دىكىر، كو پىدىقىيە ئابۇرى د ئاهىن خوارنىدا بىكەن^(۳). د سەر ھندىرا رژىما ئيراقى سىاسەتا نەھىلان، و ژناڤىندا ژىرخانا ئابۇرى چاندىنى ل كوردىستانى ئەنجام ددا، ئەۋۇزى ب رىكا ويرانكرنا گوندان و ۋەگوھاستنا ئاكىنجىن وان بۇ كومەلگەھەين ئاكىنجىيىرنى ب زۇرى ل دەور وبەرىن بازىران، مەرەم ژ ئەقى چەندى ژى چاۋدىرىيىرنى خەلکى كوردىستانى و كونتولكرنا وان

(۱) فاضل الزهاوى، المصدر السابق، ص ص ۱۱۲ - ۱۱۳.

(۲) طە نوري ياسين الشكرجي، الحرب الامريكية على العراق، الاردن، ۲۰۰۰، ص ۱۲.

(۳) پ. ى. د. ئاراس عەبدولرەھمان مىستەفا، ژىنەرئ بەرى، ل ۷۴.

بو ژ لاین ده‌زگه‌هیین ئىمناھىي يىن رژىمىقە، ل دويش سياسەتكا بەرنا مەكرى، ب مەرەما پەنا نەبرنا وان بو چىايىان و رىڭرىكىن ل ھەر ھەبونەكا نەتەوەى ل كوردىستانى، ئەڭ ھەمى رىكارە بۇونە ئەگەر كورد ب تمامى پشتىبەستنى ل سەر كرينا ھەمى پىدەقىان ژ بازارى بکەن، ئانكۆ بەرھەم ھينانا چاندى و گيانەودرى ل كوردىستانى بەرەڭ نزمىتىن ئاستەھ بىر، كو بو ئەگەر خەلکى كوردىستانى پشتىبەستنى ل سەر ھارىكارىيەن حكۆمەتى و كارتا ئاهىن خوارنى بکەن^(١). ئەڭ بارودۇخى ئالوز ژيانا خەلکى بەرەڭ نەھامەتىي و ئالوزىيەتىي بىر، ئەو چەندىا پەر كارىگەرى ل سەر بارودۇخى ھەبۈو نزمىبۇونا ئاستى نەفتى بۈو، كو د ئەوى دەمىدا ئيراق نەدشىيا پىدەقىيەن ژيانا وەلاتىيەن خۇ دابىن بکەت، كارىگەرىيە ئەقى چەندى ژى پەر ل سەر چىنا نافنجى و ھەزار دياربۇو^(٢).

زىدەبارى بارودۇخىن ئابۇرى يىن نافخۇيا ئيراقى، رەوشَا جىهانى ب گشتى ل ئەوى دەمى و لاوازىا ئىكەتىا سوقىيەتى ژى بو ئەگەر كو وىلايەتىن ئىكەرتى يىن ئەمرىكا خۇ وەكى جەمسەرى بىن ھەڤرەك بېبىنەت و سىستەمىن نوى يىن جىهانى رابگەھىنەت.

بىنى دەستودارى پىگەھە ئابورىي دەولەتى گرنگىيەكا مەزن ھەبۈو د دەستنىشانكىرنا جەن دەولەتى د ھىزىا نىيەن دەولەتىيىدا^(٣). ئانكۆ ب ھەلەۋەشىيانا كومبەستا سوسيالزمى قۇناغا شەرى سارب دوماھاھى هات، ئەمرىكا و بلوکى سەرمایەدارى بالا دەست بۈو، ئىدى رىي يىن خوشبوو بەرژەوەندىن خۇ ل

(١) رزگار، هجرة الكرد، ج، ۱، دھوك، ۱۹۹۹، ص ۶.

(٢) عوسمان ۋانىيەسى، ۋانىيە و ۋېھىپ گولچىننەتك لە بىرەۋەرەيەكانم، ج، ۱، ھەولىتىر، ۲۰۲۱، ل، ۱۶۰.

(٣) طارق محمد ذنون الطانى، العلاقات الأمريكية الروسية بعد الحرب الباردة، طا، بيروت، ۲۰۱۲، ص ۶۶.

هەمی جیهانی بجهبینن^(۱)، و هەروەکو دھىتە زانین وىلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمریكا ھەولا ب دەستقەھىنانا بەرژەوندىيىن خۆل رۆزھەلاتا نافىن دکر^(۲)، و ژئەوان بەرژەوندىيىن گرنگ و ستراتىزى يىن وىلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمریكا، دابەزينا بەھايى نەفتى بۇول رۆزھەلاتا نافىن، ئەقى چەندى ژى کارىگەرىيەكا زۆر ل ئابورى ئيراقى كر^(۳).

دەرئەنجامى لوازيا ئىكەتىا سوقىيەتى و كومبەستاوى و سەرخوبونا چەندىن وەلاتىن وى كومبەستى بەرپابونا سەرھەلانىن جەماوەرى ل گەلهك وەلاتان درويشمىن ديموكراسىيەت و مافىن مەرۆڤى و مافى چارەنۋىسى گەلان ل سەرانسەرى جىهانى گەشەكىر^(۴). هەروەسا دروشمىن ديموكراسىيەت و مافىن مەرۆڤى، چارەنۋىسى گەلان ل سەرانسەرى جىهانى گەشەكىن ب خۆفەدىت، و ئەو چەندە دىار بۇول، كو ئىدى دكتاتورى و فاشىزمى جەقى خۆل جىهانى نوى نەمايە^(۵).

ھۆكارى ھەرە گرنگ يى، كو دىوارىن ترسى ل دەڭ گەلى ئيراقى ب گشتى و گەلى كورد ب تايىبەتى شكاندى، بانگەوازيا سەرۆكى وىلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمریكا بۇول ۱۱ى چىريا دووئى ۱۹۹۰ ل دەمى جورج بوشى گوتى: "مە ھەميان دېيتىت صدام حسینى بچىت، ئەز ھىقى دەم گەلى ئيراقى بشىت ئەقى چەندى

(۱) حكمة محمد كريم (ملا بختيار)، المصدر السابق، ص ۲۱.

(۲) صلاح بدر الدين، القضية الكوردية امام التحديات السلام - النظام الجديد. العولة، رابطة كاوا للثقافة الكوردية، اربيل، [د. س] ص ۴۹.

(۳) شاهر اسماعيل الشاهر، وآخرون، الشرق الأوسط في ظل احداث السياسة الخارجية الأمريكية دراسة تحليلية للفترة الانتقالية بين حكم اوباما و ترامپ، برلين، ۲۰۱۷، ص ۴۵.

(۴) جواد ملا، الدولة الكوردية، لندن، ۲۰۱۷، ص ۲۲۸.

(۵) عەبدولەزاق مەرزىنگ، راپەرین بەھارى ئازادى، سلمانى، ۲۰۰۴، ل ۶۲.

ئەنجام بىدەت" ، ھەروەسا جەنەرال نورمان شوار تزكوف ل شەرىٰ كەندافى ل سالا ۱۹۹۰ ئى داخواز ژ گەلىٰ ئيراقى كىرىپىتى كىدا جورج بوشى ئەف چەندە دووبارە دىكىر، ھەروەسا فرۆكەيىن ئەمرىيەكى ب ھزارەها بەياننامە ل ئەسمانى ئيراقى بەلاغە دىكىر كەندافى داخواز ژ ئيراقيان دىكىر شورەشى ل دېرى رېيىمى بىكەن^(۱).

---

(۱) كمال دىب، المصدرا السابق، ص ۲۳۹.

تهودری دووی: رویدانین سهرهلدانا ۵ ئادار ۱۹۹۱ئی - ۳۱ ئادار ۱۹۹۱ئی.

پشتی ب دویماھی هاتنا شھری کەندافی، ل ئادارا ۱۹۹۱ئی بەرهبی کوردستانی مفا ژ لوازبۇونا مورلا لهشکەری ئیراقی و پەيدانونا ئازاوهبیا نافخوبی وەرگرت، کو دەلیقەیەکا زىرین بۇو، بۆ گەلی کوردستانی^(۱)، بەرهبی کوردستانی ل سەر ھەردەو ئاستىن دەرقە و نافخۇ كاردىكىر، ل سەر ئاستىن دەرقە، بو راکىشانا پشتەقانىا نىيەدەولەتى بۇ ماھىنەن کوردستانى، و لسەر ئاستىن نافخۇ بو ھشىاركىرنا خەلکى و بەرھەفکرنا وان بۇ سەرهلدانى، د وى دەمەيدا صدام حسینى ھەولا پەيداكرنا رېكەكى بۆ دانوستاندىن ل گەل كورداندا، لهورا ل دەستپېكى ۋىلاتىندا گەل ھەردەو پارتى ديموکراتى كوردستان (پ. د. ك.)^(۲) و ئىكەتىا نىشتمانى كوردستان (ى. ن. ك.)^(۳) دانوستاندىن ئەنجام بىدەت، ل ئەقى دەمى كورد كەتنە بەرامبەر دوو بىزاردەبىيەن ب زەممەت، ژلایەكىقە

(۱) بىشتوان صادق، نحو تاسيس دولة كوردستان، طا، اربيل، ۲۰۱۲، ص ۱۰۸.

(۲) (پ. د. ك.): ھزرا دامەزراندىن (پ. د. ك.) پەيدابۇو بىشى راگەھاندىن كومارا مەباباد ل ئيرانى ل سالا ۱۹۴۶ئى، لهوما حمزە عبد الله ئىك ژ ئەندامىن پارتى شورەش بۇو، چۈچ مەبابادى ب مەرەدا دىتىن جەنەرال مصطفى بارزانى، کو ل وى دەمى ئىك ژ وان چار جەنەرالا يىن كومارا مەباباد بۇو، ژيۇ دامەزراندىن پارتەكى ل باشورى كوردستانى، وەكى پارتى ديمكراتى كوردستان ئيرانى، وېشى چەندىن چاپىكەفتىندا و پەيوەندىيا و ھىئەك ھاته دامەزراندىن ل شوباتا ۱۹۴۶ئى، ول مەبابادى داخويانىيەك ھاته راگەھاندىن ب نافى جنرال مصطفى بارزانى ژيۇ دامەزراندىن پارتى ديمكراتى كورد يا ئیراقى، (بۆ پىزىشىنى بىزەرە// صلاح الخرسان، المصدح السابق، ص ۵۱ و ما بعدها).

(۳) (ى. ن. ك.): ئەف پارتە يا ھاتىيە دامەزراندىن ل دەمى ژنافچۇونا بىزاخا رىزگارى خوازىا كوردى ل سالا ۱۹۷۵ئى، پشتى دووپەرەكى كەفتىن د نافبەرا ھەندەك سەركەرىن پارتىدا، و ل سالا ۱۹۷۵ئى (ى. ن. ك.). ھاته دامەزراندىن ل دمشق ب سەروكاتىا جەلال تەلمبانى، (بۆ پىزىشىنى بىزەرە// د. محمد على الصويرى كىرىدە، الموسوعە الكبىر لشاهىر الکرد عېرالتارىخ، طا، الدار العربى للموسوعات، بيروت، لبنان، ۲۰۰۸، مجلد ۱، ص ۴۰۷-۴۰۵).

دانوستاندنا ل گەل صدام حسنى بىھن يان ل گەل رۆژئاھى بىن، ب تاييھتى
وپلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكا، ڇېھرکو كورد ڙ لايەنی نەرينى يى راوەستيان
ل گەل وپلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكا ب دې ئيراقى دترسيان، لهوما دەرزىن
پەيوەندىي ل ھەردۇو ئاستا ھاۋوت و ڙ ھەلوىستىن ھەردۇو لايەنان د گومانى دا
بۇو، ئەقچا ڙى بەردىي كوردىستانى بى لايەنی ھەلبۈارت^(١).

پارتىن ئيراقى يىن ئۆپۈزسىيونى ڙ دەرقە، ب تاييھتى ل ئيران و سوريا، ل
ھىقىيا ڙنافچوونا رېيما بەعس بۇون، داكو ئەو پارت و لايەنە ج ب ھارىكارىا
ئيرانى يان سوريا ۋەگەرنە ئيراقى^(٢). ڇېھر كىشەيا وان يا ھەقپىشك، لهورا پارت
و لايەنن ئۆپۈزسىيونى جارەك دى بەردا ھەقگەھشتىنچوون، و رېكەفتىن د
نافبەرا ئارمانجىن ھەقپىشك د نافبەرا لايەنن ئۆپۈزسىيونىدا^(٣)، ل ٢٧ كانونا
ئىكى ل دەشقى هاتە كرن، كو (١٧) پارت و رېكخراوين سىاسى پشکدار
بۇون، نويىنەرین ئەفان پارت و رېكخراوان، گەنگەشا رەوشى مەترسىدار يا ئيراقى
كر، د ئەقى كومبۇونىدا رېكەفتىن ل سەر بەرnamەيەكى ھەقپىشك، پىكھىنانا
لىزنهكى كو نويىنەراتىيا ئەوان ھىزان بىكتە هاتە كرن، كو ب ناقى (لىزنا كارى

(1) Mehmet Fatih ÇiÇEK, a.g.e, S.9v.

(2) حكىم محمد كريم (ملا بختيار)، المصدر السابق، ص ٢٢٠.

(3) ئۆپۈزسىونا ئيراقى رابوو ب رېكخستنا رىزىن خۇ، ئەقچەنە بۇ ئەگەرى مەترسىي ل دەق ھىزىن
ھەرىمە، ھەرچەنە دووبەركى د نافبەرا ھىزىن ھەرىمەدا ھەبۇو، بەلنى شىان رىزىن خۇ بەرامبەر
مەترسىيەكا ھەقپىشك رېكىيغۇن، ڇېھرکو ئۆپۈزسىونا ئيراقى ببۇو جەن دلتەنگىيا وان، ب تاييھتى كوردان،
ڇېھرکو ئيران و سوريا و سعودىي نەدقىيا لايەنگەرنىن خۇ ڈەست بەدن، د كونگرى ئۆپۈزسىونا ئيراقىدا بۇ
ئىكەم حار ليپالى و دىمۆكراطي و نەتەوەخواز و كورد و شىعە و سونە بىتكە روېنىشتن و گەنگەشە
دەريارە ئارمانجىن ھەقپىشك كر. (بۇ پەزىزلىكىن بنىرە //

David Hirst, Kurdish Pawns struggle to break regional stalemate, the
guardian, 7 november 1992).

نیشتمانی بی هەفچێشک) دهاته نافکرن، کو بەرھەفیی بۆ پیکھینانا کونگرەکی گشتی بی هەمی ھیز و پیکھاتەیین نیشتمانی بکەت^(۱). د ئارمانجیین ئەھنی کونگرەیدا ھاتبوو: "لادانا سیاسەتا جوداھییا نەتەوەبی، و نەھیلانا کاریگەرییا سیاسەتا گوهورینا دیموگرافی، ژناڤیرنا گوهورینا واقعی نەتەوەبی و میژووبی یی دەفھەرا باشوری کوردستانی، چارھسەرکرنا دۆزا کوردى ب شیوهکی دادپەروەرانە و دانا مافین نەتەوەبی و سیاسى ب مللەتی کورد، ئەۋۇزى ب ریکا پەیەرەوکرنا ریکەفتەنناما ۱۱ ئادارا ۱۹۷۰ و راستقەکرنا بەندىن وى، د چارچوھی ئیکەتیا نیشتمانیا نیراقیدا، کو ببیتە ئەگەری ب ھیزکرنا برايەتیا د نافبەرا کورد و عەرەباندا، گەرەنتیکرنا مافین رووشەنبیری، کارگىرى بۆ کەمینەیین نەتەوەبی، وەکو تورکمان و ئاشوری و يین دى"^(۲).

بیتر ودوارد گالبریت (Peter Woodard Galbraith)^(۳) شارەزا د لیژنا پەیوهندىيەن دەرقە د ئەنجومەنی پیران بی ئەمریکى دەربارە کوردان دبىزىت: "ھەمی پارتىن ئۆپۆزسيونى د پیکھینانا ھەفچەيمانیا خۆ یا سیاسى ل سەر پاراستنا نئراقەکا ئیكەرتى ریکەفتەن، شیعەيان پەيماندا داخوازا کومارەکا

(۱) حامد شريف الحمداني، لحات من تاريخ حركة التحرر الكورية في العراق، [د. م]، ۲۰۰۴، ص ۱۹۷.

(۲) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص ص ۵۲۴ ۵۲۵.

(۳) بیترودوارد گالبریت: ماموستایی پەیوهندىيەن نیقدەولەتى بۇو د پەتىا زانکۆيىن فېرمونت، ئەندامى شاندى ويلايەتىن ئیكەرتى بۇو د كۆمەلا گشتى يانەتەوەبىين ئیكەرتىدا، راوىزكارى ئەنجومەنی پیران بی ئەمریکى لیژنا پەیوهندىيەن دەرقە، ھەرەمسا سەرەوگى شاندى دويچچۈونا راستيان بی ئەنجومەنی پیران بۇو ل دو بكارەھینانا نیراقى بۆ چەمکىن كىميابى ب دۆزى کوردان ل سالا ۱۹۸۸، نېيسەری راپورتا ئەھنی لیژنى بۇو بۆ نمۇونە: تومارگەن و سەملاندىن بكارەھینانا گازىن ژھەراوى ل نیراقى ب دۆزى ھەولاتىيەن مەدھىنی يىن کورد ل سەرەلەنانا بھارا ۱۹۹۱، (بۆ پەتىزانىن بىنېرە //

Hans Engels ,Wir haben die moralische Verantwortung, Freitag Die Ost-West-Wocheneitung, Freitag, 19Juli1991).

ئیسلامی نهکەن، کوردان ژی پەیماندا داخوازا دەولەتەکا سەربەخۆ نەکەن"^(١). و لدويش داخوازيا ئیرانى و ھىزىن ئۆپۈزسىيۇنى ل ۱۴ شوباتا ۱۹۹۱ ئى كومبۇونەك ل بازىرى كرمانشاھ ل رۆزھەلاتى كوردستانى ئەنجامدا، بۇ گەنگەشەكىندا پىشەتىن ناوجى، دەربارە دەلىقا ئەنجامدا ئەنچەپەيمانان بۇ ھېرىشەكە لەشكەرى بۇ ئازادىكىندا كويىتى و رەنگەدانا ئەققى چەندى ل سەر رەوشان ئیراقى يَا نافخۇيى، ژ ئەوان سەركەدىن ل كومبۇونى ئامادەبۇوين، سەرۋىكى (پ. د. ك.). مسعود بارزانى، رسول مامەند نونەرى پارتى سوسىالىيىت و نوشىروان مىستەفا وەك نوينەرى (ى. ن. ك.). ڇېمرکو ل ئەھۋى دەمى جەلال تەلەبانى ل دەشقى بۇو، هەروھسا نوينەرىن پارتى دەعوه يَا ئیسلامى و رېكخراوا كارى ئیسلامى ئامادەبۇون، هەروھسا أىيە الله باقر الحكيم سەرۋىكى ئەنجومەنى بلند يى شورەشا ئیسلامى ل ئیراقى^(٢). نوينەرىن بەرەيى كوردستانى ل چاقەرىي ئەھۋى چەندى بۇون، كو ئیرانى، و ئۆپۈزسىيۇنا عەرەبىن شىعە ل ئیراقى بەرنامە و پلانەكە رەوون بۇ ئەققى رەوشان نوى يَا ئیراقى ھەبىت، بەلىج پلان و بەرنامە نەبۇون، ل ئادارا ۱۹۹۱ ئى كونگرەيەكى دى ب دەستپېشخەريا سعودىي و سورىي ل بەيروتى بۇ ھىزىن ئۆپۈزسىيۇنا ئیراقى ھاتە رېكخىستن^(٣). د ئەققى كونگرەيدا ئۆپۈزسىيۇنا كوردى ب سەركەدایەتىا هەردوو پارتىن سەرەكى (پ. د. ك.) و (ى. ن. ك.).

(1) Al Kamen، Kurds Hope to Attain Autonomy ; Insurgent Alliance Improves prospects, The Washington post, 22 March 1991.

(2) ھەلكەفت عبد الواحد صالح، پىشەتىن سىاسى ل كوردستانى ئیراقى (۵ ئى ئادارا ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۴) فەكولىنەكى دېرۈكى سىاسى، نامەيا ماستەرى (يانەبەلاقىرى)، ھاتىھ بىشىكىشىكىن بى جەقاتا كولىز زانستىن مەرقۇقايەتى، زانكويىا دەھوك، ۲۰۲۲، ل ۱۵.

(3) پ . د . ئاراس عەبدولەحمان مىستەفا، ژىنەرى بەرى، ل ۱۶۲.

گەنگەشە ل دۆر رەوشا كوردان پشتى سەرھلەنی و كونتولكىندا پشكەكا دەقەرىن كوردى ژ لايى هىزىن سىاسىيەن كوردىستانى فە كر^(١).

ل سەر ئاستى ناڤخويى ژى، ئىك ژ بريارىن گرنگ يىت كونگرى نەھىي يىن (پ. د. ك.) ھەولدان و كاركىن بۇو، ژبۇ پىكھىيانا بەرهىيەكى نىشتىمانىي بەرفەھە، كو ھەمى پارت و لايەنىن كوردىستانى بخۇقەبگەيت، د ئەنجامدا ل سالا ١٩٨٦ ل سەر دەستى ئىدرىيس بارزانى ئەندامى مەكتەبا سىاسىيا پارتى ديموکراتى كوردىستان ئاشتىبۇنا ناشتمانى دگەل ئىكەتىا ناشتمانىا كوردىستانى پىكھىينا و ل سالا ١٩٨٨ ل بەرە كوردىستانى ھاتە دامەزراندن.^(٢)، و ل دەمى داگىركرنا كويىتى ل ٣٤ تەباخا ١٩٩٠ بەرەيى كوردىستانى ھەلۋىستى فەرمى ب ناڤى بەرە و گەل كوردىستانا ئيراقى راگەهاند، و تىدا داگىركرنا كويىتى ژ لايى حۆممەتا ئيراقىقە ب تەمامى شەرمەزار كر، دەست تىۋەرداانا سوبايى ئيراقى د كويىتىدا ب دوزمنكارىيەكا نە رەوا دېرى بەرژەوەندىيەن گەل ئيراقى ب عەرەب و كورد و كەم نەتەوەيانقە ل قەلەمدا، ھەروەسا دياركىرنا، كو ئەڭ داگىركرنا لەشكەرى، دى دەقەرى ئىخىيە ژىر شەركى دېت يىن وېرانكار، كو زەھرە و زيانەكا مەزن بۇ گەل ئيراقى و كويىتى و وەلاتىن دېتىيەن دەقەرى گەھىنيت، و ئەڭ چەندە ھەردەشەيەكە ل سەر ئاشتى و ئاسايشا جىهانى، و دى بەانەيا دەتە هىزىن دەرەكى يىن بىانى دەستتىۋەردانى د دەقەرىدا بكمەت و داگىر كەن حۆممەتا ئيراقى بەرپرسە ژ ئەنجامىيەن پر مەترسىدار^(٣).

(١) اركان حمة امين رشيد الزراداوي، المصدر السابق، ص ١٧٤.

(٢) مسعود بارزانى، بارزانى و بزوتنەوهى بىزگارىخوازى كوردى ١٩٧٥-١٩٩٠، ٢ج، ٢٠٢١، ھەولىر، ٢٠٢١، ل ٢١٥.

(٣) يوسف محمد يوسف، پارتى گەل ديموکراتى كوردىستان ١٩٨١-١٩٩٢، ھەولىر، ٢٠٢٠، ل ١٢٥.

هەر ژ دەستپىكا شەرى كەندافى و توپبارانكىدا ئيراقى ژ لايى
 هەقپەيمانانقە، ھىزىن كوردىستانى ژ ئيرانى بەرەڭ دەقەرىن سۇرۈيىن ئيراقى قە
 هاتن ودەست ب پلاندانانى بۆ سەرەلەنانى كر^(١). پارتىن كوردىستانى ب تايىبەتى
 هەردوو پارتىن سەرەكى (پ. د. ك.) و (ئ. ن. ك.) وەسا ددىت، كو ئەقە
 دەلىقەيەكا مىزۇوېيە و پىدىقىيە نەھىيەتە ژ دەست دان، لەورا بەرددوام كار ژبۇ
 مفاودەرگەرن ژ ئەقى دەلىقى دىكىر، د ھەمان دەمدا بەرەيى كوردىستانى بەرددوامى
 ب كومبوونىن خۆ ددا، و پلان بۆ سەرەلەنانى ددارشتەن^(٢). بەرەيى كوردىستانى ل
 چريا دووئى ١٩٩٠ ل دەقەرا شىنى [شۇ] كومبوونەك بۆ خۆ ئامادەكىدا
 مەفرەزەيىن هەقپېشك يىن ھەردوو پارتان ئەنجامدا^(٣). ژبۇ دياركىن و چەوانىا
 ھنارتىنا مەفرەزەيان بۆ كوردىستانى و پەيوەندىكىن رىكخىستن و شانەيىن
 نەھىيىنى، ھەروەسا راوىزكارىيەن و چەكدارىن بەرگريا نىشتىمانى (افواج
 الخفيفه)^(٤)، كومبوونەكا ھەقبەش د ناقبەرا لقا چار يا (پ. د. ك.) و مەلبەندى

(1) Geraldine Brooks and Robert Greenberger, "For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurd find betrayal all too familiar", The Globe and Mail, 6 April 1991.

(2) محسن دزە يى، احداث عاصرتها، اربيل، ٢٠١٣، ج، ٢، ص ٢٥٢.

(3) د. فاضل الزهاوي، المصدر السابق، ص ٨١.

(4) افواج الخفيفه يان جاش: ب فەرمانا رئىما بەعس ھىزىن جاشان ھاتنە پىكھىنان، كو ژ (٢٥٨) فەوجان پىتكەهاتن، و ب ناقى (فەوحېن بەرگىرگىدا نىشتىمانى) دھاتنە ناقكىن، ئەڭ ھىزە ل دويىف ج پېقەرىن سەربازى نە د رىكخىستى بۇون، بەلكو ژ لايى سەرۈك عەشير و بەگ و ناغايانقە دھاتنە پىكھىنان، و ئەوان فەرمانەۋاپىلا لى دىكىر، كو سەرۈك عەشير ب بەرپرسى راستەخۆ دەھىتە ھەزمارتن و ب (راوىزكارى فەوحى - مىستەشار) دھاتنە ناقكىن. ل دويىف لىستىن رئىمى، ھەندەك ژ ئەوان فەوجان ژ (٥٠٠٠) كەسان پىتكەهاتن، بەلنى ھەزمارا ئەوان ياخىندا راستەقىنه يى پەتىيا ئەوان فەوجان ژ (١٠٠٠) كەسان دەرباز ئەدبىوو، ئەقەزى رىتكەك بۇو، سەرۈك جاش بۆ ب دەستفەھېيتانا پارەيەكى مەزن ژ حکومەتى ژمارەيەكا زۇر ياخىن جاشان ب

ئیک بی (ى. ن. ك). ل سنورى مهريوان هاته ئەنجامدان^(١)، ل گەل ھندى ھەۋپەيمانان ب سەركىشىا وىلايەتىن ئىكىرىتى يېن ئەمريكا ب ھەمى ھىزىن خۆ ل سعودى دەست ب شەرەكى قەكرى ل دىزى ئيراقى كر^(٢)، ل ١٧ كانونا دووئى ١٩٩١ ئەمەن ئىكەمەن گوللهيا شەرى ب دىزى ئيراقى تەقاند، د ئەقى دەميدا بەرھىي كوردىستانى كومبۇونىن پەت ئەنجامدان^(٣)، بەرھىي كوردىستانى دوباتى ل سەر ئەوى چەندى كر، كو د ئەقى شەرىدا دى ئەو د بى لايەن بن، ژېرکو ژ ھىرسىن رېيىمى د ترسيان ل ئەوى دەمى ژى رېيىمى ھىزەكا زۆر و شيانا بكارئىنانا چەكىن كىمياوى ھەبوو، ھەروەسا جىڭرى سەرۋەك كومارى ئيراقى عزت الدورى هوشدارى دا بو خەلكى سليمانى ل دەمى گوتى: "ئەگەر وە حەلەبچە ژېرگىرىت ئەم د بەرھەقىن دووبارە بکەينەقە"^(٤). ل ئەق گەفە بەرامبەر جەماودەرى كوردىستانى نەبوونە ئاستەنگ، ژېر ۋان گەفان سەرۋەكى لقىنان ئەنجام نەدەن، ھەتا بەرھىي كوردىستانى خەلكى كوردىستانى ئاگەھەدار بکەت، لەورا بەرھىي كوردىستانى كومبۇونەكا بلەز ئەنجامدا ل راژان ل رۆزھەلاتى كوردىستانى ل مەكتەبا سىياسى يا (پ. د. ك)، ژبۇ خۆ ئامادەكىنى بۇ مفاوەرگەرنى ژ رەوشى ئيراقى، ھەروەسا ل ناقەراستىن كانونا ئىكى ١٩٩٠ ئى.

دەته حکومەتى، ھەروەسا گەلەك كەسان توماركىرنا نافى خۆ ل دەڭ سەرۈك جاشەگى، وەك رېكەك بۇ، خۆ رىزگاركىن ژ لەشكەرىيىا ب زۆرى بكاردەينا، ئەمەن ھىزە ژ لايى رېيىقە دەھانىن پەرچەككىر بۇ بەرگىرىكىن ژ ناوجىن خۆ ب دىزى ھىزىن پېشەرگەي، و پېشكەرىكىرنا شەرى ل گەل ھىزىن لەشكەرى ئيراقى . (بۇ پەت پېزىنيان بنىرە// اللواء الركن وفيفى السامرائى، المصدرا السابق، ص ٤٢).

(١) حەممە حەممە سەعىد، دەنگى خاك بېرەورى ١٩٧٦-١٩٩١، ج ٢، سليمانى، ٢٠١٦، بى، ١٤، ل ٧٦٢.

(٢) دىفید مکدول، تاریخ الاکراد الحديث، ت: راج ال محمد، دار الفاربي، طا، بيروت، ٢٠٠٤، ص ٥٥٣.

(٣) حەممە حومە سەعىد، ژىيەمەرى بەرى، ل ٧٦٢.

(٤) ھايته فەگۇھاستن ژ// دىفید مکدول، المصدرا السابق، ص ٥٥٤-٥٥٣.

کومبوقونا بەرهیّ کوردستانی ل قاسمه‌رەش، مەكتەبا سیاسیا (ى. ن. ك). هاتە ئەنجامدان^(۱)، مسعود بارزانی سەرپەرشتیا ئەقى کومبوقونى کر، ب ئاماده‌بوقونا نوشیروان مسته‌فا نوینه‌رئ (ى. ن. ك). د ئەقى کومبوقونىدا بەرنامە‌يەكى تمام هاتە داریزتن، و ل شەھا ۲/۳ ئادارا ۱۹۹۱-ئى بروقسکەك بۆ پیشمه‌رگەي هنارت، کو ل ھەمى میحودران ب لەز لقین ئەنجام بدهن. سەرەرای ئەقى چەندى، بەرهیّ کوردستانی ھەر زوي کار ل سەر بەرهەقیان کر، داكو ئەق دەلیقە ژ دەست نەچیت^(۲).

ژ دەرئەنجامى ئەوان کومبوقونان گەلهك بريارىن گرنگ دەركەتن ژ ئەوان: ئىك. مسعود بارزانى وەك سەرۆكى بەرهیّ کوردستانی ل کوردستانى ھاتىيە ھەلبۈزارتىن، ل ئەوي دەمى جەلال تەلەبانى ژ دەرقەي کوردستانى بۇو، وەكى سەرۆكى بەرهیّ کوردستانى ژ دەرقە هاتە راسپاردن، پشتى ئەنجامداانا چەندىن کومبوقونىن د دويىش ئىكدا، ئاگەھداريا گشت بەرپرسىن دەفەرئىن جودا جودا کرن، کو ھەمى لايەنلىن بەرهیّ کوردستانى پشكدارى ئەوان کومبوقونىن بەرفەھ بکەن، و ھەر لايەنەكى حزبى کومەكا بەرنامە و کارىن گرنگ ب کادرىن خۆ راسپاردن^(۳). میحودر ژ لايى بەرهیّ کوردستانىقە هاتنە ئامادەکرن، داكو ل دەمى لوازبوقونا ئيراقى بەرەھ کوردستانى بچن، ھەروەسا مزگىنى

(۱) فاضل رۇوف، بەرەو خۆر، ج ۲، ھەولىر، ۲۰۲۱، ب ۴، ل ۳۶۴-۳۶۱.

(۲) چاپىيىكمەتن ل گەل (عارف رشدى)، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۸. عارف رشدى عارف ژ دايىك بۇويى ۱۹۵۲-ئى يە ل زاخۇ، ژ بىنەمالەكا کورد پەرومروه، ھەر ژ سالىن پېتىجيان ھەمى خىزانا وي ئەندامىن پارتى بۇوينە، و ھاتىيە نەفيكىرن بۆ باشورى ئيراقى و شىايىھ ب رىتكا (نقل المتبدل) خۆ فەڭۈزھىزىتە ھەولىر، جارەكادى دەست ب چالاکىن خۆ بىمەت و بۇويە بەرپرسى رىتكەستىت (ى. ن. ك). ل دەفەر بادىيان ھەتا سەرەلدانى رۆلەكى چالاک ھەبۈويە ل سەرەلدانى بادىياناندا، ونوكەزى راوىزكارى مسعود بارزانى.

(۳) فاضل رۇوف، ۋىدەرئ بەرى، ل ۳۶۱.

گههاندە خەلکی کوردستانی، کو هەمی ھیزین سیاسى پیکفە بەرنامەیەك بۆ ئازادکرنا کوردستانی دانایە، ئەق چەندە ژی بۆ جەنی دلخوشیا خەلکی کوردستانی^(۱). پلانین ئەنجامداна سەرھەلدانی ب شیوکی راستەوخۆ ژ لاین سەركردایەتیا بەرهیز کوردستانیقە دهاتنە دانان^(۲)، دەفەر ل دویش ھەبۇونا شانەيىن چەکدار يىن پارتان دهاتنە دابەشكىن، و ھیزین چەکدار ب ھەقپېشى د ناقبەرا ھیزین (پ. د. ك.) و (ى. ن. ك.) دا ھاتنە دابەشكىن^(۳). دوو - ديسان ئىك ژ بريارىن دى، دەركرنا لىبورينا گشتى ژ لاین بەرهیز کوردستانیقە بۆ جاش و مىستەشاران بۇو، کو ھارىكارىكىرنا وان بۆ پىشىمەرگەى د سەرھەلدانىدا دى بىتە ئەگەر راپردویى وان يى رەش بھېتە ژېرىكىن^(۴). زىدەبارى ئەقى چەندىن چەندىن نامە ژ لاین بەرهیز کوردستانى و ژ لاین مسعود بارزانى و جەلال تەلەبانى قە دهاتنە نېسىن، و بۆ ھندەك رەسپى و ماقولىلىن دەفەری دهاتنە هنارتىن، يىن کو ڪارىگەريا خۆ ل سەر خەلکى ھەى، ھەروەسا بۆ ھندەك ئاغا و بەگان يىن مىستەشار و سەرۆك جاش بۇوينە، بەن گەلهكا ژ ئەق نامە پشت كوه

(۱) مىستەقا چاپىش، ياردەورىيەكان مىستەقا چاپىش، ج، سليمانى، ۲۰۱۴، بىم، ل ۲۸۲.

(۲) چاپېيکەفتىن ل گەل (عارف رشدى)، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۸.

(۳) چاپېيکەفتىن ل گەل (احسان نامىدى)، دھۆك، ۲۰۲۱/۱۲/۹. ل سالا ۱۹۵۹ ل بازىرىئ ئامىتىدىن ژ دايىك بۇويە، لخواندىندا خۇيا سەرتەتايى و نافنجى ھەر ل وىرى تەۋواوگىرىھ و يا ئامادەل دھۆكى دوماھىك ھىنايە ول پەيمانگەھا تەكتۈلۈجى ل بەغدا وەرگەتىھ، ل سالا ۱۹۸۲ ئى دېيتە پىشىمەرگى شورشا گولانا پىشىكەفتىخواز، ل سالا ۱۹۸۶ ئى دېيتە ئەندامى لىيۇندا راپەراندىنى باش بەرپرسى لقە دھۆك نەينەوا يى ئىتكەتىيا قوتابى و لاۋىن دىمۆكراٽا کوردستانى، ل سالا ۱۹۹۲ ئى ژى دېيتە ئەندامى لقى ئىك يى پارتى دىمۆكراٽا کوردستان، و ل خولا دووئى يى پەرلەمانى کوردستانى ۲۰۰۵-۲۰۰۶ ئى دېيتە ئەندامى پەرلەمانى، و نوگە ژى رېقەبەرئ دەزگايى خانى يە.

(۴) دىفەيد مەكدول، المصدراسابق، ص ۵۰۲.

هافیت ژ ترسا رژیمی و پاراستنا به رژوهوندین خو یین تایبەت^(۱). سه بارهت نافەرۆکا ئەقان نامەیان تىدا هاتبوو: هاریکارى و پشتەقانىن جەماودرى و پشتەقانىا رېكخستنین مە و پشتەقانىا سەرھلدانى بن و خۇ بدەنە ل گەل سەرھلدانى^(۲)، دام و دەزگەھىن حکومى، نەخوشخانە، كوگەھىن ئازوقەمى دەرمانان ب پارىزىن^(۳)، ئىيڭ ژ ئەوان ناما بۇ براھيم عىلى حجى مەلو هاتبوو هنارتىن، ب ھەلويىستەكى كورددوارى بەرسقىدا^(۴).

ھەروەسا ئىيڭ ژ بريارىن دى يىن كومبۇونا بەرەيى كوردىستانى ئەوا ل قاسىمەرەش ھاتىيە دان، هنارتىن نامەیان بۇ ھەمى رېكخستنىي نەھىنى^(۵). بەرى سەرھلدانى ب ماوەيەكى رېنما و فەرمان بۇ ھەمى رېكخستنین نەھىنى ھاتنە

(۱) پەيوەندىيا تەلمەفونى ل گەل (مصحفى باجلورى)، ئەلمانىا، ۲۰۲۲/۱/۱. ژايىك بۈيى سالا ۱۹۴۶-۱۹۶۱ ئى ل ھاتىيە گرتىن، و بەردەۋام بۇويە د ناف رېزىن ئىكەتىيا قوتابىن كوردىستانى وەك رېكخستنا پارتى تا ۱۹۶۴ ئى گەھشتىيە رېزىن باسکى مەكتەب سىياسى، و ھەتا سالا ۱۹۷۲ ئى كونگرە ھاتىيە كىرن، و ھەردۇو باسک بۇينە ئىيڭ، جارەكادى بۇيە ئەندامى ئەندامى لىزىنا ناخخۇوى ل دھوكى ل گەل رېكخستىت (پ. د. ك.) تا ۱۹۷۴ ئى ول ھەيقا بىنچ سالا ۱۹۷۵ ئىكەتى درست بۇويە، و گەھشتىيە ناف رېزىن (ى. ن. ك) ئى نوگەزى ل بازىرى بەرلىنى ل ئەلمانىا ئاكنجىيە.

(۲) چاپىيەكەفتەن ل گەل (بەجىت افدىل سەدو)، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۲.

(۳) چاپىيەكەفتەن ل گەل (نېيراهيم حەجى مەلو)، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۴. ژايىك بۈيى سالا ۱۹۴۹-۱۹۶۱ يە، سەرۈك ھوزى عەشيرەتا مزىرىيە، رولەكى سەرەكى د بەرپاكرىن سەرھلدانى بازىرى دھۆكىدا ھەبۇو، نوگە ئاكنجىيە دھۆكىيە.

(۴) چاپىيەكەفتەن ل گەل (درويش عبد الله مەلو)، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۹. ژايىك بۈيى ۱۹۶۵ ئى، ھاتىيە د ناف رېزىن (پ. د. ك.) سالا ۱۹۸۰ ئى ل گەل شانا شەھيد محمد صالح حليم، پاش بۇو رېكخراوا محمد صالح حليم، ھاتە گرتىن و رەوانە كىرن بۇ گرتىيەخانا (أبو غريب)، و ب لېپورىندا گشتى ھاتە بەردا، وجارەكادى زفريە د ناف رېزىن (پ. د. ك.). ب رىكا خالد بانى پەيوەندى ب (پ. د. ك.) ھاتىيە كىرن، وەندەك چالاکى كىرىنە بەرى سەرھلدانى و سەرھلدانى رولەكى بەرچىف ھەبۇويە، نوگەزى بەرپرسى بەتەلىونا (۷) يالاشكەرى تایبەت ئىيڭ زېرقانىا جەنابى سەرۆكى .

(۵) فاضل روؤف، ژىنەرئ بەرى، ل ۳۶۲.

هنارن، کو ئامادهکاری بۇ رهشا نوي بھينه كرن، ئاگەهدار كرن، کو دى گورانكارى ل كوردىستانى پەيدابن و دى گشاشتنەكا زۆر كەفيتە ل سەر ملىئىن رىكخستنىن نهينى، ئەفجا پىدفيه د ئامادە و هوشيار بن و چاھەريي رىتمايىن نوي بن، پشتى دەمەكى فەرمانا سەرھەلدانى گەھشته رىكخستنىن نهينى^(١). دووحەفتىيان بەرى سەرھەلدانى ل ٢٢ شوباتا ١٩٩١ مسعود بارزانى، كەمال وەرتى پېشمەركى (پ. د. ك.) ئەنارتە بازىرى رانيا، ژبۇ كارى رىكخستنى و گەهاندىنا نامەيان . بانگەوازى بۇ رىكخستىا د ناڭ بازىرىن كوردىستانىدا بەردەۋام رىنما و پەيام و بروسكە دەنارتەن، زىدەبارى ئەقى چەندى ب رىكا راديويا (دەنگى كوردىستانى و دەنگى گەلى كوردىستان) نامەيىن هاندىنا جەماودرى دهاتنە پەخشىرن، ھەمى ژى ب ناڭى بەرەيى كوردىستانى بۇون^(٢)، ئەق نامەيىن ب رىكا راديوىي ژى ب شىۋى نەراستە و خۇ دهاتنە گەهاندى، يان ژى ب رىكا چقرا وەك ژ (٢٥) بۇ (٧٥) ئى هيقييە بلەز پۇستى (١٣٠) ئى بگەھىن داكو د ئامادەبن^(٣) . رجب ابراهيم على باخورنىيى گوت: "مە ب رىكا ئىزگى دەنگى كوردىستانى نامەيىن قەشارتى پەخش دىرن بۇ ئاگەهداركىنا جەماودرى پەخشىرن سەرانىيىن دىاركى بروسكە ئاراستە كەمپا دىاربىك دىرن و داخواز ژ كادر و پېشمەركەيان دىرى ۋە كوردىستانى، و ب ج شىۋىيى ھەبىت

(١) پەيونديا تەلفونى ل گەل (مصطفى باجلورى)، ئەلانيا، ٢٠٢٢/١/١ .

(٢) عوسمان رانىيەيى، ژىنەرە بەرى، ل ٢٠٠ .

(٣) مسعود سەرنى، قىرە دەنگى كوردىستان ئىراقى يە، ج ٢، دەشك، ٢٠١٢، ل ٤ .

(٤) چاپىيەكتەن ل گەل (رجب ابراهيم على باخورنىيى)، دەشك، ٢٠٢٢/١/٩ . ژدایك بۈوۈي ١٩٥٩ ئى يە، و ل سالا ١٩٨٥ ئى چووې د ناڭ رىزىن (پ. د. ك.) دا، پشتى كونگرى دەھى، و هاتنا كەڭ كەركوكى بەرپرسى لقا ئىك، بۇ دەڤەردىن بەھەدىيان شىايىنە پەيوندىن ل گەل بىمەت و رىكخراوا ئارارات دروست بىكەن و ھەتا ١٩٩١ ئى، كارى نوکە عقىدى فرماند ژىرفانىي .

پشکداری د سه‌ره‌ل‌دانیدا بکمن^(۱)، ل دویش ئەقى داخوازى ئىسماعىل عبوش ل گەل ھندهك پېشىمەرگەيىن كەمپىن باكورى كوردىستانى ب شىوهكى نهىنى ھاتنه دەفهرا سئورى، د سه‌ره‌ل‌دانا زاخودا بەشدار بۇون^(۲).

ھەرودسا ل ۲۷ شوباتا ۱۹۹۱ ئى هىزىن پېشىمەرگەي بەرەڭ دەقەرەن سئورى يىن كوردىستانى ھاتن و ل دەفهەرین جودا جودا بەلاقبۇون، و ھەزارەكا زۆر يا پېشىمەرگەيان ھەتا ۴۱ ئادارا ۱۹۹۱ ل دەفهەرین كوردىستانى بەلاقبۇون^(۳)، دەربارە ئەنجامدانا سه‌ره‌ل‌دانى بابەكز زىبارى بەرپرسى ھىزَا بادىنان دېيىزىت: "ل ۲۷ شوباتى ل دەمى لەشكەرى رژىما صدامى ژ كويىتى ھاتىيە دەرىخسەن و داخواز ژ خەلكى ئيراقى ھاتىيە كرن ب سه‌ره‌ل‌دانى رابىن، ل ئەوى دەمى پېشىمەرگە ژ ئيرانى بەرەڭ سئورى ئيراقى ھاتن"^(۴).

و ب ئەقى رەنگى ئامادەكارى ھاتنە كرن، ڇبو تەقاندىن ئىكەم گوللەيا، كو جەماودى كوردىستانى بەرەڭ سه‌ره‌ل‌دانان گشتىگىر ببەت.

(۱) حسین عثمان كلش (بابى كوقانى)، پېشىمەرگەيەك ۋىيان و بىرھاتن (۱۹۶۱-۱۹۹۱)، ج، دەھوك، ۲۰۱۵، ل ۲۲۸-۲۲۷.

(۲) ھونەر عبوش، جەنگاودر و شەھيدىن مالباتا عەبوش، زاخو، ۲۰۲۱، ل ۲۲۷-۲۲۶.

(۳) د. فاضل الزهاوى، المدرسىسابق، ص ۸۲.

(۴) چاپىكەفتىن ل گەل (بابك زىبارى)، دەھوك، ۱۰/۱۲/۲۰۲۱. ل سالا ۱۹۴۷ ئى ل بىراكەپرا ژ دىكبوىيە، و ل ويىرى خواندىن سەرتايى دوماهىك ھينايىه، وزېھر شورەشى ل گەلەك قوتىخانا نافنجى و ئامادەي تەمامكىريە، دەرجوينى ل كولىزَا لەشكەرى ياخولا^(۴) ل بەغدا، چویە نافرېزىن (پ. د. ك.) سالا ۱۹۷۲ ئى، تا سه‌ره‌ل‌دانى بۇويە بەرپرسى ئاكىرى، شىخان و بەردهرشى، گەلەك پلىن بەرز وەرگرتىنە، بەرپرسى لەشكەرى يى دەھوكى، بەرپرسى سوپايى، بەرپرسى قەرماندا دەھوكى تا سالا ۲۰۱۴ ئى، پاش يازدە سالا ل ل بەغدا كار كريە، و نوکەزى راولىشكارى لەشكەرى سەرۋوكى ھەريما كوردىستانى يە.

ئىك: سەرھلدا納 شەعبانىيە ل باشورى ئيراقى.

پشتى شىخەستنا لەشكەرى ئيراقى ل كويتى و سەركەفتنا هەفچەيمانا ب سەركىدايەتىا وىلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمريكى ل ٢٨/٢/١٩٩١ سەرووكى وىلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمريكى سەركەفتنا شەرى باروفا بىبابنى و رزگاركىنا كويتى راگەهاند، و ل ٣ ئادارا ١٩٩١ رىكەفتنا ئاگربەستى ل جادرگەها سفوان هاتە موركىن ب دويماهى هاتنا شەرى كەندافى يى دووئى^(١)، پشتى چەند رۆزەكان ژ ئاگربەستا سەفوان ل ٢٨ شوباتا ١٩٩١ شەرى هەفچەيمانان ب سەركىشىا وىلايەتىن ئىكىرىتى بۇ ئازادكىنا كويتى ب دويماهى هات^(٢). رويدانىن شەرى ب لهزادىيەكا زۆر ب دويماهى هاتن، كو د (١٠٠) دەمىزمىرىن شەريدا رژىما ئيراقى توشى شىخەستەكا مەزن بۇو، باودرى ل دەڭ ئيراقيان بۇ سەرھلدانى ب دېرى دەستەلاتى پەيدابۇو، ب فەر دىت مفای ژ ئەقى دەلىقى وەربگەن^(٣)، زىدەبارى هاندانىا وىلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمريكى بۇ گەلى ئيراقى بۇ ئەنجامدانىا سەرھلدانى ل دېرى رژىما ئيراقى^(٤).

ئانکو ل دەمىن ھىزىن ئيراقى ب رەوشەكا خراب و تىكچۈرى ژ كويتى هاتىنە قەكىشان، كو كەربەكا زۆر ل دەڭ پەريا سەربازىن لەشكەرى ئيراقى ژ

(١) د. حامد محمود عيسى، القضية الكوردية في العراق من الاحتلال البريطاني إلى الغزو الامريكي ١٩١٤-٢٠٠٤، ط١، القاهرة، ٢٠٠٥، ص ٤٢٦.

(2) Inga Rogg and Hans Rimscha. The Kurds as Parties to and victims of conflicts in Iraq, Volume 89 Number 868 December 2007, P.828.

(3) ماجد الماجد، المصدر السابق، ص ١٢.

(4) محمد احسان، المصدر السابق، ص ١١٠.

رژیمی پهیدابوو^(۱). ل ای ئادارا ۱۹۹۰ ل باشورى ئیراقى جەماوھر ل دژى رژیما بهعس و دام و دەزگەھین وى سەرھلدا، گولەيا ئېكى ژ لایى دەبابەكا ئیراقى قە بۇو ل بازىرى بەسرا، ژ لایى سەربازەكى ئیراقىقە، پشتى گوتنا چەند پەيچەكان بەرامبەر كومەكا وەلاتيان، گولەيەك د وىنەكى مەزن يى صدام حسینىدا، پشتى دەستپىكىرنا ئاگرى سەرھلدانى خۆپىشاندان دەستپىكىر، ب گوتنا درۆشمىن دژى رژیما صدام حسینى^(۲). رەوش ب ئىكجاري هاتە گوھورىن، كو ئەڭ چەندە يا پېشىنىكىرى نە بۇ ژ لایى رژیمی قە^(۳)، سەرھلدان ل دژى رژیما بهعس دژوار بۇو، و ئيراق ھەمى بخۇفە گرت، گەفەكا زۆر كەفتە سەر رژیما صدام حسینى^(۴). بەلى رژیما بهعس دانپىيدان ب ھەبوونا سەرھلدان و شورەشەكى نەكىر، ھەتا پشتى بوورىنا^(۵) رۆزان ژ سەرھلدانى^(۶). ئانکو رژیما ئیراقى يا خودانا چوارەم ب ھىزىرىن لەشكەر ل جىھانى شىانىن كونتولكرنى ل سەر چەندىن پېشىن وەلاتى نەما^(۷)، د ئەقى دەمىدا رژیما ئیراقى كونترۆل ل سەر^(۸) پارىزگەھان ژ سەرجەمى^(۹) پارىزگەھين ئيراقى ژدەستدا، د سەر ھەنيدرا، كو ل باكورى و باشورى سەرھلدان بەرپا ببۇو، بەلى بەغدا يا ئارام ببۇو^(۱۰). د

(۱) عبد الهاي الرکابي، المصدر السابق، ص ۸۵.

(۲) كمال ديب، المصدر السابق، ص ۲۴۰.

(۳) ماجد الماجد، المصدر السابق، ص ۱۲.

(۴) زبیر سلطان قدوري، القضية الكوردية من الضحايا الى الملاذ، طا، دار الفرقان، دمشق، ۲۰۰۵، ص ۱۱۹.

(۵) محمود زايد، انتفاضة اذار ۱۹۹۱ في كردستان العراق في عيون الصحافة المصرية، طا، دار نفرتيتي للنشر والدراسات الترجمة، القاهرة، ۲۰۲۲، ص ۱۰.

(۶) ماجد الماجد، المصدر السابق، ص ۱۲.

(۷) اندرۈك كوكبۈرن، باتریك كوكبۈرن، صدام الخارج من تحت الرماد ولادة صدام حسين من جديد، ت: علي عباس، طا، مكتبة مدبوغ القاهرة، دار المنتظر، بيروت، ۲۰۰۰، ص ۴۵.

ئەقى ماوهيدا رژىما بهعس كەفته بەر گەفا ڙنافچوونى^(١)، سەرھلدان ب شىوهكى بلەز بەرەڭ پارىزگەھىن ناھەراستا ئيراقىقە چوو، كو پارىزگەھىن ناسريه، عمارە، كوت، نەجف، كەربەلا، ديوانىيە، حله، و سەماوه يىن زۆرىنەيا ئاكنجىيەن وى شىعە بخۇقە گرتىن، هىزىن سەرھلداي شيان كونتولى ل سەر دەقەرەين باشورى و دەقەرا فورات يا نافىن بىكەن^(٢).

خەلکى كوردستانى ب هويرى چاقدىريا دەنگ و باسىن سەرھلداانا باشورى ئيراقى دىكىر، هەرچەندە پىزانىن دەربارەي سەرھلدانى ب هويرى و دروستى نە دىگەھشتنە خەلکى كوردستانى، ږبەر نەبوونا پەيامنېرىن بىانى ل دەقەرىن سەرھلدانى، و رېگرىكىدا دەستەلاتىن ئيراقى ل بەلاقىبوونا ھەر دەنگوباسەكى دەربارەي سەرھلدانى، ڙىدەرى ئىكانە يى دەنگوباسىن سەرھلداانا باشورى ئيراقى رادىۋىيىن دەرفە و بىانى بىوون، ھەروەسا ئەم سەرباز و ئەفسەرەن كورد، يىن ږ باشورى ئيراقى گەھشتىنە كوردستانى ئەقان سەربازان پىزانىنин هويرى دەربارەي سەرھلداانا بازىرەن باشورى ۋەگوھاستن^(٣). ھەروەسا چەكدارىن بەرگریا نىشىتمانى يىن لاينگەرەن حكۆمەتى ڙى دەست ږ چەكى خۇ بەردا، خۇ رادەستى بزاقا رزگارىخوازا كوردى كرن^(٤). ئەقەندە بىو ئەگەر كورد ل باشورى كورستانى ڙى سەرھلدانى بىكەن، كونتولى ل سەر بازىر و بازىرکىن كوردستانى ھەمىي بىكەن^(٥). بەلى كەيفخوشيا جەماوهرى ب سەركەفتى ل سەر رژىما بهعس گەلەك ۋەنەكىشا، دووبارە رېك ب رژىما

(١) عبد الهاي الركابي، المصدر السابق، ص ٨٦.

(٢) للواء الركن وفيق السامرائي، المصدر السابق، ص ٤١٢.

(٣) فاضل الزهاوى، المصدر السابق، ص ٨٥.

(٤) ماجد الماجد، المصدر السابق، ص ١٦.

(٥) د.كمال ديپ، المصدر السابق، ص ٢٤٠.

به عس هاتنه دان، چهکی ب دژی سه‌رهلدانی بکاربینیت، ویلایه‌تین نیکگرتی یین ئەمریکا ژ داخوازین خو بۇ لادانا رژیما به عس پاشگەز بۇو، زىدەبارى ئەھوی چەندى ھاریکاریا رژیما ئیراقى كر، ئەۋۇرى ب رېكا دانا دەلىقى بۇ بکارئینانا چەکى و فروكھیان ب دژی سه‌رهلدانی، ئەڭ چەندە ژى ژېھر پاراستنا بەرژەندىيەن خو يىن نەفتى ل كەندافى^(۱). ب ئەفى چەندى قوناغا تىكچوون، شەھەستنا سه‌رهلدانی ل ۱۷ ئادارا ۱۹۹۱ دەستپېكىر، كول دەستپېكى ل باشوى ئیراقى پاش ل باشورى كوردىستانى، بىشى گوهورينا ھەلوىستى ئەمریکا (۱۸۰) پله، ژبو پاراستنا بەرژەندىيەن خو ل دەقەرى.

دوو: سه‌رهلدانان بەهارا (۱۹۹۱) ل باشورى كوردىستانى.

ھەمى بۇچوون بۇ ھندى دچوون، كو رەوش بەرەڭ گۇرانكارىي و پەقىنى دچىت، لەوما ئاسايىشا رژیمی ھندەك رېك گىتنە بەر، كو ژمارەكما مەزن ژ ئاسايىش سىخۇر رەفيقىن حزبى و لەشكەرى رژیما به عس ل سەر جادە بازار جەھىن گشتى ل رانيا بەلاڭىن، بازىر كەتە د كاودانەكى نە ئاسايىدا، هاتن وچوون نىمچە قەددەغە بۇو، ل روژا ۵ ئادارا ۱۹۹۱ كاودان دژوارتر لىھاتن ب تايىبەت پېشى دەنگ و باسىن چوارقۇنە^(۲) گەھشىتىنە رانيا، كو ئالوزىيەك ل

(۱) عبد الهايدى الرکابى، المصدر السابق، ص ۸۶.

(۲) ھندەك ژىدەر دىيار دىكەن، كو روژا ۴ ئادارى يەكم چىرسىكا سه‌رهلدانىيە، كول كومەلگەھا چوارقۇرنە ل نىزىكى رانىي دەستپېكىر، و تىدا لاو و وقوتابى، و زاروک خۇ پېشاندانەك رېكخىست، لى سوبايى ئیراقى د ھىتە ميدانى د ھەمان دەمدا، و ژبو تەپەسەركرىنا خوبىشاندانى، ل فىرى جاش ھەلوىستى وەردگەن دىزى سوباي و رويدان بلمىز بەرفەھ دىن، جەلال تەلبانى سكىرتىرى گشتى (ى. ن. ك.). ئەڭ چەندە دىياركىر، كو ل چوارقۇرنە چىرسىكا سه‌رهلدانى دەستپېكىرىيە، و ل گورە نوچەيى رۆزىناما جمهورىيەت ئىكەم چىرسىكا سه‌رهلدانان كوردىستانى ژ بازىر چوارقۇرنە دەستپېكىرىيە، و دويىدا گەھشىتىنە بازىرین رانىيە. (بۇ پە

وېرى پەيدا ببۇو، ھەروەسا ل چوارقورنە ژى دەنگ و باس گەھشتبوونى، كو ل رانيا سەرھلدان كريي، ئەقى دەنگ و باسى پەر رەوش شلقاند، ئەو دكان و بازارىن ۋەكىرى ژى هاتنە گرتىن، ئالوزى و ترس كەفتە دناظ بەعسياندا و رەفىن و بەرەڭ فېرقا (٢٤) چوارقىرنە چوون، گەنج و لاو ل مزگەفتا مەزن كوم بۇون ل هيچيا پەقىنا كاودانى بۇون^(١)، ل سېيىدەھىا ٥ ئادارا ١٩٩١ ئىچرىيەك سەرھلدانى ل بازىرى رانىادەستپېيىك^(٢). ئەۋۇزى ل دەمى مەفرەزەكا ئەمنا ئيراقى دەست ب ھەوەكا گرتىن ل دەرى وەلاتىيەن كورد ل بازىرى رانىا كرى، ب تايىبەتى سەربازىن ژ لەشكەرىي رەفىن، ل ئەوي خەلكى رانىا بەرھنگارىيَا ئەوان كر، و ئەڭ رويدانه بۇ ئەگەرئى راپەرينا خەلكى رانىيە، دەست ب ھېرىشى ل سەر فەرمانگەھىن ئەمنى، ھەوالگىريا ئيراقى كر، ھەر زوى كونتۇل ل سەر كر^(٣). ھەرچەندە ل دويش بەرنامى بەرەخت يى بۇ سەرھلدانى هاتىيە دانان، پېىدىقى بۇو ل ٧

پېزائىيان بنىرە// یوسف محمد یوسف، ژىيەھەرئى بەرئى، ل ١٢٨؛ عسمان رانىيەيى، ژىيەھەرئى بەرئى، ل ٢٠٢-٢٠٤؛ عسمان رانىيەيى، ژىيەھەرئى بەرئى، ل ٦/٣/١٩٩١، (Cumhuriyet, sayı 23901)، 6/3/1991.

(١) عسمان رانىيەيى، ژىيەھەرئى بەرئى، ل ٢٠٢-٢٠٤.

(٢) رانىا: بازىرى رانىا بۇ دەستبېيىكىندا سەرھلدانى ھاتبۇو دەستتىشانكىن، ژېھرکو ئەڭ دەقەمرە يا نىزىيىكى سنورى ئىرانىيە، پېشىمەرگىن ھەمى پارتان پشتى نەنفالا ل نىرانى ئاكنجى ببۇون، ل دەمى ھاتنا پېشىمەرگەي بۇ ناڭ ئاخا ئيراقى دەلاذىزىرا دهاتن، كو نىزىيىكى دەقەرا قەندىلى ببۇو، بەلى پشتى دەلاذىزى ژ لايى رېزىما بەعسفە ھاتىيە خرابىكىن، و ژېھرکو ھېزىن ھەمى پارتىن كوردى ل ئەقى دەقەمرى يا زۇر ببۇو، ھەروەسا جوڭرافيا رانىا يا ھارىكار ببۇو، كو ھېزىن پېشىمەرگەي ب لەز خۆ بگەھىيتنى، و بەھىتە پاراستن، كو

(٢) رىنگ د دولاندان بەرەڭ رانىا دچىن ١- ژ لايى قەلاذىزىقە و ٢- يادى ژ لايى قەندىلىقە، ئەڭ ھەردوو دولە د گۈنجاى بۇون، كو گرۇپىن پېشىمەرگەي لى بىعين، خۆ نىزىيىكى بازىرى رانىا بىمەن، ھەروەسا پەتىيا بازىغانىا خەلكى دەقەرى ل گەل نىرانى ب رىكاكى ئەقان ھەردوو دولان دهاتە كرن، و بىنگەھىن پېشىمەرگەي ل دەوروبەرىن قەندىلى و قەلاذىزى بۇون، لەورا بەرھىي كوردىستانى بىيارا دەستبېيىكىندا سەرھلدانى ل ئەقى بازىرىدا. (چاپىيەكتەن ل گەل احسان ئامىدى، دەھۆك، ٩/١٢/٢٠٢١).

(٣) فاضل الزهاوى، المصدرا السابق، ص ٩٠.

ئادارى دهست ب سەرھەلدانى بھيّته كرن، بەلى ژ بەر كاودانىن ل ٤ - ٥ ئادارا ١٩٩١ رويداين، ژ ترسا ئاشكرا بۇونا پلانا سەرھەلدانى، (٢) رۆزان بەرى دەمى وى يى دەستنیشانكىرى دەستپېكىر^(١). ئازادكىنا بازىر و بازىركىن كوردى ب پشکداريا هىزىن پېشىمەرگەيىن هەردۇو پارتان (پ. د. ك.) و (ى. ن. ك.) و هندەك پارتىن دى دهاته ئەنجامدان^(٢)، هەرچەندە ل دەستپېكى سەرھەلدا ژ لايى جەماوھىر يقە بەرپابۇو، پشتى ئازادكىنا رانىيە، دەور و بەرىن وى، بىنگەھى فرقا (٢٤) يا لەشكەرى ئيراقى ل چوارقورنە هاتە كونتولكرن، كو مەزنەتىن سەربازگەها رېيما بەعس بۇو ل ناواچى، پشتى هيڭى بەشمەك ژ هىزىن پېشىمەرگەيان ل ٦٧٨ و ٦٩١ ئادارى گەھشتەنە رانىا، د دويىقدا ل ١١ ئادارا ١٩٩١ سەرۋوكى بەرهىي كوردستانى مسعود بارزانى گەھشتە رانىا^(٣).

د سەرھەلدا نا بھارا ١٩٩١ گەلى كوردستانى نموونەيەكا جوان بۇ ئەخلاق و رەوشەنبىريا بەرز پېشكىشىر، كو ھزر د تولقەكىنىدا نەكىر، بەروقازى ژيانا ب هزاران سەربازىن ئيراقى يىن خۇ رادەستكىرى پاراست^(٤)، گەلهك ژ خەلكى كوردستانى دەرگەھى خۇ بۇ ۋەكىر و ژيانا وان پاراست و گەھاندىنە بازىرىن وان،

(١) شەريف وزير، راپەرىن و سەرۋەرىي باسّك لە رېپەرىنى جەماوھىر ئازارى ١٩٩١ و رۇلى بىزافى ئىسلامى كوردستان، ج، سليمانى، ٢٠١٠، ل ٣٧٥.

(٢) كاميران قىdagى، كيف سحق صدام حسين الانتفاضة الكردية بضغط أمريكي على السعودية؟، زيارة الموقع ٢٠٢٢/٢/٢٠، <https://daraj.com/66195>.

(٣) عسمان رانىيەتى، ۋىئەرى بەرى، ل ٣٧٥؛ بارزانى و بزووتنەوهى رېزگارىخواي كورد ١٩٩١-٢٠٠٢، ج، ھەولىر، ٢٠٢٢، ب ٥.

(٤) مسعود بارزانى، للتاريخ، اربيل، ٢٠٢٠، ل ٤٢.

خەلکی کوردستانی ل ئەوی دەمی کەربا خۆ ب تىن ل سەر دامەزراوهیین رژیمی
يىن ئەمنی و لەشكەرى و حزبى دارشت^(١).

پاشتى سەرھەلدىنى ھەمى بازىر و بازىركىن سەر ب پارىزگەها سلىمانىيىقە گرتى^(٢)، بازىرى سلىمانىي كەفته د رەوشەكا ئالوزدا، ئەۋۇزى ھەر ز دەستپىكىا ھەيغا ئادارى، و ل ٥٥ ئادارى دەنگوباسى سەرھەلدىنى بەربەلاق بولۇ^(٣). ل ئەوی دەمی ئىزگى دەنگى کوردستانى بانگەوازى بۆ خەلکى سلىمانىي پەخشىدكىن، كو تىدا ھاتىه: "جەماوھرى سلىمانىي يى قارەمان دل سارنەبن وئەقە پېشىمەرگە يى د ھىت، و ھەر پىنگاھەكا خۆ ياكريه حەفت پىنگاھەدا دى گەهن"^(٤). ئەقە ڙى بۆ بەرزىرنا ورھيا خەلکى سەرھەلداي يى سلىمانىي بولۇ، ل ئىچارا ٧ ئادارا ١٩٩١ پېشىمەرگەيى بەرهىي کوردستانى شيان بگەھنە د ناف بازىرى سلىمانىيىدا، و بۇونە پشتەفانىن جەماوھرى، و ب قارەمانانە شەرەكى مەزن ل گەل كاربىدەستىن رژىمى كر^(٥). بەرپرسىن بەعسىان يىن بلند، وەك پارىزگارى سلىمانىي و رىقەبەرئ ئەمنى، و سەرگردى فەيلەقى، ئاقاھىي ئەمنا سلىمانىي كومبۇون، رىقەبەرئ ئەمنا بەعس ل ئەوی دەمى عەقىد خلف عبد احمد الحديثى بولۇ، خەلکى سلىمانىي ھىرېش كرە سەر ئاقاھىي ئەمنى، دورپىچىكىر، و شەرەكى دژوار رويدا، ھەردوو لايىن توب و گوللهيىن ئار بى جى و

(١) لواء طارق متعب احمد، ضحايا و خفايا جرائم غامضة وحوادث في ذاكرة رجل الشرطة ١٩٩٤-١٩٧٥، العراق، ٢٠٢٠، ص ٣٩٧.

(٢) حەميد سالح عەبۇ، "بەرى ٢٠ سالان"، رۆزىنامە ئەفرو، ژمارە (٢٩١٧)، ٢٠٢١/٢/٧، ل ٧، دھوك.

(٣) سلام فواز العبيدي، ذكرياتي عن حياة الانصار تأملات من قمم الأمال والآلام والمأثر، دھوك، ٢٠٠٦، ص ٣٣٧.

(٤) ھاتىه ۋەگوھاستن ڙ// عەبدولرزاق مەرزىنگ، ڙىدھەرئ بەرى، ل ١١٢.

(٥) رىزگار عەزىز مەممەد، راپەرىن بەھىزۇ بازووچە جەماوھرو پېشىمەرگە بولۇ...، ھەولىر، ٢٠٠٢، ل ١٤.

چهکین دی بکارهینان، ل شەفა ۸ی ئادارى كونتول ل سەر ئاڤاهىي ئەمنى هاتە كرن، سليمانيي ب تمامى هاتە رزگاركرن^(۱). هژمارەكا بەعسيان ل ئەمنا سليمانيي ژ لايى جەماوەرى سەرھلایقە هاتنە كوشتن ژ ئەوان (۴) ئەندامىن لقا پارتا بەعس، هژمارەكا ئەندامىن ئەنجومەنى گەلى، هندهك رەفيقىن حزبى زىدەبارى (۱۶۶) ئەفسەرەن ئەمنى، ژ ئەفسەرەن پله بەرز يىن هاتينە كوشتن رېقەبەرى ئەمنى عەقىد خلف عبد احمد الحديثى بۇو، هەروەسا پارىزگارى سليمانيي و كورىن وي^(۲). هەرچەندە عەقىد خلف عبد احمد الحديثى پەيوەندى ب ئەمنا كەركوكى، ئەمنا گشتى كر بۇو، داخوازا هارىكارىي ژى كربوو، بەلى حکۆمەتا ئيراقى يا مژوپلى سەرکوتكرنا سەرھلدانىن باشورى ئيراقى بۇو، ئەقى رويدانى دەنگەقەدانەكا مەزن ل دەڭ بەرپرسىن بەعسيان ل هەولىر، دھۆك، كەركوكى هەبوو، كۆ زانى شيانا بەرسنگىرتنا سەرھلدانى نىنه، و حکۆمەتا ناۋەندى شيانا هارىكارىكىدا وان نىنه، ئەق چەندە هارىكار بۇو، كۆ دەستەھەلاتا رېئىمى ب شىوهكى ب لەز ل بازىرەن كوردى ژناڭ بچىت^(۳). پەريا چەكدارىن فەوجىن بەرگىرييا نىشتمانى جاشان، سەرگىرە و سەربازىن لەشكەرى پەنا بىر دانانا چەكى و رەقىنى، هەروەسا يەكەيىن فەيلەقا (۱) ل سليمانيي و فەيلەقا (۵) ل هەولىرى ژناڭ چوون، ئەفسەر، سەربازان دەست ژ چەكى خۆ بەردا^(۴). ل دور ۋان سەرگەفتى رۆزىناما (جمهورييەت) يا تۈرى رۆزانە، ب شىوهكى بەردهوام دەنگ وباس ل سەر ھلداندا باشورى ئيراقى ب

(۱) سلام الفواز العبيدي، المصدر السابق، ص ۲۲۸-۲۲۹.

(۲) فاضل الزهاوى، المصدر السابق، ص ۹۲.

(۳) طارق متعب احمد، المصدر السابق، ص ۳۹۱.

(۴) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص ۵۲۶.

گشتی و یا کوردان ب تایبەتی به لافدکرن، ل ٧ ئاداری ل ژیر مانشیتی "کورد ل باکوری یی گفاشتنان دکەن" به لافدکرن^(١).

ل دەمی گەھشتانا سەرھەلدانی بۆ بازىری ھەولىرى، ژبەرکو ھەولىر ژ لايى ژمارا ئاکنجييان مەزنلىرىن بازىری كوردىستان باشور بۇو، رزگاركىن ئەملى بازىری گرنگىيەكا مەزن ل دەم پېشىمەرگەي و جەماوەرى كوردىستانى ھەبۇو، لەورا حکومەتا ئيراقى ھەولدا زۆرتىرين ھىزاز سەربازى د ئەملى بازىريدا كوم بکەت، ھەرچەندە بەرى سەرھەلدانى خۆپىشاندان ل ھەولىرى ھاتبۇونە كرن و ب توندى ژ لايى رژىمەتى ھاتبۇونە سەركوتىرن^(٢)، بەلى ل گەل ئەملى چەندى سەركىدايەتىا بەرھىي كوردىستانى ب سەدان شانەيىن چەكدارى دروست كربۇون، ھەروەسا رىكخستنىن نەھىنى يىن ھەمى پارتىن سىياسى يىن كوردىستانى د ناڭ بازىری ھەولىرىدا ھاتبۇونە دروستىرن^(٣). پاشتى ئازادكىن بازىرينى كۆيە، خليفان، ھەررەر و شەقلاوه، ھىزاز بەرھىي كوردىستانى ب سەرپەرشتىا كوسىرەت رسۇل عەلى، كو بەرپرسى بەرھىي كوردىستانى بۇو ل ھەولىرى^(٤). بەرناમەيەك بۆ رزگاركىن ھەولىرى دانا، دەربارە ئەملى چەندى كوسىرەت رسۇل عەلى دېيىزىت: "جەماوەر و ھىزاز پېشىمەرگەي و شانىن چەكدارى و رىكخستن تىكەل بۇون، گومان تىدا نىنه، كو جەماوەرى رۆلەكى كارىگەر ھەبۇو، چۈنكى ژمارەيە پېشىمەرگەيان يا زۆر نەبۇو..."، ژ لايى لەشكەرىيە پلانەك بۆ ئازادكىن

(1) Cumhuriyet, sayi (23902), 7/3/1991.

(2) فاضل الزهاوي، المصدر السابق، ص ٨٦.

(2) ئاراس عەبدوللە حمان مستەفا، راپەرىنى ئادارى (1991) لەباشۇورى كوردىستان لىكۆلەنەۋەيەكى مىزۇوېي سىياسىيە، جا، سليمانى، ٢٠٠٩، ل ٣٤٥.

(4) د. عەبدوللا عەلیاوهىي، راپەرىنى ھەولىر لە بەھارى 1991 زايىنى وەك خۆئى تۆمارنىكى رۆزانەي مىزۇوېيە، جا، ھەولىر، ٢٠١٤، ل ٢٥.

ههولیری هاته دانان^(۱). ل سپیده‌ها ۱۱ی ئادارا ۱۹۹۱ی پیشمه‌رگه و مهفره‌زین چەکدار يىن ناخۆيى، ل گەل جەماوەرى خەلکى ھەلیرى و دەوروبەرین وي^(۲) هېرىشى ئەمن و ھەوالگىرى و بىنگەھى پوليسان و ئافاھيا پارىزگەھى، و فەيلەقى و سەركىدايەتىا لقا ھەولیرى بارەگايى سوبايى گەل (الجيش الشعبى) بۇ ماوهى سەعەتا قەكىشا^(۳). بەلى رىخراوا ئاسايشا باکورى (منظمة امن الشمال) ھەتا دەمژمېرى^(۴) (۲) ئىقشارى بەرگرى كر، ل دويماھىي ھەر كەسەكى د ئافاھىي وىدا ھاته كوشتن يان گرتن، ھندەكىن دىزى بەرەڭ مالىن دەوروبەرى وي رەقىن، ب ئەفي شىوهى بازىرە ھەولیرى ھاتە ئازداكىن^(۵). ل ۱۲ ئادارى سەركىدايەتىا سىاسى يا بەرهىي كوردستانى كونترولكىرنا زوربەيا دەفەرین كوردستانى راگەھاند، ھەروەسا ھەلوەشاندىن ھەردوو ئەنجومەنىن ياسادانانى و جىبەجىكىرنى يىن ۋ لايى رەئيمىقە ھاتىنە دانان راگەھاند و كارگىريەكا دەمكى ھاته ئەنجامدانان ھەلبۈزارتىننىن گشتى ل كوردستانى پېكھينا^(۶).

ل ۱۲ - ۱۲ ئادارا ۱۹۹۱ي سەرھەلدىنى ل بەدينان ل ئاكرى، بەردەرەش، شىخان، زاخو، ئامىدىيى و سىمېلىي دەستپېكىر، ب تىنى دەھوك مابۇو^(۷). مەحيى الدين معروف مەحيى الدين الشیخ بىزىت: "ل دەمى زەرىنى ئەز و إبراهيم علي

(۱) ھاتىيە ۋەگوھاستن ڙ// ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا، راپەرىنى ئادارى ۱۹۹۱...، ۋىدەرى بەرى، ل ۲۵۰. ۲۵۱.

(۲) فاضل الزهاوى، المصدرا السابق، ص ۱۰۰.

(۳) د. ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا، راپەرىنى ئادارى ۱۹۹۱...، ۋىدەرى بەرى، ل ۲۵۴.

(۴) عەبدولرزاق مەرزىنگ، ۋىدەرى بەرى، ل ۱۲۴.

(۵) حامد شريف الحمداني، المصدرا السابق، ص ۱۷۶.

(۶) حەميدى سالح عەبو، "بەرى ۲۰ سالان"، رۆزئامە ئەقرو، ژمارە ۲۹۱۷ (۲۰۲۱/۲/۷)، ل ۷، دەھوك؛ اللواء الركن وفقىق السامرائى، المصدرا السابق، ص ۴۱۵.

وزیرک طاهر سعید دوسکی^(۱) ژ وی کومبونا ئهوا ل ههولیری هاتیه ئهنجامدان، کو لیوae الرکن علی شلال سهرگردی فهیلهقا (۵) داخوازا کومبونهکا بهرفهه ل بارهگایی فهیلهقا (۵) ل ههولیری کر، ههمى ئاغاییین و مستەشاریین دەقەرئ ل ئهوى کومبونى ئامادە بۇون، ئاغا و مستشاریین دەھوكى ژى وەكى هەمیا د پشکدار بۇون، کو ژمارا وان نىزىكى (۲۰۰) كەسان بۇو، د ئەقى کومبونىدا داخواز ژ ئاغاییین جاش و مستەشاران کر، کو ب زويتىن دەم هەمى فەوحىن خۆ فەگوھىزنىھەھەولیرى بۇ بەرگىرەرنى ژ رېيىمى، کو دەمى سەرھەلان گەھشىتىھە دەوروبەرىن هەھەولیرى، ھەروەسا علی شلال گەف کرن و گوت: "ھەر لقىنهكا ل دەقەرئ روپىدەت دى كىميماوى بكارەھىنم"، پشتى کومبون ب دويماھى هاتى، وۇزبهر گەقىن هاتىنە کرن درېكى دا بريارا سەرھەلانى هاتە دان^(۲). ئىك ژ ھۆکارىن پېشخستنا ژقانى سەرھەلانى ابراهيم علی حجى مەلو بۇو، کو پەيامەك بۇ عارف رشدى ب رىڭا عابد مزورى هنارت و گوته عارف رشدى "دى ل شەقا /۱۳/ ئادارى سەرھەلانى كەين، چونكى پېزانىن بۇ حکۆمەتى يىن چووين، کو ئەم يى ئامادەكارىيەن خۆ بۇ سەرھەلانى دكەين،

(۱) چاپىيىمفتىن ل گەل (زيرک طاهر سعید دوسکى)، دھۆك، ۲۰۲۲/۲/۶. ل سالا ۱۹۵۷ ئى زدایك بۇويە ل بازىرئ دەھوكى، وېرازىي دېلى ئاغا دوسکى يە، ژمالەكا كوردىپەرە وەخودان ھەلوىستىن پشتىگەر وەاريکاربۇوينە دخزمەتكىرنا بىزافا رزگارىخوازىا كوردى ل دەقەردا دەھوك وەھەرددەم ئەف بىنەمالە وگەنچىن وان ل ژىر چاۋدىرىيا ئەمنا رېيىما بەعس بۇون. نوکە زيرەك بەرپرسى ئىكەتىيا بەلەندەرىن كوردىستانى تايىن دھوك.

(۲) هاتىھە فەگوھاستن ژ // چاپىيىمفتىن، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۴. زدایك بۇويەن سالا ۱۹۵۶ گوندى خورپىنى، ل سالا ۱۹۶۵ ئەندامى ئىكەتىيا قوتاپىيەن كوردىستانى بۇو ل شىخان، و ل سالا ۱۹۶۸ ئى گەھشىتە هىزا پېرس ياخى الحاج ملو مزورى، و پشتى رېكەفتىنە جەمائىر چووويە ئىرانى ل سالا ۱۹۷۱ ئى زەفييە ئىرافى، و ل سالا ۱۹۸۵ ئى بۇ ماوى (۴۷) روزا هاتىھە گرتىن ژ لايى ئەمنا بەعس ب تاوانا هارىكارىكەن و فەرىتكىرنا چەكى و ئازوقەي بۇ پېشمەرگەي، رۆلەكىن بەرچاڭ ھەبۇو د سەرھەلانا دەھوكىدا، و نوکەزى كارگىرئ لقا ۱۴.

ئەگەر ئەف شەقە ئەم سەرھەلدانى نەكەين سوبەھى دى کارەسات چىبن، ھەروەسا من باودرى ب مىستەشاران^(١) نەبۇو^(٢). ھەروەسا حکۆمەتا ئىراقى بىرىار دابۇو، ل دھۆكى ھەمى گەنجىن وان بىگرن، وەكىو كەركۈكى، داكو رېكى ل سەرھەلدانى بىگرن^(٣). ئىك ژ ئەوان نامىن سەرۋەتلىكى بەرھىي كوردىستانى مسعود بارزانى بۇ ابراهيم عەلی حجى مەلوي ھاتىيە هنارتىن، ژ لايى خالد بانىقە ھاتىبۇو، و ب رېكا مەلا قاسىم ئىمېينىكى گەھشتە ابراهيم عەلی حجى مەلوي^(٤). ھەروەسا ل ئېقارارا 12 ئادارى حسن نعمت گەرمافى وەك نويىنەرى (ى. ن. ك.). سەرھەدانا ابراهيم عەلی حجى مەلوي كىر، كو ناما جەلال تەلەبانى بۇ گەھاندېبۇو^(٥). ل ئېقاراريا 13 ئادارى دەنگ و باس گەھشتە جەماودرى، كو دى ابراهيم عەلی حجى مەلوي دەست ب سەرھەلدانى كەت، ئېقارارى ب كوم كوم خەلکى بەرى خۇدانە مالا وى، ھەتا شەقى جەماودەكى مەزن خرقەبۇو، ھندەك ژ وان ب چەك بۇون، ھندەك

(١) نەگەرى بەشداربۇونا جاشان د سەرھەلدانىدا ئەبۇو، كو ئەوان د زانى دى حکۆمەتا ئىراقى ب دويماهى ھىت، لمورا دەپيا ھەلويىتەكى نىشىتمانى نىشان بىدن، داكو ژ لايى بەرھىي كوردىستانى، گەلنى كوردىستانىقە نەھىتە سزادان، ڙېھرەكى ئەوان چەك دەزى گەلنى خۇ بكارھىتابۇو، بەشدارىكىرنا وان د ناڭ فەوحىن نىشىتمانىدا د نۇپەراسىيۇنىن ئەنفالاندا نەھىتە ژېيرىكىن، ھەروەسا ژېۋىز زىگاركىرنا گىيان و مال و مولىنى خۇ، باشتىرىن بەلگە بۇ ئەققى چەندى ئەبۇو، ل گەل ئەنجامىدا سەرھەلدانى نەبۇوينە، ھەتا د واقعىدا بۇويە راستى، (بۇ پەتىزانىتىان بىتىرە // فاضل الزهاوى، المصدراسابق، ص ص ٨٩-٩٠).

(٢) چاپىيىكەفتەن ل گەل: (عارف رشدى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٨.

(٣) د. ئاراس عەبدولرەحمان مىستەقا، پانۇرماى راپەرىن...، ل ١٢٨.

(٤) چاپىيىكەفتەن ل گەل (احمد مەلا قاسىم ئىمېينىكى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٦. ل سالا ١٩٧٧ ئەتىيە رېتكخىستن ل گەل شانە بىنەكى ل قوتاپخانا بىرايەتى، پاشى ئەبۇو شانە بەرفەرە بۇويە و بۇويە رېتكخراوا (شەقى) ل سالا ١٩٧٧ ئى ب بەرپرسايدىيە سەربىست بابىرى، پاشتى ئاشكراكىرنا رېتكخىستىت وان گەھشتىيە رېزىن شورەشى و بۇويە پىشىمەرگە، و ل ١٩٨٦ ئى بويە ئەندامى لىزۇنە تەنفيزى ياخۇشىسىتىت وان گەھشتىيە رېزىن شورەشى و شىخان، و ھاتىنە گىرتىن، و تا سەرھەلدانى ١٩٩١ ئى، نوكە ژى جىئىكى ئەنۋەنەندا كاروخ يەكى ٥١.

(٥) چاپىيىكەفتەن ل گەل (ابراهيم عەلی حجى ملو)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.

ژی بی چهك^(۱). پاشى بريار هاته دان، کو شاندەك بھييەتە پىتكەينان، هنارتىن بۇ مالىئن ھەمى ئاغا، مستەشارىن دھۆكى، پشتى زقرينا وى شاندى بەرسقان وان نەو بۇو، کو پەريا مستەشاران ل گەل سەرھلدانى نەبوون، ب تىن رەشيد ئاغا^(۲) نەبىت، کو ل ئەوى دەمى چىايى ئاغا يى نەساخ بۇو^(۳).

ل شەقا ۱۴/۱۳ ئادارى ل دەمزمىر^(۱) بريارا سەرھلدانى ژ لايى ھەمى كەسىن ل مala ابراهيم علی حجى ملوى كومبۇوين هاتەدان، بەرهىپىن شەرى

(۱) چافېكەفتەن ل گەل (محمد سعید شەھى)، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۴. ڈايىكبووين ۱۹۵۷ ئى ل گوندى شاھىا سەر ناخيا مزورى قەزى شىخان، خاندنا سەرقەتايىن ل ئەترىش و مرتىبا و ئىسقىن و باعەدرى خاندەيە، خاندنا ناقنچى ل ئىسقىن ب دويماھىك ھىتايىه، رىزا چارى و پىنچى ل ئامادەيا کاوه ل دھۆكى خاندەيە و شەشى ئامادەي ل موسلى ب دوماھىك ھىتايىه، ل ۱۹۸۲ ئى پەيمانگەها تكتولوچىا ل موسىل ب دويماھىك ھىتايىه، و ل سالا ۲۰۱۲ ئى كولىجا ياسا لزانكويا دھوك ب دويماھىك ھىتايىه. ل سالا ۱۹۷۴ ئى بويە پىشەرگە (كاتب بتاليون)، ل سالا ۱۹۷۵ ئى بىدەستىت ئەمنا بەعسپا ل شىخان ھاتىه گرتىن ورھوانەكىرن بو ئەمنا گشتى و ھەوالگىرا عەسكەرى ل موسىل، ل سالا ۱۹۸۲ ئى دوبارە گەھشته رېزىت شوھەشا گولانى، و ل سالا ۱۹۸۶ ئى دېيتە بەرپرسى لىزىنا قوتابىيا ل ناواچا شىخان، ل ئەنفالىت بەھدىيان د كەفييە دوربىتچا لەشكىرى ئىراقى و دېمنە بەحرىقى ل ھەولىرى، وەك گۈرنىتىت سىپاھى رەفتار ل گەلدا دەھىتەكىن، بەشدەرلى د سەرھلدانى دھۆكى دېيت، ولى سالا ۱۹۹۱ ئى درېزىي بكارى پىشەرگاتىي دەدت، وەك ئەندامى لقا دھوك - نەيەنوا يى قوتابىان و لاوان، پاش دېيتە ئەندامى لىزىنا برايمەتى سەر ب لقا ئىكەف، ل ۱۹۹۷ ئى بريارا وي دەر دەجىت بو ئەندامەتىا سوبايى^(۱۲) ل شىخان، ل سالا ۲۰۰۴ ئى بو ئەندامى لقا^(۱۳)، و ل سالا ۲۰۰۶ بو كاركىرى لق تىتە پلە بەرزكىرن و مايە بەھمان پلە، وەك خانەنسىن.

(۲) رشيد سعید دىوالى الدوسكى، ل سالا ۱۹۹۰ ئى ژ دايىكبووې، مامى چىايى ئاغايىه، ل سالا ۱۹۹۱ چىايى ئاغا ژبەر رەوشَا وى يا تەندوستىيا ياخرباب رشيد ئاغايى هارىكاريپا وى دىكى درېقەبرىن ئەركىن ئاغايىتىن، چىايى ئاغا كورى دىوالى ئاغايىه. ويافەرە دياركەين، کو دىوالى ئاغايىه ئىك ژ ئاغايىن كوردىپەرور بۇو ل دەھىردا دھۆكى وگەلەك جاران هارىكاريپا پىشەرگە دىكى برىنكا دابىنلىكىن تەقەمنىي و ئازوقەي بۇ وان و ژبەر ھندى د كەمینەيەكى رېئىما بەعس ل سەر رىنكا گوندى بەھرى بوهاز ھاتىه شەھىدىكىن ل سالا ۱۹۸۲.

چافېكەفتەن ل گەل (زېرك طاهر سعید دوسكى)، دھۆك، ۲۰۲۲/۲/۶.

(۳) چافېكەفتەن ل گەل (محىي الدين معروف محىي الدين الشيخ)، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۴.

هاتنه دانان و هیز ل سه‌ر هاتنه دابه‌شکرن، کو ب ئەقى شىودى بۇون: ۱ - ابراهيم تەلودى (ابراهيمى محمدى فاتى)، محمد على دىرىكى، بۇ كەلەن نزاركى و بنگەھەن پوليسا ل بەروشكى. ۲ - مەلا قاسم ئىميتىكى ل گەل كەس و كارىن وي، عمر عمرئىمېنىكى ل كەس و كارىن وي بۇ فرقا كانى مەھممەتكى. ۳ - حسن چافىن زاوىتەي ل گەل دكتور سعيد بريفكانى ل گەل خەلکى مالتايى بۇ باقىزىكىن دەوروبەرین مالتايى^(۱). ۴ - حاجى كريت ل گەل امين عبد الواحد ملو ل گەل هندەك چەكدارىن دى بۇ رىكا شندوخا بەرامبەر لىوا پشت (ئامادەيا سفین يانوكە)^(۲). ۵ - سعدى زاوىتەي ل گەل محمد شىخ ئەحمد، جەمال ھەسنگى و عابد ئىتوتى و چەند چەكدارىن دى بۇ سەرپەرشتىيا سىكى. ۶ - لقمان عبدالكريم و محمد كريم و مامون ابراهيم رشيد محمد شىخ احمد و صالح بانى بۇ پاراستنا نەخوشخانا صدامى (نەخوشخانا ئازادى يا نوكە)^(۳). دانانى بلندگويا

(۱) حەميد سالح عەبۇ، "بەرى ۲۰ سالان"، رۆزىنامە ئەمپارو، ژمارە (۱۲۲)، /۲/۱۵، ل ۷، دھوك. ۲۰۰۶.

(۲) چاپىتكەفتەن ل گەل (حاجى محمد كريت)، دھوك، ۱۹۷۲. ل سالا ۱۹۵۱ ئى ل گوندى شاخكى ژ دايىبوويە، دەرچوپى ئامادەيا پىشەسازىيە ل موسىل ۱۹۷۱، ۱۹۷۲ ئى ل رىقەبەريا بازىرفانىا دھوكى هاتىيە دامەزراىدىن، ل سالا ۱۹۶۶ ئى ل دەمى قوتاپى ل قوناغا ناقنجىي ژبەر رىتكەستنە وي ل گەل ئىتكەتىا قوتاپىن كوردىستان، كو ژمارا و (۱۲) قوتاپى بۇون، هاتىيە زىندانكىر، پاشى چۈپەيە موسىل، ل كونگرئ ئىتكەتىا قوتاپى ل (ناو پەردان) ل چومان، كو بجويكتىن كەس بول وي كونگرەي پشکدار بۇو. پشتى بەيانا ۱۱ ادارى و بەرفرەبۇونا رىتكەستنەن پارتى، بۇويە بەرپرسى لقا قوتاپىان ل نەينەوا، و سالا ۱۹۷۴ ئى گەھشىتىيە شورەشا ئەيلولى، پشتى قوچا ۱۹۷۵ ئى، نەچار بۇويە خۇ رادستى رەزىما بەعس بىكەت، و بۇ باشورى ئىراقى هاتە نەھى كەن، ل سالا ۱۹۷۹ ئى زەرىيە دھوكى، هەر چەندە پشتى زەرىيەن چەندىن جارا هاتىيە گىرنى، لى دەست ژ خەباتا خۇ نە بەرادا، و شىا ب رىكا نىچىرەقان ئەممەدى بچىتە ل گەل رىتكەستنەن (پ. د. ك.)، و ل سالا ۱۹۹۰ ئى فيرار (هارب) ژ خزمەتا لەشكەريا ئىراقى بۇ ھەتا سەرھەدانى، گەلەك پلىن حزبى وەرگەرتىنە، وەك بەرپرسى ئىفيسينگەها فەرمانبىھرا ل لىزىنا ناوجا دھوكى، هەرۋەسا هاتىيە فەگوھاستن بۇ ئىفيسينگەها جەماوەرى يە لقا ئىك، و رىقەبەرى باجا دەرامەتى، نوكە خانەنىشىنە، ئاكنجىي دھوكىتىيە.

(۳) چاپىتكەفتەن ل گەل (احمد مەلا قاسم ئىميتىكى)، دھوك، ۱/۶. ۲۰۲۲.

ل سهربانی نه خوشخانی بۆ هاندانا خەلکی، پاراستنا نه خوشخانی، ئامادەکرنا کارمەندیئن وى بۆ پیشوازیکرنا برينداران^(۱). ٧. علی گابیرکی و یوسف بانی ل گەل چەند چەکدارین دى بۆ بارەگایي جيش شعبي بەرامبەر نه خوشخانا ئازدى (کولیژا پزشكى يا نوگە). ٨. دەستەيەك ژ كادر و پیشەرگا ب سەر پەرشتىيا شىخ عەلی بۆ ھېرىش كرنا بىنگەھى بازىرى دەھوكى و ئەھە مىحورە بۆ سى محورىن بچويك هاتە دابەشىرن: أ. شىخ عەلی و حەميد بيرموس و مەممەد زاوىتەي و جمال ئىمەنلىكى و خليل كوجەر و چەند چەکدارين دى، كو ژمارا وان (٢٢) چەکدار بۇون ل سىكا گوشتى ل پشت خارنگەها باجلور و دنيا. ب. مەممەد سەعید شەھى و نجم شىخ ھەسنى و ئەحمد شەھى و مەممەد قەرو و رەممەزان حامد و خليل بيرموس و حسن سليمان و رەممەزان حامد گوفكى و چەند ھەقالىن دى، كو ژمارا وان (٩) كەس بۇون ل سىكا شەربەت فروشا، كو يا بەرنىاس ب (سىكا سەعیدى شەربەتجى)، ل بەرامبەر بىنگەھى پوليسال سەنتەرى دەھوكى، و دى بلند گول گەل وان بىت، ل دەمى دەستىنىشانكىرى (ساعە صفر) دى بانگەوازىيا ئارەستەي دام و دەزگەھىن مىرى كەن، كو ئەھ بانگەوازىيە^(٢) ژ لايى محمد سعيد شەھى ب زمانى عەربى هاتە خواندن و ھەروەسا ب زمانى كوردى ژ لايى مەممەد قەروفە هاتە خواندن. ج. وەحيد خوركى و مەممەد سالح بىنارىينكى و مەمو سالح بىنارىينكى و شىخ علی گەلەينى

(١) چاپىيىكهفتىن ل گەل(نادر خمو درويش سىينى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤. ژدايىكىبووپى سالا ١٩٥٩ يە، ل سالا ١٩٧٩ گەھستىيە ناڭ رېزىن (پ. د. ك.). ژ مالبەتهكا كوردىپەرور بۇوې، ل ٢٢/٤/١٩٨٧ ئى پشتى گوندى سىينى ئەنفال كەفتىيە بەر ئەنفالا هاتتنە دەھوكى تا سەرھەلانى، ل سەرھەلانى رۆلەكى بەرچاڭ ھەبۈوپە ل گەل ژورا نۇپەراسىيۇنا سە رەھەلانى ل مالا ابراهيمى عەلی، نوگە ژى ئەندامى نېمىسەنگەها روشنېرى و راگەھاندىن لاقى ١.

(٢) (بۆ پىت بىزائىتنا ل سەر نافەروكى وى بانگەوازىي// بىنرە پاشبەندى ژمارە (٥)).

و ئەيوب محمد على بىهى و صالح خوركى ل گەل ژمارەكى چەكدارىن دى، كو ژمارا وان دگەھشتىنە (۱۵) كەسان بۇ رېقەبەريا پۆستە و گەھاندى و پرا نوهادرى يا بەرنىاس (جىسى قەلا^(۱)). ژىلى ئەقى چەندى ھەمىي (پ. د. ك.) ب دەھان شانىن چەكدار ل دەھۆكى ھەبوون، كو سەڭقان رەشيد بەرپرسى ئىك ژ ئەقان شانا بwoo، كو ناقى شانەيا وان دلبرىن بwoo. ھەروەسا ل تاخى گرى باسى ل نىزىكى ئاقاھىي ئەمنى شانەكى چەكدار ل پشت ئەمنى كومبۇونىن خۆ ل مالا محمد خەج ئەمېنى دىك، ژىۋى بەرھەقىكىن بۇ سەرھەلدانى، ئەندامىن ئەقى شانى ژى عزالدین زىوگى، برايى وي نجم الدین زىوگى، برازايى وي مەمى علی، شەھىد بىيار عبدالله قاسم گەرمافى، حسن زىوگى، رجب گەرمافى، ئازاد بوتى و گەلەكىن دى^(۲). عارف رشدى ئىك ژ رېكخىستىنەن (ى. ن. ك.) دېيىزىت: "مە ھەماھەنگى ل گەل رېكخىستىنەن (پ. د. ك.) ل گەل سەڭقان رەشيدى ھەبوو"^(۳). ھەروەسا كومبۇونىن رېكخىستىنەن (ى. ن. ك.) دهاتنە كرن، شالاو^(۴) كورى حسن نعمتى گوت: "بەرى سەرھەلدانى ب شەق گەلەك زەلام دهاتنە مالا مە، و د چۈونە ژورەكى ب تىنېقە، ب سەعەتا د ئاخقىن"، دىسان دېيىزىت: "ل شەقا

(۱) حەميد صالح عەبىق، "بەرى ۲۰ سالان"، رۆزىنامە ئەقى، دەھۆك، ۲۰۰۶/۲/۱۵، ل. ۷، دەھوك.

(۲) چاپىكەفتەن ل گەل(سىابىند محمد علی)، دەھۆك، ۲۰۲۲/۱/۹. ژىدایكبووين ۱۹۷۵ يى، ناقىدار ب محمدى خەج ئەمېنى، ل سالا ۱۹۸۲ گەھشتە رېزىن (پ. د. ك.). ل گەل رېكخراوا شەھىد محمد تاهر بىشىنگى يى بەرپرسى وي تاهر زىوھى، و ل سالا ۱۹۸۶ ژىۋەر نەسەخىيەكى دۈزار نەچارىبۇوم خۆ رادەستى حكۈمەتا ئىراقى بىكمەتى سەرھەلدانى، ل سەرھەلدانى مالا سىابىندى ئامادەكارى بۇ سەرھەلدانى هاتنە كرن، نوکە ژى زانكىجي دەھۆكىيە.

(۳) ھاتىيە فەگۇھاستن ژ// چاپىكەفتەن، دەھۆك، ۲۰۲۲/۱/۸.

(۴) چاپىكەفتەن ل گەل (شالاو حسن نعمت)، دەھۆك، ۲۰۲۲/۱/۲. ژىدایكبووين ۱۹۸۲ يى، دەرچۈپى كولىزى ياساىي ل زانكۈيا سليمانىي ل سالا ۲۰۰۴ ى، بۇويه رېقەبەرى گشتى يى فەرمانگەها پەيوەندىيا جەماوەرى ب كومسيونى قە ل يەغىد ل سالىن ۲۰۱۵ – ۲۰۱۹، ھەروەسا ل كومسيونا بالا يى سەربەخۆ يى ھەلبىزارتىنان ئوفىسا پارىزگەما دەھۆكى كار كريي، ھەتاكىن نوکە يى بەرددوامە.

۱۲/۱۲ ئاداري بابى من گوته دايکا من، هەرە مالا دەيکا خۇ، و زارۋىيەن خۇ ژى ل گەل خۇ ببە، ب تىنى ئەز و داپىرا من ماينە ل مال، چونكى حۆمەتى ئيراقى مالا مە دانابوو بن زىرىقانىيەھە هەر ژ سالا ۱۹۸۸ ئى ژېھەر خليل نعمت^(۱)، كو ئەندامى (ى. ن. ك.)^(۲). هەزى ئاماڙەدانىيە، كو هيىزا پىشىمەرگە پارتى گەل ج رۇل د سەرھەلدا نەھولىر و دھۆكىدا نەبۇو، ژېھەر كو پشتى رزگاربۇونى، هيىزا وان ژ ئىرانى گەھىتنە هەردۇو پارىزگەھان^(۳).

ل ئىقەرەتكۈزۈن ئەقەرەتكۈزۈن بىت، دەستەلات د بازىرىدا نەمايە، هەمى چاقەرىي رويدانەكى بۇون، كو يا نىزىك دېيت، ل دەمئەمیر ۴۰: خۆلەك دەنگى تەقەكىنى خوش بۇو، ھېرش ل سەر بارەگا و بنگەھىن دەستەلاتى دەستپىكىر^(۴). ابراهيم طەلۇھى ل گەل كومەكا چەكداران شىيان كەلها نزاركى ژ لەشكەرى ئيراقى پاقىز بىھەن، كو ئىكەم جەھاتىيە پاقىزكىن، ل دەستپىكى شەرەكى دژوار رويدا، بەلى ل دويماھىيە هەمى سەربازىن سەر ب رېيىمېقە خۇ رادەستى پىشىمەرگە كى، پشتى هيىنگى بەرەڭ

(۱) خليل نعمت احمد دوسكى: ل سالا ۱۹۵۴ ئى ل گوندى گەرمافى ڈايىك بۇويە، و ل سالا ۱۹۷۵ ئى ژ كولىزا پولىسان ل بەغدا دەرچوویە، ل سالا ۱۹۷۸ گەھىتىيە ناڭ رېزىن (ى. ن. ك.) ل دھۆكى، ل سالا ۱۹۷۸ گەھىتىيە ناڭ رېزىن پىشىمەرگەي، و ل سالا ۱۹۹۱ بۇويە ئەندامى مەكتەبا لەشكەرى يى (ى. ن. ك.). خىزانى وي توش دويقچوون و چاۋىدىرىكىنى ژ لايىن دەزگەھىن ئەنما رېيىما بەعس بۇويە، و دەست ب سەر خانىي وي ل دھۆكى ھاتىيە گرتىن، ل سەرھەلدا ئاسايشا دھۆكى، پاشى پۇستى وەزىرى فەگوھاستن و گەھاندى د حۆمەتى ۱۹۹۲ - ۱۹۹۴ ئى بۇويە رېقەبەرى ئاسايشا دھۆكى، پاشى پۇستى وەزىرى فەگوھاستن و گەھاندى د حۆمەتى هەرېيما كوردىستانىدا وەرگرتىيە، ل سالا ۲۰۰۴ ئى ل دھۆكى ژ نەگەرى نەخوشىي مريە. (چاپىكەفتەن ل گەل شالاو حسن نعمت، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۲).

(۲) ھاتىيە فەگوھاستن ژ// چاپىكەفتەن ل گەل (شالاو حسن نعمت)، دھۆك ۲۰۲۲/۱/۲.

(۳) يوسف محمد يوسف، ژىددەرى بەرى، ل ۱۲۴.

(۴) حەممىد سالىح عەبۇق، "بەرى ۲۰ سالان"، رۆزىنامە ئەققۇرۇ، ژمارە (۲۹۱۸)، ۲۰۲۱/۲/۸، ل ۷، دھۆك.

بنگه‌هی پولیسین به روشنی چوون، و کونتول کر^(۱). ابراهیم عارف^(۲) نیکه مگولا ئار بی جی ئاراسته‌ی (فرقا به روشنی) لیزنا نافخو یا دهوکی یانوکه‌کر^(۳). هروهسا هیرش ل سه‌ر بنگه‌هی پولیسان ل نیشا بازاری دهوکی (پارکا نهورز) یا نوکه، ریشه‌بهریا رهگه‌زنامه‌یا دهوک (مدیرة الجنسية دهوک) کر، ل دهمی هیرشی رمضان حامد گوفکی هاته شهیدکرن و محمد قهرو بریندار بورو و چافه‌کی خو ڏدهست دا^(۴). ل بازاری دهوکی ئار بی جی د هافیتنه ئافاهیئن ئهمنی^(۵). ل سپیده‌یا ۴۱ ئادارا ۱۹۹۱ پاریزگار و ریشه‌بهری ئهمنی رهفین و بهره‌ث لیوایی (مازی مارکیت) یا نوکه چوون، ڙ ویری فروکه‌یه‌کا هلیکوپتر یا له‌شکه‌ری هات، هردووک ل گه‌ل خو بُرن، ئه‌و که‌سین شهر کرین هندک هاتنه کوشن، و هندکین دی ودک خوگرتی وان (دخیل)^(۶) رهفین و چوونه مالین

(۱) چافیکه‌فتن ل گه‌ل (محمد سعید شهی)، دهوك، ۲۰۲۲/۱/۴.

(۲) چافیکه‌فتن ل گه‌ل (ابراهیم عارف قاسم ئیمینکی)، دهوك، ۲۰۲۲/۱/۶. ڙ دایکبویی ۱۹۵۶ی یه، ل سالا ۱۹۸۱ی گه‌هشتیه ناف ریزین شورهشا گولانی، یئن بهردوام بو تاکو سالا ۱۹۸۸ی، ڙ بهر ئەنفالا چویه به‌حرکی، رۆلکی به‌چاڻه‌بورویه د سه‌ر هله‌دانی ۱۹۹۱ی دا، ل شمری داعشدا بریندار بورویه.

(۳) چافیکه‌فتن ل گه‌ل (احمد مهلا قاسم ئیمینکی)، دهوك، ۲۰۲۲/۱/۶.

(۴) چافیکه‌فتن ل گه‌ل (محمد سعید شهی)، دهوك، ۲۰۲۲/۱/۴.

(۵) چافیکه‌فتن ل گه‌ل (درویش عبد الله مهلو)، دهوك، ۲۰۲۲/۱/۹.

(۶) خوگرتی وان (دخیل): که‌سه‌ک بر‌هفت، خو ل مala ئیکی ئاسی بکمت، ل دویض رهشت و تیتالا ین (کوردا، عهربیا) دهمی ئیک خو به‌هافتیه مala که‌سه‌کی، پی‌دی‌فیه ئه‌و که‌س وی پاریزیت، ئه‌و که‌سی رهفی را‌دهستی وان که‌سان نه‌کمت، ئه‌و که‌سین ڙبهر رهفی. پی‌دی‌فیه بیزین هم‌رخو ل ده‌سیکا سه‌ر هله‌دانی ل رانیا هه‌تا گه‌هشتیه دوماهیک بازیز که‌رکوکی، زوربیا ئه‌من و نستخبارات و ئەفسه‌رین له‌شکه‌ری خودان پلین بلند، رهفی بُون و چووبوونه د مالین ئاغا ڦه، هاتبُونه پاراستن و پاش رهوانه‌کرن بُو باشوری نیراقی. (بُو پت پیزانینان بنیره // حمه‌ی حمه سه‌عید، دهنگی خاک بیرووه‌ری ۱۹۹۱ - ۲۰۰۰، ب، ۲ه، ڙیده‌ری به‌ری، ل ۱۵۱۴).

مستهشاران^(١). ژ لایهکیفه ل دویش داب و نهريتان ل دهمی کەسەك دبىتە دەخىلى مala مروفى يى ل سەر بەختى مروفى، و خودانى مالى وي كەسى دپارىزىت، ژ لایهكى دېقە مستهشار بۇ خۆ وەك (خط مرجع) دەھىلا، ئەوان ج جاران باوھرى ب كوردىنى نه بwoo، و دگوتىن دبىت پشتى ماوهكى دى حكۈمەت ب زېرىتەقە، و ب پاراستنا ۋان كەسان، ئەگەر سوبەھى تىشەك بەھىتكىرن، ئەڭ كەسە دى مە پارىزىن، و د راستىدا ۋان كەسان ل گەلەك ھەلوىستاندا بەرگرى ژ ئاغا و مستشارا كىرن^(٢)، بازىرى دھۆكى ئازاد بwoo ب شەھيدبۇونا ژمارەكا خەلکى دھۆكى و ژمارەكا بىرىنداران^(٣).

ھەتا دهمى ئازاد بۇونا دھۆكى ژى، ھىزىن بەرھىي كوردستانى نەگەھشتبۇونە بازىرى دھۆكى، پشتى ھىزىن بەرھى گەھشتىن، كمال كەركوكى، غەنى كورەماركى سەرەدانا مala ابراهيم عىلە حجى ملوى كرو، بروسكەك بۇ بەرھىي كوردستانى ھنارت، كو بازىرى دھۆكى ھاتىھ ئازادكىرن، سەرۆكى بەرھىي كوردستانى ژى مسعود بارزانى ب بروسكەيەكى سوپاسيا^(٤) وي كىر، بۇ پشتەقانى و سەرپەرشتىا وي بۇ سەرەلدانا دھۆكى^(٥).

(١) سلام فواز العبيدي، المصدر السابق، ص ٢٤١.

(٢) باشتىن بەلگە، بىشى زېرىن ژ رەقا مليونى، چۈونە موسى زالگەھا (نققطە تفتىش) پىسار ژى دىكىرن، ھوين ژ كېشك عەشيرەتى نە يان مروفىن كى نە، ئەگەر گوتبايىن ئەز مرفىن فلان كەسى مە يان ژ فلان عەشيرەتى مە، دابىزىتى ئەم براينى ئىكىن (احنا اخوه) ايد عناس بەرپرسى ھوبا سىاسى ئىك ژ وان بۇ، كو ھاتىھ ۋەشارتن و ۋەمگوھاستن بۇ موسى، چاپىيىكەفتەن ل گەل(درويش عبد الله مەلو)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٩.

(٣) حەميد سالح عەبۇ، "بەرى ٢٠ سالان"، رۆزئامە ئەققرو، ژمارە (٢٩١٨)، ٢٠٢١/٢/٨، ل ٧، دھۆك.

(٤) (يو پىز بىزانتىنا ل سەر نافەروكا وي نامى// بنىرە پاشبەندى ژمارە (٦)).

(٥) چاپىيىكەفتەن ل گەل (نادر خمو درويش سىينى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.

پشتی ئازادكرنا بازىرى سليمانى و هەولىر و دھۆكى، كو ھەر سى بازىرىن مەزن يىن كوردىستانىنە^(١)، بەرھىي كوردىستانى بريارا ئازادكرنا بازىرى كەركوكىدا، بەرى ھنگى چەندىن شانىن چەكدارى ڙلايى ھەمى پارت و رىخراوين كوردىقە هاتبۇونە دروستكىن، ئانکو بەرى سەرھەلدانى لىژنەيا سەرھەلدانا بازىرى كەركوكى ھاتبۇو پىكئىنان، كو بانگەوازيا سەرھەلدانى و ھېرشكىن ل سەر دام و دەزگەھىن حكۆمى يىن ئيراقى دكر، ئەقى لىژنى د ماوى (٤) رۆزاندا ٥ - ٩ ئادارا ١٩٩١ چەندىن كومبۇون ل ناڭ بازىرى كەركوكى كرن، هەروەسا چەندىن پارچىن چەكى بۇ رۆزا سەرھەلدانى ئامادەكىن^(٢)، بەرھىي كوردىستانى چەندىن كومبۇون ل بازىرىكى پردى كرن، ڦېۋە ھېرشكىن سەر كەركوكى^(٣). ل ئەوي دەمى رېيما بەعس ڦى يا بەرھەق نەبۇو دەستان ڦ بازىرى كەركوكى يى زەنگىن ب نەفتى بۇ كوردان بەردەت^(٤)، بۇ ئەقى مەبەستى على حسن مجیدى سەرەدانان بازىرى كر، ڦېۋە سەرپەرشتىكىن، وان ئامادەكارىا بۇ بەرگىرى كرنى ڦ كەركوكى، هەول بۇ ڦەستەدانا وى ب ج بھايى ھەبىت، ل وى دەمى سەرپەرشتىا ئۆپەراسىيۇتا گرتىن كوردان ل ھەمى دەقەر و تاخ و ئوتىلا و بازارا ڦ لايى ئەمنا بەعس، جىش شعبى و رىخراوين بەعسى ھاتەكىن، لىگەريان وگرتىن ھەر كەسەكى دكەفيتە د رىكا واندا، بىي بەریخودانان ڦى وان، يان كارى، يان، لايەنگىرiya، وى يا سىياسى ھەتا گەھشته وى رادەي، هندەك سەربازىن لەشكەرى ئيراقى و هندەك ئەندامىن بەعسى ھاتنە گرتىن^(٥). بەلگە ل

(١) عەبدولزەق مەرزىنگ، ڇىدەرى بەرى، ل. ١٤٩.

(٢) د. ئاراس عەبدولرحمان مىستەقا، پانۇراماى رېپەرىن...، ڇىدەرى بەرى، ل. ١٤٥.

(٣) یوسف محمد یوسف، ڇىدەرى بەرى، ل. ١٣٤.

(٤) اندرۇ كوكىبورن، باتىرىك كومبۇرن، المصدىر الساپق، ص. ٦٠.

(٥) فاضل الزهاوى، المصدىر الساپق، ص. ١٠٢.

سەر وى چەندى، ل ۱۳ ئىدالا ۱۹۹۱ ل بەرامبەر بنگەھى ساخلەميا شورجە ل نىزىك كباب خانا احمد عسمان، ب بريارا علي حسن مجیدى (۲۲) گەنجىن كەركوکى هاتنه گوللهباران كرن^(۱). دەربارە ئەقى چەندى، بەرهىن كوردىستانى راگەهاند، كو رېيما ئيراقى پتى (۵۰۰۰) وەلاتىيەن مەدەنى ژ ڙن و زارۆكان ل كەركوکى گرتىنە، و وەك مەتالەكى مرۇقى بۇ رېگرىيىكىن ژ ئازادكىندا كەركوکى بكاردەھىنەت^(۲).

د سەر ھندىرا ئەق كارىن ترساندى، نە بۇونە رېڭر بەرامبەر رزگاركىندا كەركوکى، بۇ بازىرى كەركوکى نەخشەيەكى هوير ژ لايى بەرهىن كوردىستانىقە هاتە دانان^(۳)، ل رۆزا ۱۷/۳/۱۹۹۱ سەرۋىكى بەرە كورستانى مسعود بارزانى ل پىرىدى (ئالتۇون كوبىرى) ئامادەبۇو، سەرپەرشتىيا كومبۇونەكى كر ژ بۇ چاوانيا رزگار كىندا كەركوکى^(۴)، دەقى كومبۇونىدا ھەمى سەرگىرىدىن سەربازى ئەھۋىن د ئۈپراسىيونا ھېرىشكىندا كەركوکىدا، دى پىشكدارىن، كو ژ (پ. د. ك.) و (ى. ن. ك.). كەسىن ل كومبۇونى ئامادەبۇوين (درويش ئاغا، قادر قادر، ئازاد قەرداغى، ملازم شوان) بۇون^(۵). ھەرچەندە بىر و بۇچۇونىن جودا ل دۆر كۆمبۇونا (ئالتۇون كوبىرى) ھەنە، ھەرودەك د پەرتۇوکا (رامانىك لە نەوشىروان مصطفى ئەمین) دا يا (مجيد سالح) و پەرتۇوکا (رەپەرېنى شارى ھەولىر لە سالى ۱۹۹۱)

(۱) ئازاد سەراوى، ۋېدەرى بەرى، ل ۸۲۲..

(2) Nicola Vulpe, Kurds " In northern Iraq, a people without a homeland have been fighting for generations. But their plight is unlikely to be part of the post -gulf war discussions on the future of the Middle East The people with no friends, The Globe and Mail, 13 March 1991.

(۳) عەبدولرەزاق مەرزىنگ، ۋېدەرى بەرى، ل ۱۵۱.

(۴) مسعود بارزانى، بارزانى و بىزۇوتىنەوهى رزگارىيخواى كورد ۱۹۹۱-۲۰۰۲، ل ۶۹.

(۵) فاضل الزهاوى، المصدرا السابق، ل ۱۰۶.

يا (هوشمهند عهلى مه محمود) هاتى، كۆ سەرۆك مسعود بارزانى سەرپەرشتىيا وي
 كومبۇونى دىكىر، وەسا رىيکەفتىينە، كۆ هيئىن هەولىر و بادىنان رىيک بىيختىيە
 بەرەڭ موسلى بچىن، و كەركوك ڦى بۇ (ى. ن. ك.). بەيىلەن ب سەرۆكەتاتىيا
 نەوشىروانى، ئەڭ گوتىنا مجید سالج و هوشمهندى عهلى^(١) پىيچەوانەي وان
 كومبۇونا يە، ئەوين بەرەيى كوردستانى ل پەردى ئەنجام دايىن، كۆ هەمى پارتىين
 بەرەيى كوردستانى د پېشكەداربۇون، د پەرتەووكا (بەھىزى بازىووچەماودەر و
 پىشىمەرگە بۇو) يَا (رزگار عەزىزمەھەمەد) دا هاتىيە كۆ نىيچەرەقان بارزانى
 بەرپەرسايەتىيا رزگاركىدا كەركوكى دا بۇو من (رزگار عەزىز مەھەممەد) دا بۇو
 من، من هيئىن لقا (٤) كومكىن، و ئەم بەرەڭ كەركوكى چۈوپىن ھەتا چىيمەن و
 شاخى بۇور ولەيىلان توشى دوژمنى نە بۇوپىن، ول چەمچەمال ئەم، و
 پىشىمەرگىن (ى. ن. ك) ئەلەيەن دى گەھشتىينە ئىيڭ و جەھاتنە دابەشكىرن
 بۇو هيئىشان، كۆ كاكە شىخ زرار و ئازاد قەرەداغى ھىلا جادا گشتى قىرى
 چەمچەمال كەركوك بۇ وان كەفتىن، و كاك قادر قادر و كاك فەرىيدون
 جوانرويى و هيئزا لقىن (٣) و (٤) يېن پارتى و تحسىن شاوهيس وەك شارەزايەك،
 و ڦ(ى. ن. ك). مام رۆستم بۇ گرتىنا چىايى بۇور، و ناحىيا لەيىلان بۇ بەركەفت،
 روۋا د دويىقدا ئەم گەھشتىينە جەئى خۆ^(٢). بۇ مە دىيار دېيت ھەمى هيئىن
 لايەننەن بەرەيى كوردستانى د پېشكەداربۇون و ھەما ھەنگى د نافبەرا واندا
 ھەبۇوپى، دىسان ئەگەر ئەم بەرى خۆ بىدەينە بەرگىن شەرى دەمىز رزگار كىدا
 ھەولىرى، هيئزا بەرەيى كوردستانى ب سەرپەرشتىيا كۆسرەت رەسول عهلى، كۆ

(١) مجید سالج، رامانىك لە نەوشىروان مصطفى ئەمین، بە، سليمانى، ٢٠٢١، ل ٢٩٤؛ هوشمهند عهلى مه محمود، راپەپىنى شارى ھەولىر لە سالى ١٩٩١ دادا، ڇىندرى بەرى، ل ١١٦.

(٢) رزگار عەزىزمەھەمەد، راپەپىن بەھىزى بازىووچەماودەر و پىشىمەرگە بۇو ...، ڇىندرى بەرى، ل ١٩.

پیشمه‌رکی (ای. ن. ک.) بwoo^(۱). دیسان ژ لایی موسلیقه، بریارا بهره‌ی کوردستانی بوویه، کو بهره‌ف موسل نه‌چن، سهربست بابیری دبیزیت: "د پلانا بهره‌ی کوردستانی دا نه بوویه، نه‌گهر هه‌بایه دا محودرهک بوقه‌یت دانان"^(۲)، هه‌روهسا شیخ محی الدین معروف بیزیت: "دهمی مه هیرش کرینه سه‌ر فایدیی، نهم ل دویف له‌شکه‌ری نیراقی چووین، لی ل به‌دریکی نهم راوه‌ستیاین، چونکی ملازم علی گوت: "نوکه بروسکا جه‌لال ته‌له‌بانی گه‌هشتیه مه، کو زیده‌تر نه‌چین، رامان به‌رف موسلی نه‌چن"^(۳). نه‌غه‌گوتنه د په‌رتووکا (بارزانی و بزووتنه‌وهی رزگاریخوای کورد ۱۹۹۱-۲۰۰۲) یا (مسعود بارزانی) هاتیه کول کومبونا (شه‌قلاده) ده‌می هیرشین هه‌قدڑی یین رژیما به‌عس ل دهور و به‌رین هه‌ولیری، جه‌لال ته‌له‌بانی و سکرتیری گشتی (ای. ن. ک.)، و نه‌وشیروان ژی د ناماده‌بوون، بریار هاته دان ب رازی بوونا هه‌می ناماده‌بوویا، سه‌رکی بهره‌ی کوردستان به‌رگریی ژ هه‌ولیر و دهوکی بکه‌ت و سکرتیری گشتی یی (ای. ن. ک.) به‌رگریی ژ سلیمانی و که‌رکوکی بکه‌ت^(۴). دشیاندایه بیزین: کو که‌رکوک ژ دوو لایافه کن‌تول کرنا وی بساناهیت‌ه ژ موسلی، ژ به‌رکو بازی‌رکی کوردایه و

(۱) د. عه‌بدولا عه‌لیاوه‌ی، ژیده‌ری بهره‌ی، ل. ۵۰.

(۲) چاپیکه‌فتن ل گهل (سهربست بابیری)، ده‌وک، ۲۰۲۲/۱/۴. (سالا ۱۹۰۹ ل گوندی بابیری ژ دایک بوویه، ژینه‌ماله‌کا جوتیارو شوره‌شکیرهاتیه دونیایی، پشتی به‌یانا ۱۹۷۶ ای چوویه دناف ریزیت (پ. د. ک.) دا، وریکخردوا شفق پیک نینانا ل قوتا بخانا برایه‌تی بو به‌رپرسن وی ول سالا ۱۹۸۰ ای ریکخردوا شفق هاته ناشکمرا کرن و گه‌هشتنه ناف ریزین شوره‌شی، و گه‌له‌ک پله ورگرتینه دناف شوره‌شی دا به‌ردواومی دا شوره‌شی و پلیت به‌رپرسایه‌تی وهک کادر و به‌رپرسن ناوجا زاخو نامیدیو پاش ل گولان ول نه‌نفالین ۱۹۸۸ ای به‌رف نیرانی چوین هه‌تا سه‌ره‌لدانی جاره‌کادی فه‌گه‌ریا‌یه‌فه، و پشتی به‌رخوانه‌کا مه‌زن و شه‌ره‌کی شوره‌شگیر ل سه‌رسنکی بریندار بوو، نوکه‌زی نه‌ندامی سه‌رکردايمه‌تیا (پ. د. ک.) و به‌رپرسن محوده‌ری روژه‌هلاطی دیجله‌ی)

(۳) چاپیکه‌فتن ل گهل (محیی الدین معروف محیی الدین الشیخ)، ده‌وک، ۲۰۲۲/۱/۴.

(۴) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنه‌وهی رزگاریخوای کورد ۱۹۹۱-۲۰۰۲، جا، هه‌ولیر، ژیده‌ری بهره‌ی، ل. ۸۲.

خەلکى وى بخۇ ھارىكادە، لى مويسل بەرۋاڙى كەركوکى يە ب تمامى بازىرەك پرانى عەرەبە وېنکوكا بەعسايەتىي يە، و ب رزگاركىدا مويسل دا شەروپىيىكدادان دناقبەرا گورد وعەرەبا دروستىيت، و بەرنامى بەرى كوردىستانى رزگاركىدا دەقەرىن كوردىشىن بۇون.

ل شەقى ۱۹ ئادارا ۱۹۹۱ پېشىمەرگە، و جەماواھر ل دەورو بەرىيەن كەركوکى ھېرىش كەر كەركوکى، ب پشتەقانىا جەماوارى كەركوکى سەرھەلدانى دەستپېيىك، ژ(۸) لايافە بەرەڭ كەركوکى چوون، ل سېيىدەھىيا ۱۹ ئادارى حكۆمەتا بەعس بەرەڭ شەكاندى چوو، و ل ئىقشارا ۲۰ ئادارى كەركوك ب تمامى كەفته ل بن كونترولا پېشىمەرگەيى بەرىيى كوردىستانى^(۱). علي حسن مجيد ب رېكا فروگەيەكا ھلىكوبىت يە لەشكەرى بەرەڭ تكريت رەقى، هەر ل ھەمان ئىقشار، ئانكۆ ئىقشارا رۆژا ئاگرى نەوروزى دەنگوباسى رزگاركىدا بازىرى كەركوکى بەلاغ بۇو^(۲). ل رۆژناما (جمهورييەت) ل رۆژا ۲۷ ئادارى دياركىرييە، كو كوردان ب تەمامى كونترولا بازىرى كەركوکى كرييە و پشتى ويئى ئىدى پتىيا دەقەرىن كوردى ھاتنه رزگاركىن. رۆژناما (جمهورييەت) يە تركى گرنگى دايە رويدانىين سەرھەلداна كەركوکى، ئەۋۇزى بو وى چەندى دزفرىت، كو ھېزمارەكا توركمانان ئاكنجىيەن بازىرى كەركوکى و دەورو بەرىيەن وينە، لە وما ژى د چەند بابەتكاندا د رۆژنامى جە دايە رزگاركىدا كەركوکى ژ لايى ھېزىن كوردانقە و خواندن و دەرئەنجامىيەن وى ل سەر دەقەرى و خەلکى توركمان يىن ئاكنجىيەن كەركوکى، ھەرسا د ھەمان ژمارەدا جە دايە چاپىيەكتەكا جەلال تەلەبانى سكرتيرى

(۱) عەبدولەزاز مەرزىنگ، ژىنەرى بەرى، ل ۱۵۱-۱۵۲؛ بەھجهت عەبدولكريم، خەفان سليمانى ۱۹۹۱، ج، سليمانى، ۲۰۲۱، ل ۶۹.

(۲) ھاتىيە فەگوھاستن// بەھجهت عەبدولكريم، ژىنەرى بەرى، ل ۶۸.

گشتی يى (ى. ن. ك.) ئهوا ل گەل (دىئر شېيگل) يا ئەلانى كرى، رۆژنامى تەكەز ل وى چاپىيەكتنى كرييە و وەركىرايە توركى و تىدا هاتىھ " كوردستان ب تەمامى هاتىھ رزگاركىن، ديسان كوردان ل بەر نىنە سەرخوھبۇنا خۇ وەركىن و ژ ئيراقى جودا بىن، لى مافى مەيە د چارچوقۇ ئيراقەكا ديموکراتدا مافىن خۇ يىن سىياسى وەربگرن" ، سەبارەت ھەلوىستى سەرۋەك كۆمارى توركىا تورگوت ئۆزال^(١) (Turgut Özal) ئى ژ زارى تەلەبانى ۋەتكىرايە ئۆزال ژ دەولەتا كوردى ناترسىت، ھەرچەندە مەرەما مەڙى ئەو نىنە، بەلنى ئۆزال دزانىت مافى كوردايە د سەربەخوبىن، مە وەك كورد دەقىت نمونەيەكا، وەكى چىكوسلوۋاڭكىا دەولەتە كا فيدرال بۇ ئيراقى پېشىنيار بىكەين^(٢)، پشتى زۆربەيا دەقەرەن دەورو بەرەن كەركوكى رزگار بۇون، ب تىنى سەربازگەھا (خالدىھ)^(٣) مابۇو، ئەڭ سەربازگەھە مەترسىيەكا مەزن بۇو ل سەر كەركوكى، ژېرەركو دۈزمىنى شىانا دەستپېكىرنا ھېرىشى ژ ئەوى سەربازگەھى بۇ كەركوكى ھەبۇو^(٤)، سەرۋەكى بەرەيى كوردستانى مسعود بارزانى بەرپرسايەتىا ئىكى يا لەشكەرى يا ھەمى ھىزا دا ملازم عمرى، وەك بەرپرسى بەرەيى كوردستانى بۇ ھېرىشكەرنى ل سەر كەركوكى و ب

(١) تۈركوت نۆزال: ل ١٢/١٠/١٩٧٢ ل بازىرى مەلاتىھى توركى ژ دايىكمەكا رەگەز كوردە و ژ بابەكى تورك ژ دايىك بۇويە، ١٧ ئى نىسانا ١٩٩٢ ل ئەنقرى وەغەر دەيمەھىي كرىيە، ل سالا ١٩٨٩-١٩٩٣ ئى سەرۋەكتىيا توركىا كرىيە. (بۇ پەزىزلىكىن بىنېرە // ھىوا مىنە مە حمود، ھەلوىستى ولاتىنى رېۋىشاوا بەرامبىر بە كوردستانى ئيراقى ئادارى ١٩٩١ ئەيلولى ١٩٩٨ (لىتكۈلەنەوەيەكى مىزۇوو - سىياسىھە) تىزىھكى دكتورا يىن يا (نەبەلاقىرى)، زانكوبىي سليمانىيە، سکولى زانستە مروۋاھىتىيەكانى، بەشىي مىزۇو، سليمانى، ٢٠١٢، ل ٦٢).

(٢) Cumhuriyet, sayı (23922), 27/3/1991.

(٣) سەربازگەھا خالدى: ئىك ژ سەربازگەھىن مەزىنە دەكمەفيتە روزئافايىن كەركوكى، نىزىكى نەفتا خانە درىزا وى نىزىكى (١٥) كىلومەتر، وپانىا وى (١٠) كىلومەتر، ئەڭ سەربازگە يە جەن كومبۇنا ھەمى ھىزا دۈزمىنى بۇ ئەين ھاتىنە ۋەتكەراندىن ژ كوردستانى، وۇھنەدەك جەن دۈزى ئىتابونە وىرى يو بەرگىرى ژ كەركوكى: (بۇ پەزىزلىكىن بىنېرە // رزگار عەزىز مەھمەد، ژىنەرى بەرى، ل ٢٠).

(٤) رىباز، قەندىل بەغداي ھەزىز، ھەولىر، ٢٠٠٧، ج ٢، ل ٦٦.

پشکداریا همه‌می پارتان، بوهه‌رلاینه‌کی جهه‌ک دیار کر، هرچه‌نده
 پیشمه‌رگه‌یان گله‌ک جاران هیرش کرنه سهر، بهلی نهشیان کونترول بکهن^(۱)،
 پیشمه‌رگه‌ی ب نه‌چاری هیرشا خو فه‌کیشا^(۲). ول ۲۸ی نادارا ۱۹۹۱ی پشتی
 ویلایه‌تین ئیکگرتی یین ئه‌مریکا و هه‌فپه‌یمانان گلوپا که‌سک بو رژیمن
 هه‌لکری^(۳). رژیما بمعس ب هیرشه‌کا سه‌رتاسه‌ری ب چه‌کی گران، توب،
 دهبا به‌یان هیزین پیشمه‌رگه‌ی نه‌چارکرن ژ که‌رکوکی فه‌کیشن، د دویقدا به‌ره‌
 هه‌ولیر، سلیمانی، ده‌وک، زاخو هاتن^(۴).

هه‌ئی ئاماژه‌کرنییه، کو د روژین ده‌ستپیکی یین سه‌ره‌لدانی پشکداریه‌کا
 کارا ژ لایی ئافرەتا کوردەه هاته کرن، ئانکو سه‌ره‌لدان ب تئن ب زه‌لامانقە یا
 تایبەت نه‌بوو، چەندىن ئافرەتان چەک هه‌لگرتن، و هیرشى فەرمانگەھەین
 ئەمنى، له‌شکەری گرینه، هه‌روهسا چەندىن ئافرەت د سه‌ره‌لدانىدا شەھید
 بوبىنە^(۵). هه‌روهکو د شەرئ گرتنا ئاقاهىي ئىستىخباراتا رانىه، کو ئىكەم ئافرەت
 ب ناھى گوله‌باغ هاتىه شەھيدکرن، هه‌روهسا ل هه‌ولیرئ ژ ئافرەتك ب ناھى
 خەجى حەممەد باوه^(۶)، هه‌روهسا د هیرشا كەرکوکىدا ل ئىشارىيا ۱۹ی نادارا ۱۹۹۱ی
 ئافرەتى رۆلەکى چالاك د سه‌ره‌لدانى دا هه‌بوبويه د شەرئ (رەحيمادا)، ژ وان

(۱) رزگار عەزىز مەممەد، ژىندرى بەرى، ل. ۲۰.

(۲) د. ئاراس عەبدولرەحمان مىستەقا، پانۇراماى رېپەرىن، ژىندرى بەرى، ل. ۱۶۱.

(۳) شەريف وزير، ژىندرى بەرى، ل. ۲۲۲.

(4) Gareth R. V. Stansfield, Iraqi Kurdistan Political development and emergent democracy, Routledge Curzon Taylor & Francis Group LONDON AND NEW YORK, 2003, P.95.

(۵) ساکار فاتح اور حمان، المصدر السابق، ص ۴۴.

(۶) محسن دزهبي، المصدر السابق، ص ۳۷۵.

ژی زهکیه و خویشکا وی لیلا، کو ل دهستپیکا شهربوون^(۱). مالین و هلاتیان
 ببوونه جهی دهرمانکرنا بریندارین سهرهلدانی، بو نموونه ل دهوكی بریندار ل
 مala محمدی خهچ نهه مینی دهاتنه دهرمانکرن^(۲)، ل شهقا سهرهلدانی ئافرهتان
 دهرگەھین خۆ بو چىكىرنا چەپەريێن شهربى ۋەدكىن، ھەروهوسا تلىلىيەن ئافرهتان
 پالدەرەکی ب ھىز بwoo، بو بلندكىرنا ورەيا جەماوەرى سهرهلدى، ئافرهتا كورد
 خۆدان سهربور بwoo، ژېبرىكول دەمى شورەشىن كوردى ئافرهتى رۆلەكى مەزن
 دىگىرا، ب تايىبەتى د ئامادەكىرنا نان و خوارنى ل دەمى شەران نان و خوارن
 دگەھاندە پىشىمەرگەيان، د سەر ھەبۈونا بارودۇخىن ئابورى يىن ئالوز، ل
 ئىقشاريا سهرهلدانى ئافرهتان خۆ ئامادەدكىر، بو بەرھەفکىرنا نان و خوارنى، داكو
 ل سەر جەماوەرى سهرهلدى بەلاڭ بکەن، ژ وان ئافرهتان ژى، عاتكە مختار عىلی،
 کو ل ۱۲ ئى ئادارى دەمى بو خەلکى دهوكى رون و ئاشكەرا بwoo، کو دى جەماوەرى
 دهوكى ب سهرهلدانى رابىت، نانەكى زور بەرھەفکر ول سپىدا سهرهلدانى
 بەلاڭدە^(۳).

ئازادكىرنا كەركوكى گەفەكا مەزن بwoo بو رېيما بەعس وەھەتا ل سەر
 دەولەتىن ھەرىئى ژى، ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكى ژى بقى واقعى نوى
 رازى نەبۈون، کو كورد حوكىمانى ل پارىزگەھا كەركوكى بکەن.

(۱) دئاراس عەبدولرەحمان مستەقا، پانۇراماپ راپەپىن، ژىيدەرى بەرى، ل ۱۰.

(۲) چاپىيەكتەن ل گەل (سيابىند محمد عىلی)، دهوك، ۲۰۲۲/۲/۵.

(۳) چاپىيەكتەن ل گەل (عاتكە مختار عىلی)، دهوك، ۲۰۲۲/۲/۵. ژ دايىكبوويا سالا ۱۹۲۸ ئى ل ئامىدىن، ژ
 مالەكا كورد پەرمەرپۈو، و ل سالا ۱۹۸۹ ئى ھەفتۈنى وى، ب نافى حجى فەقى ھاتىھ گرتەن ب تاوانا ھارىكارىا
 پىشىمەرگەى، و نەرازىبۈونا وى، کو بىبىتە جاش، لەوما ژى ب دەستىن ئاغايىھەكى مستشار ھاتە گرتەن نە
 ئەمنا بەعس، پاش ھاتە رەوانكىن بو سەربازگەھا زاوىتە، وزور ئەشكەنچەدا، بەلى بىريارا خو لىفە نەبۈو،
 وۇبەر دانەمربۇو نەچاربۈون ئازاد بکەن.

تەوەری سییی: ئەگەرین ژناشقۇونا سەرھلادانی و دەرئەنجامىن وي.

پشتى شىكەستنا هېزىن ئيراقى و قەكىشانا وان ژ كويتى، و نەچاربۇونا رازىبۇونا حکومەتا ئيراقى ل سەر ھەمى مەرجىن ھەقپەيمانان بۆ پاراستنا بەردەۋامبۇونا دەستەھەلاتىيا رژىمى^(١)، كول ۳۱ ئادارا ۱۹۹۱ دانوستاندىن ئاگرېبەستى ل دەقەرا سفوان، ل سەر سنورى ئيراقى - كويتى د نافبەرا شاندى ئيراقى ب سەرۋەكتىيا وزىرى بەرھقانى فەريقى ئىككى ركن سلطان ھاشم احمد محمد الطائى، وشاندى ھەقپەيمانان ب سەرۋەكتىيا جەنەرالى ئەمرىكى نورمان شوارتزكوفى، كو رىك ب رژىما ئيراقىدا، بۆ بكارىئىنانا فروكەيىن شەركەر يىن ھلىكوبىتەر، ب ھىجەتا پىندى بۇونى، وەك رىكا ۋەگوھاستنا بەرپرسان د نافبەرا بەغدا و پارىزگەھىن ئيراقى، ژبەرگو رىك و پرېن د نافبەرا پارىزگەھاندا ژ ئەگەری شەرى ژناڭ چۈوينە. ئەقى بىريارى ئەنجامىن خراب ل سەر سەرھلادانا باشورى ئيراقى و باشورى كوردىستانى ھەبۈويھ و بۆ ئەگەری ب ھېز كەفتىدا رژىمى و شىا ھەردوو سەرھلادانان ل باشورى ئيراقى و كوردىستانى ژناڭ بېت^(٢)، بەرامبەر ئەقى چەندى (شاندەكى)^(٣)، كو نوينەراتىيا سەرھلادانا باشورى ئيراقى

(١) محمد احسان، المصدى السابق، ص ۱۰۹.

(٢) كاميران قىرغىزى، عندما " طعنت " امريكا الانتفاضة الكردية ب " طائرات ھلىكوبىت قتالية "، تاريخ النشر ٢٠٢١/٢/٧، زيارة الموقع ٢٠٢٢/٢/٢٠ <https://daraj.com/٦٦٥٦٥>.

(٣) ئەذ شاندە ب سەرۋەكتىيا السيد مجيد اية الله الخوئى، ئىككى ژ مەزىنە زەلامىن ئايىنى يىن شىعە ل ئيراقى، جەن رېزگەتنەكا زۆرە ژ لايى شىعەيىن ئيراقىقە، ب لېقەگەرى بالا دەھىتە ھەزماრتن، چۈونە دەڭ ھېزىن ھەقپەيمانان ل دەوروبەرلىن بازىرى ئاسرىيە، بۆ داخوازا ھارىكاريىن، كو بۆ جارا ئىككى بۇو ھەردوو لايەن دانوستاندىن بىكەن، سەرگىرى ئەمرىكى گوت ئەقە كىنە؟ وان ج دېقىت؟، كو پىشوازىيەكا گەرم لى نەكىر، پشتى وان زانى، كو شاندى ئۇپۇزسىيونا ئيراقىنە، ئەو شاندە رەوانە ھەزىزىن فەرەنسى كىرن، كو (٨٠) مىلان لايى روزئافاچە ژ وان د دویر بۇون، ژبۇ وەرگەتنە رايا وان، سەرپەرشتى ھەزىزىن فەرەنسى، دەمىن گەھشتىنە دەڭ فەرەنسىا، فەرەنسىا گوت ئەمرىكى ھەست ب نە رەحەتىن ژ ئىرانى دەكەن و پرسىyar ژ

دکر ب سه‌رۆکاتیا سید مجید ایة الله الخوئی، دانوستاندن ل گەل ھېزىن
ھەپەیمانان کر، و داخوازا پېشکىشىكرا نا هارىكارىي ژى کر، بەلىٰ ويلايەتىن
ئىكگرتى يىن ئەمرىكا، و ھەپەیمانىن وى، پېشکىشىكرا نا هارىكارىي بۇ
جەماوەرى سەرەلداي رەتكىر، ئەوى شاندى ب رىكا پەيوەندىيا ئەلكترونى^(۱). ئەف
چەندە گەهاندە جەماوەرى سەرەلداي، ل ئەقى دەمى ھەوالگىريا رېيمى
چاقدىريا ئەقى پەيوەندىي دکر، ئەق پېزازىنە گەھشتەنە سەرۆكى ھەوالگىريا
لەشكەرى يا ئيراقى، ئەق خەبەرە بلەز گەهاندە صدام حسینى، دەربارەى
ناۋەرۆكا ئەقى پەيوەندىي وفق السامرائى دېيىزىت: "د ئەقى پەيوەندىيدا
ھاتبوو، ئەم چووين داخوازا هارىكارىي ژ ئەمرىكا بىكەين، بەلىٰ ئەمرىكا گوت:
ئەم هارىكارىي و پشتەفانىي پېشکىشى ھەوھ ناكەين، چونكى ھوين لايەنگەرىن
جەماعەتىنە، دېيت رامانا وان محمد باقر الحكيم بىت"^(۲). ئەق ئاماڭە بۇ رېيما
بەعس گەلەكا گرنگ بۇو، كو ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا حەزا كەفتىن

شاندى كرۇن و لايەنلىي وىننەن خومەيتى هيپىنەن د ئيراقىدا، سید مجید بەرسقا وان دەدت، دېيىزىت من ج
وينە نەديتىنە هەتا ئەز گەھشتىمە قىرى، و دېيىزىت خەلکى وىننەن باپىن من اية الله الخوئى راکىبۈون، وان
ھزر دىكەن وىننەن خەمېنەن، چونكى ھەردوو دانعەمن و خودان رەھىن سېپىنە، عەبايىن وان درەشن، لەورا
ھېزىن فەرەنسى گوتى دى پەيوەندىي ب سەركىرىدى ھېزىن ھەپەيمانان (شوارتزكوف) ئى كەين، پاشتى (4)
دەمزمىران، گوتە شاندى، دى شوارتزكوف ب خۇ ھەموھ ل بازىرى صفوان بىنېت، بەل ئەو چاقبىكەفتەن
گىروكەر و پاش گوتە شاندى چاقبىكەفتەن ھاتە لادان، (بۇ پەزىزەن بىنېرە: اندرۇ كوكبورن، باتریك
كوكبورن، المصدر السابق، ص ۵۴-۵۱).

(1) سەنتەرى پەيوەندىي سەركىرىدەتىن يەھەوالگىرىي: دەكەفيتە باکورى بەغدا ب (۱۲) میلان، كومەكەخانى و ئاقاھىيانە كو ب شىۋەيەكى توند دەھىنە پاراستن ژېرگە نافەندى سەركىرىدەتىا ھەوالگىرىتىي،
ئەركەن وى چاقدىريي كرا پەيوەندىيانە ب نويتى نامىرەن ئەلىكترونى، كو سىستەممەكى پەيوەندىي
تەلمەقۇنى ب رىنگا ھەيفىن دەستىكەر بخۇقە دگرىت. (بۇ پەزىزەن بىنېرە // اندرۇ كوكبورن، باتریك
كوكبورن، المصدر السابق، ص ۵۴؛ للواء الركن وفق السامرائى، المصدر السابق، ص ۴۱۷).

(2) للواء الركن وفق السامرائى، المصدر السابق ، ص ۴۱۷.

رژیمی نینه، به رو فاژی حەز دکر رژیم سەرھەلدانی ژناڭ بېت^(۱). ئەق چەندە بۇ خالا وەرچەرخانى يا سەرەتكى بۇ ئاراستەيا سەرھەلدانى، ل دور ئەقى چەندى وفیق سامرايى دبىئىت: "پشتى ئەقى نامى رژیم پشتراست بۇو، پېت باوهرى بۇ مانا وى ل سەر دەستەھەلاتى دروست بۇو، ھەر زوی صدام حسینى بىريارا ھىرشكىن و سەرگوتىرنا سەرھەلدانىدا"^(۲). ودھست ب رىكھستنا ھىزىن تايىبەت يىن پاسەوانىن كومارىدا^(۳)، زىدەبارى ئەقى چەندى ھەۋپەيمانان رېك ب رژىما بەعسىدا بۇ بكارئىنانا فروكەيىن لەشكەرى يىن ھلىكۈپەر، موشەكىن عەرد-عەرد و چەكىن دى يىن گران بۇ سەرگوتىرنا سەرھەلدانى^(۴)، بۇ ئەقى مەبەستى ژى صدام حسینى كەسىن خىزانى خۆ ل پوستىن گرنگ و ھەستىاردانان، كول ٦١ ئادارا ١٩٩١ كورى مامى خۆ علي حسن المجيد كرە وەزىرى نافخۇ، ئەقە ژى پىنگاھەكا مەزن بۇو، كو ترس ل دەق جەماودى سەرھەلداي پەيدابىت، ژېھر بەرنىاس بۇو ب توندوتىزىي، زىدەبارى ئەقى چەندى، نقيسارا كومارى يا نەيىنى دەستەھەلات ب ئەندامىن ئەنجومەنى سەرگەردايەتىا شورەشى، سەرگەردايەتىا نافەندى دان د سزادانى ل دەمى سەرگوتىرنا سەرھەلدانى، ھەروھسا حکومەتى چەنەرالىن خانەنشىنگىرى داخوازى خزمەتا لەشكەرى كرە، و (٦) ژ ئەق سەرەپىن پله بەرز وەك فەرماندىن پارىزگەھىن سەرھەلداي دانان^(۵). د ئەقى دەمیدا علي

(۱) نۇقرا بىنگىقى، كوردى عىراق بنىاتنانى دەولەتىك لەناو دەولەتدا، وە: سۈران مصطفى كوردى، جا، ھەولىر، ٢٠١٣، ل ٢٠٩.

(۲) هاتىه قەگوھستن ژ// المصدراسابق، ص ٥٥.

(۳) ئازاد عثمان، العملية السياسية ومسيرة الفدرالية في العراق، طا، دار موكريانى للطبع والنشر، اربيل، ٢٠١٣، ص ٢٠.

(٤) حامد شريف الحمداني، المصدراسابق، ص ٦٦.

(۵) نۇقرا بىنگىقى، ژىنگەر ئەرى، ل ٢٠٩.

حسن مجید ل گەل فرقىن لهشىھرى بەرەت باشورىقە بۆ سەركوتىكىنا سەرھەلدانى چوون، ھەروەسا حسین كامىل و طە ياسىن رمضان ب سەركىشىا كەتىبەيىن دەبابەيان بۆ ھېرىشكىرنى ل سەر نجف و كربلا ئەجىن، ھەروەسا عزت دورى ژى ئەركى سەركوتىكىنا سەرھەلدانى ل ناسرييە وەرگرت، ل دويماھىي صدام حسین گەھشتە نەجف و سەركەفتىنا خۇ راگەھاند^(١). ھەروەسا پاسەوانىن كومارى ب توندىتىرين شىوه سەرھەلدانى باشورى ئيراقى سەركوتىكى^(٢)، دەربارە (Joseph Charles Wilson) جىيگىرى سەرۋىكى نويىنەراتىيا ئەمرىيەكى ل باليوزخانا بەغدا ١٩٨٨- ١٩٩١ دېيىزىت: "صدام حسین يى بەرھەف بۇو زۆرترىن ژمارا ئيراقىيان بکۈزۈت، ب تىن ئەو بەمىنيتە ساخ"^(٣)، سەرھەلدانى ب ھىزا ئاگىر، ئاسنى د ماوى^(٤) (٢) حەفتىياندا ژناڭىز^(٥).

پاشتى حكۆمەتا ئيراقى شىا ئارامىيەكا رىيەتى ل باشورى پەيدا بکەت، كونترولى ل سەر ھەمى بازىرىن باشورى ئيراقى يىن سەرھەلداى بکەت^(٦)، رېيما بەعس دەست ب قەگۇھاستىنا پەتىيا ھىزىن خۇ ژ باشورى بەرەت كوردىستانى كىر، ب ۋى چەندى ل نىقا ئادارا ١٩٩١، بازىرى خانەقىن ئىكەم بازىرى كوردىستانى

(١) د. كمال ديب، المصدر السابق، ص ٢٤١.

(٢) ماجد الماجد، المصدر السابق، ص ٦١.

(٣) Joseph Wilson، "Saddam was prepared to kill as many IRAQIS as necessary because as long as he survived" 29/11.2015، <https://adst.org/2015/09/an-opportunity-lost-the-1991-iraqi-uprising/> مىزۇويا .

سەرھەلدانى ٢٠٢١/١٢/١٦

(٤) د. أزاد عثمان، المصدر السابق، ص ٢٠.

(٥) نۇقرا بىنگىقى، ئىندەرى بەرى، ل ٢٠٩.

بوو، کو لهشکه‌رئی نیراقی کونت‌ول ل سهر کری، پشتی هینگی هیزشی توزخورماتو کر و ل ۱۹۹۱ی نادارا کونت‌ول ل سهر کر^(۱). ههتا ۲۷ی ناداری که‌رکوکی به‌رخودانه‌کا به‌هیز به‌رامبهر هیزشین رژیما به‌عس دکر، د سهر هندیرا، کو لهشکه‌رئی نیراقی فروکه و موشهک و چهکی گران د توپبارانکرنا ویدا بکاردئینان، د ههمان رۆزدا توپبارانکرنا ل دەفهرا دھۆکی يا توند بwoo، و هیزین سەرھلای ئىك ژ فروکه‌بىيىن رژیمی ئىكخست^(۲). ل ۲۸ی نادارا ۱۹۹۱ی لهشکه‌رئی نیراقی هیزشەکا به‌رفه‌ه کرە سەر بازىرئی که‌رکوکی^(۳)، د ئەقى هیزشیدا مجاهدى خلق^(۴) ل گەل سوبايى نیراقی هیزشى بازىرئی که‌رکوکی دکر^(۵)، پشتی داگىرکرنا که‌رکوکی لهشکه‌رئی نیراقی به‌رەڭ هەولىر، و سليمانىيىقە چوو^(۶). رژیمی سەربازىن خۆ يىن ژىگرتى، کو ژمارا وان (۳۰۰) هزار بۇون و (۲۰۰۰) دەبابە يىن ژ شەرى كويىتى ماین د ئەقى شەريدا بكارهينان^(۷)، فروکه‌يان دەست ب توپبارانکرنا ناوجى كر، شەر ل هەمى گوند و بازىران د نافبەرا هیزین لهشکه‌رئی نیراقی، هیزین کوردىدا رويدا، توندترین شەر ل که‌رکوکی، و

(۱) فاضل الزهاوي، المصدر السابق، ص ۱۳۶.

(۲) ماجد الماجد، المصدر السابق، ص ۱۳۴.

(۳) عبد الهاذى الرکابى، المصدر السابق، ص ۸۸.

(۴) مجاهدى خلق: پارتەکا ئۆپۈزسىۋۇن نيرانييە، د سەرھلانا دۆزى محمد رزا شاهيدا ل سالا ۱۹۷۹ي و سەركەفتىن شورەشا گەلنن نيرانى دا رۆلەكىن كارىگەر ھەبۇو، ب بورىنا دەمى بۇ ئۆپۈزسىۋۇن ل نيرانى، و پاشى هاتنە دەرنىيختىن، و بەرەڭ نيراقى هاتن، ل بەهارا ۱۹۹۱ي ل باشورى كوردىستانى بۇون، وەكى ناستەنگەکا مەزن بەرامبهر هیزین بەرەبى كوردىستانى، و سەرھلانتى بۇون، رېك ل ئازادىرنا خانەقىن و قەرتەبە و جەبارە و سەلان بەگ كر. (بۇ پەت پىزانىيىن بىنېرە// حەممە حەممە سەعىد، دەنگى خاك بىرەورى ۱۹۹۱-۲۰۰۰، ژىنەرى بەرى، بەرە، ۲۴، ل ۴۰-۴۲).

(۵) ئازاد سەراوى، ژىنەرى بەرى، ل ۸۸۲.

(۶) درية عونى، المصدر السابق، ص ۱۱۲.

(7) Felipe Sahagun, OP.Cit.,P.95.

دهوکی بwoo⁽¹⁾، بو ماوی حهفتیهکی رویدا، پشتی هینگی کوردستان همه می هاته داگیرکرن و بازیرین وی یین سهرهکی هاتنه ویرانکرن⁽²⁾. ترس ل دهه خهلكی کوردستانی بهلاف بwoo، ژ نهگهری ترسا نهنجامدانا توانین دژی مرؤفا یهتی، ژ بهرکو نهه چهنده ژ رژیما به عس دهاته پیشبینیکرن، ههروهکو د حله بهجه و ئۆپه راسیوننین نهنجالاندا نهنجامداین⁽³⁾، رۆژناما (جمهوریهت) یا ترکی یا رۆژا ۲۳ نادارا ۱۹۹۱ ای، ئاماژه ب گوتنا تهله بانی دایه "نهگهر ئیراق یا بهردەوام بیت ل سهربکارئینانا بومبین ناپالم و فسفوری، ئەم ژی نهچارین ههردەوو بهندافین دوکان و دهربەندیخان پەقینین"⁽⁴⁾.

خهلكی کوردستانی نهچاربورو مال و مولکی خۆ بھیلن و ژبو رزگارکرنا گیانی خۆ و زاروکین خۆ بەرهه سنورین تورکیا و ئیرانی چوون، کو بو ئىكەم جار پتری ۹۵٪ ژ خهلكی کوردستانی مالین خۆ ھیلان و بەرهه دەقەرین چیابى چوون، کو نیزیکی نیك ملیون و پینچ سەد هزار کەس بوون⁽⁵⁾. رۆژنامەگەریا رژیما ئیراقی یا فەرمى پیشەچوونا ھیزین رژیمی، وەک سەركەفتەنەکا مەزن دیارگر، نهه چهندە ژی بو نهگهری ژناڤچوونا ههردەوو سەرھلەنانین باشورى ئیراقی و کوردستانی⁽¹⁾. بەلى چاڤدىرین ئەمریکى دیارگر، کو د کونتۇلكرنا بازیرین سەرھلایدا شەرین خویناوی و قوربانیین مرؤفی یین زۆر هەبۈوينه،

(1) مەجید سالج، ژىدەری بەرى، ل. ۴۰۲.

(2) Felipe Sahagun, OP.Cit., P.95.

(2) نازاد عثمان، المصدر السابق، ص. ۲۰.

(4) Cumhuriyet, sayı (23918), 23/3/1991.

(5) دریة عونى، المصدر السابق، ص. ۱۱۲.

(6) Alan Cowell, After The War ; Kurds Fall Back From Iraq Forces, The New York Times, 2april1991.

ب تایبەتی دەمی کونترولکرنا کەرکوکی ژ لایی لهشکەری ئیراقیقە^(١). کو ل ئەھوی دەمی لهشکەری ئیراقی ب هزاران وەلاتین کورد د ئەفان شەراندا کوشتن^(٢). پشمەرگەی ب نەچاری خۆ فەکیشا دەفەرین چیاپى، ل ٥٥ نيسانا ١٩٩١ ل سەرسنگی شەرەکی دژوار ھاتەگرن، بەل ژبەر ھەبۇونا فروگەيان، لهشکەرەکى زۆر يى رېيما بەعس، نەشيان ل بەرامبەر ب راوهستن، ھەزى گوتنييە، کو د ئەفان شەراندا فەلهەستىنى ژى ل گەل حەۋەتتا ئیراقى د سەركوتکرنا سەرھەلدانىدا د پشکدار بۇون، دەربارەي ئەقى چەندى ژى سەربەست بابىرى دېئىزىت: "ل دەمی شەرى دژوار من فيشهك نەمابۇون، سەربازەك كەتبۇو بەرپىن مە، من كىشا لايى خۆ دا فيشهكىن وي بۇ خۆ بىنەم، من سەحکرە ناسناما وي فەلهەستىنى^(٣) بۇو"^(٤) ھەر ل وي دەمی لهشکەری ئیراقى ژ سليمانىي بەرە ئەزمەرە چوو، ل وىرە ھىزىا پىشمەرگەی ب سەركىشىا جبار فرمانى ل بەرسنگى وان راوهستيان، گەلەك زيان ب سوپاپى ئیراقى كەفتەن و شيان پىشەچۈونا وان ب راوهستىن^(٥).

(١) جزا توفيق طالب، المصدر السابق، ص ٤٢٤.

(٢) Bob Hepburn, First in a series in shadow of Saddam, Toronto Star, 4 April 1991.

(٣) ل شەرى كەندافى يى دووئى زۆربەيا وەلاتىن عەربى دىزى رېيما صدام راوهستيان، بەل فەلهەستىنى ھەقپەيمانىن وي بۇون، و پشکدارى د سەركوتکرنا سەرھەلدانا باشورى و باكورىدا كريه، ل ئادار و نيسانا ١٩٩١ ئەلەك ژ فەلهەستىنيان ژ لايى كوردا فە ھاتىنە ئىخسىركرن. (بۇ پەر پىزانىنیان بىنېرە: درىيە عونى، المصدر السابق، ص ١٦٤؛ ماجد الماجد، المصدر السابق، ص ١٥٠).

(٤) ھاتىھ فەگوھاستن ژ // چاپىيكمەفتەن، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.

(٥) فاضل الزهاوي، المصدر السابق، ص ١٣٦.

هیزین پیشمه‌رگه‌ی ل که رکوکی خو فه‌کیشا، و شکه‌ستن، و ژ هه‌ولیری
 ژی ده‌رکه‌فتن^(۱) و ل ۵۵ نیسانا ۱۹۹۱ ای هیزین له‌شکه‌ری ئیراقی به‌ره‌فه‌هافینگه‌ها
 پیر مام و شه‌قلاده چوون، و ژ لایی فروکه‌یانقه هاتنه توپبارانکرن^(۲)، هیزین
 پیشمه‌رگه‌ی شکه‌ستن هه‌تا گه‌هشتینه ده‌ربه‌ندی کوری، کو دکه‌فیته د نافبهراء
 پیر مام و شقلاوه، ل ویری به‌روکی شهری هاته دانان، ب شیوه‌کی گشتی شهری
 کوری ب سه‌رپه‌رشتی و سه‌رؤکاتیا مسعود بارزانی دهاته ب ریشه‌برن^(۳)، و ل ۷۵
 نیسانا ۱۹۹۱ ای به‌ره‌بیی کوردستانی ب سه‌رؤکاتیا مسعود بارزانی به‌رهنگاری
 له‌شکه‌ری ئیراقی بوون د شه‌رکی چاره‌نقيسدا، د ئه‌قی شه‌ريدا سه‌رؤکی به‌رهی
 مل ب ملی پیشمه‌رگه‌یان شهر دکر، ئه‌فه‌نده بو ئه‌گهر وره‌يا پیشمه‌رگه‌ی
 به‌رز ببیت، و سه‌رکه‌فتنه‌کا میزرووی ل سه‌ر له‌شکه‌ری رژیمی تومار بکهن، د
 گوتاره‌کیّدا به‌رهی شهری مسعود بارزانی دبیزیت: "له‌شکه‌ری دوزمنی ژ قییری
 ده‌رباز نابن خو ئه‌گهر د سه‌ر له‌شی منرا هاتینه"^(۴). پشتی شه‌رکی ب زه‌حمه‌ت
 و خویناوی هیزین پیشمه‌رگه‌ی شیان پیشنه‌چوونا هیزین ئیراقی ب راوه‌ستین،
 ب داستانا کوری دهاته نافکرن، (۶) پیشمه‌رگه شه‌هید بوون و (۱۸) ژی بریندار
 بوون، د به‌رام‌به‌ردا (۷۶) سه‌ربازین له‌شکه‌ری ئیراقی هاتنه گرتن و (۱۹) ژی
 بریندار بوون و (۹۰) ین دی هاتنه ئیخسیرکرن و (۲) ده‌بابه هاتنه سوتون^(۵). کو
 هه‌تا نوکه ل ئه‌وی جهی ماینه، ودک موزه‌خانه‌یه‌کا فه‌کری ل سه‌ر فاره‌مانیا

(۱) حمه‌هی حمه‌ه سه‌عید، ده‌نگی خاک بیره‌وری ۱۹۹۱-۲۰۰۰، ج ۱، سليمانی، ۲۰۲۰، ب ۲۴، ل ۵۲.

(۲) سلام فواز العبيدي، المصدر السابق، ص ۲۴۹.

(۳) ریباز، ژینه‌ری به‌رهی، ل ۱۱۵؛ یوسف محمد یوسف، ژینه‌ری به‌رهی، ل ل ۱۲۸-۱۲۷.

(۴) هاتیه فه‌گوهاتستن ژ // حسو هورمی، مسار مناضل "خمسون عاماً من النضال ۱۹۶۸-۲۰۱۸" مذکرات خليل سنجاري، طا، اربيل، ۲۰۱۸، ص ۱۲۶.

(۵) سلام فواز العبيدي، المصدر السابق، ص ۲۴۹.

پیشمه‌رگه‌ی، جیهان بهرامبهر ئەنجامىن ئەقى شەرى مەندەھوش ما، كو چەوا
ھندەك چەكدارىن كىم يىن بەرھىي كوردىستانى و (پ. د. ك.) شيان بەرامبە
پىنج [چار] مەزنترىن لەشكەرى جيھانى براوهستن^(۱). لەشكەرى ئيراقى نەشيان
ب تمامى سەرھلەدانى ل كوردىستانى سەركوتىكەن، چونكى گەلهك دەفهرا ل ژىر
كونتولا پىشمه‌رگه‌يى بەرھىي كوردىستانى مان^(۲).

ئىك ژ ئەگەرينى سەرەكى يىن شەستنا سەرھلەدانى، رېپېدانا ويلايەتىن
ئىكگرتى يىن ئەمرىكا و هەۋپەيمانىن وي بۇو، دەما رى ب رژىما بەعس داي ب
كارھينانا فروكەيىن ھلىكۈپتەر يىن شەركەر، كو بەرى هيڭى ژ ئەگەرى شەرى
كويتى فرينا وان ھاتبۇو قەددەغەكىن، ھارىكارىكىرنا ويلايەتىن ئىكگرتى يىن
ئەمرىكا بۆ رژىما ئيراقى د ئەقى چەندىدا ژېھر ترسا وي بۇو ژ ڙناڭچۇونا رژىما
ئيراقى، و چىبۇنا رژىمه‌كا تاگىر بول ئيراقى و دابەشبوونا ئيراقى، ئەق چەندە ژى
د بەرژەندىيا ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكادا نەبۇو، ژېھر كو ئيراق ئىكە ژ
مەزنه دەولەتىن نەفتى ھنارده دكەت، و تىكچۇونا رەوشادا ئيراقى دى كارىگەرينى
ل سەر بازارى جيھانى يى نەفتى كەت، ھەرودسا ويلايەتىن ئىكگرتى يىن
ئەمرىكا فەرماندا ھىزىن خۇ، كو شەرى ل گەل ھىزىن لەشكەرى ئيراقى نەكەت،
زىدەبارى ئەقى چەندى فەرمانا ڙناڭبىرنا كوغەھىن چەكى يىن باشورى ئيراقىدا،
داكۆ نە كەقەنە د دەستى ئۆپۈزسىۋونا ئيراقىدا^(۳). ھەرودسا توركىيا ژى ژ ترسا
دابەشبوونا ئيراقى و كارىگەرييَا ئەقى چەندى ل سەر ئاسايىشا نەتهوھىي يا وي،

(۱) حسو ھورمى، المصدرا السابق، ص ۱۲۷.

(۲) ئازاد عثمان، المصدرا السابق، ص ص ۲۱-۲۰.

(3) DAVS . SORENSEN,OP.Cit., P.348.

ههقپهيمانا دهولهتىن ئهوروپى و رۆژئاھى بۇو ل ناوجى^(١)، ب ئەقى چەندى ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا زقى ل سەر سياسەتا خۆ يَا بەرى ۱۰ تەباخا ۱۹۹۰ءى، كو رېئما ئيراقى ب ھۆکارى سەقامگىرينى ل ناوجى د ھەزمارت^(٢).

جەنهراڭ شوارتزكوفى وەسا ھزدكر، كو د شەرى كويتىدا لەشكەرى ئيراقى يى ڙنافبرى و ب تىن دوو فرقىن لەشكەرى يىن قورتال بۇوين، بەلى د راستىيىدا، د ئەقى ھزرگرنىيدا يى خەلەت بۇو، كو د سەر وان زيان، ڙ دەستدانا كەل و پەلىن ئيراقىيدا، (۲۰ تا ۲۵) فرقىن لەشكەرى شيان ڙ شەرى قورتال بىن، كو ۋاما وان بەرى هيىنگى (۵۵) فرقە بۇون، ھەروەسا (۱۵۰۰ تا ۱۸۰۰) دەبابە ڙ سەرجەمى (۴۰۰۰) دەبابەيان مابۇون، ھەروەسا (۳۰۰۰ تا ۳۵۰۰) زريپوشان ڙ سەرجەمى (۷۰۰۰) زريپوشان مابۇون، زىدەبارى ئەقان، (٦) فرقىن پاسەوانىيىن كومارى ڙ گورەپانا شەرى د دويير بۇون، و هيىشا هيىز و ورەيەكا مەزن ھەبۇو^(٣). ھەروەسا د رۆژناما واشىتن پوست ل رۆزا ۱۴ نىسانا ۱۹۹۱ءى دياركربوو، كو بەرپرسەكى بلند ڙ وەزارەتا بەرەقانىا ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا گوت: "مە ھزر كر پشتى شەرى، مە ب شىوکى تمام شيانىن لەشكەرى ئيراقى ڙناف برىيە، و رۆزىن صدام حسینى د دەستەلاتىدا كىم بۇوينە، ل ڙىر گەفەكا زۆردايە"، ديسان دېيىزىت: "ئەو چەندىا مە ھزرا وئى نەدكر، ئەو بۇو، كو صدام حسینى شيانىن لەشكەرى يىن مەزن ھەبۇون و شىا دووبارە هيىزىن خۆ رېكىيختىت"، ھەروەسا دېيىزىت: "هيىزىن صدام حسینى گەف ل سەر هيىزىن

(١) خالد سعيد توفيق، دلشاد محمود صالح، الموقف الاوربى من القضية الكوردية بين القيم والمصالح، مجلة جامعة راخو، المجلد ٢، العدد ٢، ص ٤٠٨.

(٢) محمد احسان، المصدر السابق، ص ١١٢.

(٣) محمد حسين هيكل، المصدر السابق، ص ٥٧٦.

هەفپەيمانان نەبوون، مە هزر نە دکر، کو مەترسیهکا زۆر ل سەر گەلی ئیراقى
ھەيە^(١).

ل دويش خەملاندىن ئارەزايىن شارەزايىن عەرەبى د وەزارەتا دەرقە يا
ئەمريكىدا، ئازانسا ھەوالگيريا نافەندى، وەسا ھزردکر، کو دى لەشكەرى ئیراقى
يى ژناشقۇوى ب سەركىرىدىن خۆقە بەرمە بەغدا بچىت، و كودەتايەکا لەشكەرى
ل سەر دەستەھەلاتى كەت^(٢). رۆزىنامى (وول سەرتىت جورنال) د گوتارەكىدا
بەلافکريي، کو پلانىن جورج بوشى بۆ پشتى شەرى ل سەر ئەۋى ھىفيي
ئافادىن، کو ئىكەتىا ئیراقى بکەن، لەورا واشونتون ژ رويدانا شەركى ناخخۇيلى
ئیراقى دترسيا^(٣).

تشارلز "تشاس" دبليو فريمان (Charles "Chas" w. Freeman) باليوزا ئەمريكى ل سعودى د نافبەرا سالىيىن ١٩٨٩-١٩٩٢ دېيىزىت: "نەبوونا ستراتيجىيەتەكى بۆ ب دويماھى هينانا شەرى، دېيتە ئەگەرى ھلىخستنا شەرى، چونكى ئەو كەشى مە دەقىيا ل ئیراقى بجه بىينىن، مە دەستنىشان نەكرىبوو، ژېھر قى يەكى، ب ھزرا من نەبوونا ئارمانجان، نەبوونا ستراتيجىيەتا كوتاكرنا شەپى ب درستى، بۇو ئەگەرى سەركىي نە ب دويماھى هينانا شەرى، ھەروەسا

(1) Ann Devroy;Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post ,14 April1991.

(2) محمد حسين هيكل، المصدر السابق، ص ٥٦٧.

(3) GERALDINE BROOKS and ROBERT GREENBERGER, History's Victims: Now Dying in Iraq, Kurd Have Suffered At the Hands of Many --- Quest for a Homeland Spawns Arab-Turk Repressions ; Long U.S Indifference ---Snubbed at state Department, GP1, The Wall Street Journal, 5April1991.

دانوستاندنین سیاسی ژی نهبوون، ب کورتی، صدام حسینی ههست ب شهرمزاریا لهشکه‌ری نهکر، صدام حسن ولهکر، کو ژ لایی سیاسی ژی فه خو نهچه‌مینیت، چونکی هیشتا دهسته‌لات د دهستیدا بwoo، و دشیا پروپاگاندی بکمت، کو نهکه‌تیه دهستی ب هیزترین هیزا چفاکی دهولی پیکهینای، کو ئهف قورتالبوبونه ب خوه ژی جوره‌کی هیزییه^(۱).

ههولین کونتولکرنا ناوچی ژ نهگه‌ری دابینکرنا نهفتی ژ لایی دهوله‌تین زلهیزفه ئیک بwoo ژ نهگه‌ران، کو هاریکاری و پالپشتیا سهرهلداری نهکهن^(۲)، ههروهسا مهترسیین سعودیی ژ دهفرین سنوری یین ل گهله‌ئیراقی، کو دهفرین نهفتی نه، و پتريا ئاکنجیین وئ شیعنه‌نه، ژ سهرهلدارنا باشوری ئیراقی یا ژ لایی شیعه‌یانقه هاتیه ئهنجامدان دترسیا، ژبه‌رکو ههبوونا قهواره‌یه‌کی شیعه ل باشوری ئیراقیدا، بیته نهگه‌ری گهفی ل سهر دهفرین شیعه‌یان ل باکوری سعودیی، زىدەباری ئهفی چهندی دا بیته گهف ل سهر بنگه‌هیین سهربازی یین ویلایه‌تین ئیکگرتی ل دهفررا کهندافی و سعودیی^(۳).

پشتی شهری و ب تایبەتی ل ئادارا ۱۹۹۱جورج بوشی، برنىت سکوکروفت (Brent Scowcroft)^(۴) راویزکاری ئاسایشا نهتوودیی یا ئهمریکی،

(۱) The absence of War termination strategy is the reason why the war never really ended, A Moment in U.S. Diplomatic History,
<https://adst.org/2015/09/an-opportunity-lost-the-1991-iraqi-uprising/> . میزرووا

سهرهلداری ۱۷/۰۹/۲۰۲۱.

(۲) خالد سعید توفیق، دلشاد محمود صالح، المصدر السابق، ص ۴۰۸.
 رزگار، المصدر السابق، ص ۱۷۲.

(۴) برنىت سکوکروفت: ل سالا ۱۹۹۵جی ژدایك بويه، پشتی دهست ژ کار كىشانا كىسنجرى ژ پوستى خو، وەك راویزکاری ئاسایشا نهتوودیی یا ئهمریکا سکوکروفت ل پوستى وي هاته دانان، ل سەردەمن

هئارتە رۆژھەلاتا نافین بۆ گەنگەشەکرنى ل گەل سەرکردىن وەلاتىن كەنداقى دەربارە پېشھاتىن وى دەمى ل كەنداقى^(١). ئەق چەندە ژ لايى هوشيار زىبارى فە د پەيوەندىيەكا د نافبەرا كاميران قەرەداغى و زىباريدا هاتىھ پشتاستكىن، كو نافبىرى دېيىزىت: "سەعوديان داخواز ژ شاندەكى ھەۋپىشك يى (پ. د. ك.) و بىزاقا ويفاق و پارتا دەمۇھ كر، بۆ گەنگەشەکرنا پلانەكى، ل دويش وى سەعودى پالپشتىا سەرھەلدانى ل ئىراقى ھەمېي بکەت، بۆ لادانا رژىما صدامى، ب پشکدارىكىرنا شىعە، و سونە، و كوردان، بەلى ژ نىشكەكىقە سەعودى ژ ئەقى بىيارى پاشگەز بۇو، ئەۋۇزى ل دەمى راوىيىزكارى ئاسايىشا نەتهوھىي يا ئەمرىكى برنىت سکوگروفتى ل ٢٢ ئادارا ١٩٩١ سەرھەلدا سەعودىي كرى، كو راوىيىزكارى كاروبارىن رۆژھەلاتا نافين د ئەنجومەن ئاسايىشا نەتهوھىيدا رىتشارد ناپان هاس(Richaed N. Haass) ل گەلدا بۇو، ئەق چەندە ژى پشتى چەند رۆژەكەكا بۇو، ژ رىپېيدانا وىلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكى بۆ بكارئىنانا فروكەيىن شەركەر يىن هلېكۈپتەر ژ لايى لەشكەر ئىراقىقە، برنىت سکوگروفت و رىتشارد ھاسى فشار دانانە سەر سەعودىي، بۆ گوھەرینا ھەلويسىنى خۇ، پاشگەز بۇونى ژ پالپشتىكىرنا سەرھەلدانى، ئەق چەندە ژى ژ لايى رىتشارد ھاسىقە ل دويماھيا حزیران ١٩٩٣ ئاتە پشتاستكىن، كو وي دەمى وەك فەكولەر د دامەزراوهيا (كارنيغى) يا ئاشتىا نىقدەولەتىدا ل پايتەختى ئەمرىكى كاردىك، ئانکو سەعودى ل دەستتېكى يا رېزد بۇو پالپشتىا سەرھەلدانى بکەت، بەلى

سەروكاتىيا جورج بوشى باب دووبارە بۆ پوستى راوىيىزكارى ئاسايىشا نەتهوھىي ھاتە زەراندىن، و ھەتا سالا ١٩٩٢ ئى ل پوستى خۇدا بەرددەوام بۇو. السير الذاتية للشخصيات الواردة في كتاب " مقاتل من الصحراء " /السير الذاتية للشخصيات في الولايات المتحدة الأمريكية، مېزۇوپىا سەرھەلدانى ٢٠٢١/٢/٢ .<http://www.moqatel.com>).

(١) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ١٣٢.

پشتی ئەقى سەرەدانى پاشگەز بۇون"^(١). بەرسىن كوجكا سې ۋ ئەوي چەندى د ترسىان ئەگەر رژىما ئيراقى بھىتە ۋ ناڤىن دى دەلىقە بۇ ئيرانى پەيدابىت كو ئيراقى داگىرىبىكەت و ئيراقەكَا شىعە مەزھەب پەيدابىت و بىبىتە مەترسى ل سەر بەرژوهندىيەن ئەمرىكا و وەلاتىن ھەۋپەيمان ل كەندافى^(٢).

جورج بوشى داخواز ۋ لەشكەرى ئيراقى و گەلى ئيراقى كر، ئەو ب خۇ هەولا لادانا صدام حسينى بكمىن، خەلکى ل باشورى ئيراقى و كوردىستانى ئەف نامەيە، ب رېدى وەرگرتبوو، لهورا دەست ب سەرەلدانى كر^(٣)، بەلى نەبۇونا پالپشتىي بۇ جەماوەرى سەرەلداي، بۇو ئەگەر صدام حسينى د دەستەلەتىدا بىينىت، سەرەلدانى ب توندى ڙناڭ بېت^(٤). ھەروەسا ل ئى نيسانا ١٩٩١ جورج بوشى د بەرگريكتنى ۋ بىرىارا خۇ، د نە پېشکىشىكىنەن ھارىكاريى بۇ سەرەلدانىيە گوت: "من كەس نە خاپاندىيە، دەربارەن نيازىن وىلايەتىن ئىكەنلىكى يىن ئەمرىكا ... من نەقىت ئەز ھىزىن ئەمرىكى بىبىنم، كو د شەركى ناڭخۆيى يىن ئيراقى پشکدار بىن"، ھەروەسا جورج بوش دېئىزىت: "ئەز باوەر ناكەم، كو خەلکى ئيراقى وەسا ھزر كربىت، كو وىلايەتىن ئىكەنلىكى يىن ئەمرىكى دى ھارىكاريا وان كەت، بۇ لادانا صدام حسينى... من ھەر ۋ دەستپېيىكى ئەف چەندە روھنكرىيە، كو ئارمانجا ھەۋپەيمانان لادانا ۋى نىنە"^(٥).

(١) هاتىيە گوهاستن ڙ// كيف سحق صدام حسين الانتفاضة الكردية، المصدر السابق.

(٢) نەھرۇ مەممەد عەبدۇلۇقادىر، ۋىدەرى بەرى، ل ٣٨.

(3)Gary M. BOUTZ, Kenneth H. Williams,OP.Cit., P.47.

(٤) درية عونى، المصدر السابق، ص ١١٢.

(5) //Ann Devroy;Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution، Extent of Exodus in Conflict's Aftermath، The Washington Post,14 April1991.

ژ لایهکی دیقه سیاسهتا توند يا حزبین شیعی ل باشوری ئیراقی، كو گریدا (التصفیه الجسدیه) بۆ چەندین ئەندامین پارتا بهعس، بۆ ئەگەر بهعسی ژی ب دۆزی سەرھلدانی راوەستن^(۱). هەروەسا کریارین کوشتنی یىن بەرەلایی نامەیەکا روون بۇو، بۆ بهعسیان، كو چارەنثییسی وان دى کوشتن بیت، ئەڭ چەندە بۇو ئەگەر پەتىيا كادرین پارتا بهعس بەرگرىي ژ دەسەلاتداريا حزبا بهعس بکەن، هەروەسا ب شیوکی نە پېشىنىكىرى ھەتا دويماھىي بەرگرى كر^(۲)، تكريت و دەوروبەرین وى بۇونە كەلهەکا ئاسى بۆ بەرسنگرتنا ئۆپۈزسىۋانا ناخخۇي ژ كورد و عەرەبان^(۳).

كونترولكرنا سەرھلدانی ژ لایى هىزىن ئىسلامىقە^(۴)، و ل دويىش گوتنا موفق الربيعى سەرگرددەكى پارتا دەعویە ئاڭنجىي لىدىن نە، گوت: "ئەو كەسىن ژ ئیرانى زقىرىنه باشورى ئیراقى، و وىنەيىن محمد باقر الحكيم، و اىيە الله خمینى ھلگرتى بۇونە ئەگەر ئۆھۈرىنا ئاراستى سەرھلدانى، و ھەولىن وان ب تىنى ل بازىرىن نەجف و كەربلا يىن پېرۋىز بۇون، بەلى ب ئەقى چەندى ئەوان سىفەتهكا بەرتەنگ دا سەرھلدانى"^(۵). هەروەسا بلندكرنا وىنەيى سەرگردى ئايىنى اىيە الله خمینى، و گوتنا دروشمىن، وەكى يىن شورەشا ئیرانى يا سالا

(۱) حامد شريف الحمداني، المصدر السابق، ص ۱۹۳.

(2) // هاتىھ فەگوھاستن ژ (Faleh A. Jabar, why the uprisings Failed, Middle East Research and Infirmary Project: Critical Coverage of the Middle East Since 1971, May / June 1992).

(3) د. كمال ديب، المصدر السابق، ص ۲۴۱.

(4) حامد شريف الحمداني، المصدر السابق، ص ۱۸۰.

(5) // Faleh A. Jabar, why the uprisings Failed, Middle East Research and Infirmary Project: Critical Coverage of the Middle East Since 1971, May / June 1992.

بو ئەگەر ئەيداكرنا مەترسيي ل دەڭ سعوديي، و دەولەتىن كەنداقى، لهورا ب لهز لقىن و چالاكىيەن دىپلوماسى ل واشenton، و پايتەختىن ھەفيپەيمانىن وي ل ئەوروپا ئەنجامدان، داكو بشىت ھەلوىستىن وان بەرامبەر سەرھەلدىنى بگەھوھوريت و گلۇپا كەسك بۇ رژىما صدام حسینى ھەلكەت، داكو ھەردوو سەرھەلدىنان ۋىنادىن بېھت، ب ئارمانجا نە گەھشتىن شىعەيان بۇ دەستەھەلاتى و دانانا سىستەمەكى شىعى ل ئيراقى، كو لايەنگەريا ئيرانى بکەت^(١). ھەروھسا ترسا ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكا ژ مايتىكىرنا ئيرانى ل سەر سەرھەلدىنى ئەگەر بۇو، پالپشتىا وي دەنكەت^(٢)، و د ئەنجامدا ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكا، و ھەفيپەيمانىن وي ھەلوىستى خۇ ژ ھەردوو سەرھەلدىنان گوھۇرى، و بۇ ئەگەر دووباره رژىما بەعس ب ھىز بکەۋىتەقە^(٣).

سەركىدىن سەرھەلدىنى گازىيەك بۇ ھىزىن ھەفيپەيمانان ل كويىتى، و باشورى ئيراقى ھنارت بۇ ھارىكارىكىرنا گەلى ئيراقى، داكو بشىن بەرامبەر رژىما بەعس ب راوهستن^(٤)، بەلى ژ ئەگەر دوبەرەكيا نافخۇيى سەرھەلدان ژ ھەر پالپشتىكىرنەكا نىيەندهولەتى و ھەرېمى ھاتە بى بەھرگىن^(٥). ھەروھسا جورج بوشى فەرمان ئاراستەي ھارىكارىن خۇ كر، كو داخواز ژ سعوديي بکەن ھارىكارىا سەرھەلدىنى نەكەن، ۋېھرەك ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكا حەزا

(١) رزكار، المصدر السابق، ص ١٨١.

(٢) اندرزوك كوكبوزن، باتريك كوكبوزن، المصدر السابق، ص ٥٤.

(٣) عبد الهاذى الركابى، المصدر السابق، ص ٨٦.

(٤) د. كمال ديب، المصدر السابق، ص ٢٤٠.

(٥) // هاتىھ فەگوھاستن ۋ // Faleh A. Jabar, why the uprisings Failed, Middle East Research and Infirmary Project: Critical Converage of the Middle East Since 1971, May / June 1992.

لادانا صدام حسينى و گوهورينا وي ب دهستهه لاتهکا شيعى و كوردى نينه، ههروهسا په يقدارى كوچكا سپى مارلين فيتزواتر گوت: "واشنتون ههست ب گونه هه ناكهت ئهگهر پالپشتيا سهرهلدانى ل ئيراقى نهكەت، نەفيت مايتىكىنى د مەسەلەن ئەقى وەلاتيدا بكمت"، ههروهسا شوارتزكوف گوت: "گەلى ئيراقى پشکدارى تاوانا صدام حسينىيە، ژبه رکو كەيفا وان ب داگيركىنا كويتى هات، و ب رېئما صدامى رازى بونو"^(١)، ب ئەقى چەندى سهرهلدان ب شىوه كى خويناوى و سيداره دانىن بەرچاڭ بەرامبەر جىهانى هاتە ڙناڤيرن^(٢).

نهبوونا سهركىدا يەتكەن، كو نويئەراتيا هيئىن سىاسي يېن نيشتيمانى بکەت، يېن ل دويث جارناما دەمشقى هاتينه پېكھىنان، بەرزكىدا دروشمىن دروست، كو دوپاتىيى ل سەر ئىكەتىيا نيشتيمانى و دانانا سىستەمەكى ديموكراسى بکەت، بونو ئەگەر ئەمرىكا و سعودىه^(٣) و دەولەتىن كەندافى ترس، ژ كونترولكىدا هيئىن ئىسلامى يېن لايهنگەرەن ئيرانى بۆ دهستهه لاتى ل ئيراقى هەبن. ژبه رکو ئەقى چەندە دېيتە مەترسى ل سەر بەرژە وەندىيەن وان ل

(١) هاتىه فەگوهاستن ژ// د. كمال دىب، المصدرا السابق، ص ٢٤.

(٢) Faleh A. Jabar, why the uprisings Failed, Middle East Research and Infirmary Project: Critical Converage of the Middle East Since 1971, May /June 1992.

(٣) هەرچەندە هەولىن سعودىي بۆ چەندىن ھەيقان گەھشتنە ئەنجامى ئىكەرتىدا لايهنەن ئوبۇزسىيۇتا ئيراقى، د سەر ھەبوونا ئارىشەيان د ناۋىبەرا واندا، ھەروهسا پرۇزىدىن حۆكمەتى يېن بەرھەق بۇو، بۆ وەرگرتى دەستهه لاتى د دەليقەيا گۈنجايىدا ئەق دوپاتكىنە ھەتا ئەوي رادەيە هاتى، كو ئەفسەرەكى سونى يېن بەعسى و تكىيىتى ھاتبۇو دەستنىشانكىرن، كو ئەم ساخلهتىن ل دەق شىان ددانى سەرەددەرىن ل گەل دامەزراودىا حۆكمەنلىيى ل بەغدايى بکەت، و دەستهه لاتى ب رېقە بېمەت بېتى خۆگرتىن ل پېكھىنانا حۆكمەتەكى نوى ل ئيراقى. بۆ پەت پېزائىن بىنېرە// محمد حسين هيكل، المصدرا السابق، ص ٥٦٨).

ناوچی، بو ئەگەر ب نەچارى باوهريا خۆ ب رژیما صدام حسینى بىين، شىانى بىدەنى بو كونتولكىدا وەلاتى^(١).

ھەروەسا ژ ئەگەرىن ناخۆيى يېن شەكتىن سەرھەلدىنى، دانان ئەفسەرەن لەشكەرى ل دەقەرەن سەرھەلدىنى ژ ئەوان ئەفسەرەن مىزۈوې كا خوييناوى د شەرى ئيراقى و ئيرانيدا هەى، ل ئەوى دەمى صدام حسینى كورمامى خۆ علي حسن مجيد، وەك سەرۋىكى نوى يى ئاسايىشا ناخۆيى و حاكمى لەشكەرى ل دەقەرا كوردستانى دانا^(٢). ھەروەسا ماھر عبد رشيد كرە حاكمى لەشكەرى ل كەرتى ناصريه، طالع الدورى، وەك حاكمى كەرتى بەسرا ھاشم صباح الفخرى، وەك حاكمى لەشكەرى ل كەرتى عمارە، طالب السعدون، وەك حاكمى لەشكەرى ل كەرتى كوت دانان^(٣).

ئەگەرى ھەرە گرنگ ئە و بو، دەمى سەرۋىك ئەركانى لەشكەرى ئەمرىكى جەنەرال نورمان شوارتزكوف، رىك دايە ئەوى لەشكەرى ئەوى دورپىچىركى ژ لايى ھىزىن ھەقپەيمام، بەرى (٢٤) دەمزمىرا بەرى راگەهاندىنا راوهستاندىنا شەرى، چونكى ئەف لەشكەرە زوربەيا وان پاسەوانىن كومارى بو، كو پاسەوانىن كومارى نە كەفتىوونە بەر ھېرىشىن ھەقپەيمانان، زور يى پېشكەفتى بو و خودان شارەزايەكا عسىرى مەزن بون، ھەروەسا خودان موجەكى مەزن بون لەورا يى ئامادە بو، بو ھەرشەرەكى بو پارستىن دەستەلاتى، شارەزايەكا مەزن د

(١) حامد شريف الحمداني، المصدر السابق، ص ص ٦٠-٦٣.

(2) Lawrence E. Cline, The Prospects of the Shia Insurgency Movement in Iraq, Volume XX, Number 1 Fall, 2000. ٢٠٢٢ / ٤ / ١ مىزۈوې سەدانى.

(3) حامد شريف الحمداني، المصدر السابق، ص ٦٣.

گورهپانا شهريدا ههبوو، لهورا رزگاربونا يهگهبيّن پاسهوانين کوماري بwoo، نهگهري بهرهنگاربونا وان بو سهرهلداري و کونتولکرنا دهفرین سهرهلداري^(۱).

ههروهسا نهبونا سهركاديتهكا سياسي، و پيشمهرهگهكى ئيڭىرتى، كوه خش و پلانين داريشتى يىّن سياسي، رىكخستنا چەكدارىن كورد پېڭ بىنىت^(۲)، سهركاديتهيا بهرهبي كوردستانى ئىك دەنگ و ئىك هەلويست نهبون^(۳). ههروهسا هيزيّن سهرهلداراي پشتىپستن ل سهربىرگىيا نافخوئى كر، نەف چەندە ڦى بو نەگەر سهرهلدار قوربانيدانهكا زۇرا مەزن بهرامبهر لەشكەرهكى رىكخستى بىدەت، كوه خودان پيشكهفتىرىن جورىن چەكى گران و فروكەيانه^(۴).

ڙلايى حوجرافىقە، يا ب زەممەت بwoo، بهرگرى ڦ نەوان بازىران بھيّته كرن يىّن جەماوەرى سهرهلدارى كونتول ل سەر كرى، ڦېھرکو نەف بازىرە ل بنارىن چىایان بۇون، و هيزيّن سهرهلدارى نەچار بۇون بهرە چىایان بىزقىن، ڦ ترسا بكارئىنانا چەكى كيمىايى خەلك بهرە چىایان چوون^(۵).

هيزيّن كوردستانى نەشيان مفai ڦ هيزيّن لەشكەرى يىّن ئيراقى يىّن چەكى خۆ داناي وەربگرىن، هەرچەندە ژمارا وان يا زۆر بwoo، و پىندى بwoo مفا ڦى هاتبا وەرگرتن، ههروهسا نه شىا مفai ڦچەكى پيشكهفتى ڦ بهرمائىكىن

(۱) اندرۈك كوكبۇرن، باترىك كوكبۇرن، المصدرا السابق، ص. ۵۰.

(۲) مەجید سالىچ، ڙىنەرى بەرى، ل. ۴۰۲.

(۳) حەممە سەعىد، دەنگى خاك بىرەورى ۱۹۹۱-۲۰۰۰، ڙىنەرى بەرى، ل. ۵۱.

(۴) حامد شريف الحمداني، المصدرا السابق، ص. ۱۹۵.

(۵) چابىكەفتىن ل گەل (احسان ئامىدى)، دەۋىك، ۹/۱۲، ۲۰۲۱.

لهشکه‌ری ئیراقی و دربگریت^(۱). کو ل دهمی سه‌ره‌لدانی گله‌لک کوگه‌هین چه‌کی که‌فتنه دهستی خه‌لکیدا، ئەڭ خه‌لکی دهست ب سه‌ر چه‌کیدا گرتى، ژ لایى لهشکه‌ریقە يى مەشقىدai نەبۇو، بەرۋاڙى لهشکه‌ری ئیراقى، کو خودان سەربورىن شەرى بۇو، بۇ ماوى^(۲) (۸) سالان، چەكەكى پېشکەفتى د دەستاندا بۇو، هەروهسا نە بەلاقىرنا چەكى ب شىوه‌كى رېكخستى، نەمانا چەكى ل دهمى پېدۇنى، هەروهسا نەبۇونا كەسىن شارەزا بۇ بكارئىنانا ئەوى چەكى، دىسان نەمانا پەيوەندىيى د نافبەرا بازىراندا ئەگەری، نە گەھشتىن پېزانىن، رېنما، و فەرمانان بۇ پېشمەرگەى، هەروهسا نەبۇونا سەركەدەكى لهشکه‌ری يى هەۋپاش بۇ ھىزا پېشمەرگەى، کو ھەر ھىزەكى فەرمانىن خۆ ژ پارتا خۆ وەردىگەن، و ھەر پارتەكى ل دويىش بەرژەوەندىيىن خۆ كاردەك، و ب بريار فەرمانىن بەرھىيى كوردىستانى پېگىر نەبۇون، هەروهسا ھندەك بەرپرسىن پارتىن كوردى، پاشى رزگارىرنا بازىرەن كوردىستانى خەما وان ئەو بۇو، پاشتىن ئاقاھى بۇ بارەگايىن پارتىن خۆ بدان، هەروهسا خرفەكىرنا خه‌لکى، گوتنا گوتارا بۇ ب دەستقەھينان جەماودەری، ل دەمەكى يا پېدۇنى ھەزىز د پاراستنا ئەوان بازىرەن ھاتىنە رزگارىن ھاتبا كرن، ئەركى ل سەر ملىئىن خۆ ب شىوه‌كى پاشت ئەنجامدا با، زىدەبارى ئەقى چەندى خەلک مژوپلى تالانكىرنا فەرمانگەهین حكۆمى بۇو^(۳)، ھەمى دام و دەزگەھەن حكۆمى ھاتبۇونە تالانكىرنا، نەخوشخانە و قوتابخانە و فەرمانگەھەن ھەمى ژ كاركەقتىبۇون^(۴)، ئەڭ چەندە بەرۋاڙى بريارىن، بەرھىيى

(۱) حامد شريف الحمداني، المصدراالسابق، ص ۱۹۴.

(۲) چاپىيىكەفتىن ل گەل (بېجىت افدىل سعدو)، دھۆك، ۲۰۲۲/۱/۲.

(۳) چاپىيىكەفتىن ل گەل (بابكىر زىبارى)، دھۆك، ۲۰۲۱/۱۲/۱۰.

کوردستانی بوون، بیین بو سه‌ره‌لدانی هاتینه دان، کو ئىك ژ ئهوان برياران ئه و
بوو، فەرمانگەھ و ئاڤاهىيەن دەولەتى و سەرسامانى گشتى بھىتە پاراستن^(۱).

ب ۋى چەندى ھوكارىيەن نافخۇيى وەرقە بولۇ نە ئەگەر، کو سەرھەلدانى
بەهارا ۱۹۹۱ ئى بھىتە ژ ناڭبر، ژ لايى ھېزىن لەشكەرى بىيىن ئىراقى، و قۇناغەكا نوى
ژ مىّزۈوپا بىراقا رزگارىخوازا كوردى ل باشورى كوردستانى دەستپېكەتن، کو
گىرىدai قۇناغا كوچا ملىونى يا مللەتى كورد، و مايتىكىنا نىيەن دەولەتى، ژ بولۇ
قەگەراندۇندا وان، و دابىنلىكىدا دەقەرەك ئارام، دەستەلەتەكاكا نىمچە سەربخو.

---

(۱) حەممە حەممە سەعىد، دەنگى خاك بىرەورى ۱۹۹۱-۲۰۰، ژىندەرى بەرى، ل ۱۴.

پشکا دووی

هەلویستى ویلايەتىن ئېكىرىتى يىن ئەمرىكا -
بىریتانيا - فەرنسا ژ سەرھلدانى ۵ ئادارا ۱۹۹۱-ئى
ئادارا ۱۹۹۱-ئى

تەودرى ئېكى: هەلویستى ویلايەتىن ئېكىرىتى يىن ئەمرىكا -
بىریتانيا - فەرنسا ژ بەرپابۇونا سەرھلدانى.

تەودرى دووی: هەلویستى ویلايەتىن ئېكىرىتى يىن ئەمرىكا -
بىریتانيا - فەرنسا ژ نافچۇنە سەرھلدانى.

پشکا دووی

هەلویستى ویلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمریكا - بريتانيا -

فەرنسا ژ سەرھلدانى ۵ ئادارا ۱۹۹۱- ۳۱ ئادارا ۱۹۹۱.

تەوەرى ئىكى: هەلویستى ویلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمریكا - بريتانيا -

فەرنسا ژ بەرپابۇونا سەرھلدانى.

ویلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمریكا بۇ ئەۋى ئاشتىيا ل دويىش شەرى

كەنداقىدا ھاتى يا بەرھەق نەبۇو، ھەروەسا ئاگەھ ژ تورە بۇونا جەماوەرى د
نافحۇيا ئيراقى ب دېلى صدام حسینى نەبۇو، لەورا ھزرا ج سەرھلدنادا نەكرييە،
نە ل باشور و نە ژى ل كوردىستانى. وەسا دياردبىت، كۆ كارگىرىيە جورج بوشى
يا شاش بۇو، د ھەلسەنگاندىن خۇدا، د وەسفىكىندا ھەلویستىن شورەشكىرىن
كورد و شىعا، ژ ئەنجامى ئەقى چەندى، دەلىقا لادانا صدام حسینى ل نىقا
ئادارا ۱۹۹۱- ڈەستدا.

زىدەبارى ئەقى چەندى كارگىرىيا ئەمرىكى پىشىنىيا سەرھلدانى،
سروشتى درندانه يى بەرسقىدا رەيىما ئيراقى نەدكر، ھەروەسا يا بەرھەق نەبۇو
سەرەددەرىي ل گەل قەيرانا مەرقاپايەتى يا ل دويىش خۇرا ھىلائى بكمەت، چۈنكى
كارگىرىيا ئەمرىكى ج پەيوەدى ب (ئۆپۆزسىونا ئيراق) نەكىن⁽¹⁾، تايىمەت

---

(1)A Staff Report to the Committee on Foreign Relations United states Senate Senate May1, 1991.OP.cit.,P.22.

کوردان. کو ل دويش سياسه‌تا (قەدەغە‌کرنا دانوستاندنان)^(۱) ل گەل کوردان دچوون، ج بەرسىن كارگىريا ئەمرىكى وىرەكىا وى چەندى نەبوىھ كو، ب دئى ئەھى قەدەغە يال سەر پەيوهندىكىنى ب كوردان بشكىتن، ژبلى زەلائ خەليل زاده (Zalmay Khalilzad)^(۲) يى، کو ل پشكا پلاندانانا سياسي ل پنتاگونى كاردكر، کو ئىك ژ هاريكارىن وى پەيوهندى ل گەل کوردان كر، ل دەمى سەرەداندا دامەزراوهيا بروك نگز (Brookings Institutution) ل واشنتون كرى، و ديدارەك ل گەل رىكخست، بەلى زەلائ خەليل زادە گوتى پىدەفييە مولەتى ژ پشكا رۆزھەلاتا نافىن وەربگرم، و پشتى رەتكىندا داخوازىيما

(۱) ل نيسانى ۱۹۸۸ ب رىكا پەيوهندىيىا تەلمۇنى د وزارەتا دەرقەدا سەركىدى كورد جەلال تالەبانى ل گەل رىقەبەرى كاروبارى باكورى يى كەنداشى و بەرسى نفيسينگەها ئيراقى و هاريكارى وزىرى دەرقە بۇ ماھىن مەۋھى ئاخفت، هەروەسا ل گەل سەرۋىكى لىزىنا پەيوهندىيەن دەرقە كلىبورن بىل (Claiborne George Pratt) روينشت، نەف كومبۇونە، ياكو بىي زانينا وزىرى دەرقە جورج برات شولت (Pell Shultz) هاتىيە ئەنجامىدان، بۇ نەگەرى كارفەدانەكا دىزاوار ژ لايى ئيراقى و تۈركىيە، لهورا وزىرى دەرقە شولت بىريارا قەدەغە‌کرنا پەيوهندىييان ل گەل ئۆپۈزسىپۇن ئيراقى دەركىر. (بۇ پەت پىزانىيان بنېرە// Geraldine Brooks and Robert Greenberger," For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurd find betrayal all too familiar, The Globe and Mail, 6 April 1991 ; A Staff Report to the Committee on Foreign Relations United states Senate Senate May 1, 1991, OP.Cit., p.22).

(۲) ل دەمى زەلائ خەليل زاده ل ۲۱ ئى چريا دووئى ۱۹۹۱ ل بەرامبەر لىزىنا پەيوهندىيەن دەرقە د ئەنجومەننى بىراندا ئامادەبۈوۈ، جون فرانسيس كىلى (John Francis Kelly) ل دەستېتىكى جەخت ل سەر ئەمەن چەندى كر، کو وزارەتا دەرقە ب شىۋىھىن نەيىن پىشوازى ل نويىنەرەن كوردان كرييە، و ل دويماھيا لىپرسىن ژ لايى سيناتور كلىبورن بىل و سيناتور ئالان كرانستون (Alan Mac Gregor Crancton) يىھە، كىلى نەچار بۇو، دانپىدانى بىكەت، کو وزارەتا دەرقە پىشوازى ل ج نويىنەرەن كوردان نەكىريي بەرى ۲۱ ئى نيسانى، (بۇ پەت پىزانىيان بنېرە// جوناثان راندل، المصدري السابق، ص ۴۲۲).

وی، گوت: "بیٽ ل بەرچاڭ ودرگرتنا ھېجەت و ئەگەرین ئەقى سیاسەتى د قوناغا بەرى شەرى كويىتى، بەلى من ب خۇ باودرى ب ھەبۇونا ئەفان قەيدان د قوناغا پشتى شەريدا نەبۇو، و ئەز تۈوشى شوکى كرم، چونكى قەدەغەكىندا پەيوەندىيان ل سەر كوردان ھېشتا يابەردەۋام بۇون". ئەقجا يا سەير نە بۇو پلاندانەرین كارگىريا ئەمرىكى، كو پىشىپىنىيەن خۇدا پشتەبەستنى ل سەر پىزازىنىيەن شاش بکەن^(۱).

ل تەباخا ۱۹۹۰ جەلال تەلەبانى سەرۆكى بەرھىي كوردستان يى پەيوەندىيەن ژەدرەقە سەرەدانا وىلايەتىن ئىكەرتى يىن ئەمرىكى كر و ل گەل سىناتور كلىبورن بىل و جون كىلى كومبۇو بەلى بەرسقەدانا وەزارەتا دەرقە يَا ئەمرىكى يَا خاڭ بۇو، و ل گەل دەستپېيىكىندا شەرى كەندەقىي دووى ل ۱۶ کانونا دووى ۱۹۹۱ دووبارە ئۆپۈزسىيۇنا ئيراقى پەيوەندى ب كارگىریبا ئەمرىكى كر ئەۋۇزى ب مەرەما پېشىكىشىكىندا هارىكاريا لهشکەرى و ھەوالگىرى، بەلى دووبارە ژ لايى وەزارەتا دەرقە يَا ئەمرىكى هاتە رەتكەن، و داكو مفای ژ هارىكاريا ئۆپۈزسىيۇنا ئيراقى وەرنەگرن، كەنالەك بۇ پېشىكىشىكىندا پىزازىنىيەن ھەوالگىریبا لهشکەرى هاتە دانان ب رىكا ھنارتىندا پىزازىنىيەن ب رىكا نېمىسىنگەھا فەرمانبەرەكى ئەنجومەننى پېران، و ل دەمى ئەذ كەنالە هاتىھ دانان ل ئەھى دەمى شهر ب دويماھى ھاتبۇو و ج مفا ژى وەرنەگرت^(۲). ھەتا ئەھى رادەي بەرپرسىيەن رۆزھەلاتا نافىن رەتكەر پېشوازىي ل شاندەكى ئۆپۈزسىيۇنا ئيراقى بکەن، كو ل ۲۸ شوباتا ۱۹۹۱ ل واشنەتون بۇون، ل دەمى ھېرشا ھشکاتىيەن هاتىھ

(۱) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ۱۲۹.

(2) A Staff Report to the Committee on Foreign Relations United states Senate Senate May 1991, OP.Cit., p.23.

راوهستاندن، ژ نيشكهكىفه و ب داخوازا سيناتوري ديموكراتى يى ژ ويلايهتا رود ئيلاند (Rhode Island) و سه روكى ليژنا په يوهندىيەن دهرقه ل ئەنجومەنى پيران كليبورن بيل دانوستاندن ل گەل ئۆپۈزسيۇنا ئيراقى ل واشونتون ھاتنه ئەنجامدان، د ئەقان دانوستاندىن فەرمى و نەفەرمىدا ئۆپۈزسيۇنى دوپاتى ل سەر نىزىكىبۇونا بەرپابۇونا سەرھلداھەكا جەماوھرى ل ئيراقى كر، هەروھسا دوپاتى ل سەر كويراتى و ھىزى دژايەتىكىرنا صدام حسینى و لاينگەريبا ويلايهتىن ئىكگىرتى يىن ئەمەريكا ژ لايىن جەماوھرى ئيراقىفە كر، بەلنى بەرپرسىن كارگىرiya جورج بوشى ل سەر گوھدارىكىرنا وان رازى نەبۇون، ھەتا ھارىكارى وەزىرى دهرقه بۆ كاروبارىن مەرفقايەتى رىتشارد شيفتر (Richard Schifter) ل دەمىن دويماھىيىدا پاشگەز بۇو و رەدىتكەر ل گەل ئۆپۈزسيۇنى كومبىيت، ل دەمىن سى نويئەرەن كورد بۆ كومبۇونى ل گەل رىتشارد شيفترى ل وەزارەتا دهرقه ئامادەبۇونىن ل شوباتا 1991، ب تىنچ فەرمانبەرەكى بچوپىك پېشوازى ليکر، ب شىۋاھەكى بېرىز سەرەدەرى ل گەلدا كر، دوو ھارىكارىن پله يىن نزم نويئەرەن كورد بۆ دهرقه ئافاھىي وەزارەتا دهرقه ب ھېچەتا مېھقانكىرنا وان ل قەھوھ خانەكى دەرئىخستن و پېشوازىكىرن ب ئەقى شىۋەي ئەو چەندە راگەھاند، كو ويلايهتىن ئىكگىرتى يىن ئەمەريكا پالپشتىا ج بزاف و سەرھلداھىن كوردى ناكەت^(١).

ژ لايى دويقە ژ ھەزى ئامازە پېكىرنىيە، كو ھەلوىستى ويلايهتىن ئىكگىرتى يىن ئەمەريكا نەبى جىڭىر بەرامبەر سەرھلداھا بەهار 1991^(٢)، هەروھسا

(1) Geraldine Brooks and Robert Greenberger, "For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurds find betrayal all too familiar, The Globe and Mail ,6April 1991.

(2) محمود زايد، المصدر السابق، ص ٥٢

ههلویستین نهرينى بهرامبهر ئۆپۆزسيونا ئيراقى ب گشتى و كوردان ب تايىهتى ههبوو^(١). ئۆپۆزسيونا ئيراقى يا پى ئاگەهدار نه بولۇ، كو كارگىريا ئەمرىكى دەربىرىن ژ گرنگى پىتەداندا خۇ كريي، دەربارە ئىچەندى، رۆزئىناما واشتنتون پۆستدا (The Washington Post) د گوتارەكىدا بەلاڭرىيە، كو رە ورىشالىن بىريارا بىرینا پالپشتىا لهشىھرى ژ ئۆپۆزسيونا ئيراقى بۇ گەنگەشىن سىاسى يېن ل پاييزا سالا ١٩٩٠ دىزقىرىت، ل دەمىن وىلايەتىن ئىكگىرتى خۇ بەرھەۋ دىك بۇ ئەنجامدانا شەھرى ژ ئەگەھرى داگىركرنا كويىتى، پشتى ئىك ژ بەرپرسان ب گەنگەشا لايەنگەھرى شەيتانى (نقاش مۇيد الشيطان) وەسفلى، هەروەسا دىيار كريي، كو جورج بوشى بىرياردا، كو ئارمانجا وىلايەتىن ئىكگىرتى رېيما ئيراقى نابىت و لادانا سەرۋىكى ئيراقى ناكەته ئىك ژ ئارمانجىن خۇ يېن لهشىھرى يان سىاسى^(٢). بەرامبهر ئەقىن ئەندى جورج بوشى گوت: "پىندىفيه لهشىھرى ئيراقى، گەلى ئيراقى ب خۇ صدامى نەچاركەن، ژ دەستەھەلاتى دویر بىنخىت"^(٣). هەروەسا دىيار كر گوت: "ئەم يى بەرھەۋ دووبارە پىداچوونى د پەيوەندىيەن وىلايەتىن ئىكگىرتى و ئيراقى بكمەت، ئەگەر لهشىھرى ئيراقى كونترول ل سەر حوكىمانىي كر، صدام حوسىن لادا"^(٤). دىسان دەربارە سەركەفتىن، ھىزىن سەركىرىدى ئۆپۆزسيونا ئىسلامى محمد باقر الحكيم يېن ب ھىزىن بەدر دەھىنە نىاسىن ژ باشورى ئىرانى بەرھەۋ بازىرەن باشورى ئيراقى

(١) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ص ١٢٨-١٢٩.

(٢) //Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post ,14 April1991.

(٣) Geraldine Brooks and Robert Greenberger,"For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurd find betrayal all too familiar, The Globe and Mail,6April 1991.

(٤) ماجد الماجد، المصدرا السابق، ص ٨٧.

هاتن، هه رو هسا گرۆپیئن سوبایی پاسداران بین ئیران ل گەلدا هاتن دىتن، ئەف
 چەندە ژى مەترسييەكا مەزن بۇو، ل سەر چارەنۋىسى سەرھلەنانى، هەلوىستى
 رۆزئافاى بەرامبەر سەرھلەنانى^(١). جىڭر سکرتىرى گشتى يى (ى. ن. ك.)
 نوشىروان مصطفى دېيىيت: "فەيلەقا بەدر دوو هەلەيىن مەزن كرن، ئىك ژ وان
 يا گىريدىاي هندى يە، كو سەركىرىدەتىا سەرھلەنانى رادەستى ئيرانى كر، يادووى
 گىريدىاي ئەنجامدا ئۆپراسىيونىن تولفەكرنى كرن، دادگەھىن (عرقى) چىكىن و
 گەلەك سىدارەدانىن ئىكسەر كرن، و ئەقە ژى بو ئەگەر، كو مەترسييەك ل دەڭ
 وەلاتىن رۆز ئافا و ئەمرىكا وەلاتىنى سعودىي و تۈركىا و ئوردىن پەيدا بىيت،
 و بىن گومان سونا ب خۇزى"^(٢). لەورا سەرۋۆكى وىلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمرىكى
 جورج بوشى بلەز ل ١٩٩١ ئادارا داخواز ژستويىنن كارگىریا خو كرن، يىن
 كو سياسەتا وي د ماوى شەرى كەندافىدا، دىپلوماسىيەتا كەندافى و شەرى
 ئاراستەكى ئەۋۇزى جيمس دانفورث دان كويل (Dan Quayle)، دىك تشىينى
 (James Addison Baker)، جيمس اديسون بىكر (Dick Cheney)، جون
 هينرى سنونو (John Henry Sununu)، كولن باول (Colin Powell)،
 روبرت جيستس (Robert Gates)، وليام هيىجكوك وبستر، برنىت
 سکوگروفت بۇ ئامادەبۇون ل كوچكا سې، و پشتى گەنگەشەيەكا چر و درېز،
 دوو بىيار دان: يَا ئىكى گىريدىاي ئەوان ھىزىن ھەتا ئەھى دەمى ١٥٪ ژ باشورى
 ئيراقى داگىرلىكى، دى بلەزتىرين دەم ھىنە فەكىشان، يَا دووئى گىريدىاي وىلايەتىن
 ئىكگىرتى يىن ئەمرىكىيە، كو ھارىكارىا كورد و شىعەيان ناكەت، ئەقە ژى پشتى

(١) حامد شريف الحمداني، المصدر السابق، ص ١٧٥.

(٢) هاتىه فەگوهاستن ژ // كاميران قىdagىي، معلومات حصرية عن الانتفاضة الشعبانية، بغداد اور نيوز،
 نشر في ٢٠٢١/١/١٦، زيارة الموقع في ٢٠٢٢/١٠/٢٤ . <https://urnnewsagency.com>

(۲) حهفتیان بوو ڙ سهركوتکرنا سهرهلданا باشوری^(۱). پشتی ڦی کومبوونی همرئیکسهر، ۲۷ ئادارا ۱۹۹۱ ل ههربدوو راویشکارین سهروکی ئهمریکي، برنيت سکوگروفت، ریتشارد هاس هنارتنه و هلاتئ سعودي، ئهڻ سهرهلدانه بو ئهگهري نهداانا هاريڪاري ٻو سهرهلدانی^(۲).

سيناتوري ئهمریکي جيمس ويلیام فولبرایت J William Fulbright دبیزیت: "سهركهفتنا شيعهيان ل باشوری ئيراقی د بهرڙهونديا ئهمریکا دا نينه، ڙبهر ههبوونا ئيرانيان ب ڙمارهکا زُور، ئهڻه دی هيزا وان ل دهڻهرا كهندافي بهيز ئيخيت، ديسان سهركهفتنا کوردا ڙي د بهرڙهونديا ئهمریکا دا نينه، چونکي دی بيته ئهگهري پهيداکرنا نه ئارميي ل سهربارودؤخٽ تورکيا"^(۳). ڙ ترسا کونترولکرنا هيزيين ئيسلامي ييٽن لاينگهريين ئيراني ل سهربار حوكمرانيي ل ئيراقی، ڙبهركو دی بيته مهترسي ل سهربهرڙهونديين وان ل ناوجي، لهورا ههمى ئاسانکاري د بهرڙهونديا رژيما صداميدا گرن، داكو جارهکا دی کنترولي ل سهربار وان دهڻهرا بکهن ئهڻهين هاتينه ڙ دهستدان، ب ئهڻي چهندئ هيزيين ههڙپهيمانان ييٽن، کو گهمارورويا پاسهوانين کوماري ل باشورى ناسريه داي، رېك ٻو دهربازبوبونا وان فهکر، پريين لهشكهري بُو دروستکرن، داكو بهرهڻ ناوجي بچين و کونترولي ل سهربار بکهن، ههروهسا رېك ب رژيميدا فروکيئن ههليکوپتهر، فروکيئن لهشكهري ييٽن صدام حسيني، موشهڪيئن ئهرد - ئههد و ههمى چهڪيئن دی بكاربينيت، ب ئهڻي چهندئ ههڙپهيمانان ب تني چاقديربيا رژيما ئيراقی دكر، ل دهمى چهڪيئن خو ئاراسته

(1) Felipe Sahagun, OP.Cit., P. 94.

(2) كاميرون قرداعي، كيف سحق صدام حسين الانتفاضة الكردية، المصدر السابق.

(3) يوسف محمد يوسف، ڙيذرئ بهري، L. ۱۲۵.

گهلى نيرافقى يى سەرھلدارى دىرىن، و ئەمرىكا داخوازىن خۇ بۇ ڙناقىرنا رژىمى بەردەوام كرن^(١). د ئەقى بارىدا تشاش فريمان دېيىزىت: "ھەر ج نياز ھەبن ژ لايى بابەتىقە، مە ھەۋپەيمانى ل گەل صدامى د سەركوتىرنا سەرھلادا شىعەياندا ھەبۇو ب ھەۋتەرېب حەزىن سعودىي^(٢). بۇ ھارىكارىكىرنا شىعەيان، ويلايەتىن ئىكگىرىتى ھىزەك مەزن ژ چەكىن نيرافقى ڙناقىر، ل گەل ئەوى چەكى ژ لايى چەكدارىن شىعەفە ھاتىھە ھلگرتەن، و ھندەك چەك ب نەيىنى ھاتە ۋەگوھاستن بۇ ئەفغانستانى^(٣).

روزئىناما گلوب آند ميل (The Globe and Mail) ل ٦ نيسانا ١٩٩١ ئى د گوتارەكى خۆدا بەلافکربۇ، كو پلانىن سەرۋىكى ويلاتەتىن ئىكگىرىتى يىن ئەمرىكى جورج بوشى بۇ پشتى شەرى ل سەر ئەوان ھىقىيان ئافا ببۇون، كو

(١) عبد الهايدى الركابى، المصدر السابق، ص ٨٦.

(٢) تشاش فريمان دېيىزىت: ئەز توشى شوڭى بۇوم، دەربارە حەزا سعودىي، ل دەمىن ناكوكىيەن خۇ يىن بىرۇباوەرەن ئايىنى ل گەل شىعەيىن نيرافقى لاداين، لايەنگەريپا وان كرى، سعودىي ھەر ژ دەستبېتكى ب رىتكا من، ب شىودىكى راستەخۆ ل واشتۇن فشار ئەنجامددا، ڈېپ بەرناમەيەكى سعودى ئەمرىكى يىن ھەۋپەشك، بۇ ھارىكارىكىرنا شىعەيان، د سەر ھەبۇونا ناكوكىيان ژ شىعەيان ژ لايى ئايىنىقە، ب باوهەريپا من گەھشتنە ئەوان ئەنجامان، كو شىعەيىن نيرافقى ل دەستبېتكى عەرەبىن پاشى شىعەنە، ئەمەن چەندە دىياركى ل دەمىن ھەفرىكى، شەرى د نافېھرا ئيرافقى و ئيرانىدا، ھەۋەسا سعودىان نەدەفيا دەلىقى بۇ ئيرانىان بەيتىن، وەسا دىيت كلىكا لادان سەدامى ژ دەستەھەلاتى شىعەنە، (بۇ پەت پېزانىتىان بىنېرە//

The absence of War termination strategy is the reason why the war never really ended, A Moment in U.S. Diplomatic History, <https://adst.org/2015/09/an-opportunity-lost-the-1991-iraqi-uprising/>). مىزۇوپا

سەرەدانى ٢٠٢١/١٢

(3) The absence of War termination strategy is the reason why the war never really ended, A Moment in U.S. Diplomatic History, <https://adst.org/2015/09/an-opportunity-lost-the-1991-iraqi-uprising/>). مىزۇوپا

سەرەدانى ٢٠٢١/١٢

صدام حسينى ژ لايى لهشكەرى ئيراقى قە بھيٽه لادان، نەك ژ لايى ئەوان كەمینەيان يىن گەفى ل سەر ئىكەتىا ئاخا ئيراقى دكەن، گەفى ل هەفسوئىن وى دكەن، زىدەبارى ئەقى چەندى واشنتون ژ تىكەلبوونى د شەرهكى نافخۇيى ببىت⁽¹⁾ هەروهسا جورج بوشى دەربىرين ژ "خەما خۆ" دەربارەي رويدانىن كوشتنى دياركىر و گوت: "ئەم ل ويىرى نىنин بۇ دەستيّوھەدانى، ئەقە ئارمانجا مە نەبۇو"⁽²⁾. ژ لايىكى دويقە، راوىزكارىن جورج بوشى يىن سەرهكى هەمى ب دېرى دېرى پشکدارىكىرنى د شەرى نافخۇيىدا بۇون، د سەر ھندىرا، كو جىڭرى سەرۋىكى ئەمرىكا دان كويىل دەربىرين ژ دلتەنگىا خۆ ديار كر، كو ھندك پىگىرييەن رەوشتى ل سەر ويلايەتىن ئىكەرتى ھەنە بۇ دەستيّوھەدانى⁽³⁾. هەروهسا دەمى پرسىيار ژ جىمس بىكەر وزىرى دەرقە ويلاتەتىن ئىكەرتى يىن ئەمرىكى ھاتىھ كرن، دەربارەي حەزا ويلايەتىن ئىكەرتى بۇ بەردەۋامبۇونا حوكىمانىيا رۈيىما بەعس ل شوينا سورەشەكا ئىسلامى ل ئيراقى؟ جىمس بىكەرى بەرسف دا: "ئەز د نافبەرا ئەواندا نا ھەلبىزىرم، ۋېرگو ئەز يى پشتاست نىنم، كو ئەق بىزاردە ل بەر مەھەنە، بەلى دى بىزىم، مە ج گوهۇرین د ئىكەتىا ئاخا ئيراقىدا نەقىن، مە نەقىت بىينىن، وەلاتىن هەفسوئىن ئيراقى

(1) هاتىھ فەگوھاستن ژ // GERALDINE BROOKS and ROBERT GREENBERGER, "For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurd find betrayal all too familiar, The Globe and Mail, 6April 1991.

(2) هاتىھ فەگوھاستن ژ // GERALDINE BROOKS and ROBERT GREENBERGER, "For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurd find betrayal all too familiar, The Globe and Mail, 6April 1991.

(3) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April1991.

ههولا بؤ هاندانان گوههورینان بدنهن"^(۱). دان کویل جيگري سهروکى ئەمرىكا ل ۱۰ ئادارا ۱۹۹۱ راگەهاند، كول دويىش وان پىزانيين ل دەڭ كارگىریا جورج بوشى، ل هەمى بازىرىن ئيراقى بەرەلايىھەكا زۇر ھەيم^(۲). ديسان ل روزئىناما واشنطن پوستدا، ل ۱۴ نيسانا ۱۹۹۱ بوسىدا ديار كربوو، ژ ئەگەرئ وينەيى مژدار يى هەوالگىرىي، ھەزمارەكا زۇرتى ژ لەشكەرى ئيراقى قورتال بۇون، ھەروەسا ئامازە ب وى چەندى دا پشتى شەرى ھەۋپەيمانان ھزرگر، كول ب شىوهكى تمام شيانىن لەشكەرى يىن ئيراقى ڙناڤېرىنە، ھزرگر رۆزىن صدامى د دەستەلاتىدا يىن كىم بۇون، بەلى ئەو چەندى لەشكەرى ھەۋپەيمانان ئاگەھ ژى نەبۇوى، ئەبۇوو كول صدامى شيانىن لەشكەرى يىن مەزن مابۇون، شيا دووبار رېزىن لەشكەرى رېكبيخت، ھەروەسا دياركىيە، كول لەشكەرى ئيراقى مەترسى ل سەر لەشكەرى ھەۋپەيمانان نەمابۇو، لەشكەرى ھەۋپەيمانان ھزرا ئەوى مەترسى ل سەر گەلى وى نەدەكر. ھەروەسا دا ديار كرن، كول بەرپرسەكى ل كارگىریا جورج بوشى گوت: "مە ھزرگر دى شەر ب شىوهكى پاش ب دويماهى هييت، مە ھزر د ج نۆپەراسىيونىن لەشكەرى د ناخوخىا ئيراقىدا نەدەكر"^(۳).

بىتىر ودوارد گالبرىت مەزىنە راوىيىزكارى لىئىنا پەيوەندىيىن دەرفە ل ئەنجومەنى پېران يى ئەمرىكى دېتىزىت: "ئەز د ئەوى باودرىدا نىن، كول

(1) // هاتىھ فەگوهاستن ژ ENDLESS TORMENT The 1991 Uprising in Iraq And Its Aftermath, Copyright June 1992 Human Rights Watch All rights reserved, Printed in the United states pf America, Library of Congress Card Catalog Number: 92-72351.

(2) محمود زايد، المصدرا السابق، ص ۵۴.

(3) // Ann Devroy;Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath. The Washington Post, 14 April1991.

ویلایه‌تین نیکگرتی سیاسه‌تهک هه‌بیت پشتی شهربی کهندافی، ئەز ب دژی شهری نەبوم، بەلی من وەسا هزردکر، کول دەمی بريارا شهری بھیتە دان، پىدفيه د بەرهەف بین بۆ سەرەدەریکرنى ل گەل دەرئەنجامان، سەرەلدان ب دژی صدام حسينى يا پېشىنىيکرى بۇو، گەل ئيراقى كەرب ژ صدامىقە دىن، ئەوان پشتەستن ل سەر مەكىن و مە هيقييەن وان ژناfibرن، ب تىن پشكەكا سیاسەتى يا سەركەفتى بۇو، كويت ھاتە ئازادكىن و پشتى هيڭى رېيما دىكتاتورى زفراپىن ئيراقى، و سەرنەكەفتىن د ئازادكىن ئيراقىدا، و ئەو كەسى ئارىشە پەيداکرى ل دەستەلاتى ما، ئەز دېبىزىم شەرى سەركەفتىن پشكى ب تىن هەبۇو⁽¹⁾. ل دەمی پرسىيار ژ رىتسارد بولىتى سەرۆكى پەيمانگەها رۆژھەلاتا ناھىن د ھەقدىتنەكىدا ژ لايى باربرا رينولدز(Barbara Reynolds) پەيامنۈرا رۆژناما (S.A.U) ھاتىھ كىن دەربارە ئەھۋى چەندى، كو سیاسەتمەدارىن ئەمرىكى ھزر ناكەن، كو يا پاشتە صدام يى لواز د دەستەلاتىدا بەمینىت ل شوينا براۋەكى كوردى يا بەھىز؟ د بەرسقا خۆدا گوت: "ھزرا ئەھۋى چەندى، كو صدام حسينى بىزادەكى پاشتە ھەلوىستەكى شەرمەزارە، ئەقى كەسى دوو جاران شهر ب دژى ھەفسویيەن خۆ كريھ و تاوانىيەن مەزن ئەنجامدايىنە، و د سەر ھندىرا ئەھۋى ب پاشتە ژ ئىكى دى بدانىن، ئەز وەسا هزردكەم، كو جەن شەرمەزارىيە، بەلی ئەقە بۆچۈونا سیاسەتا حکومەتا مەبۇو، دى كارەسات رويدەن ئەگەر مە شهرى ئازادكىن كويتى ئەنجامدا، گەل ئيراقى ھىلا ل ژىر زولا دكتاتورەكىيە⁽²⁾. ھندەك دىپلوماتكاران جوداھى د نافبەرا كارەساتا

(1) // ھاتىھ فەگوھاستن ژ Hans Engels, Wir haben die moralische Verantwortung. Freitag Die Ost-West-Wocheneitung. Freitag, 19.Juli 1991.

(2) // Barbara Reynolds. Historically, Kurds get sympathy, little else. USA TODAY, 10 April 1991.

کویتیان و ئیراقیان دکر ب تایبەتى كوردان، وەسادىاردەكىر، كو داگىر كرنا كويتى ژ لايى ئيراقىقە گرىدای ب ياسايا نىقدەولەتىقەيە، بەلى يَا كوردان ئارىشەكا نافخۇيىه، د واقعىدا گرنگىا ئارىشا كوردان د هەفسەنگىا ستراتىجى و ئاشتىي ل رۆزھەلاتا نا فىن كىمەت نىنە ژ ئارىشا فەلەستىنى يان فەگەراندىنا سەروھرىي ل لوپنانى^(١) يان كويتى^(٢). و د چەند رۆزىن كىمدا، ھىزىن صدام حسىنى شيان سەرھەلدانا شىعەيان ل باشورى ژناڭ بېهن و بەردە ژناقىرنا سەرھەلدانا كوردىستان چوون^(٣). ل ٢٩-٢٠ ئادارا ١٩٩١ سەرھەلدانا بازىرەن كوردىستانى ب توندى هاتە سەركوتىرن^(٤).

ل دەمى كارگىریا سەرۆكى وىلاتەتىن ئىكەرتى يېن ئەمرىكى جورج بوشى ئاهەنگ ب سەركەفتى دىگەران، ل ئەوى دەمى نىزىكى ئەنجامداانا زۆردارىيەكا مەزن بۇو، ھەروھەن دەنەك وەسفەتكەن، كو خەلەتىيەكا سىاسى يَا مەزن بۇو، د پلانىن وېدا بۇ سىستەمى نۇى ل رۆزھەلاتا نا فىن، و ئەنۋەست (٢) ملىون كوردىن ئيراقى پشتگوھ ئىخستن، كارگىریا ئەمرىكىا جورج بوشى دەقىا

(١) هەتا نوکە ژى دروستكەرىن سىاسەتى ل واشنتن ب ئازارن، بۇ وى رويدانان ل لوپنانى پەيدا بۇو، دەمى (٢٤٢) ژ لەشكەرى ئەمرىكى (مارينز) ھاتىنە كوشتن، دەرئەنjamam پەقاندىنا بارھەگايىن وان، ل بەيروتى ل سالا ١٩٨٢ ل سەر دەستى شىعەيان، ب بالپشتىا ئىرانى، ژېر نە دەستتىشانكىرنا ئارماڭا وى لەشكەرى، ئەف ژمارا كوشتىا هاتە دان، بەلى نەوا ب سەرى پەنابەرا هاتى، ژ دەرئەنjamam ئىكسەر يى ئەمرىكايە، دەمى سەركىشىا كارى لەشكەرى كرى ل شەرى كەندافى. (بۇ پەت پېزانىتىن بىنېرە // جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ٤٢٠).

(2) Kendal Nezan, Saddam's Other Victims – the Kurds ; History's Forgotten People Seek Redress, The Washington Post, 20January1991.

(3) Ann Devroy;Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April1991.

(٤) ھېرىش عەبدوللا حەممەكىريم، پەيوەندىيە سىاسىيەكانى نیوان ھەرىمى كوردىستان و تۈركىيا 1991-1998، مەلبەندى كوردوپلوجى، سليمانى، ٢٠٠٧، ل ٩٢.

صدام حسین بھیتھ لادان، ئیراق ل ژیر حوكمرانیھکا ديموکراتی بیت، بهلی نه دھیا سەرەدھری ل گەل کوردىن ئیراقى بکەت، کو ئەو پیکھاتیي ئەقى وەلاتى يى پتى ھەمیان زۆرداریبا رژیمی لى بۇوی، ئەو تاوانىن رژیما بەعس دزى کوردان ئەنجامداين، گەلهك پېرن ژ ئەوین کويتى توش بۇوین^(١). د رۆزناما واشنتن پوستدا ل رۆزا ٤انیسانا ١٩٩١اى دیار كربو، کو وەلاتىھکى كورد پرسیار ژ رۆزنامەقانەكى كر، کو ل ھەولىرى يى ئامادەبۇو بەرى ھىزىن ئیراقى بازىرى ھەولىرى داگىر بکەن، ئەوى وەلاتى پرسیاركر و گوت: "ئەرى تە ھىرشهكا تىرورستى يا كوردى ل سەر ئەمرىكا دىتىيە؟. رۆزنامەقانى بەرسىدا نەخىر، پاشى ئەوى وەلاتى گوتى": "بىزه من بۆچى نوگە جورج بوش چۈوئە نىچىرى^(٢) و ئەم ل ھىقىا مرنىنە، كورد د دورپىچىرىنە د نافبەرا توندوتىزيا صدام حسینى، كىم خەميا لايەننین دى، كورد ب ھزاران ب گولله يىن ئیراقى دەرن، يانزى پەنايى دېنه بەر دەفھەرین سنورى يىن چىايى"^(٣).

ھىشتا شەر و پىكىدان د نافبەرا ھىزىن پىشەرگەي و رژىما ئیراقىدا د بەردەوام بۇون، د رۆزناما جمهورييەت ل ٢٢ادارا ١٩٩١اى ھاتىيە، جەلال تەلەبانى

(1) David A .Korn, What about the Iraqi Kurds? , The TORONTO STAR, 11March1991.

(2) ل ٢١ ئادارى جورج بوشى گەشتەك بەرەڭ فلوريدا (كىز) كر د گەشتەكا نىچىرىدا، بۇ ماۋى (٤) رۆزان، ل اى نىسافى سەركىرىدى كورد مسعود بارزانى داخواز ژ ويلايەتىن ئىتكىرىتى، و شاھنىشىنا ئىتكىرىتى، و فەرەنسا كر "كومەلکۈزى، و ئازاردانى ب دزى گەللى مە" ب راوهستىن، (بۇ پت پىزانىن بىنېرە// Ann Devroy;Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath. The Washington Post, 14 April1991).

(3) GERALDINE BROOKS and ROBERT GREENBERGER," For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurd find betrayal all too familiar,The Globe and Mail, 6April 1991.

نامهک ئاراستهی سکرتیرى گشتى يى نەتهودىيىن ئىكگىرى(U.N) ئەنارت، داخوازا كومبونەكا بلەز يا ئەنجومەنى ئاسايىشى كرييە^(١). ديسان ھەردوو سەركىدىن كورد مسعود بارزانى سەرۋوكى (پ. د. ك.) ئى و جەلال تەلەبانى سکرتيرى گشتى يى(ئ. ن. ك) ئى گازىيەك بۇ سەرۋوكى ئەمرىكا جورج بوشى كر، كو تىيدا داخوازا پاراستنا گەلى كورد ژ ھىرشا ھىزىن ئيراقى كر^(٢)، ئەۋزى پشتى، كو سەرۋوكى ئەمرىكا ھاندانا ئەنجامدانا سەرھەلدىنى ب شىوهكى ئاشكرا كرى^(٣). ئەف داخويانييىن جورج بوش يىين بى پلان، بەرەلايىن ژ لايى راديويا (C.A.A) فە هاتىنه پەخشىرن^(٤)، بۇونە ئەگەرى ئازاراندنا رايا گشتى، دەربارە ئەھۋى چەندى چەوا جورج بوش يى پېشنىيارا سەرھەلدىنا گەلى ئيراقى ب دېرى صدامى كرى، و كوم كۈزى، سەركوتىرنا سەرھەلدىنى، كوشتنا وەلاتىن سقىل پشتگوه دئىخىت^(٥). ل ئەقى دەمى كورد ژ ھەلوىستى داغباربۇون ب ويلايەتىن ئىكگىرى يىين ئەمرىكى، ياكو داخوازا سەرھەلدىنا گەلى ئيراقى كرى بۇ ھەلوىستى تومەتباركرنا واشنتون ب خيانەتى ھاتە گوهۇرین، كورد ژ ستايىشكىرنا سەرۋوكى ئەمرىكى ب ناسنافى (حەجي بوش) راوهەستيان. و جورج بوش ب كەمەرخەم ل گەل صدامى تومەتباركر د ئەنجامدانا "كومەلکۈزىي"^(٦)، ئيريك رولو (Eric Rouieau) بالىوزى فەرەنسا ل ئەنقدەرە دېئىزىت، ئەو وزىرى ئەنارستەي سکرتيرى گشتى يى نەتهودىيىن ئىكگىرى(U.N) ئەنارت، داخوازا كومبونەكا بلەز يا ئەنجومەنى ئاسايىشى كرييە^(١). ديسان ھەردوو سەركىدىن كورد مسعود بارزانى سەرۋوكى (پ. د. ك.) ئى و جەلال تەلەبانى سکرتيرى گشتى يى(ئ. ن. ك) ئى گازىيەك بۇ سەرۋوكى ئەمرىكا جورج بوشى كر، كو تىيدا داخوازا پاراستنا گەلى كورد ژ ھىرشا ھىزىن ئيراقى كر^(٢)، ئەۋزى پشتى، كو سەرۋوكى ئەمرىكا ھاندانا ئەنجامدانا سەرھەلدىنى ب شىوهكى ئاشكرا كرى^(٣). ئەف داخويانييىن جورج بوش يىين بى پلان، بەرەلايىن ژ لايى راديويا (C.A.A) فە هاتىنه پەخشىرن^(٤)، بۇونە ئەگەرى ئازاراندنا رايا گشتى، دەربارە ئەھۋى چەندى چەوا جورج بوش يى پېشنىيارا سەرھەلدىنا گەلى ئيراقى ب دېرى صدامى كرى، و كوم كۈزى، سەركوتىرنا سەرھەلدىنى، كوشتنا وەلاتىن سقىل پشتگوه دئىخىت^(٥). ل ئەقى دەمى كورد ژ ھەلوىستى داغباربۇون ب ويلايەتىن ئىكگىرى يىين ئەمرىكى، ياكو داخوازا سەرھەلدىنا گەلى ئيراقى كرى بۇ ھەلوىستى تومەتباركرنا واشنتون ب خيانەتى ھاتە گوهۇرین، كورد ژ ستايىشكىرنا سەرۋوكى ئەمرىكى ب ناسنافى (حەجي بوش) راوهەستيان. و جورج بوش ب كەمەرخەم ل گەل صدامى تومەتباركر د ئەنجامدانا "كومەلکۈزىي"^(٦)، ئيريك رولو (Eric Rouieau) بالىوزى فەرەنسا ل ئەنقدەرە دېئىزىت، ئەو وزىرى

(1) Cumhuriyet, sayi (23918), 23/3/1991.

(2) حامد الحمدانىي، المصدرا السابق، ص. ٧٧.

(2) اندرى كوكبورن، باتريك كوكبورن، المصدرا السابق، ص. ٨٠.

(4) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص. ٥٢.

(5) Ann Devroy;Molly Moore، Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution، Extent of Exodus in Conflict's Aftermath، The Washington Post, 14 April1991.

(6) Jonathan C. Randal، Kurds' Spring of collapses Amid Feelings of Betrayal، the Washington post، 3 April1991.

فهرنسا بۆ کاروبارین هاریکاریبین مروفایه‌تى برنارد کوشنیر (Bernard Kouchner) ل دەستپێکا ھەیشا نیسانی ل گەل خۆ، بەرهە دەقەرا سنوری یا تورکیا-ئیراقی بر، داکو ل نیزیکی د گەل پەناھەرین گورد باخشن، کوردان ئىك ل دويش ئىكى ئاخشن و ھەمیان ئاماژە دايە ئەوان بەلافوکىن فروکىن ئەمریکى بەلافکرین و گوت: ئەوان باوهەری ب رۆژئافاییان نینه یىن صدام پرچەکىرى، داخواز ژ مە(کوردا) كرى، سەرھەلدانى ب دېرى وي(صدام حسینى) بکەين، پاشى ئەم ب تىنی ھیلاين، ج رىكار بەرامبەر ئەوى توپباران، کومەلکۈزۈيا ئەم توش بۇوینى نەکرن، لەورا کومەلا دلوقانىكىرنا ب گيانەودران، سەرەددەرىيەكا جانتر ل گەل گيانەوەرادكەن ژ وي سەرەددەريا وە (ھەقپەيمانان) ل گەل مە كرى، برنارد کوشنیرى گوت: "ئەو د راستگونه د گوتنا خۆدا، کو مە صدام پرچەکىري، و هاریکاريا وي كريه".^(١)

بەلى سەرۆكى ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمریکى جورج بوشى رەتكر، کو ئەوى داخواز ژ خەلکى ئيراقى كربىت، دېرى صدام حسینى سەرھەلدانى بکەن، ديارگر کو ئارمانجا ھيزىن ھەقپەيمانان ۋىنافىرنا رېيما صدامى نەبوویە.^(٢) بەلى محمود زايد د پەرتوكا خۆدا دياركىري، کو جورج بوش دانپىدانا دكەت، ل دەمىن پرسىيارا ھاندانان كوردان ب شورەشى ب دېرى صدامى ژى ھاتىيە كرن گوت: "بەلى، من ھاندانان ئەوى چەندى كر... و ئەگەر ئەو بۇو من د زانى کو ئەم ج تشتان

(1) ھاتىيە قەگوھاستن ژ // جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ٤٢٨.

(2) ENDLESS TORMENT The 1991 Uprising in Iraq And Its Aftermath, Copyright June 1992 Human Rights Watch All rights reserved, Printed in the United states pf America, Library of Congress Card Catalog Number: 92-72351.

ناکهین.. و پیشیه ل سهر ئیراقیان ب خو ئەقى چەندى بکەن"^(١). ئاخفتنكەرى ب نافى كوجقا سپى مارلىن فيتزواتر د بەياننامەكىدا، ل ٢ ئى نيسانى ١٩٩١ دووباتكر كو كارگىريا جورج بوشى "باس ل ج ئارمانجيئن لەشكەرى يان سىاسي ... بۇ لادانا صدام حسىنى نەكرينە" هەروەسا گوت: "د سەر ھندىرا، كو پەيوەندىيەن سروشتى د ناقبەرا ويلايەتىن ئىكىرىتى ل گەل ئيراقى د شىاندا نىن، ل دەمىن ھەبۇونا صدام حسىنى د دەستەلاتىدا" هەروەسا گوت: "بەلى داخواز ژ گەلى ئيراقى نەكريم ژيانا خو توشى مەترسى بکەن، ژبۇ لادانا دەستەلاتى"^(٢)، ديسان گوت: "مايتىكىرنا ھەۋەيمانان دى بىتە ئەگەرى ۋەكىرنا صەندوقا پاندورا^(٣) ل ئيراقى"^(٤). ديسا رىتشارد بوليت گوت: "مە وەسا ھزرگر، كو دى سەركەفتىن ژ لايى كوردان يان شىعەيان ب دەستقەھىين، دى دەولەتىن بچويك دامەزرينىن، ئيراق ژىڭقەبىت، بەلى كورد و شىعەيان ج جاران، د ھەر^(٥) ھەيقىن بورىدا، بەحس ل ئەقى چەندى نەكريم، ئەوان ھەمى ھەولىن خو دان، بۇ رازىكىرنا ويلايەتىن ئىكىرىتى و ھەۋەيمانان، كو ئەو ھەولا پارچەكىرنا

(١) المصدر السابق، ص ٦٢.

(٢) ENDLESS TORMENT The 1991 Uprising in Iraq And Its Aftermath. Copyright June 1992 Human Rights Watch All rights reserved. Printed in the United states pf America, Library of Congress Card Catalog Number: 92-72351.

(٣) صەندوقا باندورا: مەثىولوجىبىكا ئەغريقيه، ئەو صەندوقە، ئەوا بىرتكا وى باندورا تىدا ھاتىھەلگىرن و ھەمى نەباشى دوۋۇمنايەتىا مرۇقى تىدایە وەكى، كوشتن، درو، فېلىبازى، و غەدر، بەكوياتى، فتته ...، و سىاسىمەدارىن ئوروبى و ئەمرىكى زور ۋى پەييفىن بكار دىئىن بۇ ھەر جەھەكى نە جىڭىرۇ نە ئارابىت، (بۇ پىت پېزانىينان ل دور صەندوقا باندورا بىتىرە // روۋا سەردانى ٢٠٢٢/١/١٤، <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/pandora-s-box>.

(٤) ھاتىھەلگىرن ئەكواستن ئە // جوناثان راندل، المصدر السابق، ص ١٣٥.

ئيراقى نادهن، كەسىن ئىكانە يىن گەنگەشى ل سەر ئەھۋى چەندى دىرن، كو دى
ئەنجام پارچە بۇونا ئيراقى بىت يىن وەزارەتا دەرفە يا ئەمرىكى بۇون^(١).

ھەروھسا كورد ژ دووبارەكىنە غەدرى^(٢) دىرسان ھەروھكول سالا ١٩٧٤-
ئى وەلەيەتىن ئىكىرىتى ئەنجامدای^(٣)، لەورا جورج بوش دېيتە، سىيەم
سەرۆكى ئەمرىكى، كو غەدر ل كوردان بىمەت، پاشتى رىتشارد ميلهوس

---

(1)Barbara Reynolds, Historically, Kurds get sympathy, little else, USA TODAY, 10 April, 1991.

(2) د لابەركىدا كو ژ لايى پەيمانگەها واشنتون بۇ سىاسەتا رۆزھەلاتا نافىن ھاتىھ بەلاڭىن، روزنامە
نەھىس لورى ميلورى(Laurie Mylroie) وەسا دىاردىكەت كو شاهى ئىرانى و كارگىریا سەروكى ئەمرىكا
يى بەرى (نىكسون) پالپشتىا كوردان كر ب تىن بۇ فشارى ل سەر رېيما بەغدا بىمەت، ياكو ژ لايى ئىكەتىيا
سۆفيەتىقە دەتە پالپشتىكەن و د ئەمۇ باوھىرىدا نەبۇون كو كورد دى سەركەفتى د شورەشىدا ئىنن،
ميلروى ژ مەلا مصطفى بازازانى د فەگۈھىزىت ل دەمىن دېتىزىت: "ئەمۇ باوھى ب شاهى نەبۇو بەلىن وەسا
ھزر كر، كو وەلەيەتىن ئىكىرىتى خيانەتى لى ناكەت" ، بەلى دووبارە دەست ژى بەردىن.(بۇ پەت پىزانىن
بنىرە//

Fran; Starr, History of the Kurds a story of tragedy and betrayal, the Las
Vegas Review Journal, 14 April 1991).

(3) مەلا مصطفى بازازانى سەركەدایتىا شورەشا ئەيلولى ب دىزى ئىراقى كر، ل ئەمۇ دەمىن، كو بەعسى ل
دەستپېكىدا دەستھەلاتا خۆبۇون، كو ژ نوى صدام وەك كەسەكى ب هيىز دىاربۇو، زۆر نەمابۇو شورەش ڙناف
بچىت، بەلى ئىران و وەلەيەتىن ئىكىرىتى پالپشتىا شورەشى ب نەتىنى كر، ل دويماھىن بىريارا كىمكىنە
قەبارى بەعسىاندا، بەلى مەترىسىن ھەرىمى و نىقدەولەتى گەلەك د مەزن بۇون، ھىنرى كىسىنجرى
رىتكەفتىن ل گەل شاهى ئىرانى كر، كو دەستان ژ كوردان بەردىن و رىخوشكەن بۇ ئەنجامدانا رىتكەفتىن
جهزادىر د نافىبەرا صدامى و شاهىدا ل سالا ١٩٧٥ ئى كر، كو ناكوكىن سۇرۇي ب دويماھى هىننان، و بۇ
ئەگەرى بىرنا ئىرانى بۇ پالپشتى و پىدانان چەكى بۇ شورەشا ئەيلولى، (بۇ پەت پىزانىن بنىرە//

David Hirst, Kurdish Pawns struggle to break regional stalemate.the
guardian, 7november1992).

(4) Jonathan C. Randal. Kurds' Spring of collapses Amid Feelings of
Betrayal, the Washington post, 3 April1991.

نیکسون(Richard Mihous Nixon) ل سالین حهفتییان ب ههفکاری ل گهل شاهی ئیرانی ژبو سه قامگیریا ههريمی، رونالد ریگان(Ronald Reagan) ل سالا ۱۹۸۸^(۱)، پیتر ودوارد گالبرت دبیژیت: "ویلایهتین ئیکگرتی ل هندەك دەمان، ب شیوهکی راستەوحو پالپشتیا کوردان کريي، پاشى ژ نيشكهکیقە، دەست ژى بەردايىنە، بۆچى ئەم سیاسەته ژ نيشكهکیقە ژ ئاراستى پالپشتىي بۆ پشتگوھ ئیخستنى دھیتە گوهورىن، ویلایهتین ئیکگرتی پالپشتیا کوردان كر، وەك رېكەك بۆ ب دەستقەھينانا ئارمانجەكا دى، کورد پشکەك بۇون ژ يارىيەكى، كو ریتشارد نیکسون و هنرى كىسنجرى دكىر، کورد نە هاتنە ئاگەھداركىن، كو پشکەكىن، ژ يارىي، لەورا کوردان وەسا ھزر كر، كو ویلایهتین ئیکگرتی ب دروستى پالپشتیا وان دكەت، و باوهرى ب ویلایهتین ئیکگرتی هيما، نوكە دووباره دكەنە فە، بى گومان توشى سەردابنى بۇون...".^(۲) ویلایهتین ئیکگرتى چەكدارىن ل ئەفغانستانى ب موشهكىن (ستينگر) يىن دژە فروك پرچەكىرن ب دژى رژىما ئەوى وەلاتى، ياكو ژ لايى ئىكەتىا سوقىھەت دھیتە پالپشتىكىرن، و کورد بى پاراستن ب دژى فروكىن ھەلىكوبېتەر يىن ئيراقى هىلان.^(۳).

پشى (۲۸) رۆزان ل ۱۳ ئىنسانى، سەرۆكى ئەمرىكى ل بنگەھى ماكسويل يى ئاسمانى ل ئالاباما بەرسقا رەخنه يىن نەرىنى بەرامبەر كارەساتا کورداندا و گوت: "ئەقە چەندىن سالانە ئيراق ژ ئەگەرئ ھەۋركىيەن ناخخۇيى دنالىت" و ئەم ھارىكارىبيا پەنابەران دكەين، دى بەرددوام ھارىكارىبيا ئەوان كەين، بەلى من

(۱) محمود زايد، المصدرا السابق، ص ۶۲.

(2) //Hans Engels, Wir haben die moralische Verantwortung, Freitag Die Ost-West-Wocheneitung, Freitag, 19Juli1991.

(3) Tony Walker, A Lonely Fight For Nationalism, The Age, 4April1991.

نهفیت، ئىك سەرباز بەرھەنە شەرەكى ناخۆيى يى ئيراقى بچىت، ئەز رىكى ب
 ئەقى چەندى نادەم، ھەروەسا جورج بوشى ئەگەرىن پالپشتىنەكىن
 شورەشگىران بۇ چوار ئەگەرىن سەرەكى زەراندىن ئەۋۇزى: ئىك - داكو لەشكەر ب
 تىنى د بەرژەوندەندا پەنابەرەندا دەستىۋەردانى بکەت. دوو- مەترسيا تىكەلبوونى
 وەكى قىيەتلىكىنە بېيت. سى- دەۋاھەتىكىندا دەولەتىن ئىسلامى يىن
 ھەقپەيمان ل گەلدا بۇ ھەر جورەكى دەستىۋەردانى نەيتە كىن . چار-
 دابەشبوونا د نافبەرا شورەشگىرەن ئيراقىدا و مەترسيا گوھۇرينا ئيراقى بۇ بو
 لوپىنانەكا دى دا پەيدانەبېيت⁽¹⁾. بەرپرسەكى كارگىریا ئەمرىكى، ل رۆزىناما
 واشنەتون پۇست ل ۱۴ ئى نىسانا ۱۹۹۱ دىياركىر، ئەو تىشى دشىاندایە بېيتە ئەگەر،
 وەكى قىيەتلىكىنە لى بېيت، چۈونا دناف ئاخا ئيراقىيە، و كەفتەنە د ناف گومىدا،
 داناندا حکۆمەتەكا نوى، پاراستنا وى حکۆمەتى، ژ وەلاتيان، ئەقە دى بىتە
 كارەسات⁽²⁾. سىاسەتمەدارەكى ئەلانى ھەلوىستى واشنەتون بەرامبەر ئەقى
 چەندى دىياركى "ترانەپېكىرنەكا تامامە"، دىسان وەزىرى دەرۋەيى ئەلانيان ھانز
 دىتىش غىينشر(Hans Dietrich Gensscher) سەرەددەرىن ئيراقى ب
 "كومەلکۈزى" وەسفىركوت: "كومەلکۈزى نە كارەكى ناخۆيى، بەلكو
 كارىگەرىي ل سەر جىهانى ھەمىي دەكت، ھەروەسا ھانداندا توركىا و ئيرانى كىر،
 بۇ وەرگرتنا ھەمى كوردىن ئاوارە بۇوىن"، دىسان فريىدبرت
 فلوجر(Friedbert Pflueger) ئەندامى پەرلەمانى ئەلانىيا ژ پارتىا
 ديموکراتيا كريستان گوت: "دشىاندانيئە ج وەلات بۇ ماۋى چەند حەفتىتىن ل

(1) Felipe Sahagun, OP.Cit., P.94.

(2) Ann Devroy;Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution. Extent of Exodus in Conflict's Aftermath. The Washington Post, 14 April1991.

دویش ئىكدا بەغدا توبباران بکەت و پاشى كومەلکۈزىا كوردان ب ئارىشەكا نافخۇيى يا ئيراقى ب هەڙمېرىت"^(١).

ژلايەكى دىقە، هندهك راپورتىن دەنگ و باسان ل ٢٦ ئادارى راگەهاند، كو فروكەيىن هەلىكۆپتەر يىن ئيراقى يىن شەركەر مەدەنيان ب كومى دكۈزۈن^(٢)، بريارا رىپىدان ب ئيراقى بۇ بكارئىنانا فروكەيىن خۇ يىن هەلىكۆپتەر بۇ سەركوتىرنا سەرھلەنانى جەن گەنگەشەيەكا توند بۇو^(٣)، بريارا سەركەردى ئەمرىيکى شواتزكوف ئەنجامىن كارەساتى ل سەر سەرھلەدایان ل باشورى ئيراقى و كوردىستانى هەبۇون، ژبهركو ھىزىن ئيراقى ئەف فروكە، د ھىرشا خۇدا بكارھىنان، و رۆلەكى ئىكلاكەر، د ئۆپەراسىيونىن توببارانكىن و سەركوتىرنا ھەردۇو سەرھلەنانىن كوردىستان و باشورى ئيراقىدا هەبۇو^(٤). دىدەقانەكى كو پشتى ھىرشا لەشكەرى ئيراقى بۇ ھەولىرى مالا خۇ بجه ھىلابۇو، گوت: "ل دەمى ئەم ژ ھەولىرى دەركەتىن فروكەيىن هەلىكۆپتەر ھىرши ئەۋى رىكى كر، ياكو ئەم لى دەرباز دبۇوين، كو رىكا ھەولىر كويىسنجەق بۇو، و (ناپالم) بكارھىنان، ئەف چەندە ژ ئەگەرى سوتنا ل سەر لەشى قوربانيان زانى"^(٥).

(1) Marc Fisher, NATO Condemns Iraq's 'Brutal Repression'; German Politician Cynical; Kurds Stage Rallies Throughout Europe, THE Washington post, 6 April 1991.

(2) Ann Devroy;Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April 1991.

(3) ENDLESS TORMENT The1991 Uprising in Iraq And Its Aftermath, Copyright June 1992 Human Rights Watch All rights reserved, Printed in the United states pf America, Library of Congress Card Catalog Number: 92-72351.

(4) كاميران قردايى، عندما "طعنت" أمريكا الانقاضة ، المصدر السابق.

(5) ENDLESS TORMENT The1991 Uprising in Iraq And Its Aftermath, Copyright June 1992 Human Rights Watch All rights reserved, Printed in

ههروهسا نفیسەر لیزلى جیلب(Leslie Gelb) ل ۱۵ نیسانا ۱۹۹۱ د روژناما نیویورک تایمزدا ئامازە دا، مەسەلا بكارئینانا فروگەیىن ھەلیکوپتەر، دەمى تەكەز ل سەر خالەکا گرنگ كرى و دېيىزىت: "خەلەتىا جورج بوشى نە ئەو بۇو، كو فشار ژبۇ لادانا صدامى نەدكىر، يان ژى فەرمان ل سەركىرىدىن خۆ كر، ب زويىتىن دەم ھېرشا ھشكاتىيى ب راوهستىن ئەۋۇزى ل ۲۸ شوباتى بۇو، بەلكو مەزنەتىن خەلەتىا وي ئەو بۇ، ل دەمى رېك ب صدامى ھاتىيە دان ژبۇ ب كارئینانا ھەلیکوپتەر بوسەركوتىرنا شورەشگىران، ديسان شكاندىنا وي قەدەغەيى ئەسمانى، ئەوا ھاتىيە داندا ل سەر ئيراقى"^(۱).

ههروهسا جەنەرال نورمان شواتزكوف سەركىرىدى ھېزىن ھەقپەيمان ل كەندافى دانپىيدان كر و گوت "ئەز يى ھاتىيمە خاپاندىن، داكو رېكى ب بكارئینانا فروگەيان بىدمە"^(۲)، ههروهسا گوت "من نە د زانى ئەوان ل بەره فروگەيىن ھەلیکوپتەر ب دۈزى سەرھەلدانان بكاربەھىنن"^(۳). ديسان د درېزھىيا پېداندا ئاخفتىنا خۆدا گوت: "پشتى ب دويماھى ھاتىنا كارى فەرمى ل خېقەتا سفوان، ئەفسەرەكى ئيراقى پرسىyar ژ من كر، كو ئايا دشياندايە فروكىن ھەلیکوپتەر بۇ ۋەگوھاستنا فەرمانبەرین كارگىرى بكاربەھىن، چەندىن مەزنە بەرپرسىن دى ئەڭ ئاخفتىنە دووپاتكىر، و گوت كىشىا فروكىن ھەلیکوپتەر د ناف جارناما ئاگرېھەستى يَا فەرمى نەھاتە بەحسىرەن، ياكو رېنگرى ل گەشتىن فروگەيىن ئيراقى يىن بالىن وان د

the United states pf America, Library of Congress Card Catalog Number: 92-72351.

(1) // ھاتىيە فەگوھاستن ڈ (1) Felipe Sahagun, OP.Cit., P.92.

(2) Jonathan C. Randal, Kurds' Spring of collapses Amid Feelings of Betrayal, the Washington post, 3 April 1991.

(3) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April 1991.

جيگير كري، كو ب گهف ل سهر هيزين ئەمرىكى دهاته هۇمارتن. لهورا شوارتزكوفى بەرسقدا، كو ئيراقيان ماقى بكارئيانا فروكەيىن هەلىكوبتەر يىن شەركەر ھەيە، ل نقىسىھەرى جارنامى يىن ئەمرىكى زقى، فەرمان لېڭر دووبارە ئەڭ چەندى ھاتىيە گوتىن ژ لايى شاندى ئيراقىقە سولتان ھاشمى بەھيە نقيسىن، ئەڭ چەندە بۇ جەن سەرنج راكىشانا سولتان ھاشمى، و دووبارە پرسىار كر ئيراقيان شيانا بكارئيانا فروكەيىن هەلىكوبتەر يىن شەركەر ھەيە؟ شوارتزكوفى دووبارە رازىبۈونا خۆ دياركر و گوت پىندەفيه ئەڭ فروكە رەنگى پەرتەقالى بكاربەھىنىت ل دەمىن ل ئەوان دەفەرەن نىزىكى ھيزىن ھەۋپەيمان دەرن وەك ھىمايەك كو ج نيازىن دوژمنكارىي نىن^(١).

فروكەيىن هەلىكوبتەر د ھزرا سەرۆكى ويلاتەتىن ئىكگىرىتى يىن ئەمرىكى جورج بوشيدا نەبوون، ل دەمىن ھەرھەشت مەزنە راوىزكاريىن خۆ بۇ كۆچكە سپى داخوازكىرىن، ل دويىش ئەو بەرپرسىن ئامادە، جورج بوشى داخوازا خشتهكى دەمى بۇ دەرىئىخستتا لەشكەرى ئەمرىكى ژ كەندافى داخوازكىر، و ل دويىماھيا كومبۇونى ل دويىش ژىددەرەكى مەسەلا مايتىكىندا لەشكەرى ل ئيراقى ژبۇ راوهستاندىنا ھىرىشىن فروكەيىن هەلىكوبتەر ھاتە ئازراندىن، ئەوى ژىددەرى دياركر، كو جەنەرال كولن باول^(٢) سەرۆكى دەستەيا ئەركانىن ھەۋپاشك

(١) كاميران قىرغىزى، عندما " طعنت " امريكا الانتفاضة الکردية، المصدر السابق.

(٢) كولن باول: ل سالا ١٩٧٧ ئى ل ھارلم ژدایك بۇويه ژ مشەختبۇوبىيەن جامايكىيە د بىنرەتدا ئەفرىقىيە، سیاسەتمەدارەكى ئەمرىكىيە، ب پلا جەنەرال ھاتىيە خانەنشىنىكىن، د ماوى خزمەتا لەشكەرىدا، وەك راوىزكاري ئاسايىشا نەتهۋەيى د نافبىهرا سالىن ١٩٨٧ - ١٩٨٩ ئى دا كاركىيە، ھەروەسا سەركىرىدى لەشكەرى ئەمرىكى بۇو ل سالا ١٩٨٩ ئى، پۇستۇن سەرۆكى دەستەيا ئەركانىن ھەۋپاشك د نافبىهرا سالىن ١٩٨٩ - ١٩٩٣ ئى دا وەرگەرىتىيە د ماوى شەرى كەندافى يىن دووئى، ئىكەم كەسى نەزاد ئەفرىقىي يە، كو كار د دەستەيا ئەركانىن ھەۋپاشكدا كاردكەت وزىرى دەرفە يىن ئەمرىكى بۇو ل سەرەدەمىن سەرۆك جورج بوشى كور د نافبىهرا

گوت: "ئارىشە يا لەشكەرى يا دەستنىشانكىرىھ و ئەز ب دېرى دەستىيەردانى مە" ، پاشتى گەنگەشەھە كا كىم ئەڭ بابهەتە هاتە گرتەن^(۱).

كارگىريا ئەمرىكى ببۇو دوو بەش ل دور بەرسقىدا نا ئەمرىكى ژ كريارىن كومەلکۈزى و سەركوتكرنى يېن صدامى دېرى كوردان ئەنجام ددىت، كو لايەنكى دەپيا هيپىن ئەمرىكى فروگەيېن ھەلىكوبتەر بېخىت، ژ ئەوان جەنەرال سکوگروفت راوىزكاري ئاسايشا نەتهەدەيى، جىمس بىكمەر وەزيرى دەرقە و جەنەرال شوارتزكوف، بەلى جەنەرال كولن پاول سەرۆك ئەركانى ئەمرىكى ب دېرى دەستىيەردا نا لەشكەرى ئەمرىكى ببۇ ل ئىراقى، بۇ پاراستنا بارودوخى سەركەفتى يى د شەرى كەندافىدا ب دەستقەھاتى، سومعەتا لەشكەرى ئەمرىكى^(۲)، دەربارە ئەقى چەندى جون سنونو سەرۆكى دەستەيە فەرمانبەرەن كوچكا سې لايەنگەریا بۆچوونا وي كر، ئاماژە دا ئەھۋى چەندى كو پەر مايتىكىن د ھەفركىي ل ئىراقى دى ئارىشى وەكى قىيىتىمى لېكتە^(۳). ل دويىش راپرسىنەكى، ياكو دامەزراوهيا (گالوب) ئەنجامدای و د رۆزىناما (ئىترناشونال ھيرالد ترېبىيون) ل نيسانا ۱۹۹۱ دا بەلاڭكى، ۵۹٪ ژ بەرسقەران وەسا دىت، كو پىدەفيە هيپىن ھەقپەيمان بەردەۋامىي ب شەرى

سالىن ۲۰۰۱-۲۰۰۵ دا. بۇ پەر پېزانىيان بنىرە// پشا ئىكىنچى جوزيف بريسكو، يوميات كولين باول، الاهلية للنشر والتوزيع، عمان، ۱۹۹۶.

(1) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath. The Washington Post, 14 April 1991.

(2) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath. The Washington Post, 14 April 1991.

(3) محمود زايد، المصدر السابق، ص ص ۶۲-۶۳.

بدهن ههتا لادانا صدامی ژ دهستههلاتی، ۵۷٪ی ژ نهوان لایه‌نگه‌مریا ئىخستنا فروکه‌يىن ههلىكوبته‌رین لهشکه‌ری يىن ئيراقى كر^(۱).

ل رۆزى ۱۴ نيسانا ۱۹۹۱ ل رۆزناما واشنتون پوستدا ب گوتاره‌كا درېز ل سەر بابەتى پشتگوه ئىخستنا كارگىریا بوشى، بو ھىرىشىن فروكىن ههلىكوبته‌را، كو تىدا ئامازە ب وى چەندى دايىه، كو پشتى (۱۰) رۆزان ژ كومبۇونا خىقەتا سفوان، جورج بوشى ل كونگرى (ئوتاوا) گوت: "پىدفيه دانپىيدانى ب هندەك دلتەنگى دەربارەي بكارئىنانا فروکه‌يىن ههلىكوبته‌ر بكم"، ههروهسا گوت" پىدفيه ئەڭ فروكە بۇ كاروبارىن شەرى د ناخۇيا ئيراقىدا نەھىئە بكارهينان"، و ل رۆزى د دويىقدا داخواز ژ جورج بوشى هاتە كرن مەبەستا خۆ ژ فروکه‌يىن ههلىكوبته‌ر دووبارە روھنېكەت، لەورا گوت" بەرسقا من ئەوه، مە نەزانى دى بۇ سەركوتىرنا وەلاتىيەن خۆ بكارهينان"^(۲). ههروهسا بەرپرسەكى نىزىكى كارگىریا جورج بوشى گوت: "جورج بوش ب تمامى پىزانىن ل سەر كىشا فروکه‌يىن ههلىكوبته‌ر نەبوون، ههروهسا راپورتىيەن هەوالگىرىنى گەھشتبوونى، كو ئامازى دەن، كو رېيما ئيراقى يا بەرھەقە بۇ بكارئىنانا چەكى كيميايى ب دېرى وەلاتىيەن سەرھلدى، ههروهسا چەكى كيميايى ژى ب رېكا فروكەيان دهاته رادەستىرن، هەرچەوابىت بەرپرسىن كارگىریا ئەمرىكى يىن فشار ئەنجامداین، كو پىدفيه هىزىن ئەمرىكى فروكە‌يىن ههلىكوبته‌ر يىن ئيراقى ژناڭ بېهن، ب ئەنۋەست هەلوىستى ئەمرىكى مىدار ھىلا، د رۆزىن د دويىقدا ل دەمىن ھىزىن صەدامى كونتولا خۆ ل سەر باشورى

(1) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص. ۴۲۰.

(2) Ann Devroy; Molly Moore. Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April 1991.

ئيراقى كرى، پاشى بەرەڤ باکوري چووى بۇ ڙنافيرنا سەرھلدا納ا كوردان ب شىوهكى تولفهكرنى، دووباره ئەڤ بابته د ناڭ كارگىريا ئەمرىكىدا هاته نازراندىن، كو پىندىفيه ل سەر ويلايەتىن ئىكگىرتى دەستيۈرەدانى بكمت بۇ رېگريكىن ل ئەنجامدانانا كومەلکۈزۈيىن زىدەتر، بەلى بەرپرسان ئەڤ گەنگەشە ب گەنگەشەكا سەرفە سەرفە وەسفكىر، ئىك ژ بەرپرسان گوت: "كولن پاولى هيچەتىن سەرەكى ب دۆزى ئىخستنا فروكەيىن ھەلىكۈپتەر يىن ئيراقى دياركىن" و گوت: "ئىخستنا فروكەيان ھارىكاريا سەرھلدايان ناكەت"، ھەروەسا "گوته جورج بوشى پىزانىينىن ھەوالگىريي ئاماڻى دەمنە ئەۋى چەندى" كو توپخانەيا گران، و دەبابە ئارىشىن مەزنتر ژ يىن فروكەيىن ھەلىكۈپتەر بۇ سەرھلدايان دروستىدەن" ، ل دويىش ئەو چەندى ئىك ژ بەرپرسىن ئەمرىكى دياركى، د كومبۇونا ۲۶ ئادارىدا ل كوچكا سې كولن پاولى گوته جورج بوشى: " دشياندايە ويلايەتىن ئىكگىرتى بەرەڤ بەرەلايەكا مەزن بچىت، ب تىن خۇ بپارىزىت، ئەگەر ھېرىشى فروكەيىن ھەلىكۈپتەر يىن ئيراقى كر، ڇېھرەكول ئەۋى دەمى فروكەيىن ھەلىكۈپتەر ل باشورى كوردىستانى دهاتنە بكارھىنان و دويىرى ھېزىن ھەقپەيمان بۇون يىن ل كويىتى، و ڇېھرەكو فروكەيىن چاقدىرىي (ئاواكس) شيانا ديتنا وان نىنە، لەورا دى پىندىفي ب ھنارتنا فروكەيىن ئەمرىكى بىت، بۇ ديتنا وان و ئىخستنا وان، ئەگەر بريار ب ئەقى چەندى هاته دان، دى پاراستنا فروكەيىن ئەمرىكى بىتە ئەگەرە شەرى ل گەل ھېزىن ئيراقى" ، و بۇ جورج بوشى دياركى، كو دى كرياردەكا ب زەحمەت بىت⁽¹⁾.

(1) Ann Devroy; Molly Moore. Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April1991.

پشتی بابه‌تی هه‌لیکوپتهرا بوویه جهی گه‌نگه‌شەیه‌کا توند، گوهورینه‌کا
 نوى د هه‌لویستى ویلایه‌تىن ئىكگرتى پەيدا بوو، كو بەرى ھینگى راگه‌هاند بولى
 بكارئىنانا رژىما ئيراقى بۆ فروگەيىن هه‌لیکوپته د توپبارانكىرنا وەلاتياندا
 سەرپىچىيە ل سەر مەرجىن ئاگربەستى، ئاخقىتكەرى ب نافى كوجقا سپى
 مارلىن فيتزواتر ل ٢٩ ئاداري راگه‌هاند، كو بكارئىنانا ئيراقى بۆ فروگەيىن
 هه‌لیکوپته ب دۆزى وەلاتىن سەرەلداي نە سەرپىچىكىرنە ل سەر مەرجىن
 ئاگربەستى، بەلكو سەرپىچىيە ل سەر گيانى رېكەفتىن^(١). سەرۋوكى پارتى
 ديموكراتى ئازاد يى ئەلانى ب سەركىدىيەتىا ھانز دىتىش غىنىش، ل ٦ نيسانا
 ١٩٩١ ئى گوت: "پىدفيه ویلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمريكا و نەته‌وهەيىن ئىكگرتى
 يىن ھىزىن ئيراقى ژ كويتى دەرئىخسەتىن رېڭرىي ل ئيراقى بكمەن فروگەيىن
 هه‌لیکوپته يىن شەركەر ب دۆزى كوردان بكارنه‌ئىنىت"^(٢). هەروەسا خالد بن
 سولتان، كو جىڭرى سەركىدى ئەمريكي بوو يى ھىزىن ھەۋپەيمانى و گەل
 شوارتزكوفى بوو د دانوستاندىن سفواندا، دەربارە ئەقى چەندى ديار دكەت،
 كو ب بريارا شوارتزكوفى سەرسورمان بوو، بەلى مايتىكىن د بابه‌تىدا نەكىر،
 ژبه‌ركو ئەھۋى وەسا ھزركر، كو شوارتزكوفى ئەق بريارە بىي ھەماھەنگى ل گەل
 واشنتون نەدایە، دبىت بريارا واشنتون بىت، ل دويىش خالد بن سولتانى ئەق
 بريارە ب ھەماھەنگى ل گەل سعودىي ھاتىيە دان، لەورا وەسا ھزركر، كو

(١) د. محمود زايد، المصدرا السابق، ص. ٥٨.

(٢) Marc Fisher, NATO Condemns Iraq's 'Brutal Repression'; German Politician Cynical; Kurds Stage Rallies Throughout Europe, THE Washington post, 6 April 1991.

ریکهفتنا راسته و خو د نافبەرا شاھ فھد و جورج بوشی بیت، ژبەرکو پەیوهندییەن وان گەلەك ب هیز بۇون^(١).

جوناثان راندال (Jonathan C. Randal) دبىزىيت: "بۇ مە ب روھنى دىاربۇو، كۆ ئەگەر شوارتزكوف و بەپرسىن دى ل واشتۇن گرنگى ب چارەنۋىسى كوردان دابا دا زانن، كۆ فروكەيىن ھەلىكۈپتەر يېن لەشكەرى مەترىسيە ل سەر سەركوتىرنا وەلاتىيىن سەرھەلداي، ترسانىدا مەددەنیان، و شىانا كوشتنا ھەزمارەكا زۆر ژ مەددەنی و چەكداران ھەيە، ئازراڭدىن ترسى ل بازىران، و ۋالاڭرنا وان ژ ئاكنجىيىن وان، ژبەرکو فروكەيىن ھەلىكۈپتەر چەكى شەرى كولان ب كولانە، جەھەكى تايىبەت د ئىخستۇن ترسى ل دەڭ كوردان ھەيە، زىدەبارى فروكەيىن بال جىيگىر، موشەك ھافىزان، ژبەرکو بۇ توپبارانكىرنا كوردان ب گازىن كىميايى ھاتىنە بكارئىنان. قەدەغەيَا ئەمرىكى ل سەر فروكەيىن بال جىيگىر بۇو، كۆ د رىستەيَا "ئەو فروكەيَا د ئاسمانىدا بفرىت دى ھىتە ژناڭبىرەن" ھاتبوو كورتكەن. پاشى (٥) سالا سەروكى وىلايەتىن ئىكگەرتىي يېن ئەمرىكى رەخنەكا درەنگ ل خو كر (نقد ذاتى متاخر) و دانپىدان كر، د چاپىيىكەفتەنەكا تەلەفزىيونى و گوت" ھەقپەيمان دشيان ھىشتا پەر صدامى لاوازبەكت و ئەمرىكى شىان ھەبۇون ئاستەنگىن مەزنەر دانىتە سەر لەپىنا ھەلىكۈپتەرەن ئيراقى يېن لەشكەرى^(٢). ھنەدك و دسا ھزردىكەن كۆ ئەگەر قەدەغەيَا فرينى فروكەيىن ھەلىكۈپتەر بخۇقەگرتبا دا سەرھەلدان سەركەفتەن ب دەستقەھىنىت^(٣). ئەگەر لەشكەرى ئيراقى روى ب روى ھېزىن كوردى ببا، د

(١) كاميران قىرغىزى، عندهما "طعنت" امريكا الانتفاضة الكردية، المصدر السابق.

(٢) ھاتىھ ۋەگوھاستن ژ// المصدر السابق، ص ص ٧٠ - ٧١.

(3) ENDLESS TORMENT The 1991 Uprising in Iraq And Its Aftermath, Copyright June 1992 Human Rights Watch All rights reserved, Printed in

شیانین پیشمه‌رگه‌یدا بwoo نیزیکی (۲۰) رۆزان ب شەریقە مژویل کەت، هەروەکو ل دەفھرا چەمچەمال، و دا ریگری ل پیشقاچوونین وان کەت ژ کەركوکى بەردە سليماني، و ل ئەوان دەفھەرین پیشمه‌رگه لى ھەئى، كو شیان پیشقاھاتنا لهشکەرى ئيراقى ب راوه‌ستين، هەروەکو ل داستانا كورى ھاتىھ ئەنجامدان، كو پشتى هيڭى بwoo هيلا ئاگربەستى^(۱)، ب ئەقى رەنگى كوردان بازىرئى كەركوکى ژدەستدا، و خەلکى ھەولىر، سليماني، دھۆكى ب كومى بەردە دەفھەرین چىايى چوون، ب شىوه‌كى، كو كەسەكى ل واشنتون يان پاريس يان لهندەن يان دەستەيا ئەركانان جەنەرال شوارتزكە پېشىنىا ئەۋى چەندى نەدەكى^(۲).

ژ ئەقا بۇورى دياردبىت، كو ويلايمەتىن ئىكگىرتى ژبۇ پاراستنا بەرژەندىيەن خۆ ل رۆزھەلاتا نافىن ب گشتى و كەندافى عەرەبى ب تايىبەتى، رىبازا مىكىافىلىەتى ل گەل ھەر لايەنەكى بكارەينايە، ژبۇ پاراستنا بەرژەندىيەن ئەمرىكا، ل دويماهىي بۇ وى صدامەكى لاواز پاشتى بwoo ژ ئيراقەكى، كو حوكمرانىا وى ژ لايى ئىسلامىيەن ژ ئيرانىقە بەھىنە پالپشتىكەن.

the United states pf America, Library of Congress Card Catalog Number:
92-72351.

(۱) كاميران قرداعي، عندما " طعنت " أمريكا الانتفاضة الكردية، المصدر السابق.

(۲) جوناثان راندل، المصدر السابق، ص ۷۶.

تهودری دووی: هەلويستی ويلايەتىن ئىكگرتى يىن ئەمرىكا - بەريتانيا
- فەرنسا ۋ ناقچونا سەرھلەدانى.

راديويا (B.B.C) يا بەريتانيا د دەنگوباسىن دەمزمىر پىنجى ئىقشارى ل ھەيغا نيسانا ١٩٩١ پارچەك ۋ بەياننامەيا وەزارەتا دەرقە يا ئەمرىكى پەخسکر، كو سەركەفتنا لەشكەرى ئيراقى د كونتولكرنا بازىرى كەركوكى پشتاست دكمت، كو ب سەنتەرەكى نەفتى يىن گرنگ ل باشورى كوردىستانى دھىتە ھېمارتن، واشنتون پشتاست بۇو ۋ كەفتنا بازىرى ب رىكا وينه يىن ئاسمانى يىن ۋ لايى فروكەيىن ئەمرىكىيە ھاتىنە گرتن، ئەق چەندە دوپاتىدكەت، كو ئەمرىكا ب هوپىر چاھىدىريا ئيراقى دكىر، ھەروەسا بەلگەيەكە ل سەر نەبۇونا حەزى ل دەق ئەمرىكا بۇ ئەنجامداナ ج لقىنان ب دىزى رېيما ئيراقى، پاشى ئە داخوازا راستەوخۇ يا جورج بوشى ل ٢٢ شوباتى ئاراستەمى سەربازىن ئيراقى و گەلى ئيراقى كرى، بۇ كونتولكرنا دەستەلاتى، دەربارە ئەقى چەندى جوناثان راندل دېئرىت: "من ھەست ب كارەساتەكا مەزن بۇ كوردان كر".^(١)

ھەرچەندە ل دەستپىيىكى، سەرھلەدانى سەركەفتىن ب دەستقەھىينا، بەلى ب توندى ۋ لايى پاسەوانىن كوماريقە ھاتە ڙنافېرن، سوبايى ئيراقى ب رىكا فروكەيىن لەشكەرى، چەكى كيمياىي شيان ترسى ل دەق خەلكى پەيدابكەن، بېيتە ئەگەر خەلك ۋ بازىران دەركەقىن، بەرەق دەقەرىن سنورى بچن^(٢)، ۋ ترسا ب كارھىينانا چەكى كيمياوى، د ناقبەرا ٢٧ ئادارى ھەتا ٣١ ئادارى پتى (١)

(١) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ٥٢.

(٢) المصدرا نفسه، ص ٧٥.

مليون و لاتين کورد ژ ئيراقى ده رکهتن^(١). هه رچهنده هيزيين پيشمه رگه، جه ماوهري دفيا ريکى ل خهلكي بگرن، داكو بازيرين خو بجه نه هيلن، بهلى ل سپيندهها ۳۱ ناداري كونتول ل سهر خهلكي نه ما^(٢). نازانسين ده نگوباسان يين نيراقى يين فهرمى ب رىكا روزناما (الثورة) يا حكومى دياركر، کو "نه د زانن کو دويماهيا وان يا نيزيكه"، ل نهفي دهمى نه ب تنى چهكدار و خيزانين وان بهره دهقهريين سنوريقه چوون، هه رووهکو ل سالا ۱۹۷۵ رويداي ل دهمى (۳۰۰) هزار کوردان پهنا بريه نيراني، پشتى سرهلدانه کا سه رنه کهفتى، بهلكو د نهفي ماوهيدا جوتiar و پيشمهكار و بزنسمان و ههمى چينتىن جفاکى يى، ب ناشكه رايى ب سرهلدانى رابووين پهنا بره بهر ئاواره بونى ل ناوچيئن سنوري و نهوان ده رئنه نجامى نهفي چهندى دزانى^(٣). هه رووهسا هوکارهکى دى بوبويه نهگهر مشه ختبوونا خهلكى کوردستانى زىدهتر، بله زتر ليبهيت، نه و بوبو ل دهمى خهلكى کهركوكى بهره دههولىر و سليماني چوون، به حس ل کار و کريار، تاوانىن درندانه يين به عسيان دکرن^(٤). نهف چهنده بوبو نهگمرى پهيدابوونا ترسه کا مهزن د ناف و لاتين سقيل، نهفه ژي فيله کا مه به ستدار بوبو، داكو خهلك

(1) Chris Seiple, the u.s. Military / ngo relationship in humanitarian interventions, Peacekeeping Institute Center for Strategic Leadership U.S. Army War College, 1996, P.21.

(2) عهدوللاغه لياوهبي، ژينده رئي، ل ۸۲.

(3) // Jonathan C. Randal, Kurds' Spring of collapses Amid Feelings of Betrayal, the Washington post, 3 April 1991.

(4) مدرس سعیدى، بررسى ابعاى و دامنه هاى بحران اوarginan عراقى در نيمه اول سال ۱۳۷۰ ، پژوهشگاه علوم انسانى و مطالعات فرهنگى پرتال جامع علوم انسانى، فصل نامه علمى تخصصى خردname، پاييز و زمستان ۱۳۹۶ ، سال هفتم ، شمار ۱۹۵ ، ص ۱۵ .

بترسيت و برهقيت و داکو صدام دووباره کونتولى ل سهر دهقهريين کوردي
بكمت^(۱).

ژي سهرهلانی زور يي کيم بوو، هيشتا ههمي بازير ژ ئەندامىن حزبا
بەعس، ئەمن و هەوالگىرى و لايمەنگەرېن رېيما بەعس پاقز نە كربوون، ئەفان
لايمەنگەرېن رېيما بەعس رۆزانه راپورت دەربارە رەوشادا بازيرىن کوردستانى بو
رېيمى دەنارتىن، ئەف چەندە ژى دياربىو ل دەمى ئەفسەرېن رېيمى بو جارا
دووى زقرينه د ناڭ بازيرىن کوردستانىدا^(۲). ئەفان كەسان رۆلەكى مەزن د
ترسانىدا خەلكى کوردستانىدا گىرا، كو ل ۲۹ ئادارى ب شەف دەركەھىن مالان
دقوتان، د گوتى ئەف لەشكەرى ئيراقى هات، گوتگوتك د نافبەرا خەلكىدا بەلاف
دكرن، كو علي حسن مجید سەرپەرسلىنى كەرتى باكورىيە، دى چەكى كىميابى
بكارهينىت، ئەف چەندە بوو ئەگەر ترسەكا پىر ل دەف خەلكى پەيدابىت، و
شەستنا سهرهلانى بلەزتر ليكرا^(۳).

ل دوماهيا ئادارى ههمي بازير هاتنه بەردان و بازيرىن مەزن كەفتەنە
ددەستى رېيمىدا و هەتا ئى نيسانى ههمي خەلكى بازير و گوندان مالىئىن خۇ
ھىلان و بەرەف سنورىن توركىا و ئيرانى چوون، ل دەفرەرا بەهدىيان و بازيرى

(۱) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ۷۵.

(۲) چاپىكەفتەن ل گەل (فريق حامد احمد تحلافى)، دەۋۆك، ۱۹/۲۰۲۲، ژ دايىكبوونى ۱۹۴۷ ل گوندى
تحلافقى، كو بابى وي حجي حامد تحلافقى كەسىكى بەرنىاس مالەكاكا نان دەھ و نافدارل دەفرى بۇ، مالا وي
ھەردهم يا فەكري بۇ پىشىمەرگەمى، ل سالا ۱۹۷۶ ئاتىيە گىتن ژ لايى رېيما بەعس فە وھاتىيە رەوانەگىرن
بۈگۈتىخانا (ابو غريب)، پاشى بريارا سيدارەدانى بۇ دەركەتىيە، پشتى هاتنا صدام حسينى ۱۹۷۹ ل بريارەكاكا
ليبورىنى ب وي ھەلەفتىدا، گەلەك زىندانىن سىاسى مقا ژ وي لىبورىنى دىت، كو ئىك ژ وان فريق حامد
احمد تحلافقى بۇو، ونوكە ئاكنجىن دەھوكىيە.

(۳) چاپىكەفتەن ل گەل (بەجەت افنل سعدو)، دەۋۆك، ۱/۲۰۲۲.

دهوکی خهلك بهره‌هه سنوريين توركيا ئيراني چوون، بهلى باهرا پت ژ خهلكي سليماني و ههوليري و كهركوكى بهره‌هه ئيرانيقه چوون، رىكا سهرهكى يا خهلكي ههوليري د رىكا هاملتون^(١) دا بwoo، كو ژ ههوليري بو رهواندوز بو حاجى ئومهران پاشى بو پيران شهر بwoo، بهلى ژ ئهگهري قمه‌بالغه‌كا زور خهلكي هندەك رىكىن دى بكارئيان وەكى رىكا رانيا-قەلادزى بو سهردەشت، خهلكي سليماني د رۆزه‌لاتى و باكورى رۆزه‌لاتى پا چوون^(٢).

ل دويماهيا حەفتىيا ئىكى ژ هەيغا نيسانى، نىزىكى (٨٠٠) هزار كورد گەھشتنە ئيراني و (٣٠٠) هزار كورد ل باشورى رۆزه‌لاتا توركيا و (١٠٠٠٠) كورد ل سەر سنوريين توركيا ئيراقى بون^(٣). ل دويماهيا هەيغا ئادارا ١٩٩١ جىم موير(Jim Muir) پەيامنېرى راديويا بەريتاني، نامەيەكى راديوىي ل باشورى كوردىستانى هنارتىن تىدا دياڭر، كو ب سەدان هزاران كورد ب خىزانىن خۇفه و كەل و پەلىن خۇفه^(٤) ب ترومبيلىن خۇ يىن تايىبەت و ب پاصل و ترومبيلىن تەكسى و تەركىر و هەتا ب ترومبيلىن پاشماوهيانقە ب شىيوكى بلەز بهره‌هه رىكىن سنتوريقە چوون، قەربالغە‌كا زور پەيدابوویە، كو هندەك ترومبيلى تا (٢٤) دەمىز مىران ماينە هەتا دويراتيا (٢٠) كلم دەرباز كرى، هندەكىن دىئرى نە گەھشتنە پشى، كو فروكەيىن هەلىكۈپتەر يىن لەشكەرى ئيراقى توپبارانا وان

(١) ئەو جادىيە، ئەوا د كەفيتە نىقا هەمولىر و حاجى ئۆمەرانە، هاميلتون ئەندازىيارەكى نى يولەندى بwoo، كو ئەف جادە ل سال ١٩٢٢ ب درېزىيا ١٧٧ كم درست كربو، (بو پت پىزانىيان بنېرە// مسعود بارزانى، بارزانى و بزووتنەوهى رېزگارىخوای كورد ٢٠٠٢-١٩٩١، ل ٨٠).

(٢) مدرس سعىدى، منبع پىشىن، ص ١٥.

(3) Chris Seiple, OP.Cit., P.21.

(4) Alan Cowell, After the war ; kurds fall back from iraq forces, the new york times, 2april1991.

کری^(۱). جولی فلینت(Julie Flint)، روزنامه‌فانان (Observer) یا بریتانی ئەف چەندە تەکەز کر، کو ھەلیکوپتەرین ئیراقى ھېرشن دىكىنە سەر كومىن خەلکى^(۲). ھەروەسا ھەزماھە کا زۆر ژ خەلکى نەخوش كەفتەن ژ ئەوان كەسىن خودان پىيىدىشىن تايىبەت، ئافرەتتىن دووگىيان بۇون و زاروک بۇن^(۳)، ئەف چەندە دكتور روج فيتور(Rog Vietor) ئى رېقەبەرئى بەرنامى نۇزىدارىن بى سنور بۇ ئازانسا (اسوشىيەت پرس) دوپات کر، و گوت: "چەندىن دەيكىن كوردان، ل دەمى گەھشتىنا وان بۇ سنورى، زاروکىن خۇ دگەھاندە سەنتەرین پزىشى، بەل زاروکىن وان دەرىن". ھەروەسا دكتور علاء الدين نەھەر سەرۋەتكى خزمەتتىن پزىشى ل پارىزگەھا ئەزەربىيەجانا رۆزئاھا گوت: "ھەر ژ گەھشتىنا كومەلا ئىكى ژ پەنابەرین كورد^(۴) زاروکىن دېن ژىي^(۵) (۶) سالىيەدا گىيانى خۇ ژ دەستدایه، ئەۋەزى ژ ئەگەرئى كارىگەرىيەن راستەوخۇ يېن گەشتىن درېز د چىايىندا"^(۷). و ياخۇزى ھەميان گرنگەر، نەبۇونا ئاھا قەخوارنى و نەچاربۇونا بكارئىنانا ئاھا پىس، کو بۇو ئەگەرئى پەيدابۇونا نەخوشىيەن الدوستتاريا و زكچوون و كوليرايى، ھەروەسا ژ ئەگەرئى كوم قەبۇونا وان، پەت نەخوشى د ناڭدا بەلاقە دبۇون^(۸) و زاروکىن واسىتىيە د سەختتىن زەقستاندا پى خاس و ل سەر كارتۇونان ل بەر سەرمایى دمان^(۹). زېدەيارى ئەقان نەخوشىيان، بەلاقبۇونا مىيان بۇو، کو كوردا ژيانا خۇ

(1) David Romano, The Kurdish Nationalist Movement, United Kingdom, 2006, p.207.

(2). Walter V. Robinson, Iran opens border to Kurds; Turkey limits the influx, The Boston Globe, 5 April 1991.

(۲) مدرس سعیدى، منبع پىشىن، ص ص ۱۷ - ۱۸.

(۴) ھاتىھ قەگوھاستن ژ// ھمان منبع، ص ۲۲.

(5) Chris Seiple, OP.Cit., P.26.

(6) Bob Hepburn, First in a series in shadow of Saddam, TORONTO STAR, 4 April 1991.

دئیخنه مهترسیئن د زهقین مین ریژکریدا، بو لیگهريانا داران بو خو گهرمگرنی، شهري ل گهل ئىك د كرن، بو ب دهستقهئينانا هاريكاربيئن خوارنى يېن بارهه لگر بو د هافتيزيت، ههروهسا ويئه يېن جهندرمەيېن تورك، ل دەمى ل پەنابەرېن كورد ددهن ل دەمى هەفرگىي بو ب دهستقهھينانا خوارنى دكەن^(١). ژبه رخراپيا بارودوخى ب هزراران كوردىن دانعەمر بىي بهىنە فەشارتن ل رەخىن رىكا هاتنە هيلان، ژ ئەگەرى لاوازيا رەوشى وان^(٢) ديسان ترس بو ئەگەر، كو گەلهك ژ كەس و كارىن خۇ ۋەقەتىان، و لىك بەرزەبۈون^(٣). ئەف بارودوخە بشىوهكى راستە و خۇ، بو تەلفزيونىن جىهانى د هاتنە پەخشىرن، ئەگەر تەلەفزىيۇن نەبان، دا چارەنۋىسى گەلى كورد هەمان چارەنۋىسى بابىن وان بن ل سالا ١٩٧٤ و ١٩٧٥، ئانكۆ پشتى چەندىن سالان ويئه يېن وەلاتىيەن ئەفرىقى، و عەرب، و ئاسياويان شاشىن تەلەفزىيونى گرتىن، و ديمەنلىن تەلەفزىونى يېن دىتنا كارەساتىن ئاكنجىيەن دەقەرېن گەرم بخۇقەگرتىن، ب ديمەنلىن كوردان ب شوك كەفتەن ل دەمى ئە و ديمەنلىن كارەساتى دىتىن، كو كورد ژ ئەگەرى سەرمایا چىايىن بلند يېن بەفرىن، و برسى دنالان^(٤). ل لهندهن و دەمشقى بەرسىن كومەلا ئۆپۈزسىونا كوردان دەربرىن ژ دلتەنگى، و تورەپيا خۇ ژ بەرسىدان، و هەلوىستى جقاكى نىقدەولەتى ژ كارەساتا كوردان كر، ئەۋۇزى دەمى راگەهاندى "جىهان بەحس ل مافىن مرۇقى و پېرسىپان دكەن، ئەول كىرىئەنە"، هەروهسا ل دەسپىكىا ھەيشا نىسانى، كەمال فوئاد ئاخۇتنكەرى ب ناڭى (ى. ن. ك.). گۇت: "ژمارا ئاكنجىيەن كورد ل ئيراقى (٤) مiliون مرۇقىن، كومەل كۆزى ب دېرى وان

(١) جوناثان راندل، المصدر السابق، ص ٨٥.

(2) Chris Seiple, OP.Cit., P.26.

(٢) مدرس سعىدى، منبع پىشىن، ص ص ١٧ - ١٨.

(٤) جوناثان راندل، المصدر السابق، ص ٨٥.

هاتینه ئەنجامدان، ب هزاران هاتینه كوشتن، دەرئىخستن، رىك ل خەلکى ل گەلى و چىايىن بەفرىن هاتىھ گرتىن و بى خوارن و مال ماينه، جىهان ب بى دەنگى چاڤدىريا وان دكەت^(١).

هندەك رۆزىنامەقانىن رۆزئاڭاى يېن ل گەل بەرپرسىن ئيراقى ل بەغدا بەرەڭ كەركوك، ھەولىر و دھۆكى هاتىن ديارىكىر، كو ئەف بازىرە د نىمچە قالانە، ئەقى چەندى ئەو راپورتىن باس ل مشەختبۇونا سەدان هزاران كوردان بۇ چىيان و كومبۇونا وان ل سەر سنورىن توركيا و ئيرانى پشتاستكىن^(٢). ئەق مشەختبۇونا ب كومى بۇو ئەگەرى ئازراندىن ئارىشىن سىياسى و مروقايدەتى يېن مەترسىدار، ڇلايەكىچە كارگىرiya ئەمرىكى ھەلوىستەكى نەرىپىن وەرگرت، ڇەركو حەزا زقرانىدا ھىزىن خۇ يېن ل كەندافى ب لەزتىرين دەم ھەبۇو، ڇلايەكى دىقە توركيا ب گەرمى پىشوازى ل پەنابەرەن كورد يېن ئيراقى نەكىر، ڇەركو ڙ زىدەبۇونا ڙمارا كوردان دترسيا^(٣). ھەرۋەسا هندەك نىشانىن دەستپىيکى ھەبۇون، كو پىىدىقى بۇو ل سەر بەرپرسىن توركيا و ئيرانى چۈون كوردان بۇ ناڭ ئاخا وان رەت بىكەن، يېن ڙ ترسا كومەلکوژىي ڙ لايى ھىزىن ئيراقى پەنا بريه وان وەلاتان^(٤). توركيا پىشوازىكىن ل پەنابەرەن زىدەتى رەدكىر، ڙ ئەگەرى رويدانىن سالا ١٩٨٨ ئەملى نىزىكى (٦٠)ھزار كوردان ڙ

(1) هاتىھ ۋەگوھاستن ڙ //Walter V. Robinson, Globe Staff, Kurds flee as rebellion crumbles, the Boston Globe, 2April1991.

(2) Walter V. Robinson, Globe Staff, Kurds flee as rebellion crumbles, the Boston Globe, 2 April 1991.

(3) Hajar Gueldich, Droit D'ingerence Et Interventions Humanitaires: Etatde La Pratque Et Du Droit International, Rcadia, Vol . 222, Page22, 1990, p.226.

(4) Walter V. Robinson, Globe Staff, Kurds flee as rebellion crumbles, the Boston Globe, 2April1991.

سنورین ئيراقى بەرهق توركيا هاتين يىن، كو چەكى كيميايى ب دېي كوردان بكارهيناي، رۆزئافا و جقاكى نىقدەولەتى بى دەنگى مابۇو، پەيمان ب هارىكاريكتىرا توركيا دابۇو، بەلى سوزىن خۆ ب جە نەھىيان، لەورا پىندىنى بول سەر توركيا د سەر توندىيا قەيرانا دارايى، ئارىشىن وى ل گەل كەمینەيا كوردى، سەرەددەرىي ل گەل پەنابەريىن كورد بكمت، لەورا نىزىكى (٢٠) ھزار كوردىن ئيراقى ھەتا سەرھەلدانى ل توركيا مابۇونە دەستەھەلاتا ئەنۋەرە وەرگرتىنا ژمارا زىدەتر ژ پەنابەران رەدكىر ژ ئەگەر ئەگەر سەربۇورا وان يى نەخوش، بەرۋەڭەزى ئيرانى كو نموونەيەكا پاش بۇ ھىزىا ھەفگەرتىن پېشىشىكىر، ژ ئەگەر ئەگەر درېزەپىدانما كارەسات و نەخوشىيان، بۇو ئەگەر گوشەگىريما خۆ بەيليت، سنوران بەرامبەر رېكخراوين مرۆڤايەتى يىن نىقدەولەتى قەكمت^(١).

دەستەھەلاتىن توركيا ھەولدا پەنابەر د دەقەرىن دەقەرا سنورى توركىادا بن ھەتا گەرنىتىا هارىكارييىن نىقدەولەتى دکەت^(٢). ھەروەسا ھەر پەنابەرەكى دەپىا ل سنورى دەرباز بېيت گولله باران دكر^(٣). باليوزى توركيا ل نەته وەيىن ئېكىرىتى مىستەفا ئەكسىن(Mustafa Aksin) بۇ ئەنجومەننى ئاسايىشى دياركىر، كو "توركيا رېكى نادەت دەقەرىن وى يىن سنورى تۈرى ئەقى رېزەدا ئاوارەيان بېيت"^(٤). ھەروەسا ۲۱ نيسان ۱۹۹۱ حۆكمەتا توركيا داخوازا

(1) Felipe Sahagun, Op.Cit., p.84.

(2) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution. Extent of Exodus in Conflict's Aftermath. The Washington Post, 14 April1991.

(3) David Romano, The Kurdish Nationalist Movement, United Kingdom ,2006, p.207.

(4) // ھاتىھ فەگوھاستن ئەنۋەرە توركيا داخوازا Tony Walke., West Begins Airlift As Kurds Mass On Borders. The Age, April 1991.

کومبونه کا بلهز يا ئەنجومەنی ئاسايشا نىقدەولەتى كر و گوت: "پترى (۲۰۰) هزار كوردان ل سەر سنوري توركيانه، بەللى دويىش گوتنىن پەيامنيرى (اسوشىتد پرس) اليس ايفتى(Alex Efty)، كو دېيت ژمارا پەنابەران ياخوسەت، گەلەك زۇرتىرىپەت ژ ژمارا ژ لايى توركيا فە هاتىھ دەستنېشانكىن، ھەروەسا پەيامنيرى اليس ايفتى د بروسكەيەكىدا ل ديانا ل چىايىن باكۈرى رۆزھەلاتى ئيراقى گوت: "نەخوشخانە پرى بىرىندارىن مەدەننېيە، و دەرمان ل نەخوشخانە يان نەماينە"^(۱). ل دويىش قى بارەدوخى ئازانسا ئيرانى ياخون دەنمەزىراندا و گوت: "ب هزاران پەنابەرەن كورد ل چىايىن دەوروبەر ئامادەنە". و ئيرانى داخوازا ھارىكارىيەن نىقدەولەتى كر، بۇ بەرھنگاربۇونا ھاتنا پەنابەران^(۲). ھەروەسا راديويا (طهران) ژ وەزارەتا نافخۇ ياخون ئيرانى ۋەگوھاست، كو ئەوان كەرسەتىن پىدىقى بۇ بەرھنگاربۇونا مشەختبۇونا ب كوم ياخون پەنابەرەن ژ صدامى درەفن نىتە، دىسان ئازانسا دەنگ و باسىن ئيرانى (ئىرنا) گوت" وەسا دىارە، كو ھەمى خەلکى ئيراقى ب كورد و عەربىقە بەرەڭ جەھىن ئارام دەيىن ژ ترسا كومەلکۈزۈيان"^(۳).

دەسىپىكا سەرھەلدىنى بىرەنەنەن و فەرنەنەن ج ھەلۋىست نەبوينە نە د بالبدەت يان پشتگىريما خود دىاربىكەن ژبۇ سەرھەلدىنى، ھەتا كوچا ملىونى

(1) // ھاتىھ ۋەگوھاستن ژ (1) Walter V. Robinson, Globe Staff, Kurds flee as rebellion crumbles, the Boston Globe ,2April1991.

(2) Walter V.Robinson, Iran opens border to Kurds; Turkey limits the influx, The Boston Globe, 5April 1991.

(3) // ھاتىھ ۋەگوھاستن ژ (3) Tony Walker, West Begins Airlift As Kurds Mass On Borders, The Age, 8April 1991.

دەسپىكىر ئەقچا رولى وان ديار بۇو، ل دەسپىكى ب رىكا ھنارتىنارىكارييىن مەرقايمەتى بۇ پەنابەرەن كوردى، ھەرچەندە ئاخفەتنەرەكى كورد ل لهندهن ل نيسانا 1991، ترانە ب ھەولىن ھارىكارىيىن بەريتاني كى، كو ب تىنى ملىونەك وحەفت سەدوو حەفتى دولار بۇون، وەسا وەسف كى، كو ب ئەقان ھارىكارىيان، بۇ ھەر پەنابەرەكى كورد پەيالەكا چايى ناھىيە كرىن. بەلگە ل سەر ئەقى چەندى، رۆزىناما بۆست گلوب ل رۆزا ۲ نيسانا 1991 دا ديار كرن، كو بەرپرسىن ئەمرىكى ل تۈركىيا گوت: "ئەو يېن ھەولىن ھارىكارىيىن دەهن، رابۇون ب كومكىندا ھەندەك خىفەتان، كو (1000) خىفەت ب خۇقەدگرتىن، بەلى ژ ئەگەر ئەزنيا قەبارى ئارىشى، ئىك ژ بەرپرسىن ئەمرىكى گوت: "ئەف ھارىكارىيە ج مفای ناگەھىنىت"⁽¹⁾.

ھەروەسا راوىزكارى ئەمساوى فرانز فرانىتسكى (Franz Vranitzky) دياركىر، كو ئارىشە يان ئاستەنگا حکومەتان ئەوه، كو ئەگەرەن رەوشى يېن ب ھىز ھەنە بۇ ئەنجامدانان رىكارىيەن توندتر، ئەزى بىشتكىرىيا وئى چەندى دەم ژ لايى عاتفييە، بەلى بىيىقىيە ل سەر مە، ئەم ئامرازىي سىاسى يېن درست بىبىنин بۇ چەوانىيا سەرەددەرىكىنى ل گەلدا"، ھەروەسا ئەمسا پىشىياركىر، كو نەتهۋەيېن ئىكىگىرى دەقەرەكا گرتى ب درىزاهىيا سنورىن باشورى كوردىستانى بىانىت بۇ پاراستىندا كوردان ل ناڭ ئاخا ئيراقى، دىسان حکومەتا فەردەنسا داخوازا ھنارتىندا وەزىرى خۇ بۇ ئەنقمەرە كى، داخوازا ژ تۈركىيا كى، كو رىكەكا مەرقايمەتى بۇ ئاراستەكىندا ھارىكارىيان ۋەكەت. ھەروەسا ئەلانىيا دياركىر، كو ئەوان كومەكا ھارىكارىييان ژ كومەلا ئەوروپى بۇ كوردان

(1) Walter V.Robinson, Iran opens border to Kurds; Turkey limits the influx, The Boston Globe, 5 April 1991.

بهرهه‌فکرینه، کیشەيا ل سەر خشتنى كارىن گوبىتكا كومسيونا ئەوروپى ل لوکسمبورغ ھاتىيە پېشىشىكىرىن^(۱). هەروەسا(۲) فروكەيىن بارھەلگر يىن ئەلانىا بەرەت تۈركىيا ھاتن كو (۲۰) تەننىن خىفەت، و دەرمان، و پېندىفييەن سەرەكى ل گەلدا بۇون بۇ دابەشكىرنا وان ل سەر كوردىن ل سەر سنوران^(۲).

ھەروەسا سەرۋەك وەزىرىيەن يابانى توшиكى كايفو(Toshiki Kaifu)

پەيمان ب پېشىشىكىرىندا ھارىكارىياندا، ل كەنەدا نويىنەرىن ئۆپۈزسىيونى فشار ل سەر حكۆمەتى دانى، بۇ مەزاختنا ھەولىن زىدەت بۇ رىڭىريكن ل كوشтарا كوردان، ھەروەسا نويىنەرى لىبرالى لويد ئەكسوورثى(Lloyd Axworthy) گوت: "كەنەدا ل بەرە پېڭىر بىبىت ب پېشىشىكىرنە كا زىدەتىر"، ھەروەسا گوت: "ئەگەر ئەم د بەرەت بىن بۇ مەزاختنا ئەقان پاران بۇ شەرى بۇ ھارىكارىكرىندا كويىتىان، پېندىفييە ئەم بۇ پېشىشىكىرىندا ھارىكارىي بۇ كوردان ژى د ئامادە بىن، كوردان ج چە نىين بەرەت بچىن، ئەو د ناقبەرا لەشكەرى ئيراقى و سنورىيىن گرتىدا د دورپېچىكىرىنە. ھەروەسا رودن مور(Rodney Moore) ئاخىتنىكەرى ب ناھىيە وەزارەتا دەرفە كەنەدا گوت: "ل دويىش زانىنا من ج دىپلوماتكارىن كەنەدا داخواز ژ حكۆمەتا تۈركىيا نەكرييە، كو سنورىيىن خۇ بۇ ئاوارەيان فەكهەن"، دىسان گوت: "حكۆمەت يا ل ھىقىيەن دا بزانىيت ج پېندىفييە، دى چەوا ھارىكارىيان پېشىشىكتەت"، ھەروەسا وەزىرى دەرفەيى كەنەدا جوى كلاركى (JoeClark) د بەياننامەيەكىدا دياركىر، كو كەنەدا يا بەرەت

(1) Food and shelter offered to Kurds Governments reluctant to take direct action to stop Iraqi attacks, THE GLOBE AND MAIL, Reuter News Agency, 5 April1991.

(2) Tony Walker, West Begins Airlift As Kurds Mass On Borders. The Age, 8April 1991.

هاریکارییان پیشکیش بکهت، بەلی ل هویریان نهکر. دیسان وەزیری دەرقەیین
 ھولەندا ھانز ۋان دین بروك (Hans van den Broek) ل دەمى ژ ئیرانى
 زفرى گوت: "ئەو د ئەوی ھيقيىدایه، كو ئەنجومەننى ئاساييشا نىقدەولەتى
 تاگىريبا بكارئينانا چارەسەريبا لهشكەرى بۇ كوردان بکهت، بەلی پتريا
 حکومەتىن ئەوروپى ب هوشيارى سەرەددەرى دىكىر". ھەروەسا وەزیری دەرقەیین
 ئىسپانيا فرانسيسكو فرنانديز داوردەنiz (Francisco Fernandes
 Ordones) گوت: "خەلك يى ژ دابەشبوونا ئيراقى بۇ پارچىن بچويك
 دترسىت، لهورا پېدىفيه خۆ بگرىن و چاڤدىريما رەوشى بکەين". ھەروەسا ھافيف
 شمعونى (Haviv Shimoni) سەرۋىكى رېكخراوا نىشتىمانى يا ئىسرائىللىكىن
 جوهى بۇ كوردان گوت: "ئەمرىكا ئەگەر ئەندا خويينا كوردىيە"، ھەروەسا
 گوت: "ئەم د بەرھەقىن ب دىزى ئەمرىكىيان كاربىكەين، ئەم ھەست دكەين، ئەو ژ
 چارەنفىيىسى كوردان بەرپرسن"⁽¹⁾. ھەروەسا ناتوى سەركوتىرنا درندانە يا رېيما
 ئيراقى ب دىزى كوردان شەرمەزارگر ئەۋۇزى ب رىكىا دەركىرنا بەياننامەكى پاشتى
 كومبۇونا دەولەتىن ئەندام كو تىيادا ھاتبۇو: "پېدىفيه ھەمى فشار بەھىنە
 ئەنجامدان ... داكو دەستەھەلاتىن ئيراقى نەچاربىن سەركوتىرنى ب راوەستىن،
 ھەروەسا حکومەتا ئيراقى ب ئەنجامداندا تاوانىن مەزن، سەرپىيچىرنا مافىيەن
 مەرۆڤى تومەتبارگر، ئەندامىن ناتوى ئەفى كارى درندانە شەرمەزاردەكەن".
 ھەروەسا درۆزىاما واشتىن پوستدا ل آى نيساندا 1991دا ھاتبۇو بەلاڭىر، كو
 دىپلوماتكارەكى ديارگر، كو نە ناتوى، نە ج وەلاتىن ئەوروپى نيازا ئەنجامداندا
 ئۆپەراسىيونەكا لهشكەرى يا نوى ب دىزى ئيراقى نىنە، ھەروەسا گوت" ئەو

---

(1) //Food and shelter offered to Kurds Governments reluctant to take direct action to stop Iraqi attacks, THE GLOBE AND MAIL, Reuter News Agency, 5 April1991.

ریکارین توند یین دهینه به حسکرن، دریژکرنا ئابلوقه‌یا ئابوریه، ياكو پشتى داگیرکرنا كويتى ل سەر ئيراقى ھاتىه سەپاندن^(۱).

رەوشى ئاوارەيان خرابتى ليھات، نۇزدارين شىايىن بگەھنە هندەك دەقەرىن سنورى يىن توركىا وەسا دياركر، كو رۆزانە د نافبەرا (۴۰۰ تا ۱۰۰۰) پەنابەران گياني خۇ ژ دەست ددىن^(۲). ھەروەسا هندەك راپورتان دياركر، كو نىزىكى (۲۰) ھزار كەسان ل دەقەرىن چىايى گياني خۇ ژ دەستدايە^(۳). ديسان رىپېدايى نەته وەيىن ئىكىرىتى بۇ كاروبارين مەرقاھىتى ساداكو ئوغاتا (Sadako Ogata) پشتى سەرەدانا خېقەتگەھىن بەرەل سەر سنورىن توركىا و ئيرانى دەھفتىا سىيى ژ ھەيقا نىسانى كىتى گوت: "ج جاران د مىزۈوپا كومسيونا نەته وەيىن ئىكىرىتى بۇ كاروبارين پەنابەران د ماوى (۴۰) سالاندا، وەكى ئەقى ژمارا زىدە يا پەنابەران روينەدايە^(۴). داخواز ژ دەولەتىن ئەندام كر، كو پشکدارىي ب كۆزمى (۴۲) ملىون دولاران بىھەن بۇ ھارىكارىكىرنا ئيرانى و توركىا ل سەر دابىنلىكىرنا جەھى بۇ پەنابەران^(۵). ھەرچەندە ل دويىش بريارا (۱۰۳) يال ۱۰ نىسانا ۱۹۹۱ ژ ئەنجومەنى سەركىدايەتىا شورەشى ئيراقى دەرچووى، لېبورينا گشتى بۇ ھەمى وەلاتىيىن ئيراقى يىن پشکدارى د سەرەلدىنىدا كرى

(1) // ھاتىھ فەگوهاستن ژ (1) Marc Fisher, NATO Condemns Iraq's 'Brutal Repression'; German Politician Cynical ;Kurds Stage Rallies Throughout Europe, THE Washington post, 6April1991.

(2) Chris Seiple, OP.Cit., P.21.

(3) HOUSE LEADERSHIP CONGRESSIONAL DELEGATION, TO ASSESS IRAQI REFUGEE, APRIL 18-22/3/1991.

(4) Felipe Sahagun, OP.Cit., p.87

(5) Marc Fisher, NATO Condemns Iraq's 'Brutal Repression'; German Politician Cynical ;Kurds Stage Rallies Throughout Europe, THE Washington post, 6April1991.

هاتبوو دهکرن^(۱). بەلی خەلکى كوردىستانى ل دويش بانگهوازىا ئەقى لىبورىنى نەهاتن، چونكى خەلکى كوردىستانى سەربوور ل گەل رژىيەتى هەبۇو ل سالا ۱۹۸۸ ئى ل دەمى لىبورىن بۇ خەلکى كوردىستانى دەركرى، ل دەمى خەلکى خۇ رادەستى حكۆمەتا ئيراقى كرى بى سەروشوبىن كرن^(۲). ل دويماھيا هەيغا نىسانى ژمارا پەنابەران ل سەر سەنورىن توركىا نىزىكى (۲.۵) كەسان دەرباز بۇو، ل گەل هەبۇونا ژمارەكا زۇر ل سەر رىكا و ل چىايىان^(۳).

د سەر ھندىرا، كۆ حكۆمەتىن رۆژئاڭا ئەق رويدانە پېشگوھ ئىخستن، ھەر وەكى مەلا مىستەفا بارزانى ل دەممەكى ئامازە ب گەل كورد دەدت كۆ ئەو "ئىتىمەن گەردۇونى نە"، كۆ كورد ئەقى وەسفىرىنى گەلەك جاران بۇ وەسفىرىنا كارەساتىن خۇ بكاردىئىن^(۴). بەلی بۇ كوردان دىيار بۇو، كۆ ژ بلى چىا ھندەك ھافالىن وەقادار ھەنە خۆدان پۇستىن بلندن ل واشتن و لەندن و فەرەنسا و گەلەك پايتەختىن بىيانى، وکو سەروكى توركىا توركت اوزال، ھەۋىزىنا سەروكى فەرەنسا دانىيال مىتران(Danielle 'Emilienne mitterrand)، ھەۋىسا وەزىرى گەنج يى فەرەنسى ئەوى دەست ژ كارى خۇ بەرداي، ژېھر دوزا كوردى برنار دوران(Bernard Duran)، دىسان راوىزكاري ئەنچۈمەنى پیران يى ئەمرىكى ليژنا پەيوەندىن دەرفە بىتەر و دوارد گالېرىت، كۆ بەردىۋام د چاپىكەفتانىدا بۇو ل گەل تلمىزىونان بۇ بەرگىريكىن، پېشەقانىكىرنا كوردان،

(۱) "قرار العفو الشامل"، جريدة الثورة، العدد (۷۶۰۰)، ۱۹۹۱/۴/۲۱، ص. ۱، بغداد.

(۲) چاپىكەفتەن ل گەل (بەجەت افدىل سعدو)، دەھوك، ۲۰۲۲ / ۱ / ۲.

(3) Gareth R . V. Stansfield, Iraqi Kurdistan Political development and emergent democracy, Routledge Curzon Taylor & Francis Group LONDON AND NEW YORK, 2003, P.95.

(4) John yemma، Kurds, voicing futility, go once more into rebellion's breach, the Boston Globe, 14March1991.

هەروەسا مەزىنە دىپلوماتكارىن ئەمرىكى و بەریتانى و فەرەنسى ئەوين جەھىن مەزن، كارا د حکومەتىن خۇدا ھەين. هەروەسا ھندەك رۆژنامەۋانىن بەرنىاس و چالاك وەكى جىم هوغلاند (Jimmie Lee Hoagland) رۆژنامەنفيسىن واشنەن پوست و ويلىام سافايير (William Lewis Safire) رۆژنامەنفيسىن نیورك تايىز، كو ھەردۇو خۇدان دىياريا (پوليتزر) بۇون، ھەرئىكى ژ وان ب رەنگەكى بەرگىرى ژ دوزا كوردى كريي^(١). هەروەسا سەتروان ستيفنسون (Struan Stevenson) ئەۋى ل ۱۰ گولانى ۱۹۹۱ ل كونگرى بېرىت پارتا پارىزگاران يا برىتانى ل ئۈسۈكتەندە گوتارەك پېشکىشىكىر، و ل دوماهىكا گوتارى ئالايى كوردىستانى بلند كرى، داخازا ناوجەكى ئارام بۇ كوردان كرى^(٢).

ديسان گرنگىپىيدانەكى زۇر ژ لايى دەزگەھىن راگەھاندىنى و گەلىن جىهانى پى ھاته دان، تەله فزيونىن جىهانى بۇ چەندىن دەمژمۇران دووبارە وېنەيىن رەوشانەخوش يا ملىونەها پەنابەران ل سەر سنورىن تۈركىيا و ئىرانى پەخش دىكىن، ئەقان وېنە و دىمەنان جىهان ھەزاند، و بۇ ئەگەرما فشارا رايى گشتى بەھىز بکەۋىت، ھەتا ئەوى رادەي حکۆمەت نەچار بۇون، كارلىكى ل گەل بىكەن، هەروەسا ئەڭ حکومەتە ژ ھندى دىرسىيان شەھەستنا پالپىشىكىرنا كوردان، بېيتە ئەگەر شەرمىزابۇونا سەركەفتىندا وان ل شەرى كەنداقى^(٣). هەروەسا ھەۋپەيمانان ھەست ب شەرمەزارىيەكى زۇر كر^(٤)، ژېرگۈ مەزىنە كوردان ژ

(١) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ل. ٨٢.

(٢) چاپىيكمەفتىن ل گەل (د. كمال عزيز قىتۇل)، دەھوك، ٢٠٢١/١١/١.

(٣) مدرس سعىدى، منبع پىشىن، ص ١٥.

(4) David Romano, The Kurdish Nationalist Movement, United Kingdom, 2006, p.207.

ئهوان زاروک و دانعهمران، بۆ ئەگەری سەرنەکەفتنا ھەولین پاراستنا وان یا
بلەز د فەگەریت^(۱).

ژ بەر ئەوی توندوتیزی و درندهبیا رژیما ئیراقی ب دژی خەلکی کوردستانی ب کارهینای، کوچا ملیونی یا خەلکی کوردستانی د میزۆویا نوی یا گەلین جیهانیدا یا بىٽ وىنە بwoo، ژبەر هندی ئەنجومەنی ئاسایشا نیقدەولەتی ل ۵۵ نیسانا ۱۹۹۱ بريارا ژماره (۶۸۸) دەرکر، حکومەتا ئیراقی ب کومکۆزی و کوشتنا گەلی ئیراقی تومەتبارکر، و ھەقپەيمانان سەرپەرشتی ل سەر دەرکرنا ھەر بريارەکا گونجاي بەرامبەر راگرتنا کومەلکۈزىا گەلی ئیراقی ب گشتى و نەتهوی کورد ب تايىېتى كر، نافەرۆكا بريارا (۶۸۸) ئەقان خالان بخۇفە دگرىت: ئىيّك - شەرمەزاركىدا سەركوتكرنا خەلکی مەددەنی يى ئیراقى ب گشتى و ئاڭجىيەن کورد ب تايىېتى. دوو- پىيگىركرنا ئیراقى ب نە ئەنجامدانا ھەر کارەكى ببىتە گەف ل سەر ئاشتى و ئاسایشا نیقدەولەتى. سىيى- پىيدەفييە ئيراق رىكى ب گەھشتنا رىكخراوين مرۆڤايەتى بۆ ھەمى دەقەرەن پىدەفييە ب ھارىكارىيە ھەى ل سەرانسەرى ئیراقى^(۲) چار - داخواز دكمەت ھەر تىشتكى ھەبىت بھىتە بكارئىنان بو جىبە جىكىدا پىيدەفييەن پەنابەرىيەن کورد^(۳).

---

(1) Clyde Haberman, THE KURDS: IN FLIGHT, ONCE AGAIN, The New York Times Magazine, May 5, 1991.

(2) سلام عەبدولكەريم، پارتى كريكارانى كوردستان (ب.ھ.ك.ھ) لەنىۋەندىيە ھەرىمېيەكانى توركىيادا ۱۹۸۰-۱۹۹۹، تاران، ۲۰۱۵، ل ۲۲۸.

(3) ختال حاجر، تدخل الأمم المتحدة لوقف انتهاكات حقوق الإنسان في كردستان العراق عام ۱۹۹۱، رسالة ماجيستر (غير منشورة)، مقدمة إلى مجلس كلية الحقوق، جامعة باحji مختار عنابة، قسم القانون العام، جزاير، ۲۰۱۱، ص ۱۳۳.

ب دهکرنا بريارا (٦٨٨) ژ لايى نهتهويىن ئىكگرتى قه، جيهان بهرف
جهرخەكى نوى قه بـ دانانا سيسـتـهـمـهـكـىـ نـوىـ يـىـ جـيـهـانـىـ،ـ چـونـكـىـ
ئـهـوـ بـريـارـاـ هـاتـينـهـ دـانـ،ـ بوـ جـارـاـ ئـىـكـىـ بوـ دـ مـىـزـوـوـيـاـ نـهـتـهـويـىـنـ ئـىـكـگـرـتـىـ هـاتـيـهـ
دهـكـرـنـ،ـ ئـهـوـزـىـ دـهـسـتـيـوـهـرـدانـ دـكـارـوـبـارـيـنـ دـهـولـهـتـهـكـىـ،ـ كـوـ ئـهـنـدـامـ بـيـتـ دـ
نهـتـهـويـىـنـ ئـىـكـگـرـتـيـداـ،ـ دـيـسانـ بوـ جـارـاـ ئـىـكـىـ بوـ نـاـفـىـ كـورـدـ وـ دـوـزاـ نـهـتـهـواـ كـورـدـ لـ
سـهـرـ مـىـزـاـ نـهـتـهـويـىـنـ ئـىـكـگـرـتـىـ بـهـيـتـهـ گـهـنـگـهـشـهـكـرـنـ،ـ گـوـھـوـرـيـنـ دـ نـهـخـشـىـ
جيـهـانـيـداـ پـهـيـدـابـوـ،ـ بـ پـهـيـدـابـوـناـ هـهـرـيـمـهـكـىـ بـ نـاـفـىـ هـهـرـيـماـ كـورـدـستـانـ.

پشکا سیئی

هه لویستی ویلایه‌تیّن ئیکگرتى يیّن ئه‌مریکا - به‌ریتانیا

- فه‌رنسا ژ ده‌رئه‌نجامیّن سه‌ره‌لدانی هه‌ر ژ نیسانا

10- چریا ئیکی ۱۹۹۱

ته‌وه‌ری ئیکی: هه‌لویستی ویلایه‌تیّن ئیکگرتى يیّن ئه‌مریکا به‌ریتانیا.

فه‌رنسا ژ کوچا ملیونی و د ده‌رئیخستنا بربیارا (۶۸۸) دا.

ته‌وه‌ری دووی: رۆلی ویلایه‌تیّن ئیکگرتى يیّن ئه‌مریکا - به‌ریتانیا

فه‌رنسا د دانانا هیّلا (۳۶) دا.

ته‌وه‌ری سیئی: رۆلی ویلایه‌تیّن ئیکگرتى يیّن ئه‌مریکا - به‌ریتانیا

فه‌رنسا د قه‌گه‌راندنا په‌نابه‌رین کورد بۆ کوردستانی.

ته‌وه‌ری چاری: هه‌لویستی ویلایه‌تیّن ئیکگرتى يیّن ئه‌مریکا به‌ریتانیا.

فه‌رنسا ژ دان و ستاندنسیّن دنابه‌را حکومه‌تا ئیراقی و سه‌ره‌کردایه‌تیا

بهره‌ی کوردستانی.

پشکا سیئی

ههلویستی ویلایه‌تیں ئیکگرتی یېن ئهمریكا - بهریتانیا -
فهرنسا ژ دهرئه‌نجامیں سه‌ره‌لدانی هه‌ر ژ نیسانا ۱۹۹۱ - ۱۰ چریا
ئیکی ۱۹۹۱.

ته‌وه‌ری ئیکی: ههلویستی ویلاتیین ئیکگرتی یېن ئهمریکا بهریتانیا -
فهرنسا ژ کوچا ملیونی و د دهرئیخستنا بریارا (۶۸۸) دا.

رايا گشتی یا جیهانی روله‌کی کاریگه‌ری دنیشانداندا وی بارودوخى
نه‌خوش ئه‌وئی مللەتی کورد ل باشوری کوردستانی کەفتیه تىدا ھەبۇو، ل وی
دەمی بابه‌تی کوچا ملیونی ببو بابه‌تی ئیکی ل ھەمی کەنالین راگه‌هاندنا
جیهانی^(۱) ئه‌قىچەندی دھولەتیں روژنافا پالدان خۆ ل دوزا وان بکەنە خۆدان
ب تاييەت ئه و دەمەك ببو بابه‌تی مافيین مروفى ببو روژدەف و ل سەر ئاستەکى
به‌ر ز داهتە گوتوبىيىزکرن ھەروهکى سەرۋىكى فهرنسى يى به‌ری فرانسوا ميتران
دەربىرىن ژ ئه‌قىچەندی كريي، كول سالا ۱۹۸۷^(۲) (Frqnçois Mitterrand)

(۱) ئەركى دەستيوردان: ب شىوه‌كى گشتى ئىخستنا فشارى يە ياكو، دھولەتمەك يان چەند دھولەتیں دى
ئەنچام ددهن ب مەرەما نەچاركىن، پىنگىركرنا دھولەتمەكى يان رېگرىكىن ل ئەنچامداندا وى د سەرددەرىيەن
توند ل گەل تاكىن ناڭنجى ل وەلاتى وى ج ژ وەلاتىيىن وى بن يان وەلاتىيىن بىيانى يان كەمىنەيېن رەگەزى
يان ئايىنى بن، ئەگەر ئەف سەرددەرىيە ب دىزى هەندەك تاكەكەسان بن كو، ل دويىف ياساينى د پاراستى بن،
ھەروهسا مايتىكىن د كاروبارىن دھولەتىيىن ناخخۇيى ل دويىف ياسايا ئىقدەھولەتىنە يا ياساينى و رېپىدايە،
كۈپەنلىكىن دەنچامدا ئەنچامدا مايتىكىن د جارناما نەتەوهېيىن ئیکگرتىدا ھاتىيە. (بۇ پەزىزلىن بىزىرە//
ختال ھاجر، المصدرا السابق، ص ۶۶).

(۲) ھاتىيە فەگوھاستن ژ// المصدرا نفسه، ص ۷۵.

ل میزگه ردهکا ياسايى و مرؤفایهتى و رهوشتى، ياكو برنارد كوشنير و كولونيل ماريوتى بتاتى(Mario Bettati) ریکختى، فرانسوا ميتزانى گوتارهك پيشكىشكىر، كو د بهرڙهونديا هاريكاريا مرؤفایهتىيىدا بيت، داخوازا بريارهكى كر بۇ دانپىيدانا نېقدەولەتى ب مافى هاريكارىكىرنا مرؤفایهتىيى، و ل دويماهيا گوتارا خۆ، چەخت ل سەر سەرنج راكيشانا نەتهوهىيىن ئېكىرىتى، حکومەتان بۇ ئەقى بريارى كر، و ل ۲۹ ئەيلولى ۱۹۸۸ ئازىيەك دەربارە ئەقى چەندى، ل كومەلا گشتى يان نەتهوهىيىن ئېكىرىتى ئاراستە كر و گوت: "ريکى بىدەن ئەم پىرى هەر دەمەكى دى بەرگرىي ژ مافىن مرؤفى بکەين، ... مافىن مرؤفى د ئەقى سەردەميدا توشى هندەك بارودخى نە ئاسايى يان كارەسات يان زۆردارىيَا توند دىن، يان گونجايىيە دوپاتىي ل سەر ماق د هاريكارىكىرنا مرؤفایهتىيى دا بکەين". ديسان رولان دوماس(Roland Dumas) وەزىرى پىشترى دەرفە يى فرنسا راگەهاند: "ياسا تىشەكە و پاراستنا خەلکى تىشەكى دىيە و ب هەمان بھايە، نابىت مرؤف يى بى هەست بىت بەرامبەر ۋان كارەساتان".^(۱) نەتهوهىيىن ئېكىرىتى ل ۸ ئى كانونا ئېكى ۱۹۸۸ ل سەر دەستپىشخەريا فەرەنسى رازىبۇو، چەختىا رىكخراوا خاچا سور و نۇزىدارىن بى سنور ل سەر بريارا (۴۳-۱۳۱)^(۲) نىشاندا يان گرىدىاي ب دېرى جىيە جىيەكىرنا پەھنسىپى دەستيۈهرەدانى د باردوخى

(۱) Laurent Lombart, François Mitterrand Et Le Droit International, 6 juin 2007, P.7.

(2) Hajar Gueldich, OP.Cit., P227.

(2) ل ۱۴ ئى كانونا ئېكى ۱۹۹۰ بريارا (۴۵-۱۰۰) دەركىر، كونەو بريار وەكى بريارىن (۴۲-۱۳۱) بۇ، ئەوا ل ۸ ئى كانونا ئېكى ۱۹۸۸ دەركرى، ب تىنى جىوازىا وى بەندى (۷) بۇ، ئەۋۇزى زىدەكىرنا جىيەكىرنا (المرات الانسانىيە)، بۇ زانىيەن ئىكەم دەولەت مەقا ژ بريار (۴۵-۱۰۰) ل ۱۹۹۰، وەرگرىتى روسيا بۇو . (بۇ پىزىانىن ل دور بريارا (۴۲-۱۳۱)، (۴۵-۱۰۰) بىنېرە //

Idem., P.402).

کارهساتین سروشتي يان ردوشين تهنگاف^(۱)، هردم سهروکي فرنسا فرنسوا ميرانى دوپاتى ل سهر ئهوى چەندى كريه، كو "ئىكم مافى مروفى مافى ژيانىيە و ئىكم ئەركى مە هاريكارىكىنا هەر كەسەكىيە مەترسيا مەنلى ل سهر ھەبىت" ، ئەڭ چەندى ھەزى د گوتارەكا خۇدا ل ۳۰ گولانى ۱۹۸۹ ئى نيشاندا دەمى دېرىت: "ئەركى دەستيۆرەنەدانى د راودستيت ل دەمى مەترسيا نە هاريكارىيە ھەبىت"^(۲).

ل ئهوى دەمى گوتوبىيىن گەرم ل دور پاراستنا مافىن مروفى ل سهر ئاستى بلند دنالا دەولەتىن ئەوروپىدا د ھاتە كرن كوجا ملىونى يا كوردىن باشورى كوردستانى، ئەويىن ژ ترسا رېيما بەعس بەرەن سنورىن تۈركىيا و ئيرانى چووين. ژ لايى خوفە راگەھاندىن جىهانى رولەكى كارىگەر د نيشاندىن وان نەخوشىن كوردان دىتىن گىرا و پىشكىشى حكۆمەتىن رۆژئافى كر^(۳). د ماوى چەند حەفتىيەكاندا جڭاڭى نىقدولەتى خۇ بەرامبەر لادانى پەنسىپى دەستيۆرەنەدانى^(۴) دىت، و بۇ ئەركى دەستيۆرەنەدانى زېرى، كارگىریا سەرۋىكى

(1) -Felipe Sahagun, OP.Cit., p102.

(2) ختال هاجر، المصدر السابق، ص ٧٥.

(3) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April 1991.

(4) دەستيۆرەنەدان: راگەھاندىن بەيەندىيەن ھەقالىتن ل سالا ۱۹۷۰ د شەرقەكىنا دەقى پەنسىپى ئەركى دەستيۆرەنەدانى د كاروبارىن د ناڭ دەستەھەلاتا ناخۇيى يەھەر دەولەتكىن ل دويىف جارنامى، كو د دەقى وىدا ھاتىيە ج دەولەتكى يان كومەكا دەولەتا ماف نىنە ج ب شىۋەيەكى راستەوخۇ يان نە راستەوخۇ ب ھەر ئەگەرەكى ھەبىت، دەستيۆرەنەدانى د كاروبارىن ناخۇيى يان دەرقە يىتىن ھەر دەولەتكا دىدا بىمەت. (و پتر پىزانىيەن بنىرە//

Peter Malanczuk, The Kurdish Crisis and Allied Intervention in the Aftermath of the Second Gulf War, P.123).

ئەمریکا جورج بوشى باب، ياكو سەركىشىا ھەۋپەيمانەكى ب دۆزى ئيراقى كرى، كو (٢٩) دەولەتان بخۇقە گرتبو، ل سەر ئەقى رويدانى راوهستيان، ھەروەكى راۋىزكاري ئاسايشا نەتهوھى يا ئەمرىكى بىرنىت سکوكروفت دېبىزىت: "ئەم بۇ ئەقى رويدانى د بەرھەق نەبۈوين و نە بەس ئەمریکا ب تنى يا بەرھەق نەبۈو"^(١). ل ھەيغا نىسانا ١٩٩١ ئەنجومەننى ئاسايىشى دانپىدان كر، كو يىن بەرھەق بۇ دەستيۋەردىنى، ئەق چەندە ئەنجامدا، ڇېھرەك شىا گەفيں ل سەر ئاشتىنى دەستنىشان بىكت، ھەرچەندە ب تنى ويلايەتىن ئىكگىرتى يىن ئەمریکا و بەريتانيا و فەرەنسا بىريارا دەستيۋەردىدا، بەلى شىان ئەقى چەندى ئەنجام بىدەن و ب پالدەرىن مەرقاھىيەتى شىان شىۋىكى سزاپى ئەنجام بىدەن^(٢). ب ئەقى شىۋى دەولەتىن ھەۋپەيمان دەستيۋەردىن خۇ يىن مەرقاھىيەتى ل ئيراقى ب پەسەند د ھەزمىرن، ڇېھرەك ئەركەكى مەرقاھىيەتى يىن پېرۋەز و ڇ ئەگەر ئېشكەفتنا وزدانى رەوشى پەيدادىن^(٣).

فەرەنسا ئىكەمین وەلات بۇو ڙ وەلاتىن رۆزئاھايى، كو داخواز ڙ نەتهوھىيىن ئىكگىرتى كرى بۇ ئەنجامداانا رېكاران بۇ ھارىكاريكرنا كوردان، فرانسوا ميتانى ل پاريس داخواز ڙ ئەنجومەننى ئاسايشا نىيقدەولەتى كر، كو ئەنجامداانا ئيراقى بۇ سەركونىكى دىندا نەھەن بۇ سەرھەلداانا كوردى شەرمزارىكەن، ل دەسىپىكا نىسانا ١٩٩١ ئەنجامداانا گوت: "ئەگەر ئەنجومەننى ئاسايىشى ڇېھرەن ئەرەپلىكى ئەرەپلىكى كوردان، ل ئەوي دەمى دى دەستەلەتا

(1.) Felipe Sahagun, OP.Cit., p94.

(2) Chantal Carpentier, La résolution 688 (1991) du Conseil de Sécurité: quel devoir d'ingérence?, 'Etudes internationales, Volume23, No2, 1992, p.279.

(3) ختال هاجر، المصدر السابق، ص ٦٧.

سیاسى، رهوشتى يا نەتهوھىيىن ئىكگىرتى ب شىوهكى مەترسىدار لەكەدار بىت "ھەروھسا گوت": "ئەگەر ئىراق سەركوتىرنى نەراوھستىنىت، پىدفيه دژەفرىنا نەتهوھىيىن ئىكگىرتى سەپاندى بەردەوام بىت، كو بريار بۇو ب دژە فرىن بھىتە راکرن ل دەمى ئىراق ب شىوهكى فەرمى ل سەر داخوازىيىن ئەنجومەنلى ئاسايىشى رازى ببىت"، ھەروھسا پېشىياركىر، "كۆ كارەساتا كوردان ب شىوهكى بلەز بھىتە چارەسەركرن. بەلى ئەڭ چەندە بۇو ئەگەرى بەرھنگاربۇونا بەريتانيا و ويلايەتىن ئىكگىرتى يىين ئەمرىكا و ئىكەتىيا سوقىيەتى، ئەوان دوباتى ل سەر ئەھۋى چەندى كر، كو ئەنجومەنلى ئاسايىشى ل دەستپېكى سەرەددەرىي ل گەل بريارا ئاگربەستا فەرمى بۇ ب دويماھى هينانا شەرى كەنداشى بکەت"^(۱).

نېيىسەرین رۆزناما واشنتن پوست ئان دېقورى (Ann Devroy) و مولى مور (Molly Moore) د گوتارەكا خۆدا ل ۱۴ نيسانا ۱۹۹۱ ئامازە دا ئەھۋى چەندى، كو كارگىريا جورج بوشى يا بەردەوام بۇو د دوو دلىيىدا، ھەولىن دەستپېكى يىين رېكخستنا ھەوارھاتنى كەفتىبۇونە د ئالوزىيەكا توند، و ھەقىزى د نافبەرا دەزگەھىن ھارىكارىي و قەددەغەكىرنا بازرگانىي، ياكو نەتهوھىيىن ئىكگىرتى ل سەر ئىراقى سەپاندىن پەيدابۇو، ھەروھسا ترس ڙ بەشدارىكىنى د ھارىكارىا مەرقۇايەتىدا ھەبۇو، ڇېھرکو ج رېكخراوىن فرياكۈزارى نە گەھشتىبۇون، داكو بەرپرسىارەتىي وەربگەن، ھەروھسا ڇېھرکو ئەركى لەشكەريدا ھىتە گوھۇرىن بۇ ئەركى ھارىكارىكىرنا مەرقۇايەتى، ھەروھسا گەنگەشە د نافبەرا دەزگەھى حکومى يىين ئەمرىكى، كومەل، رېكخراوىن فرياكۈزارى يىين نېقەدەلەتى رويدا ل سەر بىرا ھارىكارىكىرنا مەرقۇايەتى يا بۇ كوردان بھىتە تەرخانىكىن، ھەروھسا چەوانىيا دابەشىكىرنا پارە، كو پىدفى بۇو دەزگەھىن حکومى يىين ئەمرىكى بەرپرسىار

---

(1) Walter V. Robinson, Globe Staff: Kurds flee as rebellion crumbles, the Boston Globe , 2April1991.

بن، ل ۱۴ نیسانا ۱۹۹۱ رۆژناما واشنتن بوست دیار گربوو، کو بەرپرسەکی ل وەزارەتا بەرھقانیا ئەمریکى گوت: "گەلەك دەم پېدەقى بۇو ھەتا پىنگاڭ ھاتىنە ھافىتىن"، ھەروەسا بەرپرسەکى دى گوت: "كارگىریا ئەمریکى ئەگەرین بەنھەرتى ھەبۇون ژ بۇ نە دىياربۇونا وى د ھارىكاريکرنىن مەرۋاھىيەتىدا". ھەروەسا ئىك ژ ژىددەرین دى دىياركىر گوت: "مە دەقىا خۇ بىگرىن ھەتا شەرى نافخۇيى تمام بىت، داكو پشکدارىكىرنا مە نەھىتە ھەزماრتن وەك ھارىكاريکىرنا سەرھەلانى ب دەزى رەزىما صدام حسینى، بەلى وەك بىريارا پىشکىشىكىرنا ھارىكارييىن مەرۋاھىيەتى بەھىتە ھەزمارتن^(۱).

كارگىریا جورج بوشى يا بەرھەق بۇو پىشوازىي ل پەنابەرەن شەرى بىمەت، بەلى نە ب ئەقى ھەزمارى^(۲)، ھەرچەندە پىشىبىنیا ھەندەك سیناريووپەن ب دويىماھى ھاتنا شەرى كەندافى كر ب پەيدابۇونا تىكچۇونىن مەدەنى، بەلى ج دەولەتان ئامازە نە بۇون كۆ بەشى كوردستان ئىراقى ھەمى دى سەرھەلەت، ھەروەسا ل دەمى شەرى دەستپېكىرى، ھەمى د بەرھەق بۇون بۇ پىشوازىكىن ل نىزىكى (۱۰۰) ھزار پەنابەران ل جەھىن جىاواز پىشى ب دويىماھى ھاتنا شەرى و

(1) Ann Devroy; Molly Moore، Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April 1991.

(2) ئىرىك رولو: باليوزى فەرەنسا ل ئەنقەرە دېبىزىت: من و وەزىرى فەرەنسا بۇ كاروبارىن ھارىكارييىن مەرۋاھىيەتى برئارد كوشىر ل ھەيقا نىسانى سەرەدان دەقەرە سۇرۇي يا تۈركىيا - ئىراقى كر، ل گەل نىزىكى (۴۰۰) ھزار پەنابەرەن كورد ئاخفت بۇ ھانداندا وان بۇ زەقىن بۇ ئىراقى، بەلى كوردان ھەميان داخوازا مافى پەنابەرە سىياسى بۇ فەرەنسا ژ مە كر، بەلى يا دشىاندا نەبۇو مافى پەنابەرەن ب ئەقى ھەزمارا زۇرا پەنابەران ب ئىك جار بەھىتە دان، (بۇ پەت پىزائىننابىنەر// جوناثان راندل، المەدرە السابق، ص ۴۲۸).

دەستپىكىندا سەرھلدانان، بەرپرسىن لەشكەرى دانپىدان كى، كو رادا مەزىن ياخىدا ئاريشا پەنابەران ژ راپورتىن راگەھاندىنى زانىيە^(١).

ل ۲ نيسانا ۱۹۹۱ ئەنجومەنى ئاساييشا نىقىدەولەتى كى، بۇ شەرمەزاركىندا سەركوتىكىندا كوردان ژ لايىن ھېزىن لەشكەرى ئيراقى، و ب فەرمانا سەرۋوكى ئيراقى صدام حسینى^(٢). ژ لايىن خوفە حکۆمەتا بەريتانيا ب لەز پشتگىريا ئەقى پىشىيارى كى^(٣). ل ۳ نيسانى سەرۋوكى فەرنىسى فرانسوا میتران وەزىرى كاروبارىن مەرفقايەتى برنارد كوشنىر هنارتە ئەنقەرە بۇ رىككەفتىن ل گەل بەرپرسىن تۈركىيا ل سەر بنەمايىن ياسايىلى دويىش بىريارا ئەنجومەنى ئاساييشا نىقىدەولەتى يا تايىبەت ب پاراستنا كوردان ل ئيراقى^(٤). ھەروەسا حکۆمەتا فەرەنسى ئەق كەيىسە بۇ ئەنجومەنى ئاساييشا نىقىدەولەتى رەوانەكىر، وەزىرى دەرقەيى فەرەنسا رولاند دوماسى بۇ راديويا (مونتى كارلو) گوت: "مە داخواز ژ ئەنجومەنى ئاساييشى كىرىيە د سنورى بىريارا ئاگربەستىيدا، نەتهوەيىن ئىكگىرتى دەستىۋەردانى د ئيراقىدا بىھەت بۇ دانانا سنورەكى بۇ كۆمكۈزىي ب دەزى ئاكنجىيىن كورد". ئانكى فەرەنسا ب دەستپىشخەرىي رابوو ب رىكا پىشىياركىندا پرۇژە بىريارەكى ل ئەنجومەنى ئاسايىشى، ھەروەسا حەزا خۇ بۇ دەستىۋەردا نەتهوەيىن ئىكگىرتى

(1) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April1991.

(2) LAURENT LOMBART, OP.Cit., p.7.

(3) حىراد جالىاند، المأساة الكوردية، ت: عبد السلام النقشبندى، اربيل، ٢٠١٢، ص ١٢.

(4) جوناثان راندل، المصدر السابق، ص ٨٨ .

بۆ پاراستنا کوردان نیشاندا^(١). ههروهسا وەکھەفیەک د هەلويستن تورکیا و ئیرانیدا هەبتو، کو ل ٢-٣ نیسانا ١٩٩١ هەردتو وەلاتان ياداشتnameیەک بۆ نەتهوھیین ئیکگرتى هنارت، ئاگەھداریا ئەوان کر، هاتنا ئاوارەیان ب ریزدەیەک زۆر گەفه ل سەر ئاشتى و ئاساييشا ناوچى ژ لایەکى فە، ژ لایەکى دېقە ئەنجومەن ئاساييشا نەتهوھیي يى تورکیا ل ٢ ئادارى کومبوونەك دەربارەي ئەقى رويدانى ئەنجامدا، ئاوارەبۇونا ئاکنجىيەن كورد ژ ئەگەرى ئەنجامدانين حکومەتا ئيراقى ب گەف ل سەر ئاساييشا تورکیا هەزمارت، ئەنجومەن پېشىنىيا ئەۋى چەندى كر، کو دى ئارىشەيا ئاوارەيەن كورد وەکو ئارىشەيا ئاوارەيەن فەلهستىنى^(٢). پېدفى ب چارەسەركرنە كادرستە، ئەۋۇزى ئاکنجى كرنە^(٣)، و ژىرسا قى چەندى د چاقپىكەفتەنەكا تەلفزيونىدا سەرۆكى تورکیا پېشىنيارەك دا، کو نەتهوھىن ئیکگرتى دەقەرەك ئارام ب نافى پەناكەها ئارام بۇو کوردان ل باکورى ئيراقى درست بکەت د چارچوقى ھىزا نىقدەولەتىدا، هەوھسا تورکیا دى يا ئاماھبىت ھىزىن خۆ رەوانەي ۋى دەقەرى بکەت و ب پارىزىت^(٤). ئەقەزى بىشى ترسا ئاکنجى بۇونا پەنابەران ل دەق بەرپرسىن

(١) هاتىھ فەگوهاستن ژ// بەجەت بنىامين عباس الريكانى، العلاقات بين فرنسا وإقليم كورستان - العراق ٢٠٠٣ - ٢٠١٩، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس كلية الدراسات العليا للعلوم الاجتماعية جامعة الشرق الأوسط، بيروت، ٢٠٢٠، ص ٢١.

(٢) ل سالا ١٩٤٨ و وىفە ل ژىزى فشارا ئىسرائىلى خەلکى فەلهستىنى ئاوارە دەولەتىن دەوروبەرى بۇون و لى ئاکنجى بۇون، و چەندىن ئارىشە بۆ ئەوان وەلاتان دروستكىن، کو ل لوپنان و نوردىن يىت ئاکنجى بۇين. ھىرىش عەبدوللا حەممە كەريم، ۋىدەرى بەرى، ل ٩٢.

(٣) المصدر نفسه، ص ٢٩.

(٤) قىمان فرست سليمان، نورگوت نوزال و دۇزا كوردى ١٩٨٢-١٩٩٢ فەكۈلينەكاكىزۇوپىسى، سىاسى، نامەكاكىزۇوپىسى (نەيا بەلاقىرى)، هاتىھ پېشىشىكىن بوجقاتا كولىزى زانستىن مەرقاپايدەتى، بشقا مەرقاپايدەتى، زانكويىا دەھوك، ٢٠٢٢، ل ١١٥.

تورکیا پهیدا بوي، ئەف چەندە بەرپرسىن تورکیا دووباتىكىر كۆئارمانجا ئيراقى، ئەنجامدانا گوھوريينا تۆپوگرافيا ئاكنجيياندا بۇو ل دەقەرىن كوردى ب مەرەما كىمكىرنا رىزا كوردان ل ئەوان دەقەران^(١). ل فيرى تورکىا كەفتە بەر قەيرانەكا نوى، ئەۋۇزى بەرژەوەندىيەن ھەۋەنلىقىن ل ناوچى^(٢)، بەلى ژېھر كەفتە سەرۋەتلىقى تورکىا ئوزالى ژىر فشارا بوجونا گشتىا جىهانى و ناتوى، نەچار بۇو بېيتە خواندىن ھەلوىست، و بىريارا ۋەتكىندا سنورىيەن خۆ دا بۇ پەنابەرا و قورتال كرنا وان ژ ۋەتەنلىقىندا مەرۋەتىدا^(٣).

كاربىدەستىن حكۆمەتا فەرەنسى بەردهوام بۇون ل سەر گەشاشتنىن خۆ بۇ رازىكىرنا جەڭلىكى نېقەدەولەتى، كۆ د ھەوارا كوردان بچن، كۆ نويىنەرى فەرەنسا ل نەتەوەيىن ئېكىرىتى ل ئى نيسانا ١٩٩١ پەرۋەز بىريارەك پېشىشى ئەنجومەنى ئاسايىشى كر، كۆ تىيدا ھەمى شىوهيىن سەركوتىرىنى ل ئيراقى يېن گەفي ل ئاشتى و ئاسايىشا نېقەدەولەتى دكەن شەرمەزاردەت، ھەروەسا پەيقدارى وەزارەتا دەرقە يا فەرەنسى ديارىكىر كۆ ھېرىشىن حكۆمەتا ئيراقى ب دەرى وەلاتىيەن سقىل يېن كورد فەرەنسا بۇ پېشىشىكىرنا ئەقى پەرۋەزى پالدىا^(٤)، د ھەمان روڙدا ھەلوىستى كارگىریا جورج بوشى دياربىوو كۆ سەركوتىرىنا حكۆمەتا ئيراقى بۇ وەلاتىيەن كورد شەرمەزار كر^(٥).

(١) ئۆفرا بىنگىيە، ژىنەتى بەرى، ل ٢١٠؛ جوناثان راندل، المصدىر السابق، ص ٧٥

Phebe Marr, Iraq "the Day After" Naval War College Review, Volume 56, No56, 2003.

(٢) سەلام عەبدولكەرىم عەبدوللە ژىنەتى بەرى، ل ٢٢٨

(٣) ۋەنمان فرست سليمان، ژىنەتى بەرى، ٢٠٢٢، ل ١١٥

(٤) بەجىت بنىامين عباس الريكانى، المصدىر السابق، ص ٢٢

(5) Chris Seiple, OP.Cit., p.23.

ب ئەقى چەندى ئەنجومەننى ئاساييشا نىقدەولەتى وىرەكىدا خۆ، شىا زنجىرىدەكا برياران بدەت، كو ب بريارىن مروفایيەتى دەھىنە وەسفىرن، ئەنجومەننى ئاساييشا نىقدەولەتى د ماوى شەرى ساردا بەندى^(١). ژ جارناما نەته وەيىن ئىكگىرتى بۇ حىببەجىكىرنا كارىن مروفایيەتى بكارنەئىنابۇو، ل گەل ئەقى چەندى نەته وەيىن ئىكگىرتى هىدى هىدى بەندى^(٢) كرە بنىاتى خۆ يى ياسايىي بۇ مايتىكىرنىن خۆ د ئەقى بواريدا، و بارودوخى كوردا ئىكەم بارودوخ بۇو كو مفا ژ (كارى مروفایيەتى)^(٣) ل سەر ئاستى نىقدەولەتى وەرگرتى ل سالا ١٩٩١ءى، ئەقى بريارى دەرگەھ بەرامبەر نەته وەيىن ئىكگىرتى و ئەنجومەننى ئاساييشا نىقدەولەتى فەكر، كو بريارا دەستيۆردىنى د كاروبارىن ھەر

(١) بەندى حەفتى: ئەنجومەننى ئاسايىشى بريارى دەت، ئەگەر لاۋازىيەك يان گەمفەك كەتە سەر ئاشتىيى، يان ئەو كريارا پەيدا بۇوى كارەكى ھەشمەي يان دوزمنانىيىه، شويرهتىن خو پېشكىش كەت يان بريارى دەت، ج كريار بەھىن وەرگرتىن رىكەفتىن ل گەل بريارىن مادى (٤٢٤١) بۇ پاراستىن ئاسايىش وئاشتىا دەولەتى و روشا وئى پېش بىزىرىن. (بۇ پەت پېزىنinan بنىرە// پەيمانناما نەته وەيىن ئىكگىرتى، وە: قاسم بەروارى، لقا زاخۇ يا (ى. ق. ك.)، چاپا ئىكىن، چاپخانەيى پارىزگەھا دەھوكى ٢٠١٤، ل ٥١٥٠).

(٢) تومارا پېشىلەكارىيىن مافىن مروفى تومارەكا بەرفەھ و مەزىن ھەر ژ سالىن نوتان ژ چەرخى بىستى، سەركوتىرنا كوردىن ئىراقى يىن ژ دكتاتورىيەتا حکومەتتا خۆ بەرەھ وەلاتىن دەرۈبەرلىرى رەھىن و جوتابۇونا يوغىسلافيا و كارەساتا مروفایيەتى يا ژ ئەگەرئى وئى پەيدابۇو، ب تايىھتى وەلاتىن موسىلمان، ھەروەسا بەرەلەي و برساتى ل سومالى ياكو بۇويە ئەگەرمىز مەزىن ھەزازان مروفان، كو پەتىيا وان زارۇك بۇون، ھەروەسا كۆمەلکۈزىيا ل رواندا كۆمەلکۈزىي مەلۇم مروفان گىانى خۆ ژ دەستىدا، و كۆمەلکۈزىيا وەلاتىن سقىلى يىن رۆزھەلاتى ، پشتى ھەلبىزارتىنا وان بۇ سەرېبەخۇبۇونى، ئەقە ئىكەم رويدانا كارەساتىن مروفایيەتى بۇون، ياكو پېشكىشى ئەنجومەننى ئاساييشا نىقدەولەتى ھاتىيەكىن، ل دويماھىي بريارا دويماھى ھىننانا بىن دەنگىيەدا ھەر ژ شەرى سار بۇ زەراندىن راستگوپىيا وئى ل گورەپانى نىقدەولەتى و سەلاندىن شىيانا گونجاندىن ئالىيەتىن جارناما نەته وەيىن، ئىكگىرتى د بەرەنگارىا بارودوخىن خەلکى لېقەوماى. (بۇ پەت پېزىنinan بنىرە// Hager Gueldich, OP.Cit., P40).

دەولەتەكىدا بىدەت ياكو، گەلى وى توشى كارەساتەكا مەرۆڤايەتى دېبىت^(١).
 ھەردوو بريارىن ئەنجومەنى ئاساييشا نىقدەولەتى، رىك ب دەستيۆردا
 نەتهوھىيەن ئىكىرىتى دا، بريارا ئىكى بريارا ئەنجومەنى ئاساييشا نىقدەولەتى
 ژمارە (٦٧٨) بۇو کو بەرامبەر داگىركرنا ئيراقى بۇ كويىتى هاتبوو دەركرن، كو
 رىك بۇ بكارئىنانا ھىزى بۇ زفرانىدا ئاشتى و ئاساييشا نىقدەولەتى ل ناوچىدا،
 بريارا دووئى بريارا ژمارە (٦٨٨) بۇو کو تىدا هاتبوو سەركوتكرنا وەلاتىيەن سقىل
 ل ئيراقى گەفه ل سەر ئاشتى و ئاساييشا نىقدەولەتى ل ھەمان دەفهرا^(٢).

ل دەمى ئەنجومەنى ئاساييشا ناقدەولەتى مژوپلى دەركرنا بريارا (٦٨٩)
 بۇ، ژىۋ دانانا دەفھەرەكا قالا ژ چەكى د ناقيبەرا ئيراق و كويىتدا، ھەولىيەن
 دىپلوماسى دوپاتى ل سەر پالپشتىكىرنا ئاوارەيان دكىر، يىن د بارودۇخىن دەواردا
 بەردە دەفھەرەن چىابى ل سەر سنورى تۈركىا و ئيرانى ۋە چۈوبىن، ھەروھسا كار
 د كريارىن ھاوارھاتنى و پەيداكرنا چارەسەريان بۇ وان و پاراستنا كوردان ژ
 ئيراقى بخۇ دهاته كرن^(٣). ل دەمى كومبۇونا ئەنجومەنى ئاساييشا نىقدەولەتى
 نەمیندارى گشتى يى نەتهوھىيەن ئىكىرىتى خافىئير بىریز دى كويلا(Javier
 گازنده ژ گىرەبۇونا (٤) Felipe Ricardoérez de Cuéllar

(١) حكىت محمد كريم (ملا بختيار)، المصدرا السابق، ص ٢٢٨.

(2) Ranj Alaaldin·Imperfect allies and non-state actors: Lessons from the 1991 no-fly zone in Iraq· Friday, may 28/2022
<https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/05/28/imperfect-allies-and-non-state-actors-lessons-from-the-1991-no-fly-zone-in-iraq/>

مېزۇويا سەرەدانى ٢٠٢١/٢/١٩.

(3) Peter Malanczuk, OP.Cit., PP.114-115.

(٤) خافىئير بىریز دى كويلا: ل سالا ١٩٢٠ ئى ل بازىرى لىما پايتەختىن پېرو ڈايلك بۇويه، باوهىناما زانكۆيىن د بوارى ياسايتىدا ل زانكۆيىا كاتولىكى ل لىما ل سالا ١٩٤٢ ئى ب دەستقەھىتىاھ، نوينەرئ وەلاتى خۇ بۇو ل نەتهوھىيەن ئىكىرىتى، ل سالا ١٩٨٢ ئى بۇويه نەمیندارى گشتى يى نەتهوھىيەن ئىكىرىتى، و نىكەم نەمیندارى

جڭاڭى نىقىدەولەتى و ھارىكارىيەن كىم يېن ل دەستپېيىكى پېشکىشىرىن كرن، كو ل دەستپېيىكا نىسانا ۱۹۹۱ ئى گەھشتبوو نىزىكى (۵۸۰) مىلۇن دولازان، بەلىٽ ھەتا ئەھى دەمى گىمەر ژ چارىكا ئەقى كۆزىمەئى ھاتبوو مەزاختن، ل ئەھى دەمى رۆزانە د ناقبەرا (۲۰۰۰ ئاتا ۱۰۰۰) پەناپەران ل خېقەتگەھىن ل سەر سەنورىيەن تۈركىيا و ئيرانى گىانى خۇ ژ دەست ددان^(۱).

ئەنجومەنى ئاسايىشا نىقىدەولەتى ل ۵۵ نىسانا ۱۹۹۱ دەنگ ل سەر بريارا (۶۸۸) دا حۆكمەتا ئيراقى ب كومكۈزى و كوشتنا گەلى ئيراقى تومەتباركر^(۲)، فشارا حۆكمەتا فەرەنسا ژ لايى فرانسوا مىتران و داخوازيا تۈركوت ئوزالى سەررۆكى تۈركىيا ھارىكاربۇون بۇ دەركىن ئەقى بريارى^(۳)، ئەنجومەنى ئاسايىشا نىقىدەولەتى ل ۵۵ نىسانى پالپشتىا فەرەنسى - بريتانىا - بەلجيکى بۇو، كو د ئەنجامدا بريارا (۶۸۸) ياسالا ۱۹۹۱ ئاتىيە دەركىن، دەنگان ل سەر ئەقى بريارى ژ لايى زۆرىنەيا (۱۰) دەنگان بەرامبەر دەۋاتىا كوبىا و يەممەن و زامبىيا، هاتە پەسەندىرىن و ھەر ئىك ژ چىن و ھەندىستانى دەنگ ل سەر بريارى نەدا^(۴)، ئەق چەندە ژى ب دەستپېشخەرەيا فەرەنسا^(۵) بۇو كو بۇ جەن

گىشتى يى نەتمەوهىپىن نىكىرىتىبىه ژ نەمرىكا لاتىش، ھەتا سالا ۱۹۹۲ ئى د پۇستى خۇدا مايە. (بۇ پەزىزلىنىان بنىرە// ثائز يوسف عيسى، المصدرا السابق، ص ۲۲۰).

(1) Felipe Sahagun, OP.Cit., PP.87-88.

(2) صلاح خرسان، المصدرا السابق، ص ۵۲۸.

(3) المصدرا نفسه، ل ۶۸.

(4) Hajar Gueldich, OP.Cit., P.2.

(5) ل ۱۴ ئى تىرمەھا ۱۹۹۱ سەررۆكى فەرەنسا فرانسوا مىتران دىاركر، كو وەلاتى وى ل پاش ئەقى پېشکەفتىن ياسايانا نىقىدەولەتى بۇو، كو "فەرەنسا دەستپېشخەرەي د دەركىن ئەقى ياسايانا نويدا ھەبۇو، كو ب كارمەن جىاواز د مىزۇويا جىهانىدا دەھىتە ھەزمارتىن، و جورەكە ژ ماق دەستىيەردىانى دىناڭ وەلاتەكىدا ل دەمىن

رازیبوونا نیقدهولهتی^(۱)، دیشید ماکدول (David McDowall) ئەمچى
بریارى ب بریارەكا مىژووپى وەسفىكەت، ژېرکو بۇ ئىكەم جار بۇو ھەر ژ
دەمىن كومەلا گەلان ل دەمىن چارەسەريپا ھەفرىكىن ل سەر ويلايەتا موسىل^(۲)
كىرى ل سالا ۱۹۲۴ - ۱۹۲۵ ئىناشقى كوردان دەھىت و پىگەھى كەسايەتىا وان يا
نيقدهولهتى بەرز دېيت، ھەروەسا بۇ ئىكەم جار بۇو نەتهوەپىن ئىكەنگەتى مافى
دەستيۋەردىنى د كاروبارىن دەولەتكا ئەندام بكاردەھىنەت^(۳).

ھەر ژ سالا ۱۹۲۵ ئىناشقى "كوردستان" ئى د ناڭ زاراھىن ئيراقىدا ديار نەما،
ھەتا ژ زاراھىن نیقدهولهتى ژى، بەلى پشتى بوورىنا (۴۵) سالان زاراھى
كوردستان ل تىكىستى، ياساىيى ل ئيراقى هاتە بكارھىنەن، ئەۋۇزى ل سالا ۱۹۷۰ ئى ل
دەمىن كوردان مافى ئەتونومى بۇ دەفەرا خۇ ب دەستقەھىنەي، و پشتى دەممەكى
درېئەر ژ چاھەرى بۇونى، ل گەل دەركەفتىنا بريارا ئەنجومەننى ئاسايشا

پشكەك ژ وەلاتىپىن وى بىنە قوربانى سەركوتكرىنى، مافى مايتىكىنى ئەركىن مەۋھايدەتىپىنە.

(بۇ پەزىزانىن بىنیر// LAURENT LOMBART, OP.Cit., P. 8.

(1) Hajar Gueldich, OP.Cit., P.227.

(2) كىشا ويلايەتا موسىل: ل ۱۱ ئادارا ۱۹۱۷ ئىھىزىن بريتانيا، كو ژ رىكا كەندافىقە هاتن، شىان ب
سەركىرىدەتىيا جەنەرال مود بازىرى بەغدا داگىر بىخەن و پاشى هىزىزىن وان بەرەڭ باكىرى چۈون، ئانكۇ
باشورى كوردستانى كەركۈك، ھەولىر داگىر كىرن، و بەرف موسلى چوو (۱۲) مىلا مابۇون دا موسلى وەرگەن،
وى دەمىن ئاگر بەستا موردىسىس ل سالا ۱۹۱۸ ئىناشقىدا دەولەتا عسمانى وبەريتانيادا هاتنە مورگەن، بۇ د
ويماهىك هاتنَا شەرى ب سەركەفتىنا بريتانيا، (بۇ پەزىزانىن بىنیر// د. فاضل حسین، مشكلة الموصى
دراسة في البلوماسية العراقية - الانكليزية التركية وفي الرأى العام، ط٤، بغداد، ۱۹۵۵).

(3) محمد احسان، المصدر السابق، ص. ۹۱.

نیقدهولهتی ژماره (٦٨٨) ل ٥٥ نیسانا ١٩٩١، دووباره زارافی "کورد" نهک زارافی کوردستان ل سه‌ر ئاستى نیقدهولهتى ديار بwoo^(١).

هیزین لهشکه‌ری بیّن ههقپه‌یمان ژ به‌ریتانيا، فەرەنسا، ئیتاليا، كەنەدا، به‌لچیكا، لوکسمبورغ، ئۆستراليا، ھولەندما و ئەلمانيا بخۆفه گرتن^(٢)، ل آى نیسانى ئۆپه‌راسیوننین راگه‌هاندندا ھاریکاریان ب ریکا فروکه‌یان دەستپیکرن، ئەف چەندە ژ لایی فەرماندی هیزا (Bravo) (جەنەرال جای گارنر) (JAY GARNER) فە ھاتە پشتراستکرن، کو پىدۇ و کەرسەتەبیّن ههوارھاتنى ب ریکا فروکه‌بیّن فەگوھاستنى (C130) و فروکىن ھلیکوپتەر ژ جورى (شىنوکو) دەھاتە گەھاندن^(٣). د ئەقى دەمیدا کوچكا سپى ھوشداريدا حکومەتا ئيراقى، کو نابىت ئيراق دەستيوه‌ردانى د ھەولىن ههوارھاتنى بیّن بۆ کوردىن کوردستانا ئيراقىدا دەھىنە كرن بكمەت، ھەروھسا کارگىریا جورج بوشى راگه‌هاند، کو دى پشتىبەستن ل سه‌ر ھەبۇونا کارمەندىن ههوارھاتنى بیّن نیقدهولهتى ھېتە كرن د بارودخى تەنگاڭادا بۆ پاشقەبرنا هیزین صدام حسینى ل دەمىن ھېرشكىرىنى^(٤). د ئەھۋى دەمیدا ژى ج بئاردىھىن دى نەبۇون ژېلى ھنارتىن پىدۇقىيان ب ریکا پەرەشوتان بۆ دەفەرین چىايى ل سه‌ر سنورى تۈركىا و ئىرانى، ھەرجەندە ئەف ریکە ب شىوه‌كى بەرچاڭ ياكارىگەر نەبۇو، ب تايىبەتى ج دەستەلات ل عەردى نەبۇون

(1) Bryar Baban, Des Aspects Internationaux Du Statut Du Kurdistan Irakien: Entre l'ependance Et l'édération, Revue québécoise de droit international, 21/1/2008, P.64.

(2) Hajar Gueldich., OP.Cit., P.230.

(3) JOHN MURRAY BROWN, Kurds stranded in zone of uncertainty: The likely effects of the final pull -out of allied troops from Iraq, Financial Times, 12July1991.

(4) Chris Seiple, OP.Cit., P.24.

هاریکاری^۱ د دابه‌شکرنيدا بکەن، کەس نه د شىا پشتراست ببىت، کو کورد دى کەرهستىن هاریکارى^۲ ب دەستخوّفه ئىين، ئان دى دەرمان ب شىوه‌كى دروست ھىنە بكارھينان، يان ئەو هاریکارى دى پىندىغا ھەمى كەسىن ل وېرى كەت، يان نە^(۱). ھەروەسا كەفتنا ئاهىن خوارنى ل سەر سەرى پەنابەران ب شىوه‌كى راستەوخۇ، بۇو ئەگەرى مىندا وان، ھەروەسا ھندەك وەلاتىيەن كورد ل دەمى كومىرنا هاریکاريان د زەقىيەن مىن رېڭىرىدا گىانى خۇ ژ دەستىدا^(۲). ل دەستپېيىكى ل ٦ى نيسانى (كولاڭ شىن)^(۳) ھاتنە ھنارتىن بۇ ئەنجامدانان ھەماھەنگىن ل دەفەرېن ئىخستىن دابه‌شکرنا خوارنى، ل گەل ھەبۈونا كىم يا رېڭخراوىن نە حکۆمى، كولاڭ شىن بۇونە پېشكەك ژ ئەركى مرۆڤايەتىدا، وەكوا ئەنجامدانان سەرژمېرىي، رېڭخستنا خىقەتگەھان و دابه‌شکرنا خوارنى^(۴).

ل ٨ى نيسان ١٩٩١ ئەمېرىي دەرقەيى ئەمەرىكى جىمس بىكىرى سەرەدانان خىقەتگەھىن پەنابەرېن كورد ل سەر سەنورى توركىيا ئيراقى كر، پەيمان دا هاریکارىن زىدەتر بەھىنە كرن، دوپاتكر، کو جىاڭى ئەوروپى لايەنگەريا

(1) THE WORLD WAKES TO THE KURDS, The Sydney Morning Herald, 9 April 1991.

(2) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ٩٢.

(3) كولاڭ شىن: هاریکاريا خەلکى ل كەن ل وان وەلاتان ئەۋىن ھەفرىكى و شەرلىق پەيدا دىن، وەھەولدىدىن ناشتىنى پەيدا بکەن يان هاریکارى پېشىكىش بکەن، كارمەندى وان ژ پوليس و لەشكەرى پېڭ دەيت، سەرب نەته‌ويىن ئىكىرىتىقە نە . (بۇ پەزىزانىن بىنېرە//م. محمد حبار جدوع، عمليات حفظ السلام الدولية في تسوية النزاعات المسلحة الداخلية، كلية العلوم الأساسية، جامعة الكوفة، العدد ٣١، العراق، ٢٠١٥، ص ٤).

(4) Chris Seiple, Op.Cit., P.32.

پیشناهدکا بەریتانی دکەت^(١). باليوزى ئەمریکا ل ترکيا مورتون اسحاق ئەبروموفیتز(Morton Isaac Abramowitz) دەربارەي ئەنجامىن ئەقى سەرەدانى دېئىزىت: "سەرەدانا جيمس بىكەرى دېبىت ب پاشترين (١٢) خۆلەك د مىزۇويا كرييارىن ھەوارهاتنى بھىتە ھەزماتن"^(٢). ھەروەسا بەرپرسان بەرھەفيا خۇ بۇ ھارىكارىكىرنا ئيرانى^(٣) دەربى بۇ سەرەددەرىكىرن ل گەل (١) پتۈزملىون پەنابەران ل سەر سۇرەتىن وى، ل گەل ئيراقى^(٤).

كارگىريا جورج بوشى حەزا ھنارتىنە يىزىن ئەمرىكى بۇ باشورى رۆزھەلاتا توركيا و باشورى كوردستانى نەبۇو، ڇېھرکو ب هوشىاري سەرەددەرى ل گەل ئەقى بارودۇخى دىكىر، ھەروەسا ھندەك مەترسى ل دەڭ كارگىريا ئەمرىكى ھەبۇون مىنە، كارىگەرى ل سەر ھەۋەنگىيا ھىزا ھەرىمى ب رىكا دانَا شيانى ب كومەلهەكا نەتهوھىي يا بى دەولەت، ھەروەسا دەستىۋەردان د سەرەدەريا ئيراقى، بەلى ل ژىر فشارىن ئەھروپى يىن بەردەۋام بۇ دانانَا سۇرەتكى بۇ

(1) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath. The Washington Post, 14 April1991.

(2) ھاتىھە فەگوھاستن ژ// جوناثان راندل، المصدىر السابق، ص ٩٢.

(٣) ل ٢٧ نىسانى ئىكەن فروكەيى ئەمرىكى گەھشەتە ئيرانى پشتى شورەشا خەمینى يى سالا ١٩٧٩ ئى بۇو، و ئىكەن جار بۇ پشتى شەرى جىھانىي دووئى ئەلانيا ھىزىن خۇ يىن لەشكەرى بۇ دەولەتمەكى دى، يى نە ئەندام د ناتوپىدا د ھەنېرىت، حۆمەتتا ئىسپانىيا رازى بۇو ل سەر ھنارتىنە ھىزىن لەشكەرى يىن پىادە، كو بەرى ھىنگى ب دىزى پشکدارىكىرنا وان د شەرى كەندەقىدا بۇو، و ئىكسەر پىشنىيارا ھنارتىنە (٥٠٠) خۆبەخشان بۇ كوردستان ئيراقى كر، (بۇ پت پىزازىنن بىنیر// Felipe Sahagun, Op.Cit., p.89).

(4) Ann Devroy; Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post, 14 April1991.

مهترسیئن مرۆڤایه‌تی هەلويستی خۆ گوهۆری. هەروهسا کارگیریا جورج بوشی گەلهک یا هەستیار بwoo، دەربارەی حەزین تورکیا، ژبەرکو تورکیا ھەفچەیمانەکى مەزن بwoo ل شەرئى كەندافى، ب تىنىٽ ھنارتىنە ھېزىن لەشكەرى بخۇقە نە دىگرت، بەلكو راودستاندىنە ھنارتىنە نەفتى ژى بخۇقە دىگرت د سەر مەزاختنە زىدە، و پىيىدى ب ھوشيارى ھەفسەنگىي د نافبەرا ئەقى بەپاشتىكىنلى ل گەل پەيوەندىيەن تورکیا و يېن كوردى و قەيرانى نوى ھاتبا كرن^(۱). لەورا ويلايەتىن ئىكگىرتى يېن ئەمريکى و تورکیا ژى ل دەستپىيکى راگەهاند، كو وان حەزا دەستتىوەردانى د کاروبارىن ئۈراقىدا ھەم بەرھنگاربۇونا صدام حسینىدا، بەرامبەر بكارئىنانا وي، بۇ توندوتىيى ب دەرى گرۇپىن شىعە و كوردان نىنە، ھەتا ئەھى رادەي پىشىيارا سەرۋەك وزىرىيەن بەريتانى جون مىجمەرى رەتكىر، بۇ داناندا دەقەرەكا ئارام ل دەقەرەن كوردى، ل گەل ھندى ئەھ دەستەھەلاتا بريارا ژمارە (۶۸۸) وەرگرتى^(۲). ب شىھەوكى بلەز سروشتى ئارىشى ھاتە گوهۆرین و ل ۱۵ نيسان ۱۹۹۱اي حاكمدارى بلند يى رۇزھەلاتى تورکيا خەيرى كوزاك ئوغلو فەرمى دى پالپاشتىا ھەولىن ھەوارھاتنى بۇ كوردان كەت، بلەز ل دويش ئەقى بريارى بازىرەكى سلوبىيا يى سنورى بۇويە سەنتەرەك بۇ پىشىكىشىكىنە ھارىكارييان و دەربارەي ئەقى چەندى دېيىيت: "ئەم نا بىزىن، كو ھەمى شىانىن خۆ مەزاختىنە" بەلى ئارىشا كوردان گەلهک نىزىكى رويدانانە كارھساتەكى دبوو، و تورکىا ب تىنى شىانا سەرەددەرييکىنلى ل گەلدا نەبwoo، هەروهسا گوت "تابىت

(1) Chris Seiple, OP.Cit., p.23.

(2) Ihsan Şerif KaYMAZ, Emperyalizmin "Kürt" Kart! "Kurdish" Card of Imperialism, Cilt Sayı, 2007, S. 174.

تورکیا ب تن ل گەل ئەققى ئارىشى بىينىت ... جىهان ھەمى بەرپرسىارە^(١). فشارا تورکیا بۇو ئەگەر بارودقۇخ ب دويماھى بھېت يى، كو ژ ئەگەرى ھاتنا ھەزمارەكا زۆرا پەنابەرەن كورد بۇ باشورى رۆزئاڭا تورکیا پەيدا بۇوى^(٢).

ھەرچەندە رۆزئاڭاى ژمارەكا فروكھىيىن پرى خوارن و پىيىدىقىيىن ژيانى و دەرمانان بۇ پەنابەرەن كورد د ھنارتىن، بەلى چارەسەريا دويماھىي ئاكنجىكىرنا پەنابەرانە ل وەلاتىن دى، ئەققەندە ژى ژ لايىچ وەلاتانقە ناھىيە ئەنجامدان، يان پىيىدىقى ب پەيداكرنا چارەسەرييەكا سياسى ھەيە، كو رىكى بىدەت بۇو، زقرينا وان بۇ سەر مال و مولكى خۆ بىي ترس ژ رويدانا كومەلکۈزىيەكا نوى، و ئەگەر ئەققەندە ھەلبىزارت، ئانكى بۇ ئيراقى بىزقىرنەقە، ل ئەوي دەمى پىيىدىقى ل سەر تورکىا و ھىزىن رۆزئاڭاى دەستىيەردانى د ئيراقىدا بىكەن بۇ گەرەنتىيا سەلامەتىيا پەنابەران^(٣). دەمى كوجا ملىونى رويداي وەلاتى نەمسا ئىكەم وەلات بۇو، داخوازا چىكىرنا دەقەرەكا ئارام كريه بۇ كوردان، ژبۇ دىركەفتىنا مەترسيا پەنابەران ل تورکىا، سەرۋىكى توركوت ئۆزالى پىشىياركىر، كو نەته وەيىن ئىكەرتى دەقەرەكا ئارام بۇ پەنابەرەن كورد ل دەقەرەن كوردىشىن ل نىزىك سنورىن تورکىا بدانىت^(٤)، ژبهركو ل ئەوي دەمى وەسا دهاته ھزرگرن، كو خىقەتگەھىن پەنابەرەن كورد يىن ئيراقى، كو ژمارا وان نىزىكى (٢) ملىون كەسان بۇون، بىنە خىقەتگەھىن بەردەوام، وەكى خىقەتگەھىن فەلەستىنى،

(1) // ھاتىھ فەگوهاستن ژ Chris Seiple,OP.Cit.,P24.

(2) Thomas Pickering, one of the things we do wonderfully is plan wars and execute them and one of the things we do terribly is to figure out on what basis to end them: <https://adst.org/2015/09/an-opportunity-lost-the-1991-iraqi-uprising/>. ۲۰۲۱/۲/۲۱ مىزۇيا سەرەتىنى

(3) Felipe Sahagun, OP.Cit., p.89.

(4) ختال ھاجر، المصدرا السابق، ص 100.

ههروهسا هندەك شارەزایان وەسا دیار دکر، کو دھرئەنجامیین پەنابەربوونا ژ نیشکەکیفە یا پەتى (٢) ملىون کوردان بۇ دھرفەئ ئیراقى دى بىتە ئەگەرى پەيداگرنا ھۆکاران بۇ شورەش و سەرھەلدانان د پاشەرۋېزىدا ل ھەرسى دھولەتىن دەوروپەر کورد لى ئاڭنجى، ھەروهسا دبىت بىتە ئەگەرى پەيدابۇونا شەرى باندىن چەكدار، و دبىت ئاوارەيىن ئیراقى ھەولا تولقەكرنى ژ حۆممەتا ئیراقى بکەن، بەردەوام بارودۇخىن دەقەرەن سۇرۇ د ئالوز بن، ھەروھكى ويلیام ایغان كولبى (William Egan Colby) رىقەبەرئ بەرئ يىن ھەوالگىريا نافەندى يا ئەمرىكى دبىزىت: "وەسا بۇ من دياربۇو، کو ئەم بۇ سیاسەتا بىنھەتى زەرين، ئەۋۇزى ئەوه، مە نەقىت ئیراق ژىكەنەبىت، ئانکو کورد دى ل ژىر حۆكمرانيا ئیراقى ژين، و تاقيىرن دى ئەو بىت، ئەگەر شىان گەرەنتىيەن تمام بۇ سەلامەتىا سەرەدەرىكىرنى د ئیراقىدا بکەن و ديتنا چارەسەرىيەكى". ھەروهسا ۋەكۆلەر كرستىن موس هليمز (Christine Moss Helms) دبىزىت: "ھەر كارەكى ئەڤ حۆممەتە د كەن دوپاتىنى ل سەر ئەۋى چەندى دكەت، کو کورد دى دپاراستى بن، ب كىمترىن برا ھارىكارىيىن مەرقايمەتى پېشىشىدكەن، بەلى د راستىيىدا ئەوا دھىيە ئەنجامدان بۇ ھندىيە ل ژىر كونترولى بەين، ل دەمەكى تۈركىيا ھەمى ھەولىن خۇ د مەزىيختى بۇ دووباتىكىرنى، کو ئەڤ كورده زىدەت دەربازى تۈركىيا نەبن"، پلانا جورج بوشى ئەو بۇ دووبارە پەنابەران بىزقىرىننە جە و وارى وان، ھەولا رىگرىكىرنى ل مشەختىبۇونا کوردان بۇ تۈركىيا دكەت و فەگەراندىندا کوردان ب رىكا مانا وان ل ئیراقى، و ب ئەقى چەندى ئەمرىكا، ھەقپەيمانىن وى رىخوشىر بەرامبەر ھەولا چارەسەرگەنەكى سىاسى د نافەبرە كورد و حۆممەتا ئیراقىدا^(١).

(1) Patrick E. TYLER, AFTERC THE WAR ;Bush's plans for Kurds Stir

ب مه‌دهما په‌يداکرنا چاره‌سه‌رييھ کا واقعی وجھی رازيبوونی بُو ئاريشا
 کوردان گرنگيپيّدانا دهوله‌تىن هەفپەيمان ل سەر زقريينا پەنابەران بُو سەر مال
 و مولکى وان بwoo، ب ئەفچىن چەندى ماھى دەستيۆهردانى يى ئەف دەولەت پى
 رادبن ب تىن د پاراستنا پەنابەراندا، هاريکاريان وان د وەلاتىن واندا نەك د
 خىقه‌تگەهاندا، ئەف چەندە گەرهنتىھ، كو رى ل رژيما ئيراقى بھېتە گرتەن
 كريارىن سەركوتكرنا وەلاتىن خۇ ئەنجام نەدەت^(١). ل ١٦ى نيسانا ١٩٩١ دەست
 جىبەجىكىرنا پرۇزەي هاتە كرن^(٢).

ل فيرى دياردبىت كو بريارا (٦٨٨) ئەوا ل ٥ى نيسانا ١٩٩١ ژ لاين
 ئەنجومەنى ئاساييشا نىقدەولەتى دەركەتى، ب رەزامەندىيا زۇربەيَا وەلاتان بwoo،
 ل دويىش ئەفچىن ب تىن هاريکارى وەك خوارن و دەرمان و پىدەفييەن ژيانى
 ب رىكا ئاسمانى دگەهاندىه ئاوارەيىن كورد، و گڭاشتن بو ل سەر رژيما ئيراقى،
 كو ئىدى سياسەتا سەركوتكرنا ئاكنجيان راوه‌ستىنيت و دەرگەھىن دىالوکى
 قەكتە.

Fears of Indefinite Military Role in Iraq. PG 1, the new York Times.
 21April1991 .

(١) بەجىت بنىامين عباس الريكانى، المصدرا السابق، ص. ٣٩.

(٢) سرهنگ حميد البرزنجى، انتخابات اقلیم كورستان العراق بين النظرية و التطبيق دراسة مقارنة، طا، هەۋلىر، ٢٠٠٢، ص. ٢٨٧.

تهودری دووی: رۆلی ویلایەتیین ئىكگرتى يېن ئەمریكا - بهريتانيا - فەرنسا د دانانا هىلا (٣٦) دا.

ھەرچەندە زوربەيا ژىدەران^(١)، وەسا دياردکەن کو بريارا (٦٨٨)، وبرىارا دانانا هىلا (٣٦) يادەفهرا ئارام، ئىك بريارن^(٢)، بەلى ل دەمى زقرين بۇ ژىدەران دياردبىت دوو بريارىن ژىكجودانە، کو بريارا (٦٨٨) بۇ پاراستنا مافىن مروقى و شەرمەزاركرنا كومەلکۈزىي و بكارئىنانا ھىزى ژ لايى حكۆمەتا ئيراقىقە ب دىرى وەلاتىين وي، و راودستاندىن كوشتنا خەلكى سقىل ب تايىبەتى كوردان بۇو، ھەرودسا بۇ گەھشتىنا رىكخراوىن نىقدەولتى بۇ ئيراقى، بىي دەستنىشانكرنا ج دەفهران، ديسان چەندىن جاران كارگىريما سەرقەكى ئەمریكا دووپات دىك، کو ھارىكارىكىرنا پەنابەرىن كورد ب تىن د لايەنى مروقايدەتىدايە، و لايەنى پالپشتىكىرنا سىياسى بۇ كوردان بخۇقە ناگرىت^(٣)، ھەرودسا ماكس ۋان دىر ستويل برياردەرى تايىبەت ب نەتهەوھىيىن ئىكگرتى بۇ مافىن مروقى ل جنىف دېيىزىت: " بريارا (٦٨٨)^(٤) ج ھىز و دەستەھەلات نىنە و نەيا نەچارىيە"^(٥). بەلگە

(١) درىيە عونى، المصدىر السابق، ص ١١٢؛ جزا توفيق طالب، المصدىر السابق، ص ٤٢٧.

(٢) ل سالا ١٩٩٠ ئى كومەكا رىتكارىن نوى ژ لايى ئەنجومەننى ئاسايشا نىقدەولەتىقە هاتنە ئەنجامدان، بۇ دانانا دەفهرىن جىاواز، کو ب دەفهرىن ئارام هاتنە ھەزمارتن، کو د سالىن دويىشا ئەنجومەننى ئاسايشا نىقدەولەتى بىي رازىبۇونا ھندەك يان ھەمى لايەننەن ھەمەرك بريارا دانانا دەفهرىيان بۇ پاراستنا سقىلان ژ تەگەرى ھەفرىكىيەن چەكدار دا، وەك دەفهرا ئارام ل كوردىستان ئيراقى، ھەرودسا ل بوسنە ل سالا ١٩٩٢ - ١٩٩٥ ئى، ل رواندا ل سالا ١٩٩٤ ئى و فەكۆلەر سالا ١٩٩٠ ئى ب دەستېتىكا سەردەمەكى نوى بۇ مافىن مروقى د ھەزمىرن، (بۇ پەت پېزانتىنان بنىر// ختال ھاجر، المصدىر السابق، ص ١٥٥).

(3) House Leadership Congressional Delegation, To Assess Iraqi Refugee, April 18-22/3/1991, P.2.

(٤) عبد الحسين شعبان ھزرمەندى ئيراقى، کو بۇ ژ كەسىن دىزى رېيىما ئيراقى و ژ دەرفەئى ئيراقى دەرىان، ئەڭ بريارە ب بريارا ئىتىم نافىكى، ھەرودسا ب بريارا بەرزە وەسفكى، چەندىن نافىن دى ل سەر ئەمەن

ل سه‌ر ئەوی چەندى کو بريارا (٦٨٨) يا کو ل ٥٥ نيسانا ١٩٩١ ئى و بريارا دانانا هىلا (٣٦)، ياكو ل ١٦ ئى نيسانى دەركەتى ئىك نين، ھەروھكى بيريز دى كويلاز دېئىت: "دەمى ئەز ھاتيمە ئاگەھدارگرن، کو جورج بوشى برياردىيە ھىزىن لەشكەرى ب ھنيرىته باشورى كوردىستانى، ل ئەوى دەمى پىدىقى ب بريارەكا نوى بۇو بھىتە دەركرن ژ لايى ئەنجومەنى ئاسايشا نىقدەولەتى، کو دانپىدانى ب ئاشكەرايى ب دەستيۋەرداانا لەشكەرى بکەت و گوت : "جىبەجىكىن ئەقى بريارى دى صەندوقا باندروا دى ۋە بيت، ديسان گوت: "بوچى ئەم كوردىن دەولەتىن دەوروپەر ژى ناپارىزىن، ھەميا ئارىشىن ناخخۇي يىن ھەين وەكى كوردىن ئيراقى، وېبەر مەترسيا ۋى بريارى، نە سوفىتى ونە چىنى و نىنەرىن دەولەتا جىهانا سىيى پشتگىریا ۋى بريارى ھەفيپەيمانىن رۆزئافا نەكر^(٢). ھەروھسا نەتەوین ئىكگىرتى پشتگىریا وى بريارى نەكر، ھەتا بريارا (٦٨٨) ل گەل ھەفيپەيمانى نەبوون، بۇ ئەنجامداانا ھىزى ئۆپەراسيونىن لەشكەرى، ژبو دانانا دەقەرا ئارام ل باشورى كوردىستانى، زىدەبارى ئەقى چەندى داخواز ژ ئەنجومەنى ئاسايىشى نەھاتىيە كرن، کو مولەتى بىدەت، يان ئەنجامدانىن پاراستنى ل دەقەرا ئارام پەسەند بکەت، دېيت ژ ئەگەرى نە بەرھەقبۇونا ھەمى ئەندامىن بەردەوام يىن ئەنجومەنى بۇون بۇ پالپىشىكىن ئەقى چەندى، ھەروھسا ئەندامىن دۈزى ئەقى بريارى، نەبوونا مولەتى پەسەندىكىن راستەوخۇ ژ ئەنجومەنى كرە بەھانە بۇ رەتكىن بريارى، ھەروھسا ئەنجومەنى ئاسايشا نىقدەولەتى دياركىر، کو پلانا بەلاقىكىن ھىزىن بىيانى ل باشورى كوردىستانى

برىارى دان، وەكى بريارا ژېرىكىرى، د سەر ھندىرا وەسا دېئىتى كو ئەف بريارە وەك ئىكەم پېنگاڭ د بوارى دەستيۋەرداانا مەۋھاپىتى دەيتە ھەزىمارتن. (سرەنگ حميد البرزنجي، المصدر السابق، ص ٢٨٨).

(١) ھاتىيە فەگوھاستن ژ // چاپىكەفتەن ل گەل (د. كمال عزيز قىتولى)، دھوك، ١/١١/٢٠٢١.

(2) Felipe Sahagun, NOP.Cit., pp.101-102.

پىدۇنى ب مولەتىيە ژ لايى ئيراقىقە، ھەرودسا ئامازە دا، كو ئە و ھىزىن پولىسان يىن نەتهوھىيىن ئىكگىرتى پالپشتىا وان دكەن دى پىدۇنى ب رازىبۈونا ئەنجومەنى ئاسايىشى بن^(١).

دەولەتىن ھەقپەيمان ئەمڭە كاره كر ب پالپشتىا بىرگا ٥٩ ژ بىريارا (٦٨٨) هاتى، كو "داخواز ژ ئەمیندارى گشتى يىن نەتهوھىيىن ئىكگىرتى دەيتە كرن بۇ بكارئىنانا ھەمى سەرچاۋىن بەردەست ... بۇ دابىنكرنا پىدۇنىيەن بلەز بۇ پەنابەر و ئاكنجىيى يىن، ئيراقى يىن ئاوارە بۇوين"^(٢). و ئىك ژ وان بەلگەناما ئەوبۇويە، ژبو دەربازبۇن ژ سنورى تۈركىيا، پىدۇنى ب رازەمەندىيا تۈركىيا ھەيءە، چونكى بەرى ١٦ ئى نيسانا ١٩٩١ ھەمى ب رېكا فروكا وھافىتنا كەل و پەلا سەرەددەرى ل گەل پەنابەرا دكى^(٣). و ژبەر نەرازىبۈونا ئيراقى ل سەر ۋىن بىريارى، ل ١٨ ئى نيسانى ١٩٩١ ياداشتىنامەيەكە لېكتىيگەھشتىنى ھاتە موركىن د نافبەرا ئيراق و نەتهوھىيىن ئىكگىرتىدا^(٤).

ھىزا دروستىرنا دەقەرەكە ئارام ھاتە پېشکىشىرن ژلاين ھىزىن لەشكەرى ئەقىن سەرپەرشتىيا دابەشكىرنا ھارىكاريان دكىن بۇ پەنابەرا ژبۇ پاراستنا پەنابەرا ژ ھىرىشىن لەشكەرى ئيراقى ۋە بۇ نەتهوھىيىن ئىكگىرتى، و نەتهوھىيىن ئىكگىرتى ھەر بلەز رازەمەندى لسەر ۋىن چەندى كر، وئەف بابەتە

(1) Peter Malanczuk, OP.Cit., P.129.

(2) ھاتىيە ۋەگوھاستن ژ// مايكل ام غينتر، كورد العراق الام وأمال، ت: عبد السلام النقشبendi، اربيل، ٢٠١٢، ص. ١١٦.

(3) House Leadership Congressional Delegation To Assess Iraqi Refugee, April 18-2/3/1991 , P.3.

(4) Felipe Sahagun, OP.Cit., P.103.

بەری هینگی هاتبوو گەنگەشەکرن د کومبۇونا لوكسنبورك دا يە دەولەتىن ئەوروپى ل ۸ نىسانا ۱۹۹۱ ژلايىن بريتانيا قە و ھەمى دەولەتىن پشکدار رازەمەندىا خۆ ديارگر ب تايىبەت نەمسا و تركىا، و سەبارەت ھەولىستىن ولايەيەتىن ئىكىرىتىا ئەمرىكا ھەر ل ۸ ئى نىسانا ۱۹۹۱ ئاخۇتنكەرى كۆچكە سې مارلىن فيتزاوتر راگەھاند، كۆ ويلايەتىن ئىكىرىتى، ج ھەلويىت دەربارەي مەسىلە دەقەرا ئارام يَا كوردى نىن، ھەروەسا نەشيا لايمەنگەریا پىشىيارى بىھەت، ل گەل ھندى ل ۱۱ ئى نىسانا ۱۹۹۱ سەرۋىكى ويلايەتىن ئىكىرىتى يېن ئەمرىكى ئەو چەندە ردەكىر، كۆ ناكوکى د نافېرەرا ويلايەتىن ئىكىرىتى و ھەۋپەيمانىن وى يېن ئەوروپىدا ل دور كىشا كوردان ھەبىت^(۱). بەلى جوناثان راندال ڦى قىچەندى تەكمەز دەكتە، دېھرتۈوكا خۆدا (أمه في شقاقي)، كۆ سەرۋىكى تركىا توركوت ئوزالى ھزرا دانانا دەقەرەكا ئارام بو جون كىرى) ئەندامىن چقاتا پىران يَا ئەمرىكى) گوت، جون كىرى مەندھوش ما، ب شىوهكى بەرسىدا، كۆ ئەمرىكا پالپشتىا ئەقى پلانا نافكىرى ناكەت و بپلانا مەترسىدار دەزانىت^(۲).

د نىسانا ۱۹۹۱ ئى شاندەكى كونگرىيىس ئەمرىكى ب سەرۋىكەتىا ماثيو ماکھىيو(Matt Mchugh)^(۳) بەردە توركىا ب رىكەت بۆ خەملاندىندا قەيراندا پەنابەرەين ئيراقى و ھەولىن بۆ دەھىئە مەزاختن، ھەروەسا شاندى چەندىن ئەندامىن دى بخۇقەگىرتبۇون، وەكۆ تونى ھيل (Tony Hall)، ھوارد بىرمان (Howard Berman)، مارج روکىما (Marge Roukema) كريسمىت

(1) Peter Malanczuk, OP.Cit., pp.119-120.

(2) جوناثان راندال، المصدرا السابق، ص ٤٢٩.

(3) (بۇ بىر بىزانتىيان ل دور قىچە راپورتى بنىرە // پاشەندى زمارە(٨)).

(Chris Smith)، شاندی سهره دانا خیفه تگه ها په نابه ران ل دهقه را سنوری جوکورجا کر (قەزايىه دكەفيتە ويلايەتا ھەكارى)، و ب رىكا فروگەيى ل ھندافى دهقه رىن دى يىن په نابه ران فريين يىن شيانا گەھشتىدا وان نەبىت، ھەمى دهقه رىن كومكىنا ھارىكاريان يىن سەرەكى ل توركيا دەستنيشانكرن⁽¹⁾. د روينشتىدا كونگرىسىدا، ليژنا ڪاروبارىن دهرقە وەسفەكى ھويىر دا سروشتى بارودخى مروقايەتى يىن ئالۆز يىن پىدىقى ب دەستيۇرە دانا مروقايەتى دبىت، ھەروهسا ماشيyo ماكھيو ھندهك خال پېشنىيارىرن، كو سيمايىن ھەۋپاشكىن بۇ دەستيۇرە دانا مروقايەتى ژ وانەيان: بارى تەنگاھىيى يىن ژ نشکەكىيە، و نە ب تىنى ھۇمارەيا ئاوارەيان يازۇرە، بەلكو ئەڭ ژمارا زۇر د چەند رۆزىن كىمدا كوم قەبووينە، ئەقە ژى مەزنترە ژ شيانىن دەولەتىن دەوروبەر و ئازانسىن نېڭدەولەتى و ھەوارھاتنى، ھەروهسا دشياندا نىنە، ج كەس ئەقى ئەركى ب ستويى خۆقە بىرەن، د راستىدا ئەگەر لەشكەر ب ئەقى ئەركى نەرابىن، دى پىدىقى ب ژمارەكى زۇرا كەسان ھەبىت، ل جەھىن جودا جودا كاربىكەن، ژېرەكى ج ئازانسان شيانا گەھشتىن ب ئەوان نىنە، لەورا ياخۇچىلەكەن شارەزا يىن ئەركى بھىتە بكارھينان، ھەروهسا پىدىقى ب تىكەلكرىدا كارمەندىن شارەزا يىن بوارى مروقايەتى ھەيمە، ياخۇچىلەكەن شارەزا ياخۇچىلەكەن ھەۋپاشكەن، ياخۇچىلەكەن ھەۋپاشكەن بەرپرسىارەتىا گەھاندىدا ھارىكاريان ب ستويى خۆقە بىرەن، ھەروهسا پىدىقى ب تىكەھەشتىدا ھەۋپاشك ھەيمە، بۇ سروشتى ئارىشى، ئانكى پىدىقىلەكەن دەشكەر ل دهقه رىن چىابى بۇ دهقه رىن نزم و دەشت بەھىن، بۇ ئەقى چەندى ژى دى خيفە تگەھ ل دهقه رىن نزم ل دهقه رىن كوردىشىن ھىنە دانان، ئەقە ژى دبىتە ئەگەر ئەيدابۇونا چەندىن ئارىشىن سىياسى، تەكىنلىكى، ئەگەر پېشىپەن ئەندى بکەين، كو ئازانسىن

---

(1) HOUSE LEADERSHIP CONGRESSIONAL DELEGATION, TO ASSESS IRAQI REFUGEE, APRIL 18-22/3/1991, p.1.

مرۆڤایه‌تی بیّن په نابه‌ران دى کار ل ئیراقى كەن، ژبەرکو پېندىنى ب رازىبوونا حکومەتا ئیراقى هەيە، ج نەبىت پېندىفيه رازىبوونەكە نە فەرمى هەبىت ژ لايى حکومەتا ئیراقى، ژ لايى دىقە بنىاتى سەرەكى ئىمناھىيە، لهورا داكو بشىين كورد ژ چىايىان بھىن، ل سەر زەراندىنا وان بۇ مالىئىن وان نەچار نەكەين، پېندىفيه پشتاستىبن، كو ئىمناھى هەيە، خالا ژ هەميان گرنگەر ئەوه ستراتيجىيەتا ۋەگوھاستن ۋى خەلکى، ل دويماھىي پشتى دەركەفتىن ويلايەتىن ئىكگرتى بیّن ئەمريكا، كى دى جەن ويلايەتىن ئىكگرتى و ھەفپەيمانىن وى گرىت و ئىمناھىي پارىزىت و ھارىكارىيەن مرۆڤايەتى پېشکىشىكت، ھەروەسا دى مە پېندى ب سەركىدايەتىكە باھىز ھەيە ئەگەر پېشىنى بکەين، كو نەته‌وھىن ئىكگرتى، و ئازانسىن دى بیّن نىقدەولەتى، و رېكخراوىن تايىبەت ب ھارىكارىيەن مرۆڤايەتى دى بەرسىيارەتىي وەرگرن، دى پېندى ب سەرمایەكە زۆر ھەبىت، لهورا پېندىفيه ژ سەرۆك جورج بوشى، بەرسەكى بەرز ل كارگىریا خۇ بدامەززىنىت بۇ ئاسانكارىيا لەقىنا ئەقان داخوازىيان، ھارىكارىيا كارى ھەفپىشك بكمەت د نافبەرا ئازانساندا^(۱).

ئەمیندارى گشتى بیّن نەته‌وھىن ئىكگرتى بيرىز دى كويلاز، وەسا دىت ئەڭ پېشىيارە ل گەل تىڭەھى ھارىكارىيەن مرۆڤايەتى بیّن بەرى ھىنگى كار پى دهاته كرن ناگونجىت، دچىتە د سنورى جورەكى نوى بیّن ھارىكارىيەن مرۆڤايەتى^(۲) ئانکو سنورى دەستيۇهردانىن مرۆڤايەتى^(۳). وەزىرى دەرفە بیّن

(1) Chris Seiple, Op.Cit., PP.28-30.

(2) جوداهى د نافبەرا ھارىكارىيا مرۆڤايەتى و دەستيۇهردانان مرۆڤايەتى: كارى مرۆڤايەتى، وەكو ھارىكارىي ژ لاين چاڭدىر، رايى گشتى دەيتىن ئەنجامدان، بەلىن ل دەمىن ل گەل ئارمانچىن سىاسى ھەفەز دېيت، دېيتە

فهرنسی بی پیشتر رولان دوماس بهرامبهر لیژنا کاروبارین دهقه دنهنجومه‌نی پیراندا دووپاتکر کو "پیدفیه یاسایا نیقدله‌تی تیگه‌هی مافی دهستیوه‌ردانی تیکه‌ل بکهت ... دشیاندایه یاسا پیشکه‌فیت"^(۲).

بریارا (۶۸۸) یا نهنجومه‌نی ئاسایشا نیقدله‌تی یا، کو ل ۵ نیسانا ۱۹۹۱ دهچووی، د نافه‌رۆکا ویدا ج داخوازیان ناکهت و ئیراقی ژی ب رازیبوونی ل سەر هاریکاریین مرۆفایه‌تی يىن نیقدله‌تی پیگیر ناکهت، ئانکو د بریارا (۶۸۸) دا ئەركى دهستیوه‌ردانا مرۆفایه‌تی نەهاتیه، ئانکو ئەگەر ئەڭ بربیارا مافی دهستیوه‌ردانی د بەرژه‌وەندیا كەمینه‌یا كوردى بخوقه نەگریت، خۇ ئەگەر توشى سەركوتكرنەكا توند بون ژ لايى حکومەتا خوقه، ل ئەوى دەمى نهنجومه‌نی ئاسایشا نیقدله‌تی دانپېدان كريي، کو يا تايىبەته ب دهستیوه‌ردانی د کاروبارى نافخوبي ب رىكا دهستنيشانكىرنا بارودوخى گەفي ل سەر ئاشتى، و ئاسایشا نیقدله‌تى، بەلى د سەر ھندىرا ژى نهنجومه‌نی ئاسایشى راگەهانديه، کو شيانا ئەقى چەندى ھەيء، بەلى ئەڭ چەندە نەنجامنەدایه، لەورا بۇ ئەگەر ئەنجامدانا ھندەك رىكارىن مرۆفایه‌تى يىن تاك لايانه کو نهنجومه‌نی مولەت پى نەدai، ژ ئەقان كرياران ژى كريارا دابىنكرنا ئارامىي ل ۱۶-۱۷ نیسانا ۱۹۹۱^(۳). پیشەنگىن دهستیوه‌ردانا مرۆفایه‌تى ل ئيراقى، وەسا دېين، کو

دهستیوه‌ردان، بەلى بۇ نەته‌وەيىن ئىكگرتى ب تىن "گريارا پاراستنا ئاشتىي" يە، بەلى ھندەك دەولەت ژ دەرقەئ سىنورى رىكخراوا نەته‌وەيىن ئىكگرتى و بىي چارچوھەكى ياسايى پەنايى دېمەتە بەر بكارهينانا ھىزما چەكى ب دۈزى دەولەتىن دى يىن خۇدان سەرەورى، ج ب تاك لايەن، يان د سىنورى ھەفپەيمانىيەكە هەرىمەدا. (بۇ پەزىزلىنىن بىنۇرە// Hajar Gueldich, Op.Cit., P.36 .

(۱) هاتىيە فەگوهاستن ژ// بەھجت بنىامىن عباس الريكانى، المصدرا السابق، ص ۳۱.

(2) Chantal Carpentier, Op.Cit., P.280.

(3) Hajar Gueldich, Op.Cit., P.229.

شهر عیه‌تا ئەقى دەستيۆردانى ژ ھەستکرن ب ھەفکاريا نىقدەولەتى پەيدادبىت، ئانکو مروقايىهتى ل پىشىا سياسەتى دھىت، ژېرگو مروقايىهيتى يا گىزدای ب تەنگاشى، مانا د ژيانى دايى، كو پىدىقى ب بەرهنگاربۇونا ئاستەنگىن سياسى ھەمە يىن رىڭرىيى ل ئەقى ماقى دىگرن ئەۋەزى ماقى ژيانىيە^(١).

حکومەتا توركىا دوو مەرج بۇ داناندا دەقەرىن ئارام د ناڭ ئيراقىدا دانان.

ئىك-ھىزىن ناتوى و ھىزىن پوليسىن نىقدەولەتى كار د پاراستنا خىقەتگەھ و گوندىن كورداندا بىھەن، نەك كوردىستانى ھەمىي، دوو - دېبىت قەوارىيەكى كوردى يى نۇي پىكىبەيت، لهورا پىدىقىيە ئەق قەوارە پېشكەك بىت ژ دەولەتا ئيراقى نەك دەولەتكە كوردى يا سەربەخۇ^(٢).

ل ۱۶ نىسان ۱۹۹۱ د رومالا كەنانى (CBS) يى ئەمرىكىدا، راگەھاندىدا سەرۆكى ئەمرىكا جورج بوشى ل سەر گافى مایه (على وشك)، كو گوهۇرىنەكى د سياسەتا خۇ دا بىمەت بەرامبەر پەنابەرىن كورد يىن ئيراقى، سەرۆكى ئەمرىكا راگەھاند: "بەرى (١١) رۆزان، ئانکو ل ۵۵ نىسانى، وىلايەتىن ئىكىرىتى يا رابووى ب مەزنلىن ھەولىن ھەوارھاتنى يىن ئەمرىكى د مىزۇويا لەشكەرى يا نويدا ئەنجامداین، ئەق پەيمانه يا پىدىقى بۇ بۇ ئەھۋى كارھساتا مەزن، ياكو ل ئيراقى ژ ئەنجامى سەرەددەريا رەپىما صدامى ل گەل وەلاتىيەن ئيراقى پەيدابۇو، د ماوى (٤٨) دەمىز مىراندا كرييارىن مە دابىنكرنا سەدان تەننۇن خوارن، و ناڭ خىقەت، دەرمان، و پىدىقىيەن ژيانى بۇ كوردىن ئيراقى ل كوردىستانى و باشورى توركىا بۇون، بۇ ئىكمە جارە ب ئەقى قەبارەي ئەق ھەولە دەيىنە مەزاختن، بەلى د

(١) ختال هاجر، المصدر السابق، ص ٦٧.

(2) Felipe Sahagun, OP.Cit., P P.97-98.

راستییدا قهباری ئاریشى مەزنە، ب ھزاران كوردىن ئيراقى ل دەقەرىن چىايىنه، شىانا گەھشتىنى بۇ وان، ل باشورى توركىا و ب درېزاهيا سنورىن توركىا ئيراقى نىنه. برس و نەخوشى دىنە ئەگەر ئەمەستىدانىن مەزن، كەس نەشىت وىنەيىن ئەفان نەخوشىيىن مەۋھىتى بىبىنەت، ژن و زەلام و زارۇكىن بىن گونەھ دىنە قوربانى". وگوت: "لەورا پاشى راوىزكاريان ل گەل سەرۆك وەزىرىن بىرەتانيا و سەرۆكى فەرەنسا فرەنسا مېتەن و سەرۆكى توركىا تورگوت ئوزال و راوىزكار كول، و ئەمېندايى گشتى يىن نەتەوەيىن ئىكەرتى بىرەز دى كويلارى بىريار ل سەر ئەفان خالىيىن دىاركىي هاتە دان : ئىك ژ ئەگەر بى زەممەتىا گەھشتىنا لوچىسى بۇ خېقەتگەھىن چىايى يىن دوپىر، دى خېقەتگەھ بۇ پەنابەران ل دەقەرىن گۈنجاھى دانان و ھېزىيەن لەشكەرى يىن ھەۋپەيمان دى ب رېقە بەن. دوو- ب زوپىرىن دەم نەتەوەيىن ئىكەرتى و كومەلا رېڭخراوين نە حکۆمى كونترولا كارگىرى ل سەر خېقەتگەھان كەن، داكو ل گەل بىريارا ئەنجومەنى ئاسايىشى ژمارە (٦٨٨) بگۈنچىت و كار ل گەل نەتەوەيىن ئىكەرتى، رېڭخراوين ھەوارھاتنى يىن نېقەدەولەتى، و ھەۋپەشكىن خۇ يىن ئەوروپى بىھىن، لەشكەرى ئەمرىكى ئىكىسر دى كار د داناندا چەندىن خېقەتگەھان ل كوردستاندا ئيراقىدا كەت، كو دى ھارىكاري بۇ ئەفان پەنابەران ب بىھىن مەزن ھىتە دابىنكرن و ب شىۋەكى رېڭخىسى ھىنە دابەشكىن^(١). ھەروەسا جورج بوشى گوت: "دشىاندىايە بىز ئەز د زانم ھوين ژ سەلامەتىا خۇ د ترسن، لەورا ھوين نازقىرن، بەلى ئەز بۇ ھەۋە دووپات دكەم، ئەو دەقەرا مە

---

(1) Dan Rather:anchor, Presidential Press Conference: Foreign Policy toward refugees; aid to refugees, CBS News Special Report . From CBS News headquarters in New York,16 April 1991.

دەسنيشانكىرى، هوين دى ئارام و پاراستى بن"^(١). ئەۋۇزى ب ھنارتىنە ھىزىن لەشكەرى بۇ دەقەرىن كورد نشىن، بۇ داناندا دەقەرەك ئارام بۇ كوردان. ھەروهسا ئەڭ پىتىكاھ ب "ئەنجامدانەكادەمكى" وەسفكى نەك يا بەردەوام بۇ ئافاكرنا خېقەتكەھىن ئاوارەيان يىن پاراستى^(٢).

ژ لايمەكتى دىقە سەرۆكى ولایەتىيەن ئىيگىرتى يىن ئەمرىكا جورج بوشى دوپاتى ل سەر ئەھىچەندى كر، كو ئەڭ پىرابۇونە ب تىنى "لايمەنلى مەرقۇايەتى"^(٣) يە، ج پىنگاكاھىن دەستىيەردا تۈرىخايىمن د ئيراقىدا بخۇققە ناگىرىت^(٤)، پشتى رازىببۇونا پەرلەمانى تۈركىيا ل نيسانا ١٩٩١ ل سەر بكارئىنانا بنگەھى ئەنجرلىك بۇ ماوى^(٥) ھەيڤان ژ لايمەنلىقىمىانانشە^(٦). ل ١٩ نيسانى تىما كارى ھەفپىشك (Combined Task Force-CFT) پەرۋەزى دەقەرا ئارام (SAFE HAVEN OPERATION) ل ئەنجرلىكى پېشىشىكىر، كول سلوپىا ھاتە دانان، بۇ پالپشتىكىرنا ئوبەراسىيونىن ئاسمانى، بۇ فەگۇھاستنا ھىزىن لەشكەرى بۇ دەقەرىن كوردىشىن^(٧). سەربازىن ئەمرىكى، بەريتاني و فەرەنسى ل دەقەرەك نىزىك ل سەر سۇنورىن تۈركىيا بۇ ھارىكارىكىرنا كوردان ھاتنە بەلاقىرن، ل دەستپېيىكى^(٨) ھزار سەرباز ژ ھەرسى دەولەتان ھاتنە بەلاقەكىرن، پاشى ژمارا دەولەتىن پېشكدار بۇ^(٩) دەولەتان زىيەدبوو و ژمارا

(1) Chris Seiple, Op.Cit., P.24.

(2) Dan Rather:anchor, Presidential Press Conference: Foreign Policy toward refugees; aid to refugees, CBS News Special Report . From CBS News headquarters in New York, 16 April 1991.

(3) House Leadership Congressional Delegation, To Assess Iraqi Refugee, April 18-22/3/1991, P.2.

(4) ھىرش عەبدوللە حەممە كەرىم، پەيدەندىيەكانى نىوان ھەريمى كوردىستان و دەولەتانى دراوسى ئىران و تۈركىيا و سورىيا ١٩٩١-٢٠٠٢، تاران، ٢٠١٣، ل ١٦٩.

(5) Chris Seiple, OP.Cit., P.24 .

سەربازان گەھشته (٢٠) ھزار سەربازان^(١). کو ژ ۋان وەلاتا پىك ھاتى بون، ھولەندا، ئىتاليا و ئىسپانيا و ئۆستراليا ھاتنە دەقەرىن كوردىشىن و دەست ب داناندا دەقەرا ئارام بۇ گوردان كر، نەمە ئۆپەراسىيۇنە ب ئۆپەراسىيۇندا دابىنكرنا ئارامىيى ھاته نافىكىن^(٢).

ل دەمىي دەركەفتىن بىريارى ل ١٦ى نىسانا ١٩٩١ئى ھەرسى دەولەتىن ھەۋپەيمان، وىلايەتىن ئىكەرتى يىن ئەمرىكى، بىرىتانى و فەرەنسى دەقەرا ئارام بۇ گوردان ل باشورى كوردىستانى ب رىكا ھىزا لەشكەرى دانا، بەرىتانيا، فەرەنسا، و ئەمرىكا دەست ب داناندا ھىلا شىن بۇ دەقەرا ئارام كر، كو دەقەرا دېھ فەرەنپىيە ل ھىلا^(٣) (٣٦) بۇ زانىين ھىشتا . ھەروەسا ھندەك د ئەھى باودەرى دانە، كو ھەلبۈزارتىن ھىلا پانىي يى (٣٦) يا ل باكورى كەركوكى، وەك دەستپىكى دەقەرا دېھ فەرەنپىي ھاته ھەلبۈزارتىن، ياكو كورد داخوازا وى دەكەن^(٤)، داكو ل ژىر كونترولا ئيراقى بىت، مەترسىيەن ھەفسوئىن ئيراقى ل بەرچاڭ وەربگرىن دەربارى تومبەتباركىندا ھەۋپەيمانان ب ھاندانا دامەزراندىندا دەولەتكا كوردى يى سەربەخۇ ل باشورى ئيراق . ھەروەسا بەرپرسىيەن كارگىرiya ئەمرىكى راگەھاند، كو ئەوان داخوازا ژ ئيراقى كرييە، كو خۇ دويىر بىكەن ژ ئۆپەراسىيۇنى لەشكەرى ل سەر ئاخ و ئاسمانى ئيراقى د ھىلا فەرەها^(٥).

(1) Ihsan Sherif KaYMAZ, a.g.e, S.174.

(2) Hajar Gueldich, OP.Cit., p.230.

(3) بەجىت بنىامىن عباس الريكانى، المصدى السابق، ص.٣.

(4) ختال هاجر، المصدى السابق، ص.١٦٢.

(5) Peter Malanczuk, OP.Cit., P.120.

سه بارهت هه لویستی حکومهتا ئيراقى ژ دانانا دهقهرهكى ئارام ۱۶ نيسانا ۱۹۹۱، سعدون حمادى سه روك و وزيرين ئيراقى ل ئهوى دهمى راگههاند، كو ولاتى وي دى ب ههمى رىكان به رهنگاري دانانا دهقهرهكى ئارام بۇ پەنابەرەن كورد ل دهقهرهكى كوردنشىن كەتن^(۱). هەروەسا حکومهتا ئيراقى ئەف چەندە ب دەستيۆهردانەكى نە ياسايى د كاروبارىن ئيراقىدا ھەزمارت^(۲)، ئەف دەستيۆهردانىيىن ھەۋپەيمانان شەرمەزارگر بەلى ژ لاپى لەشكەريقە بەرسف نەدا، هەروەسا حکومهتا ئيراقى بەردەوام دانوستاندن ل گەل شاندى نەتهوهىيىن ئىكگرتى ب سەرۋەكتىيا ئيريك سوی(Erik Suy) نويىنەرى ئەمېندارى گشتى يى نەتهوهىيىن ئىكگرتى و شاندى ھەۋپىشك يى نەتهوهىيىن ئىكگرتى و صدرالدين ئاغا خان(Sadruddin Aga Kha) و نويىنەرى جىبەجىكار يى ئەمېندارى گشتى يى نەتهوهىيىن ئىكگرتى، بۇ بەرنامى نەتهوهىيىن ئىكگرتى يى مەرقۇايەتى ل ئيراقى و كويىتى و دەفقەرىن سنورى د نافبەرا ئيراق و ئيران و ئيراق و تۈركىيادا ئەنجامىددان، لەورا ل ۱۶ ئى نيسانا ۱۹۹۱ نويىنەرى ئەمېندارى گشتى يى نەتهوهىيىن ئىكگرتى بۇ رۆزھەلاتا نافىن ئيريك سوی رازىبۇونا حکومهتا ئيراقى و درگرت ل سەر دانانا سەنتەرىن پېشوازىكىرنى يىن نەتهوهىيىن ئىكگرتى و پرۆزە ل دەفقەرىن پاراستى ژ لاپى لەشكەريقە هاتە جىبەجىكار بۇ رىپېيدانى ب كوردان بۇ زەرىنى^(۳). ل ۱۶ ئى نيسانا ۱۹۹۱ ياداشتىنامەيەكى لىكتىيگەھشتى د نافبەرا حکومهتا ئيراقى و صدرالدين ئاغايىدا نويىنەرى نەتهوهىيىن ئىكگرتى هاتە ئىمزاكرن، د نافھەرۇكى وى دا باس ل بەلاقبۇونا يەكەيىن پاسەوانىيىن نەتهوهىيىن ئىكگرتى كربۇو، كو چەكىرنا وان ب ئەفى رېكى بىت دەبانجە، كو ژ

(۱) ختال هاجر، المصدح السابق، ص ۱۶۲.

(2) Bryar Baban, OP.Cit., p.64.

(3) Hager Gueldich, OP.Cit., p.229.

لایی دهستهه لاتین ئیراقی دی هینه دابینکرن، دروستکرن و جور و گوللهیین وى ب رازیبوونا نهتهوهیین ئیکگرتى، بەلی يا پیشبینىكىرى نه بۇ ھەمى پاسهوان ب ئەقى شىوهى بھينه چەكىرن، ھەروھسا نهتهوهیین ئیکگرتى ئاشكاراكر، كو دشياندايە فەرمانبەرین ئیراقى يىن مەدەنى جەن رازىبوونى بن، ژېھرکو ھەبوونا لەشكەرى جەن رازىبوونى نىنه، ھەروھسا نويىنەرى نهتهوهیین ئیکگرتى دوپاتكر، كو ژمارا كەسىن ھاتىنە دامەززاندىن بۇ كاركىنى ل دەقەرین كوردنشىن (٥٠٠) كەسن و ژ ھىزا پوليسا نەبوون، بەلكو كەسىن مەدەنى بۇون و ھاندانا پەنابەران ل سەر زەقىرىنى دىكىر و بۇ وان دوپاتدىكىر كو دى د ئىمن بن پشتى ۋەكىشانان ھىزىن ھەقپەيمانان ل دەقەرین كوردنشىن، ل دويماھىي ژى ئەقى چەندى پېدىقى ب رەزامەندىيا ئیراقى ھەبوو^(١).

ھەروھسا جيمس بلاك (James Placke) راوىڭكارى نىڭدەولەتى و بىسپور د وەزارەتا دەرقە يا ئەمرىكى بۇ كاروبارىن رۆزھەلات گوت: "پلانا ھەقپەيمانان ئەوه، كو بەرپرسىن نهتهوهىین ئیکگرتى، كونترولى ل سەر خىقەتگەھىن دەقەرا ئارام ياكو دى ھىتە دانان بکەن، كو رىكى بىدەتە ھىزىن ھەقپەيمانان خۇ ژ ئاخا ئیراقى ۋەكىش، ھەروھسا بەريتانيا پېشنىيارا ھنارتىنا ھىزەكا پولisan يا نهتهوهىین ئیکگرتى بۇ دەقەرین كوردنشىن ژبۇ پاراستنا كوردان پېشکىشىكىر"^(٢). پشتى دانوستاندىن دوو قولى د نافبەرا دوگلاس ريتشارد ھيرد (Douglas Richard Hurd) وزىرى دەرقە يى بەريتاني و جيمس بىكمەر وزىرى دەرقە يى ئەمرىكادا، د كومبۇونا وزىرىن دەرقە يىن رۆزھەلات و رۆزئاڭا ل بەرلىنى، دوگلاسى ھەمى ھەولىن خۇ مەزاختن دەربارەتى

(1) Peter Malanczukp, OP.Cit., p.130.

(2) //هاتىھ ۋەكۇھاستن ڈ David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post, 5May 1991.

رپورتین باس ل ناکوکین بەریتانی و ئەمریکى ل دور دەمی ۋەكىشانا ھېزىن رۆژئاھى ل باشورى كوردستانى دكەن، دوگلاس ھيرد گوت: "كەس ژ مە نەقىت بۇ دەمەكى نە دياركى ل ويىرى بىيىن" وەك ئامازە بۇ داخويانىين ئەندامىن كارگىريا ئەمرىكى، كو واشنەتون دەقىت ل دەستپىكا ھەيقا بەھىت ھېزىن خۇ ۋەكىشىت، ھەروەسا ل پاريس فرانسوا مىتران داخوازا گەرەنتىيا سەلامەتىا كوردان، كر بەرى ۋەكىشانا ھېزىن ھەقپەيمانان ژ ئىراقى، ل حزيرانا 1991 لەشكەرى فەرەنسا راگەهاند، كو دى (400) سەربازىن خۇ يىن دى، ژ ناوچى ۋەكىشىت ژبەر كىمبۇونا پېدىفيا كوردان، ل ئەوى دەمى (100) سەربازىن فەرەنسى ل باشورى كوردستانى و باشورى تۈركىيا مابۇون⁽¹⁾.

بەلىٰ ھندەك ئاستەنگ مابۇون، كو ل گولانا 1991 فرانسوا جولياني (Francois Giuliani) پەيقدارى ئەمیندارى گشتى يى نەتهوھىيىن ئىكگرتى رەختە ل ھەقپەيمانان گرت، ژبەر نە پېشىشىكىدا وان بۇ "ھزرەكا ھەقپىشك يا روھن" دەربارە ئەو چەندا دەقىت نەتهوھىيىن ئىكگرتى ئەنجام بدهن، ج بۇ دابىنلىكىدا پاراستنا تمام، يان ب تىنى ھەبۇون ب دۆزى ھەر سەركوتىرنەكى ل سەر وەلاتىيەن كوردى يىن فەگەريايىن، ول رۆزا 5 ئى گولانا 1991 رۆژناما واشنەتون بۇست دىار كر، كو بەرسەكى بەریتانى گوت: "نەتهوھىيىن ئىكگرتى نە دەستەيەكە، كو بلەز لەقىن دكەت، ئەم د پەشتاستىن كو دى ئەركى خۇ ئەنجام دەت، بەلىٰ ياب زەحەمەتە بىزانىن چەند ماوه دى ۋەكىشىت، پېدىفيه ئەم بۇ ماوهكى درېز خۇ بىگرىن ھەتا نەتهوھىيىن ئىكگرتى ب ئەھى كارى رادبىت"⁽²⁾.

(1) //هاتىھ ۋەكىشىت، ROBERT MAUTHNER, Hurd warns Iraq to respect safe haven, Financial Times, 20 June 1991.

(2) //هاتىھ ۋەكىشىت، David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post., 5 May 1991.

دهرباره‌ی درستکرنا ڦان خیفه‌تگه‌هان صدرالدین اغا خان دبیزیت: "کو دانا نا خیفه‌تگه‌هان بُو په نابه‌ران یا ب ساناهی نابیت، همروهسا دیار کر، کو کوردان نهفیت ل ئه‌ڦان جوره خیفه‌تگه‌هان بژین و حهزا زفریني بُو سهر مال و مولکي خو همي، له‌ورا پيڏفيه پٽر ڙ(5) سهـد مليون دولاران بُو چافديريکرنا په نابه‌ران بهينه دابينکرن، ئه‌ڦه ڙي کاره‌کي ب زه‌ممته، همروهسا ئاماڙه ب وئي چهندئ دا، کو پيڏفيه راویزکاريئن رڏد بهينه کرن، بهري هيڙين ههـڦپهيمان دهـڻه را ئارام رادهـست بـکـهـت، دـاـکـوـ لـ ڙـيـرـ كـونـتـوـلاـ نـهـتـهـوـهـيـئـنـ ئـيـكـگـرـتـىـ بيـتـ، لـ دـهـمـهـکـيـ کـوـچـڪـاـ سـپـيـ دـيـارـکـرـ، کـوـ باـوـهـرـيـ بـ ئـهـوـيـ چـهـنـدـئـ هـهـميـ، کـوـ نـهـتـهـوـهـيـئـنـ ئـيـكـگـرـتـىـ ياـ رـازـيـيـهـ لـ سـهـرـ هـنـدـئـ بـهـرـپـرـسـيـارـهـتـيـ لـ سـهـرـ خـيـفـهـتـگـهـهـيـئـنـ ئـاـوارـهـيـئـنـ کـورـدـ لـ باـکـورـيـ بـکـهـتـ"^(۱).

ل دويـشـ دـاخـوـيـانـيـئـنـ سـهـرـکـرـدـيـنـ هـهـڦـپـهـيـمانـانـ قـهـبارـئـ هيـڙـينـ هـهـڦـپـشـاـکـ بـ رـيـثـاـ ٤ـ٢ـ%ـ کـيـمـ بـوـونـ، کـوـ لـ نـيـقاـ گـولـانـ رـيـثـاـ سـهـرـبـازـيـئـنـ وـانـ گـهـهـشـتـهـ سـهـرـبـازـانـ (١٢٥١١)ـ وـ ڙـ ئـهـوانـ ڙـيـ (٧١٨٢)ـ دـ نـاـڻـ ئـاخـاـ ئـيرـاـقـيـداـ بـوـونـ، هـمـروـهـساـ دـوـگـلاـسـ هـيـرـدـ گـوتـ: "ئـهـوـ يـيـ پـشـتـاسـتـهـ کـوـ جـيـمسـ بـيـکـهـرـ يـيـ نـاـکـوـکـ نـابـيـتـ لـ گـهـلـ ئـهـوانـ مـهـرجـيـنـ پـيـڏـيـ بـهـريـ ڦـهـکـيـشـانـ بـهـيـئـنـ جـيـبـهـجـيـکـرـنـ ئـهـوـڙـيـ ڙـ چـوارـ خـالـانـ پـيـڪـدـهـاتـنـ: ئـيـكـ. هـاتـناـ بـهـرـدـهـوـامـ يـاـ نـهـتـهـوـهـيـئـنـ ئـيـكـگـرـتـىـ لـ باـشـورـىـ کـورـدـسـتـانـ، دـاـکـوـ جـهـيـ هـيـڙـينـ رـوـڙـئـافـاـيـ بـگـريـتـ يـيـنـ پـارـاستـنـاـ کـورـدانـ دـکـهـنـ. دـوـوـ - بـ دـوـيـماـهـيـ هـيـنـانـاـ دـاـنوـسـتـانـدـنـيـنـ دـ نـاـفـبـهـراـ نـوـيـنهـرـيـنـ کـورـدـ وـ دـهـسـتـهـلـاتـاـ ئـيرـاـقـيـداـ روـيـدـهـنـ. سـيـ هـيـلـانـاـ سـرـاـيـانـ هـهـتاـ دـيـارـدـبـيـتـ، کـوـ ئـيرـاـقـيـ بـ رـاـسـتـگـوـيـ دـفـيـتـ رـيـزـگـرـتـنـاـ بـرـيـارـيـنـ گـهـرـهـنـتـيـکـرـنـاـ ئـاـسـاـيـشـاـ کـورـدانـ بـکـهـتـ. چـارـ - هـوشـدارـيـکـرـنـاـ روـهـنـ

(۱) هـاتـيـهـ ڦـهـگـوـهـاـسـتـنـ ڙـ// "صـدرـالـدـيـنـ اـغاـ خـانـ: الـاـکـرـادـ يـرـفـضـونـ العـيـشـ فـيـ المـخـيمـاتـ" ، جـريـدةـ الثـورـةـ، العـدـدـ (٧٦٠٠)، ٤/٢١، ١٩٩١.

بۆ ئيراقى، كو سروشتى رىكارىن تولقەكىنى يىن دى ھينه ئەنجامدان، ئەگەر رىزى ل مافىن كوردان نەگرىت^(١).

رادەستكىرنا خىقەتگەها زاخو بۇ دەستهەلاتا نەتهەوھىيىن ئىكگرتى ل ١٣ى گولانا ١٩٩١ بى رىكا بەلاقبۇونا نىزىكى (٥٠٠) پاسەوانىن ئىمناھىيى يىن نەتهەوھىيىن ئىكگرتى يىن چەكىن سەڭ ھلدگرن، ھەروەسا ل (٤) پارىزگەھىن كوردى ب ئەنجامدا ئەدەپ دەنەنەرەن ھارىكارىي يىن نەتهەوھىيىن ئىكگرتى ل كوردىستانى و باشورى ئيراقى ھاتنه راسپاردن، و ل ٧ى حزىران ١٩٩١، كومسيونا نەتهەوھىيىن ئىكگرتى يا كاروبارىن پەنابەرەن كارى ھەولىن مەرۋاھىتى ب ستويى خۆقە گرت، ل مەھا ئەيلولى شىا ھەمى پەنابەرەن كورد ل سەر زەرينى بۇ جەھىن خۇ رازى بکەت^(٢).

ئۆپەراسىيۇنا دابىنلىكىرنا ئارامىيى يى ب سەركىشىا وىلايەتىن ئىكگرتى دەستپېيىكىرى ل ٢٤ى تەباخا ١٩٩١ ب دويماهى هات^(٣)، بىيارا بەلاقكىرنا ھىزەكما بەرسەدانان ئەنگاھىيان يى بچۈكىتر ل تۈركىيا دا، كو سەربازىن ئەقى ھىزا پىادەل سلوپىا جىڭىر بۇون، پشتى ماودى بەرەڭ بنگەھى ئەنجرلىك ھاتنه ۋەكىشان، ل

(1) Robeert Mauthner, Hurd warns Iraq to respect safe haven, Financial Times, 20 June 1991.

(2) Kerim Yildiz, The Kurds in Iraq Past, present and Future, London, United Kingdom, 2007, P.40.

(3) Iraq / Kurds (1932-p)UNIVERSITY OF CENTRAL ARKANSAS, Political Science . <https://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/>. مىزۇويا سەرەدانى

۳۰ ئى ئېلولا ۱۹۹۱ ئى نافى (چەكوجى دەمكى)^(۱) ل سەر ئەقى ھىزى ھاتە دانان كو دەمىن وى ژ لايى پەرلەمانى توركىياقە هەر^(۲) ھەيغان جارەكى دهاتە درىزگەن ھەتا^(۳) سالان^(۴).

ب ۋى رەنگى ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكى كارتەكا فشارى ب دەست خۇفە ھينا، ژبو كونترول كرنا وى دەقەرى ئەۋۇزى رىكا كوردان، ھەرسى ۋەلاتىن ھەۋپەيمان، ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكى، بريتاني و فەرنىش شىان دەقەرەكا ئارام ب بىيارا ئەنجومەنى ئاسايىشى ل نەتەوەيىن ئىكىرىتى بۇ دەقەرەن كوردىشىن پەيدا بکەن، و ب ئەقى چەندى بزاڭا رزگارىخوازا كوردى بەرەڭ قۇناغا نىڭدەولەت بۇونى چوو، ئىدى كىشا كوردى، بو كىشا نىڭنەتەوەيى و ژچارچۇقەيى ناوجەي و ھەرىمايمەتى دەركەت.

(۱) ل سالا ۱۹۹۷ ئى نافى ھىزى بۇ (ھىزى ۋەدىتىن) ھاتە گوھورىن، ئوبەراسىيونا چاڭدىريبا باكورى، ھەروەسا ماوهىن ئىكىنچى ھەر شەش ھەيغان جارەكى دهاتە نويكەن، و فروكەيىن ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكى، بەريتانيا، فەرنىسا و تۈركىيا د دەمئىن جودادا دهاتە تەرخانكەن، ل سالا ۱۹۹۸ ئى فەرنىسا خۇ ۋەكىشا، پشتى ھينگى ھىزى ۋەدىتىن بەردىۋام بۇو د چالاكىيەن خۇ ب رىكا فروكىن ئەمرىكى و بەريتاني و تۈركى ھەتا سالا ۲۰۰۲ ئى ل دەمىن ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمرىكى ئىراقى داگىركرى. (بۇ پەزىزلىنىن بنىرە// Ihsan Serif KaYMAZ, a.g.e,S174

(۲) د. جزا توفيق طالب، المصدر السابق، ص ۴۲۸.

تهودری سییی: روئی ویلایه‌تیین ئیکگرتى يین ئەمریكا - بهریتانيا - فەرەنسا د قەگەراندنا پەنابەریین کورد بۆ کوردستانی.

پشتى راگەهاندنا دەقەرا (دەقەرا ئارام) و دەستنیشانکرنا ل ھیلا فرهە (۳۶)، ل رۆزا ۱۶ نیسانا ۱۹۹۱ سەرۆکی ویلایه‌تیین ئیکگرتى يین ئەمریکى جورج بوشى راگەهاند، کو دى دەست ب دانانا خيڤەتگەهان کەن بۆ پەنابەریین کورد ل دەقەریین کوردنشىن و دى ل وېرى مىنن بۆ پاراستنا کوردان ژ ھىزىن لهشکەری ئيراقى، هزر د دانانا (۵ يان ۶) خيڤەتگەهاندا كر، ل دەقەریین نزم بۆ هاندانا پەنابەران، کو ژ چىايىن ل سەر سنورى ئيراقى و تۈركىا بەرەڭ وان خيڤەتگەهان بەھىن، ئەڭ پىنگاڭا سەرۆکى ھافىتى ژ ئەگەری گىرووبۇونا زىدە يا كارگىريا سەرۆکى ئەمریكا جورج بوشى د بەرسقىداندا كارەساتا کورداندا، ھەروەسا گوهۇرینىن د داخويانىيىن بەريدا كرى، کو مايتىكىنى د كاروبارىين ئيراقى يین ناخخۇييدا ناكەت. ھەروەسا ئەڭ پىرابۇونە بۇونە جەن گەنگەشەكا توند ل نەتهوھىيىن ئیکگرتى، کو بەردهوام يا دوو دله د دەستىۋەردانى د سنورىن دەولەتكە خودان سەرودری، ژ لايى خوفە جورج بوشى سەرۆکى ویلایه‌تیین ئیکگرتى يین ئەمریکى گوت: "ئەو دخوازىت ھىزىا پاراستنا ئاشتىي يا نەتهوھىيىن ئیکگرتى كارگىريا خيڤەتگەھىن پەنابەران بكمەت"، ل دويىف خەملاندىن ئەنلىكىن كۆچکا سې جورج بوشى دوپاتكر، کو ھىزىن ئەمریکى پشکدارى ج شەرىن ناخخۇيى نابن، ھەروەسا ھوشداريدا ئيراقى بكارئىنانا ھىزى ب دەرى خيڤەتگەھىن نوي^(۱). ھەروەسا ئاخفتىكمەرى ب ناخى كۆچکا سې مارلىن فيتزواتر د راگەهاندنهكىدا دوپاتكر كو "ئەم ج كاران ئەنجام نادەين، کو بىنە

---

(1) Knight-Ridder, Bush Oks Refugee Camps Troops To Guard Kurds, The Record, 17april 1991.

جهن پیشیلکرنا سهلامهتیا ئاخا ج ولاتان، كەسى نەقىت ج دەولەتىن دى د ناڭ
ئيراقىدا بدانن^(١).

ل دەسپىكى هزرا ھەۋپەيمانان (ممرات او اورق) بۇون^(٢)، كۆئەو رېكىن
زراف جە پىن ولاتى تىدا ھاتىنە ترکىيا وان رېكا بىكەنە دەقەرىن ئارام كوردا
ئاكنجى بىكەن، كو دكەقىنە سەر گۈپىتكىن چىا، دەست ب لەپىن كر ل ناوجى،
پشتى ب هزرا رېكىن مەرقايدەتى رازىبىووين، لەورا رابوو ب دەستنىشانكرنا
رېكىن چىايىن ئيراقى، كو ولاتى تىدا دەرباز بۇوين ھىلەكَا سنورى دانا ب
درېزيا^(٣) كلم، ل سەر ۋى بناغى سەرۋىكى وىلايەتىيەن ئېكىرىتى يېن ئەمەركى
جورج بوش رازىبىوو ل سەر ئافاكرنا خېقەتكەھا دەمەكى ل سەر ۋى ھىلا
سنورى، و ژبۇ بساناھىكىرنا زېرىنا وان نەخوشخانەيېن گەرۈك و دەرمان ل
ئەقان رېكان ل سەر سنورى ھاتىنە دانا^(٤). ل گەل ئەقى چەندى يا دشياندا
نەبۇو پاراستنا ھەزمارەكَا مەزن د ئەقان رېكىن چىايى يېن ئاسىدَا بەھىتە كرن،
ھەرودسا دويماھىكا بھارىي دى بەفرەھەلىت و ئاڭ نامىنىت، دى ژىددەر ئاڭى
بىتە ئاستەنگەكَا دى، ل دويىف بۆچۈونا شارەزايەكى ھارىكارىيەن دەرفە د
بارودخى كارەساتاندا^(٥) OFDAD ART د شياندا نەبۇو ئاڭ و خوارن بۇ

(1) Chris Seiple, OP.Cit., p.24.

(2) رېكىفتىنە جىنیف يا چارى يا ل ۱۲ ئەمېلۇلا ۱۹۴۹ يا تايىبەت ب پاراستنا ھاولەلاتيان ل دەمەيىن شەرى و
داناندا دەقەرەكَا ئارام ل دويىف مادا ۱۵-۱۶ پېنناسەكَا ھویر بىدەنە وئى دەقەرى، (بۇ پەت پېزانىن بىنېرە//
ختال ھاجر، المصدرا السابق، ص ۱۵۷).

(3) ختال ھاجر، المصدرا السابق، ص ۱۵۳.

(4) OFDAD ART: نېيىنگەھەكَا ھەوار ھاتىنېيە، گەلەك خال ھەبۇون، كو دانپىدان بىن بەھىنە كرن
وەك شارەزا د بوارى خۆدا، دىسان بەرنىاس بۇون ژ لاپىن رېكخراوېن نەحەكۆمى، ژېھر كارىن وان يېن
بەرچاڭ رىزگەتتەكَا جىھانى ھەبۇو، ل دەسپىتكىن زىمارا وان ياكىم بۇ ژ^(٦) ئەندامان پىڭ دەھاتن، باشى

(٤٠٠) هزار کهسان بھینه دابینکرن، زىدھباری ئەقى چەندى توركىا كارى دىپلوماسى ب ناقى مرؤفايەتىي دىكىر، حەزا زىدھبوونا كوردان ل توركىا نەبۇو، لەوما بريار ئەم بول نىزىكى زاخو وان خېشەتكەھا درست بىكەن، ھەروەسا دىقىيد جونز(David Jones) جىڭرى رېقەبەرى رېكخراوا ئوكسقام ل بەریتانىيا ل ئەمدى دەمى دېيىزىت: "بارودوخى كوردان ۋ ئەگەرى شەرى كەندافى بۇو و ئەم ڙ لايەنى روھشتىقە بەرپرسىار بۇوين، بۈزۈدەيا ئىكانە رازىكىرنا وان بو ڙ چىایان بھىن" بەلى چەوا دا ھىنە رازىكىرن؟. لەشكەرى ج باوهرى ل دور چەوانىيا ئەنجامدانا ئەقى جورە ئۆپەراسىيونان نەبۇو، ھەروەسا ل دەستپېكى ج رېكخراوىن نە حکۆمى د ئامادە نەبۇون، ج شارەزايى و كارگىرن ل گەل لەشكەرى نەبۇو، ھەروەسا شارەزايىيا كومى يان يا گشتگىر ل گەل بارودوخى ب ئەقى قەبارەى نەبۇو، جىهانەكا نوى بۇو، بۇ ھەردوو لايىان، ھەروەسا ئەق كارەساتە هەتا بۇ تىما تەنگاڤيان (OFDAD ART) يان نوى بۇو، د سەر شارەزايىيا وى د بارودوخى تەنگاڤدا، بەلى بۇ فريديريك كيونى(Frederick keone^(١)) تىتەكى نوى نە بۇو^(٢). بەلكو ل كانونا ئىكى ١٩٩٠ و بەرامبەر كاركىریا

ژمارا وان گەھشىتە (٢٠) كەسان، ئەق تىمە مەزنلىرىن تىم بۇو ھاتىيە ھنارتىن ڙ لايى نەيسىنگەھا ھارىكارىيا يان دىياردىن ھەوار ھاتىي ل وەزارتا دەرفە يان ئەمرىكى. (بۇ پەت پېزانىيان بنىرە// Chris Seiple, OP.Cit., p.35).

(١) فريدىريك كيونى: شارەزايى ھەوارھاتنى يى، كو ئوفىسا ھارىكارىان د بارودوخىن تەنگاڤدا (OFDAD) گرىبەست ل گەل گرىتى، ب تايىبەتى د ئەقى حالەتىدا، ڙېركو شارەزايىيەكا زۆر د ئەقان حالەتىدا ھەيە، كو كار ل گەل لەشكەرى ل ھەمى جىبهانى كريي، و ئىك بۇو ڙ سى تايىبەتەندىن ھەوارھاتنى يىن ئەمرىكى، ل گەل ھىزىتن پىادە يىن ئەمرىكى بەرەڭ كوردىستانا ئىراقى چووينە و ل ١٧ اى نىسانى تىما (OFDAD ART) گەھشىتە بىنگەھەن تەنجرلىك، دانپىدان ب ئەوان كريي وەك شارەزايىن زاندا د بوارى كارى خۇ د رېكخراوىن نە حکومىدا، و جەن رىزا نىقىدەولەتىنە، (بۇ پەت پېزانىيان بنىرە// جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ١٣٠؛ Chris Seiple, OP.Cit., p.34). (2) Chris Seiple, OP.Cit., P.34.

کاروبارین پهنا بهرا ل و هزارهتا دهرفهيا ئەمریکى، ل دويش هزرا خۇ ديار كربوو،
كۆ پشتى شهر ب دويماھىك دهيت، دى سەرھلدان ريدەت و دبىت ب
سەرنە كەفيت پاش كوجەكا مەزن دەستپېيىكەت^(١).

ميكانزمما پەيوەندىيا د نافبىرا رىكخراوين نەحڪومى و لەشكەرى،
سەنتەرى ئۆپەراسىيونىن لەشكەرىي سقىل (Civil- Military Operations)
Center - CMOC (Center) هاتە دانان، ژبۇ ھەبۇنا ھەماھنگىي و ھارىكارىي د
نافبىرا واندا^(٢) ھەروەسا ھىزادا ھەۋپىشىك يەكەيا لىگەريانىن دەريايى ٤٤
(24THE Marine Expeditionary Unit) ياكو ب نافى برافوا
(Bravo) ب سەركىرىدەتىا جەنەرال جاي گارنرى هاتىيە پىكھىنان، بارەگايى
بنگەھى ل سلوپىا بۇو، و ل ٢٠ نيسانا ١٩٩١ بۇ زاخۇ ھاتە ۋەگوھاستن،
ھەروەسا ئەركى ھىزاز برافوا سەرژمېرىيا كوردان بۇو يېن ۋ زاخۇ دەھىن و
ئاسانكارىيا ۋەگوھاستنا وان بۇ مالىيەن وان بۇو^(٣). ل ٢١ نيسانا ١٩٩١ كاروانە كەن
لەشكەرى ئەمریکى كۆ ٥٠٠ (٥٠٠) ترومبيلان پىكىدەت ۋ تۈركىيا بەرەڭ باشورى
كوردىستانى ھاتن بۇ پاراستنا كارىيەن دروستكىرنا خىقەتگەھان بۇ پەنا بهران و
كاروانى لەشكەرى بەرەڭ بازىرى زاخۇ چوون ب (١٠) كم د ناف ئاخا ئيراقى دا،
ئەڭ كاروانە ۋ (٦) فروكەيان و (٥) بارھەلگرىن سەربازى و ترومبيلىن (جىب)
يېن چەك كىرى بخۇقە دىگرتن، د رۆزىناما مسرى (الاھرام) تىدا ھاتبۇو ديار كرن،
كۆ بەرپرسى ھەماھەنگىا ئەمریکى بۇ كريارىيەن ھەوارھاتنا ھىزىن ئەمریکى
ديارگر، كۆ خىقەتگەھىن لەشكەرى، ۋ (١٢) خىقەتان پىكىدەت ب

(١) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ١٣٠.

(2) Chris Seiple, OP.Cit., p., P.33.

(٣) حسو ھورمى، المصدرا السابق، ص ١٣٦.

(٢) کیلومهتران دویر ژ زاخو داناینه، و ئەفه وەك نموونەيەكە بۆ ھاندان سەدان هزاران پەنابەريێن ل چیایان بۆ زقرينى بىيى، كۆ ژ لەشكەرئى ئيراقى بىرسن^(١). پشتى ھنگى ھىدى ھىدى ھيزىن هەۋپەيمانان ھاتنە د ناڭ ئاخا ئيراقىدا و ل دەستپېيکى ب كويراتيا (٥٠) کیلومهتران بەرهە ژاخو و ئامىدېيى و سەرسەنگىقە ھاتن^(٢)، سەركىدى ئۆپەراسىيونا دابىنكرنا ئارامىيى جەنەرال جون مالتىشىس دىقىيد شالىكاشفىلى (John Malchase David Shalikashvili) يىن ئەمريكى بۇو^(٣).

ھيزىن هەۋپەيمانان وەسا دىت، كۆ پىندىفيه بەرسىيارەتىا وى د خىقەتگەھىن دىاربەكر بۆ رىكخراوين نە حۆكمى بەھىتە رادەستىرن، داكو شيانا دوپاتىرنى ل سەر ئاسانكاريا ل فىنا كوردان بۆ ژاخو ھەبىت، ئارىشا مەزن يا كەفتىيە بەرامبەر هەۋپەيمانان چەوانىا ھينانا كوردان بۇو ژ چیایان، و ب تىن ئىك چارەسەرى بۆ ئەفى ئارىشى ھەبۇو، ئەۋزى كورد ھەست ب ئارامىيى بکەن ل بازىرەن خو، ژبهركو راگەھاندىدا دەقەرا ئارام، و دوپاتىرن ل سەر ئارامىيا وى، هەروەسا ئافاكرنا خىقەتگەھان ژى بەس نەبۇو، پىندى بۇو كورد بەھىتە رازىكىرن، فريدىريك كيونى گەھشته ستراتيجىيەتا دەركەفتىنا كوردان ژ چیایان، ژبهركو دويرئىخستنا كوردان ژ چیایان كىشەيەكا سىياسى يا ھەستار بۇو، لمورا فريدىريك كيونى مفا ژ سەربورىن خۆ كرن، و ب دوو رىكان جىبەجىكىر: ۱ - داخواز ژ زەلامىن كورد كر ھارىكاريى د ئافاكرنا خىقەتگەھان ل گەل ھيزىن

(١) "القوات الأمريكية تبني المخيمات بشمال العراق"، جريدة الاهرام، العدد (٢٨١٢١)، ١٩٩١/٤/٢٢، ص.١، مصر.

(٢) د. جزا توفيق طالب، المصدر السابق، ٤٢٨

(3) Iraq / Kurds (1932-Puniversity Of Central Arkansas, Political Science . <https://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/> . ٢٠٢٢/١/١٤) مىزۇويا سەرەدانى.

ههقپهیمانان بکهن، ئارمانجا سەرەکى ژ ئافاکرنا خىقەتگەھان ژ لايىن پەنابەرانقە، زقريينا پەريا وان بۇ ژ بۇو چىایان، داكو خىزانىن خۆ بىين. ۲ - پىنگاڭا دووئى دەمى سەركىرىدىن كورد نىزىكى هەقپهیمانان دبۈون جەنەرال (جاي غارنر) سەركىرىدى ناوجى رەوانەي فريدىريك كيونى و دايتون ماكسوپلى(Dation Maxwell)^(۱) دىرن، كو فريدىريك كيونى داخواز ژى كر خىقەتگەھان ب چاڭىن خۆ ل زاخۇ بىين، و ب ئەقى رېكى رازىبۈون بۇ زقريينا پەنابەران^(۲)، هەروەسا داتيون ماكسوپلى بو رۆزناما واشىتن پوست دا ديار كرن، دەمى سەرەداندا خىقەتگەھى كىرى گوت "ھزر ئەوه خىقەتگەھەكا نمۇونەيى بۇ ھىنانا كەسان بھىتە دانان" هەروەسا د سەرەداندا خۆدا دياركىر، كو دەقەرا يا ئارامە، هەروەسا بەرپرسىن ھەوارھاتنا ئەمرىكى دووپاتكر، كو ئەو خىقەتگەھىن ئاقادكەن كارەپ نىنە، هەروەسا گوت ئەوان دەقىت د ئارام و ساخلم بن بەلى د ئاستەكى بەرزدانىنە، داكو كورد برييارا زقريين بۇ مالىئىن خۆ بەدن^(۳).

۳- هەبوونا سەربازىن ئيراقى ل دەقەرا زاخو ئارىشەكا دى بۇو درىڭا ھاتنا كوردان بو وان خىقەتگەھىن هەقپهیمانان ل زاخو ئافاکرین، لموا بەرپرسىن هەقپهیمانان دياركىر، هەبوونا سەربازىن ئيراقى ل ناوجى دېيت

(۱) داتيون ماكسوپلى: جىتگىرى رېقەبەرئ نېيسىتكەها ھارىكاريا دەرفە يا كارەساتان ل وەزارەتا دەرفە يا ئەمرىكى، و ئىك بۇو ژ (۲) بىسبورىن ھەوارھاتنى يېن ئەمرىكى و ل گەل ھىزىن پىادە بەرەڭ زاخو ھاتىنە، (بۇ پەripەزانىن بىنەد //

Chris Seiple, OP.Cit., p.37).

(2) Ibid, p.37.

(3) // ھاتىھ فەگوھاستن ژ Blaine Harden, Marines Building Iraqi Refugee Sites ; Kurds Report Negotiations With Baghdad, The Washington Post, 21 April 1991.

ببیته ئەگەری رەدکرنا پەنابەرین کورد بۆ دەرگەفتەن ژ دەقەرین چیای،
 هەروەسا هەفپەیمانان داخواز ژ بەرپرسىن لەشکەرى يى ئیراقى كر، كو
 شرۆفەكرنى بۆ هەبۇونا سەدان چەكداران ل نىزىكى خېقەتگەھىن پەنابەران
 يىن ل بازىرى زاخو پېشىشىبكەن^(١)، هەروەسا كولونىل بوب فلوك پەيقدارى
 لەشکەرى ئەمرىكى گوت " ھىزىن ئیراقى بەرەنگارى لەشکەرى ئەمرىكى
 نەبۇونە و گوت لەشکەرى ئەمرىكى نىزىكى (٢٠) سەربازىن لەشکەرى ئیراقى
 دىتىنە، كو كىم ژ ئەوان چەك قىيىه، هەروەسا سەرگردى تىما كارى هەفپەيمان
 هوشدارىدا دووجەنەرالىن ئیراقى د كومبۇونەكىدا، كو پىندىفيه ئەو هەمى
 سەربازان ۋەگوھىزىنە باشورى دەقەرا ئارام، هەروەسا هوشدارى دا ھىزىن ئیراقى
 ژ پەيوهندىكىرنا نە مەبەستدار ب ھىزىن هەفپەيمانقە و دەستىۋەرنەدان ب ھەر
 شىوهكى د ھەولىن ھەوارھاتنا پەنابەراندا^(٢). دەربارەرى ئەقى چەندى شيخ
 مەسىنە معروف دېئىزىت: ئىبراھىم على مزىرى وزعيم علی، كو ئەز ژى ل
 گەلدا بۇوم، ئەم چۈويىنە بارەگايى هەفپەيمانان ل زاخو دەق كولونىل رىتشارد
 ناب (Richard J. Knapp) فەرماندى ھىزىن هەفپەيمانا، دېئىزىت ئىبراھىم
 علی گوتى دەقەر يا پاقز نىنە ژ لەشکەرى ئیراقى و ئەقىن كارى پوليسا دەن
 هەمى سىخورىن ئیراقىنە و ھەميا پاش دنياسىن^(٣). لەورا ھىزىن ئەمرىكى
 داخازا شرۆفەكرنەكى كربوو ژېر ھەبۇونا ب سەدان لەشکەرى ئیراقى نىزىك
 خېقەدگەھىن پەنابەرا ل دەقەرا زاخو، هوشدارىدا بكارئىنانا ھىزى ئەگەر

(١) " واشنطن تحذر من استخدام القوة اذا تدخل العراق في جهود الاغاثة "، جريدة الاهرام، العدد (٢٨١٢٤)، ١٩٩١/٤/٢٥، ص٤، مصر.

(2) Blaine Harden, Marines Building Iraqi Refugee Sites ; Kurds Report Negotiations With Baghdad, The Washington Post, 21 April 1991.

(٣) چاپلىكەفتەن، دەۋەك، ٢٠٢٢/١/٤.

ئيراقى دهست ب هەولىن بكارئىنانا هىزى كر بەرامبەر پەنابەرا، هەروھسا چاقدىريما ئاسمانى بۆ پاراستنا كريارا ئافاكرنا خيقهتگەھان بۆ پەنابەران دابىنكر^(١).

ھىزا ھەقپەيمانان ل ژىر ناھى ئۆپەراسىيونا دابىنكرنا ئارامىي سىگوشەيەكا بچويك ل سەر سنورىن باشورى كوردىستانى دانا د نافبەرا زاخو، ئامىدى ھەتا سنورىن دھۆكى، بەلى ژىلى بازىرى دھۆكى، كو ژ لايى ھىزىن ھەقپەيمانقە دهاته پاراستن و رىك ب ھىزىن ئيراقى نەھاته دان ل ئەوى ناوچى بمىن^(٢). ديسان ودك پشكەك ژ ئەركى ھەقپەيمانان ئۆپەراسىيونا ئارامىي ھىزىن ھەقپەيمان يىن ل دەفەرا سلوبىا بەلافکرى، ل دەفەرا د نافبەرا زاخو و ئامىدىيىدا ھاتنه بەلافکرن و رۆزانە ب فروكىن ھەليكوبتهر چاقدىريما ناوچى دك، ھىزىن ل (سلوبىا) نىزىكى (١٠٠٠) سەربازان بۇون، ئەركى ھىزىن پياوه پاراستنا پەيوەندىي ل گەل سەركىدىن پىشىمەرگەى ل ناوچى، ھەروھسا پىك ھاتىي ئاسمانى يى ھەقپەيمانان ل بنگەھى ئەنجلilik يى ھىزىن ناتوى بۇو ل باشورى بازىرى ئەدەنە يى توركى، كو (٢) گرۇپىن فروكىن ئەمرىكى ژ جورى (F16) و ھەشت فروكىن فەرەنسى ژ جورى (Mirage -F1) و ھەشت فروكىن شەركەر ژ جورى (Jaguar)، فروكە ب شىوهكى رېكخستى ھاتنه بەلافکرن بۆ گەرەنتىيا كونترولكرنا ئاسمانى ژ لايى ھەقپەيمانقە ل سەر

(١) واشنطن تحذر من استخدام القوة اذا تدخل العراق في جهود الاغاثة "، جريدة الاهرام، العدد (٣٨١٤)، ٢٥ /٤ /١٩٩١، ص٤، مصر.

(2)Peter Malanczuk, OP.Cit., p.121.

دەقەرێن کورد نشین^(١). ل. ٢٨ نیسانا ١٩٩١ی هیزین ئەمریکی و بەریتانی دەست
ب ڤەگوھاستنا کوردان ژ چیایان کر^(٢).

دایتون ماکسولیل جیگری ریقهبەری نفیسینگەها هاریکاریا دەرقە یا
کارهستان ل وەزارەتا دەرقە یا ئەمیریکی ل دەمی سەرەدا نا خیقەتگەها کرل
دوماھیا هەیقا نیسانی دبیزیت: "دەقەرا ئارام یا ل نیزیک زاخۆ ھاتیه دانان ب
ئەوی قەبارەی نینە، کو شیانا حەواندنا ھەمی کوردین ل سەر سنورین تورکیا
بکەت"، هەروەسا گوت: "ئەگەر کوردان بريارا زقرين بۆ دەقەرێن خۆ دا،
پىدەقەرا بەرەن بازىری دھۆکى بھیتە بەرفەھەکرن"^(٣)، سەر ئەقى
بنەماي هیزین ئەمریکی و ھەقپەيمانان دەست ب بەرفەھەکرنا دەقەرا ئارام کر،
و ریگری ل هیزین ئيراقى كر بگەھنە دەقەرىي ب دریزاھيا (٨٠) میلان و ب
کويراتيا (٣٦) میلان^(٤)، پشتى ھينگى دەقەرا ئارام پارىزگەھىن ھەولىر، و
سلیمانى، وھەتا باکورى كەركوك بخۇقەگرتەن^(٥).

ئەقى دەقەری یا کو دبىنى دەقەرا ئارام تا وى دەمی ژى ھىلا (٣٦) بخۇقە
نەگرتبو، بەلكو قوناغ دەرباس بويە تا ل دوماھيکى ھىلا (٣٦) بو ھاتیه

(1) Labiles Gleichgewicht der Krafte im Nordirak, Neue Zurcher Zeitung, Donnerstag, 26 September 1991.

(2.) David McDowall, The Kurds.UK. Revised Sixth edition Published September 1991, P 28.

(3) // ھاتە ڤەگوھاستن ژ (3) Blaine Harden, Marines Building Iraqi Refugee Sites ; Kurds Report Negotiations With Baghdad, The Washington Post, 21 April 1991.

(4) David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post, 5 May 1991.

(5) د. جزا توفيق طالب، المصدر السابق، ص ٤٢٨.

دەستىشانكىن، بەرفرەھى بخۇقە دىت لدويف بەرژەوەندىيا پاراستنا كوردا كو دەسپېيکىن گوشما زاخۇئامىيەت سەرسىنگ ھاتە دەستىشانكىن پاشى بەرفرەھبۇويە بۇ رۆزھەلاتى دھوكى ژى بخۇقەگرت و ل دوماھىكىن ھەردۇو پارىزگەھەين سلىمانى و ھەولىر ژى بخۇقەگرتىن. بەلگە ل سەر ئىچەندى ل گولانا ۱۹۹۱ ئى د راپورتەكا تايىبەت ب كەنالى (BBC)دا، باس ل ئەوان فشاران ھاتىيە كرن يىن ژ لايى رەقەندا كوردى و كومەلا (ھەفالىن كوردان)^(۱) و چالاڭفانىن بىيانى يىن د كونگرەيىن پارتا پارىزگاران يا بەريتاني ل نۇسکوتلەندى كرىن، كو ل ۸ ئى گولانى ۱۹۹۱ ئى كونگرى پارتا پارىزگارا بەريتاني ل بازىرى (بىرث) ھاتە بەستن، د ئەفى كونگرەيدا سەرۆكى پارتى جون مىجەر، و سەرۆك وەزيرىن بەريتانيا ژى ئامادەبۇون، ل ۱۰ ئى گولانى كومەلا ھەفالىن كوردان (ياداشتنامەيەك)^(۲) پېشىشىك و تىدا داخوازا داناندا دەقەرەكا ئارام بۇ گەلە كورد كر، دامەزراندىنا ھەرىمەكە فىدرالى يا كوردى د ناف ئىكەتىيەكە فىدرالى يا ئيراقىدا^(۳).

ل ۱۰ ئى گولانا ۱۹۹۱ ئى درستكىرنا وان خېقەتكەھان ئەۋىن پېيىكە گرىددەت ب دويماهى ھات، كو ئەق ئەركە ب رىكا مەفرەزەيىن پالپشتىكىرنا خزمەتىيەن

(۱) كومەلا ھەفالىن كوردان: ل سالا ۱۹۸۲ ژ لايى كەمال عەزىز قىتۇلى ل نۇسکوتلەندى ھاتىيە دامەزراندىن، ئەقى كومەلەن ناساندىدا كورد و دۆزا كوردى بۇ خەلکى بەريتانيا كرىيە، ل دەستېيىكىن ژى ل نافەندىن خواندىن و رېكخراو و سەندىكايىن پېشىسى و پارتىن سىياسى وەكى پارتا كەسك و پارتا پارىزگاران، ل ئەوى دەمى ژى گەلەك پارت نەبۇون بەلنى پېشى هەنگى پارتا كەسك و پارتا نۇسکوتلەندى و پارتا ويلز ل ئىرلەندى باكۈرى، پېشى ھەقنىياسىن پەيدابۇولى ل گەل جەفاكى بەريتانيا و تا رادەيەكى جەفاكى بەريتانيا كورد نىاسىن، ھەرومسا ئەقى كومەلەن بەشدارى گەلەك كونگرەياندا كرىيە و ب ئالا و نەخشى كوردىستانى نوينەراتىا كوردان كرىيە، زېنەبارى دەركىرنا بەلەفوكان ژبۇ ناساندىدا گەلە كورد. (چاپلىكەفتەن ل گەل (د. كمال عزىز قىتۇلى)، ل ۱/۱۱/۲۰۲۱، دھوك).

(۲) (بۇ بىزەنلىكىن ل سەر نافەرۇكاكىن ياداشتنامەي بنىرە// باشكۇي ژمارە (۷)).

(۳) چاپلىكەفتەن ل گەل (د. كمال عزىز قىتۇلى)، ل ۱/۱۱/۲۰۲۱، دھوك .

مرۆڤاچەتى ب درىزاهىا رىكىن سەرەكى^(١)، وەسا دياردېيت، كو پەنابەرەين كورد دەست ب دەركەفتىنى ژ چىايىان كر، و بەرەڭ خىقەتگەهان هاتن^(٢)، پەنابەرەين كورد ژ چىايىان بۇ خىقەتگەهان هاتنە فەگۇھاستن، و خوارن، و خىقەت پىن هاتنە دان، گەلەك ژ ئەوان ژى بەرەڭ مالىئىن خۇ ل بازىرىن دەوروپەر چۈون، ئەڭ ناوچەيە نىزىكى (١٠٠٠) كم چوارگوشە بۇو، كو ب درىزاهىا (١٠٠) كم ل سەر سنورى ئيراقى توركى و نىزىكى (٦٠) كم بەرەڭ باشوريقە بۇو، و ژ لايى پتەر ژ (١٣) هزار سەربازىن ھەقپەيمانانقە دهاته پاراستن، ژ ئەوان وەلاتان ژى ويلايەتىن ئىكىگرتى يېن ئەمرىكا و بەريتانيا و فەرەنسا و ھولندا و ئىسپانيا، ئىتاليا و ئىسپانيا نىزىكى (٢) ھەيچان بەردەواام بۇون، (٤٥٠) هزار پەنابەرەين كورد ب شىوهكى ئارام فەگەريانە مالىئىن خۇ، (١٣٠٠) كەسا گىانى خۇ ژ دەستدا^(٣).

ژ وان ئارىشىن دى يېن پەنابەرەين كورد ژى د ترسىيان ئەو بۇ، د ترسىيان ھىزىن ئەمرىكا و ھەقپەيمانىن وى ب لەز ئەوان ب ھىلىن و بچىن و بەردەوااميىن نە دەنە پاراستنا وان، ل دور ئەقى بابهەتى دىقىيد ھوقمان گوتارەك د روزىناما واشىتن پوست دا ل روز ٥ ئى گولانا ١٩٩١ بەلافەكر، تىدا ئامازە دا ھندى، كو ئەمرىكا دېيت ب زىتىن دەم دەفەرا ئارام و پاراستنا كوردان بىدەتە نەتەوەئىكىگرتى، د ماوى (٢) يان (٤) حەفتىاندا و خۇ ژ كوردىستانى فەكىش، ودا دىار كرن: "ل گەل بەردەواامبۇونا بەرفەھەكرنا دەفەرا ئارام، چەندىن پرسىار دەربارە ئەركى لەشكەرى يىن ھەقپەيمانان و پاشەرۇزا كوردان يان نە

(1) Chris Seiple, OP.Cit., pp. 32-33.

(2) David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post., 5May 1991.

(3) Peter Malanczuk, Op.Cit., p.121.

سه قامگیر ههیه، و ل دویش به رپرسین کارگیریا ئەمریکی و دیپلوماتکارین
 هەفپەیمان ل گەلدا و شرۆفەکارین بیانی ھەتا ئەقى دەمی ژى يَا دیار نینه
 كەنگى دى ھەفپەیمان خۇ فەكىشىت، ئەرى دى نەتهوھىيىن ئىكىرىتى رازى بن ل
 سەر ھنارتىنا جورەكى ھىزىئىن ئىمناھىيى، داكو جەن ھىزىئىن ھەفپەیمان بىگرن؟
 يان دى سەركىرىدىن كوردان گەھنە رېكەفتەكى ل گەل حۆكمەتا ئيراقى، كو
 رېكى ب ۋەكىشانا ھەفپەيمانان بىدەت؟^(١). ھەروەسا سەرۆكى وىلايەتىيەن
 ئىكىرىتى يىن ئەمریکى جورج بوش راگەھاند كو "ئەركى" مە دانانا
 خىقەتگەھانه بۇ پەنابەرەن كورد و ھەماھەنگى د گەھاندىندا ھارىكارياندا،
 ھەروەسا دياكىر، كو نىازا رادەستكىرنا كارگىریا ئاسايىشى يَا ئەقان خىقەتگەھان ب
 لەزتىين دەمى بۇ نەتهوھىيىن ئىكىرىتى^(٢). بىت و دوارد گالبىرىت دېبىزىت:
 "ئارىشا دكەقىتە بەرامبەر ئەمریكا ل كوردىستان ئيراقى، ئەوه وان دېقىت بلەز
 خۇ فەكىشىن، بەلى دشىاندانىنە بىي پاراستنا تمام بۇ كوردان خۇ فەكىشىن،
 پىددەفيە وىلايەتىيەن ئىكىرىتى ل كوردىستان ئيراقى بىيىن ھەتا ھىزىئىن لەشكەرى
 يىن دى يان لەشكەرىن نەتهوھىيىن ئىكىرىتى بەھىنە رېكخىستن، مەترسيا مەزن د
 مانا وىلايەتىيەن ئىكىرىتى دانىنە، بەلكو د ۋەكىشانا وىدا يە^(٣). اسماعيل فەرەج
 وەلاتىيەكى كورده دېبىزىت: "د ماوى (٢٠) سالاندا (٢) جاران مالا من ژ لايى
 لەشكەرى ئيراقىقە ھاتىيە خرابىرن، دېبىزىت" ھندەك ژ مە د خىقەتاندا
 دېيان، من دايىكا خۇ و برايى خۇ ژ بىرسان ژدەست دان، ھەر خىزانەكى كەسەك
 ژ دەستدا، كورد دىرسن، كو ھەفپەيمانان ل دەستپىكى وان ئەمریكا ژ

(1) David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post, 5May 1991.

(2) ھاتە فەگۇھاستن ژ // Peter Malanczuk, Op Cit., P.120..

(3) Hans Engels, Wir haben die moralische Verantwortung, Freitag Die Ost-West-Wocheneitung, Freitag, 19 Juli 1991.

بەرسپیارهتیا خۆ بەرامبەر کوردان بەرەقن، فروگین وان ژ چافدییریکرنا ناوچى براوەستن، مە ل دويماھيا گولانى دووبارە بھىلەنە بەر ھېرىشىن حکومەتا ئيراقى^(۱).

وزىرى دەرقەيى بەريتانيا دوگلاس ھىرد ل ۱۷ى حزىران ۱۹۹۱ى دىياركىر، ئەو دى چنە "كوردستان ئيراقى" داكو کوردان رازى بىكەن، ژ چىايىان بەرەق دەقەرا ئارام بھىن بۇ پاراستنا گيانى وان، مە نەقىت ئەق ئوپەراسىيونە، ب ئەھى دېكىن ب دويماھى بھىت، كۆ ببىتە دووبارە دروست بۇونا ھەمان ئارىشە، لەورا رېكاران ھېزەكا بەرسقىدا نا بلەز بخۇقە گرت كۆ ژ (۵۰۰۰) سەربازان پىكىدەت ب پالپىشىكىرنا ئاسمانى"^(۲).

دەربارە زقىرىنابۇ وى لەزىيا پەنابەرەن كورد، بۇ ۋان ئەگەران دزقلىت ئەۋزى، نەرازىبۇنۇن تۈركىيا ل سەر وەرگىتنە پەنابەران، و رەدكىرنا وى بۇ دانا ماقى پەنابەرىيى، داناندا فشارى ل سەر پەنابەرەن دەربازى سنوران بۇونىن بۇ زقىرىنى، ھەروەسا مانا پەنابەران بۇ دەمەكى د ھەزمارەكا خىقەتگەھان ل ئىرانى، ھەروەسا ھېرىشىن ژەھراوېيىكىنە خوارنى يىن ژ لايى رەزىما ئىرانىيە ھاتىنە ئەنجامدان^(۳). ھەروەسا ھۆكارەكى دى ئەنجامداندا دانوستاندىن بۇ د نافبەرە سەركىدىن كورد و رەزىما ئيراقى^(۴). و ب ۋى شىوهى دوماھىك خىقەتگەھ ل

---

(1) Bob Hepburn, First in a series in shadow of Saddam., Toronto Star, 4April 1991.

(2) Chris Seiple, OP.Cit., p.2.

(3) Kerim Yildiz, OP.Cit., P.41.

(4) David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post, 5May 1991.

سنوری تورکیا ل ۳ی تموز ۱۹۹۱ی هاته گرتن^(۱). پشتی ب دویماهی هاتنا ئەركى پاراستنا کوردان ل کوردستانى، کو (۲) هەيغان قەكىشا، ھىزىن ھەۋپەيمانان يىن ل سلوپيا ماین ل ۱۰ی چریا ئىتىكى ۱۹۹۱ی هاتنه فەكىشان، و دېقىد روزر (David Roser) كولونىلى ھىزا ئەسمانى يا ئەمرىكى گوت: " ئەو ھىقى دەمن سەقامگىرى ب پلهىەكا پاش پەداکربىت كو پىندۇ ب زەرىنى نەبىت"^(۳).

د ھەمان دەمى دانانا دەفەرا ئارام چاڭدىرىن نەتهوھىيىن ئىكگىرى ل ھەمى دەفەرىن ھەستىيار ل ئيراقى هاتنه بەلاڭىرن، ژ ئەوان ژى بازىرىن مەزن يىن ژ دەرقەي دەفەرا ئارام، دانوستاندن د نافېرا نەتهوھىيىن ئىكگىرى و ئيراقىدا بەردادام بۇون دەربارە بەلاڭىرندا ھىزەكا بچۈك يا پولىسان كۆ (۵۰۰) پولىسان پىكىدەيت ل دەفەرىن كوردىشىن، داكو جەھى ھىزىيىن ھەۋپەيمان بگرىت^(۴). دەفەرا كوردى هاته دابەشكىرن بۇ (۳) دەفەران، دەفەرا ئارام ل باکورى رۇزئىنايى (۱۱۰۰۰) سەربازىن ھەۋپەيمانان كونترول دىك، ھىزىن پىشىمەرگەي ل رۇز ھەلات و باشور كنترول كربوو، ل بازىرىن حەلەبچە، قەلادزى، رانيا و رەواندوز گرتن و بنگەھىن لەشكەرى يىن ئيراقى ل ھندەك دەفەرىن دى دورپىچىرن^(۵).

يا ب زەممەتە قەبارى ھەوارهاتنى و بەرھەۋىرنا پىندۇ د وەلاتىدا بەھىتە پىشىنىكىرن كو ب شىوهگى بەرفەھ خرابكارى تىدا ھاتىھ ئەنجامدان،

(1) Peter Malanczuk, OP.Cit., P.121.

(2) Allierte ziehen aus Turkei ab, Frankfurter Rundschau, 11.Oktober1991.

(۳) بەلاڭىرندا ھىزىن پولىسان ل شوينا ھىزىن ھەۋپەيمان د تەمەرى دووئ ژ ئەپتەن ب تىر و تەسەلى ھاتىھ بەحسكىرن.

(4) Peter Malanczuk, Op.Cit., PP.121-122.

ئەق چەندە پىشى دروستكىدا دەقەر ئارام ھاتە كرن و ل سالا ۱۹۹۱ ئاستەنگا
 ھەرە مەزن وەرگرتنا پىز ژ ئىك ملىون وپىنج سەد هزار پەنابەران بۇو ژ
 ئيراقى و ل ھافينا ۱۹۹۱ پىدېنى ب خوارن و جەن حەواندىن و پىدېقىيەن ژيانى
 بۇو، بەلى د ھەمان دەمدە بۇونە رىكەك بۇ ژيانى، ئانكۆ بۇونە گەرەنتى بۇ
 خۆبەخشىا وەلاتان و ساخكىدا دەقەر ئارام ھاتە كرن و گوندان^(۱). محمد توفيق وەزيرى
 كورد بۇ ھارىكارىيەن مەرقايدەتى و ھەفكاريا نىقدەولەتى دېيىزىت: "مە دىت كو
 ئەم شەرى بکەين يا ب ساناهىتە ژ حۆكمانىي" مە پىدېنى ب ۋەگوھاستنا
 ھارىكارىيەن مەرقايدەتى يېن بلەز بۇ پەرقەزىن گەشەپىدانى بۇو بۇ دوبارە ئافاكرىدا
 ژىرخانا مە، ئەگەر نە دا د بازنهيەكا ۋالادا مىنин^(۲)، چاندىن و سەرمایا
 گىانەوەرى ژناڭ چۈن و ئاكنجىيەن گوندان رەفييۇون، ل گەل ئەقى چەندى
 پىدېنى بۇو ئەق چەندە بەھىتە كرن، داناندا دەقەر ئارام ل سالا ۱۹۹۱ چەند
 ئاستەنگ ھەبۇون ژ ئەوان: وەرگرتنا ئىك ملىون وپىنج سەد هزار يا ئاوارەيان
 ل دەقەر ئەنورى، كو پىدېنى ب خوارن و ۋەخوارن و جەن حەواندىن و
 پىدېقىيەن ژيانى ھەبۇون، ھەروەسا پاقىزكىدا زەقىيەن مىن رىيڭىرى يېن لەشكەرى
 ئيراقى دانايىن، دوبارە ئافاكرىدا بىرین ھاتىنە خرابىرىن بۇ نەھىيەلانا ژيارى ل
 گوندان، دووبارە ئافاكرىدا كەنالىن ژاڭى، دابىنلىرىن بخۇدانلىرىن مەر و مالاتى و
 تۇف و كەرسەتىن چاندىن يېن سەرەتكى يېن دشىاندىايە جقاڭىن جوتىارى
 دووبارە كار بکەنەقە، ھەروەسا ژ ئەنجمامى كوشتنى گەلهك زەلامان د ھەۋىن
 ئەنفالىيە، ژمارەكاز زۆر يا خىزانان ژ لايى ژنانقە دهاتنە برىقەبرىن ژ لايى
 دابىنلىرىن پىدېقىيەن ژيارى، ھەروەسا پىدېنى ب ژىرخانى ل بازىر و گوندان، ئافا

(1) Davidb McDowall, Op.Cit., P.33.

(2) Ethan Bronner, Kurds organizing anti-Hussein forces, the Boston globe, 25 October 1992.

پاقد و خهستهخانه و قوتابخانه و کلينيكان^(۱)، ههروهسا سه خبیرکرنا کارگههین خرابکری، دووباره زفراندنا خیزانین بۆ ماویهکی دریز د خیقهتگههان، دووباره ئافاکرنا (٤٠٠٠) گوندان يېن هیزین ئيراقی ژناڤ برین^(۲).

ب قوربانیدانهکا زۆر مللەتى کورد شیا نەخشى کوردستانى د ناڤ نەخشى جىهانىدا دياربکەت و ئەڤ خەبات و بەرخودانه بۇو ئەگەرمى دابىنكرنا ئارامىي و نىمچە سەربخويى، وئىدى رۆز ب رۆزى خەلك ژ چىايان بەرەڤ دەقەرىن خۆ زقرين بۆ سەر مال و مولكىن خۆ ھىدى ھىدى ژيانا خەلكى دووباره بەرەڤ ئاسايى بۇونىيّقە چوو.

---

(1) David McDowall, Op.Cit., P.33.

(2) Chris Hedges, Kurds Creating a Country On the Hostile Soil of Iraq, New York Times , 12 August 1992.

تهوەری چاری: هەلويستى ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمريكا بەريتانيا فەرنسا ژ دان و ستابندىن ئاقىبەرا حکومەتا ئيراقى و سەركىرىدىتىا بەرهى كوردىستانى.

ل ھېقا ئادارى ل دەمى كوردان كەركوك ئازاد دك، ئىكەم گەرا دانوستاندىن د ناقىبەرا رېيما بەعس وبەرهى كوردىستانىدا ھاته ئەنجامدان^(١)، بەلى ھندەك ژىدەر دېيىن ئەف دانوستاندىن يىن ھاتينه داخوازكرن ژ لاپى صدام حسینى پشتى ھەمى كوردىستان ھاتىھ رىزگار كرن^(٢). بەلى ئەف دانوستاندىن د بى ئەنجام بۇون، ھەزى ئاماژەپىكىنى يە، كو ھەر ژ سالا ١٩٧٥ ئەفه ئىكەم گەرا دانوستاندىن بۇو د ناقىبەرا كوردان وەك بەرهىكى ئىكىرىتى^(٣) كو نوينەراتيا ھەمى لايەنин گەلى كورد بكمەت ل گەل رېيما ئيراقى^(٤). د ئەقى دەمى ھەستىاردا بەرهى كوردىستانى بريارا دانوستاندىن ل گەل بەغدا ھاته دان، ئەفه ژى د كومبۇونا بەرهى كوردىستانى ل شەقللاوه ل دەمى د كومبۇونىدا ھاتىھ گوتى دۆزا كوردى چارەسەرىيەكا ئىكانە ھەيە ئەۋۇزى رېكەفتىن د نافخۇيا

(١) د. حامد محمود عيسى، المصدرا السابق، ص ٤٢٨ ؛ درية عونى، المصدرا السابق، ص ١١٣.

(٢) فاضل الزهاوى، المصدرا السابق، ص ٧٩.

(٣) سەبارەت دان وستاندىن، ئىكەم جار بۇو ھەر ژ سالا ١٩٧٥ كو كورد دناڭ بەرهىكى ئىكىرىتىدا، كو نوينەراتيا ھەمى لايەنин گەلى كورد بكمەت ل گەل رېيما ئيراقى دانوستاندىن ئەنجام بىدەت، ژېركو ل سالا ١٩٧٧ (ى.ن. ل.). ب تىن دانوستاندىن ل گەل بەغدا ئەنجامدان، ھەروەسا ل سالا ١٩٧٩ ئەنجام بىدەت سوسىيالىست كوردىستان ب تىن بەرەڭ بەغدا چوو ل دەمى دامەزراندىن صدامى وەك سەرۆكى كومارى داكو دانوستاندىن ل گەل بكمەن، د سەر ئەرازىبۇونا لايەنин دى، پشتى هيىنگى (پ. د. ل.). ئەمەلدا ب تىن دانوستاندىن دگەل بەغدا بكمەن، پشتى هيىنگى ل سالا ١٩٨٤ (ى. ن. ل.). بۇ ماۋى ھەيقەكى دانوستاندىن ل گەل بەغدا ئەنجامدان بەلى د بى ئەنجام بۇون و سەر ئەتكەفتىن. (درية عونى، المصدرا السابق، ص ١١٤)

(٤) المصدرا نفسه، ص ١١٣.

ئيراقىدا، ئەقە ژى بوجوونا زۆرينه يا ئەندامىن بەرەيى كوردىستانى بۇو^(١). پاشتى صدام چەند نويىنەرىن خۆ هنارتىنە ل دەق سەركىرىدىن كورد و داخوازا قەكىرنا لابەرەكى نوى د نافبەرا بەغدا و كورداندا كرى^(٢). زىدەبارى بەرھەنگاريا پىشەرگەى ل توخىبىن سليمانىي و هەولىرى، ئەقە ژى بۇ ئەگەر رېزىم هزر د داخوازكىرنا دانوستاندىندا بىكت، زىدەبارى پىشەتىن بلەز د گورەپانا ھەرىمى و نىقىدەولەتىدا^(٣). ھەروەسا دەستىۋەردا ھېزىن ھەقپەيمان د ئيراقىدا بۇونە ئەگەر رېزىم ب لهىزىر پەنايى بۇ ئەنجامدا دانوستاندىندا ل گەل ھېزىن كوردى بېھت و ئەو بىبىتە دەستپىشخەر، ئەقە چەندە ژى د داخوازىيەن رېزىمەدا دياردبىت، كو داخواز ژ شاندى كوردى ل بەغدا كر، كو خۆ مaitىكىرنا نىقىدەولەتى د كاروبارىن ئيراقىدا دویربىيغىن^(٤)، ھەروەسا دەربارە ئەقان دانوستاندىن د روئىناما (الاهرام) يا مسريفىدا ھاتبوو، كو صدام حسین ھەولا ئىكلاڭىرنا ئارىشا كوردان دكەت پاشتى، كو بۇويە كىشەيەكا نىقىدەولەتى، ب ھىشيا ئەوى چەندى، كو بشىت جەاكى نىقىدەولەتى رازى بىكت ل سەر راڭىرنا ئابلوقة يى ئابۇرى ل سەر ئيراقى ھەروەسا روئى خۆ بەرامبەر روئىئاڭا باشتىلىپكەت^(٥).

(١) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص ٥٢٩.

(٢) مايكل ام غينتر، المصدر السابق، ص ٨٩.

(٣) درية عونى، المصدر السابق، ص ١١٣.

(٤) Blaine Harden, Marines Building Iraqi Refugee Sites; Kurds Report Negotiations With Baghdad, The Washington Post, 21 April 1991.

(٥) "صدام "يتجمل" أمام العالم بالسعى للاتفاق مع الأكراد"، جريدة الاهرام، العدد (٢٨١٢٢)، ٢٢/٤/١٩٩١، مصر.

ل نیسانا ۱۹۹۱ شاندەك ب سەرۆکاتیا جەلال تەلەبانی ژ (ى. ن. ك.). ونیچیرقان بارزانی ژ (پ. د. ك) ب ئەندامەتیا سامى عبدالرحمن و رسول مامەند بەرهە بەغدا چوون، صدام حسینى پیشوازى ل شاندی گر، بەرهەفیا خۆ يا تمام بۆ گەھشتەن ب ریکەفتەن دیارکر^(۱). جەلال تەلەبانی دیارکر، کو دانوستاندىنان چوار بابەت ب خۆفە گرتەن ئەۋۇزى: پەيوەندى، ديموکراسى، مافىيەن كوردان، ئېكىبۇونا نېشتىمانى^(۲) بۇون. دىسان جەعفەر چولى نويىنەرى (پ. د. ك.) ل فەرەنسا دوپاتكر، کو كوردان باودرى ب صدامى نىنە، داخوازا گەرەنتىيەن نېڭدەولەتى دكەن بۆ ھەر ریکەفتەنەكا نوى، کو ل گەل حۆكمەتا ئىراقى بەھىتە كرن، ھەروەسا داخوازا ئازادىكىنا زىيندانىيەن سىاسى و بىياردانا پەرنىسىپى فە حزبىيە دكەن، ھەروەسا گوت: "كورد داخوازا زەراندىنا كەركوكى و خانەقىيەن و سنجارى بۆ دەقەرا حۆكمى ئەتونومى دكەن ھەروەسا داناندا پەرلەمانەكى ھەلبۈارتى و ئەنجومەنەكى جىبەجىكىنى كو نويىنەراتىيەكا گونجاي د حۆكمەتەكا نافەندىدا بکەت^(۳). ھەروەسا ئاخىتنەكەرى بىزاقا رىزگارىخوازىا كوردى هوشىار زىبارى بۆ پەيامنېرى (واشنەتون پۇست) دېقىيد ئاگنانىيوسى (David Ignatius) د ھەقپەيقىنەكا تەلەفونىدا ژ ئەلانىا گوت: شاندى كوردى نوكە ل بەغدايە بۆ ئەنجامداانا دانوستاندىنان ل دويىش داخوازا سەرۆكى ئىراقى صدام حسینى "حۆكمەتا ئىراقى دانپىيدان كرييە، کو سىاسەتا ئەوان بەرامبەر كوردان يا خەلەت بۇو، ھەروەسا گوت، داخوازىن ئىراقى يىن دەستپېكى بۆ شاندى

(۱) حامد محمود عيسى، المصدى الساپق، ص ۴۲۸.

(۲) "التزام العراق باتفاقية ١٩٧٠ للحكم الذاتي للأكراد"، جريدة الاهرام، العدد (٢٨١٢٥)، ١٩٩١/٤/٣٦، ص ١، مصر.

(۳) "الأكراد يطالبون بضمانت دولية للالتقاء مع صدام"، جريدة الاهرام، العدد (٢٨١٢٦)، ١٩٩١/٤/٢٧، ص ٦، مصر.

کوردى ل بهغدا ئارمانجا وان دويرگەفتن بۆ ژ مایتىكىدا نىقىدەولەتى د
كاروبارىن ناڤخۆيى يىن ئيراقىدا^(١).

شاندى دووئى يى بەرھىي كوردىستانى ب سەرۋاتىيا مسعود بارزانى بۇو^(٢)،
جوناثان راندل دەربارەي ئەقى گەرا دانوستانىنان دېبىزىت: ل دەمى سەرۋوكى
بەرھىي كوردىستانى مسعود بارزانى و شاندى ل گەلدا بەرھە بهغدا چۈوين ب
زۆرى شيان كونترولى ل سەر ھەست و سوز و هەلچۈونىن خۆ بکەن^(٣). ھەر
دەربارەي ئەقى چەندى سەرۋوكى بەرھىي كوردىستانى مسعود بارزانى دېبىزىت:
ئەم د ناڭ خويىنرا دەرباز بۇوين و ئەم چۈوينە دەستىن ئەويىن خۆينا گەلى مە
ھېشتا ب دەستىن ئەوانقە، ئەقە ب زەممەتلىكىن بىرياربۇو د ژيانا مندا د سەر
ھندىرا، من بىرياردا ئەز بچم داكو ژ ئەگەرى كەربىن من يىن كەسايەتى^(٤) ژ
دانوستانىنان دوير نە كەقىم، ئەقى دەلىقى بۆ چارەسەرگەرلەنەن ئارىشا گەلى كورد
ژ دەست نەددەم^(٥). شاندى نافېرى ژ لايى عزت الدورى ل كەركوكى هاتە

---

(١) // هاتە فەگوھاستن ژ (Blaine Harden, Marines Building Iraqi Refugee Sites; Kurds Report Negotiations With Baghdad, The Washington Post, 21 April 1991.

(٢) صلاح الغرسان، المصدّر السابّق، ص ٥٣٠.

(٣) جوناثان راندل، المصدّر السابّق، ص ٢٨٣.

(٤) ھىزىن ئيراقى ل سالا ١٩٨٢ ئى رايوبون ب فەگوھاستن (٨٠٠٠) وەلاتىپن بارزانى، ل لهشكەرگەھان ل قوشته بە دانان، كو ناوجەيدەكا نىزىكى ھەولىرىتىيە، و دانانە ل ژىر چاۋدىتىريا لهشكەرى، و پاشى بەرھە جەھەكى نەديارقە بىرن، پىشى سالا ٢٠٠٢ ئى چەندىن گۈرپىن ب كوم ھاتنە دىتن، ل باشورى ئيراقى ل سەر سۇنورى ئيراقى سعودى، كو جەنازىن ئەوان بارزانىيان بۇون و پىرى (٥٠٠) ژ وان بۆ بارزان ھاتنە فەگوھاستن و ل گورستانەكا تايىھەت ب ئەوانقە ھاتنە فەشارتن. (بۇ پىر پىزانىيان بنىرە// سوزان ابراهيم ئامىدى، التجربة الديمقراتية في اقليم كوردىستان العراق، دھوك، ٢٠١١، ص ٥٨).

(٥) مسعود البارزانى، للتاريخ، المصدّر السابّق، ص ٤٤٢.

پیشوازیکرن و حسین کامل وزیری بهرگری د کومبونیدا بی ئاماده بوو^(۱)، لایهنى ئيراقى گوت: "دى رىكەفتنا حوكى ئەتونومى ل گەل كوردان راگەھىنیت"^(۲)، هەروەسا رۆژناما (الثورة) يازدا بەعس ھەۋپەيقىنهك ل گەل سەرۆكى بەرھىي كوردستانى مسعود بارزانى بەلەفەر تىدا بريارا دانانا وەزارەتكا نوي بۇ كارگىريا كاروبارىن ھەرىما كوردستانى يا حوكى ئەتونومىدا، كە دەقەرا كوردستانى ب خۆقە دگرىت ياكو زۆرىنهيا ئاكنجىيەن وى ژ كوردان كە ژمارا وان نىزىكى (2.5) مىلۇن كەسانە. رۆژناما فينىشىنال تايىز ل ۲۰ ئى حزيران 1991، ديار گربوو، بەرپرسىن بەریتانى گوت: "يا پاشتە ئەوهەمەر رىكەفتەتكا د نافبەرا كوردان و حکومەتا ئيراقىدا بھىتە كرن ل دەڭ ئەتهودىيەن ئىكگىرتى بھىتە توماركىن"، دىسان گوت: "پېندەفيە ئەو سزايدىن سەر ئيراقى بمىيىن، هەتا ديار دبىت ئايان، ئيراق دى رىزى ل سنورىن خو گرىت بەرامبەر كوردان؟"، بەلى ئەڭ دانوستانىدە ب دويماھىك هاتن بى ئەنجام^(۳)، پشتى ھەمى ھەولە سەر نەگرتى رېزدە ئەۋۇزى ژ و باوھىرىيەكا تمام ل دەڭ كوردان پەيدابوو، كە چارەسەريا حوكى ئەتونومى بۇ دۆزا كوردى نە دىسياستەدا دەستەھەلاتا بەعسى دايە^(۴). سەرەرای كو، بەرھىي كوردستانى ديار كر، كە سەركەدىن كورد د بەرھەقىن بۇ دابەشكىرنا داھاتىن نەفتى يېن كەركۈكى، ئەوان دەقىت بازىرە كەركۈكى ب خۇ د ناڭ چارچوقۇ حوكى ئەتونومى بىت. لەورا خالا جىاوازىي د

(۱) "استعراض مسيرة التأسي والعمل المشترك استعداداً للتوقيع على الاتفاق"، جريدة الثورة، العدد (7725)، 1991/6/11، ص 1، بغداد.

(2) Robeert Mauthner, Hurd warns Iraq to respect safe haven, Financial Times, 20 June 1991.
 Robeert Mauthner, Hurd warns Iraq to respect safe haven,
 Financial Times, 20 June 1991.

(۲) ھاتىھ فەگوھاسن ئۇ //

(4) سوزان ابراهيم ئاميدى، المصدر السابق، ص ٦٠.

نافبەرا بەردیی کوردستانی ل گەل بەغدا ئەو بۇو، کو دەقەرین کەركۆکى بۇون^(۱). دەربارەی سپورت دەقەرە ئەتونومى شاندى کوردى وەسا ددىت، کو دەقەرین وەکی کەركۆك، و خانەقىن، و زومار ... دەقەرین سەر ب ھەرئىما کوردستانىيەنە ژ لايى حوجراق و مىزۈويقە، لهورا نابىت دەست ژ ئەفان دەقەران نابەرەدەن^(۲). ل ئەوی دەمى بەجىت افدىل وينەگر بۇو ل گەل سەرۆكى بەردیی کوردستانى مسعود بارزانى بۇو ل سالا ۱۹۹۱، دەمى سەرەدانەك بۇ دەقەرا بەھەدىنەن کرى دەربارە ئەقى سەردانى دېيىزىت: "ل دەمى ئەم چۈۋىنە كومەلگەها خانكى، مە دىت گەلەك ژ خەلکى ئەقى كومەلگەھى كۆئىزدى بۇون كەوال ل بەر سىنگى سەرۆكى بەردیی کوردستانى مسعود بارزانى فەدکوشتن، و دىرنە قوربانى وەك پېشوازىيەكە گەرم ل سەرۆكى بەردیی کوردستانى مسعود بارزانى، ئەقچا سەرۆكى بەردیی کوردستانى مسعود بارزانى گوت: ل دەمى دانوستانىن ل بەغدا عزت الدورى د گوت ئىزدى نە كوردن دەقىت راپرسىنەكى ئەنجام بىدىن داكو دىاربىت كا ئىزدى كوردن يان نە، لهورا سەرۆكى بەردیي کوردستانى مسعود بارزانى د ئەفان دىمەناندا گوت: ئەق وەقادارىيىا ئەوان بەرامبەر مە بەلگەيە، راپرسىنەكە بۇ عزت الدورى، رامانا وي ئەوه، کو شىنگال ژى دەقەرەكە كوردىيە"^(۳). هەروەسا حكۆمەتا ئيراقى داخواز ژ بەردیي کوردستانى كر، کو ھەمى پەيوەندىيەن خۇ ل گەل وەلاتىن بىيانى بىرن، بەلى بەردیي کوردستانى ل سەر ئەقى داخوازىي رازى نەبۇو^(۴). هەروەسا رېيمى د

(1) Alan Cowell, After The War ; Kurds Fall Back From Iraq Forces, The New York Times, 2april1991.

(2) كاروانى دان و ستاندىن گەھشته كىرى، رۆزئامە بوتان، ژمارە (۱)، ۱۹۹۱/۷/۱۴، ل. ۴.

(2) ھاتىھ فەگۇھاستن ژ // چاپتىكمەفتىن، دەھۆك، ۲۰۲۲/۱/۲

(4) DAVIDb McDOWALL, Op.Cit., P.28.

دانوستاندناندا چرییه‌کا توند دیاردکر، کو عزت الدوری گوت: "پشتی شهربی کویتی نهم ل سهر ئهوان تشتان رازی نابین یین، کو دبیت بھری هینگی ل سهر رازی بباین، داکو کەس نه بیئیت نهم یی شکھستین، یان هەلویستین مه یین لوازن"، بهرامبهر ئەمەن ئاخختنی محمود عثمانی بەرسقدا و گوت: "خوزی هەمان تشت وە بهرامبهر ئەمریکا ژی کربا، یاکو ھەمی تشت ل سهر وە سەپاندین، وە بى دەنگی، و بى گەنگەشە ئیمزاكری"^(۱). رژیما ئیراقی ھەولا گیروکرنی و خاپاندنا شاندی کوردی دکر، ھەروەسا ھەولا دانانا دامەزراوهیین وینهی دکر، کو ل ژیئر سەرپەرشتیا ئەھوی بن و یا رژد نە بوو د ب دەستقەھینانا دیموکراسیي بۆ وەلاتی^(۲)، ل گەل بەردەوامیا دانوستاندنان ل دۆر حۆكمی ئەتونومی یی کوردی، ھیزین ھەفیهیمانان یین ل کوردستانی ژ (۱۲) هزار سەربازان بۆ (۳۷۰۰) سەربازان ھاتنه کیمکرن، و دهاته پیشبینیکرن ب تمامی بھینه فەکیشان^(۳). ل مەها حزیرانی دانوستاندن بەرەڤ ئاقارەکی نەدیار چوون، ھەروەسا ل تیرمەھی پیشمه‌رگەی کونتول ل سهر ھەولیر، و سلیمانیی کر، کو ھیزین ئیراقی نەھچار بوون خۆ فەکیش، و ژ دەرفەی ئەقان ھەردوو بازیران بەلاقەبوون^(۴)، ناکوکی توندتر لیهاتن و صدامی بريارا جوداکرنا کوردستانی ژ ئیراقیدا ژ لايی کارگیریقە^(۵)، وەزارەتا نافخو یا ئیراقی نفیسارەکا

(۱) هاتیه فەگوھاستن ژ // صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص ۵۳۱.

(۲) حامد شریف الحمدانی، المصدر السابق، ص ۲۲۵.

(3) Alan Cowell, Iraq's Kurds Reject Autonomy deal As Allied Plan Stire Some Confidence, The New York Times, 2April1991.

(4) Davidb Mcdowall,Op.Cit., P.28 .

(4) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص ۵۳۱.

(5) دریة عونی، المصدر السابق، ص ۱۱۶.

فهرمى دەرکر^(۱)، ل دويش وى فەرمان ب ۋەكىشانا ھەمى فەرمانگەھ و دەستەيىن حۆمى و دادگەھان ژ ھەرسى پارىزگەھىن دەشك و ھەولىر و سلیمانىدا و داخواز ژ فەرمانبەرىن خۇ ل ئەوان پارىزگەھان كر، كو وەزيفىن خۇ ل موسىل يان كەركۈنى وەرگرن^(۲). ل گەل ئەقى چەندى موجەيىن فەرمانبەران ل ئەقان ھەر^(۳) پارىزگەھان ھاتنە بىرىن، ئەقى چەندى كارىگەرييەكا زۆر ل سەر فەرمانگەھ و قوتاخانە و نەخوشخانە يان ل كوردىستانى كر، بۇو ئەگەرئ پەيدابۇونا قەيرانەكا مەزن ل ناوجى^(۴)، رەوش خرابىت لىيات هەروەسا پالپشتىيا ئاهىن خوارنى و ھەمى جورىن ھارىكارىي ھاتنە را وەستاندىن و رىئا بىيكارىي گەھشته ۷۰ تا ^(۵)٪۸۰.

حۆمەتا ئيراقى وەسا ھزىدكىر، كو ئەق رەوشە دى كوردان نەچاركەت جارەكا دى داخوازا زەراندىدا دام و دەزگەھىن حۆمى بکەتمەق، و شىانا و حكمانىي ل دەقەرا ئارام نىين، دى ژ لايى ئابورى، و كارگىريقە گەلەك يَا لواز بىت، بىتە ئەگەر كو خەلک ب دېلى پارتىن كوردى ب را وەستان، يانزى ل ئەوى دەمى دەقەرا كوردىستانى گرنگىا خۇ نامىنيت، ھەرچەوابىت ئەق پىنگاكا رېيىمى زەمينە خۆشكىر، كو كارگىرييەكا خۆمالى ل ھەرىما كوردىستانى بەيتە پىكتىنان بۇ ب رېقەبرىنا كاروبارىن خۇ^(۶).

(۱) حەممە سەعىد، دەنگى خاك بىرەورى ۱۹۹۱-۲۰۰۰، بىرەورى ۲۰۰۰-۲۰۰۱، بىرەورى ۱۹۹۱-۲۰۰۰، بىرەورى ۲۰۰۰-۲۰۰۱، ژىندرى بەرى، ل ۷۷.

(۲) فاضل الزهاوى، المصدر السابق، ص ۲۰۴.

(3) Davidb McDowall, Op.Cit., P.32.

(4) Nicola Degli Esposti, Op.Cit., P.147.

(5) حەممە سەعىد، دەنگى خاك بىرەورى ۱۹۹۱-۲۰۰۰، بىرەورى ۲۰۰۰-۲۰۰۱، ژىندرى بەرى، ل ۷۷-۷۸.

ئەقان پىشھاتان دەليقە بۇ كوردان پەيداكر بۇ تۈزىكىرنا فالاھيا كارگىرى، ياكو حکومەتا ناۋەندى ب رىكا قەكىشانا خۇ پەيداكرى، كوردان دەست ب ئافاكرنا دامەزراوهېيىن حکومى كر^(١)، پەيداكرنا فالاھيا ياسايى و كارگىرى و ئىمماھىيى ياكو ل ناوجى پەيدابۇو بۇ ئەگەر كورد ب رىكا سەركىردايەتىا خۇ ھەولا پەيداكرنا چارەسەرييەكى بۇ ئەقى فالاھىيى بکەن ژېرکو ھەمى دام و دەزگەھىن ل دەقەرا كوردى د پەككەفتى بۇون^(٢)، ئىكەم پىنگاكا باھەرىيى كوردستانى دەربارە ئەقى چەندى ھافىتى، بريارا ئەنجامداانا ھەلبىزارتنان دا، كۆ ب بريارا رەوا ھەزمارت و دياركىر، كۆ دبىت ئەق ھەلبىزارتنه بۇ جىھانى ب سەلىنن كۆ گەللى كورد شيانا حوكىمانىيى ل خۇ ھەيە^(٣).

ھەلوىستى ويلايەتىن ئىكەرتى يىن ئەمرىكا و بريتانيا و فەرەنسا ژ قان ھەلبىزارتنا ب ۋى شىوهى بۇ، دەمى دەنگوباسىن دان وستاندىنن گەھشتەنە ھەۋپەيمانان د سەر ھندىرا، كۆ ج پىشىھەچۈونىن بەرچاڭ بۇ كوردان ب خۇقە نە دىتن و ھەۋپەيمان ب دىزى ئەنجامداانا دان و ستاندىنن ل گەل رېيىمى بۇو، دەربارە ئەقى چەندى محسن دزهىي ژ (پ. د. ك.) دېيىزىت: "ئەز و محمد توفيق رحيم ژ (ى. ن. ك.) و د. تحسين معلە ژ بىزاقا (وقاقي) و ھندەكىن دى ل گەل دوگلاس هىرد وزىرى دەرقە بەريتاني روينشتىن، مەرەما سەرەكى ژ ئەقى روينشتىن دياركىرنا بۇچۇونا وان بۇون، كۆ ب دىزى ئەنجامداانا ھەر پەيوەندىيەكى بۇو ل گەل رېيىما ئيراقى، ئەق چەندە بۇ كوردان ب شىوهكى تايىبەت يا ئاراستەكىرى بۇو، ل دەمى ب دويماھى هاتنا كومبۇونى ھەمى كەس دەركەفتن،

(١) جزا توفيق طالب، المصدر السابق، ص. ٤٢٩.

(٢) سرهنگ حميد البرزنجي، المصدر السابق، ص. ٢٨٨.

(3) Kerim Yildiz, Op.Cit., P.47.

من داخواز ژ دوگلاس هيردي كر بو چهند خولمهكهكان گوهداريا مه بکهت، مه گوتني پترى نيقهكى ژ خلهكى كوردستانى دهربهدهر بويينه، د حالاتهكى بهرتنهنگدا دئين، ئهري حكۆمەتا بەريتاني يا بەرهەفه چەكى پىندى ب مه بدەت بو بەرگريكرنى ژ خوبكەين؟ بەرسقا ئەھۇ ب نەخىر بۇو، گوت دى ھەمى ھاريكارييەن مرۆڤاپايەتى پېشكيشى گەللى كورد كەن، لەورا مه گوتى، ئەم د نەچارين ئەقان دانوستاندىنان ئەنجام يدهين بو رزگاركىنا ئەقى كارھساتا ب سەرى مللەتى مه هاتى^(١).

ھەروەسا جوناثان راندل دبىئيت: "نيسانا ۱۹۹۱ من چاقدىرى ل سەر نەخوشى و كارھساتىيەن پەنابەرەين كورد ل سەر سنوريي ئيراني دكىر، كو ب سەدان هزاران پەنابەر چافەرىي گەھشتىن ب ملىون ئاوارەيىن دى بۇون يېن بەرى ئەوان گەھشتىنە ئيراني، ل ئەھۇ دەمى سەرنقىسىسەرىي رۆزىناما (واشنت پوست)، داخواز ژ من كر بىزقىرمە ئيراقى، ھەولا زانينا ئەگەرى ئەنجامداانا كوردان بو دانوستاندىنان ل گەل بەغدا، ئەگەرى ئەنجامداانا جەلال تەلەبانى ب ھەمبىزكىنا صدامى ل سەر شاشىيەن تەلەفزيونان، دەربارە ئەقى چەندى گەلەك پرسىيار ھەبوون، ژ ئەوان چەوا جەلال تەلەبانى ئەقان ئامازەيان بو جىيەنا دەرقە دەنئيريت، كو ژ نيشكەكىقە كورد نىاسىن، و بىريارا بەرگريكرنى ژ ئەوان داي، بى ھزر كرن د دەرئەنجامىي ئەقىدا، و ئەھۇ وىنەيى دەربارە كوردان نيشاندای، كو سىاسييەن نەپىگەھشتىنە و ئەھۇ دەلىقەيىن كىيم يېن د مىۋۇوېيدا ب دەست ئەوان دكەقەن ژ دەست دەن"^(٢).

(١) المصدر السابق، ص ٢٨١.

(٢) المصدر السابق، ص ١٣٧.

جه لال ته‌لەبانى دەربارەي ئەگەر ئەنۋەتىندا ئەنۋەتىندا گوت: "ئەم يى ب تىنى، و مە پارە و تەقەمەنى، چەكى دېزى تانك، و فروكەيان نەبۇو، كەسى پالپشتىا مە نەگر، ئەز دى چەوا خوارنى دەمە چەكدارىن خۆ بىنى پالپشتىا دەرفە؟. ئىرانى ترومبيلان دىزىن و ل سىنورى دەست ب سەر چەكى بۇ مە دەھىت دىگرن، رىكى ب بىرەكاكا كىيم دەدەن بگەھىتە دەستى مە". ئەو ھىچھەتىن جەلال تەلەبانى دىاركىرىن بۇ پالپشتىكىرنا شرۇفەكىرنا خۆ د ھۆير بۇون، رەنگەدانەكاكا زۇر ل سەر واشنتۇن و ھەقپەيمانىن وى يىن ئەوروپى يىن پشکدار د ئۆپەراسىيونا دابىنلىكىرنا ئارامىيىدا ھەبۇو، ڇېھرەك كارگىریا ئەمەرىكى ب تىنى دەيت يا پىدىقى ئەوه ھارىكاري بۇ پەنابەرەين ل سەر سىنورىن تۈركىيا بەھىنە دابىنلىكىرنا، پاشى ب كورتىرىن دەم خۆ ۋەكىشىن، بەھىلىت كورد بەرھنگارى چارھنقىسى خۆ بن، ئانكى مەبەستا واشنتۇن ڙ ئەقى ئۆپەراسىيونى ئانكى ئۆپەراسىيونا دابىنلىكىرنا ئارامىيى ئەو بۇو، بەرسقى رەخنەيىن ب دېزى ئەھۋى ھاتىن بىدەت^(١).

ھەروەسا ھوشيار زىبارى دېيىزىت: "ئارمانجا دويماھىيى بۇ سىاسەتا وىلايەتىن ئېكىرىتى بۇ مە نەھاتە راگەھاندىن، كا ئەرى بىريارەك ھەمە بۇ گوھۇرىنا صدامى ب رژىيەكاكا پاشت، ھەروەسا گوت ئەگەر ج پىشنىيارىن دى نەبن، پىشنىيارا ئىراقى بۇ حوكىي ئەتونومى دەلىقەيەكاكا گرنگە، صدام ل ژىرى فشارىيادىه، يى د ھەلوىستەكى لوازدا، مە نەقىت ئەقى دەلىقى ڙ دەست بىدەين، ھەروەسا گوت بەرپرسىن حكۆمى گەلهك د رېزىن ل سەر پىشكىشىكىرنا دەستبەردا، كو دشىاندانىنە ھزر تىدا بىھىن يان داخواز بىھىن، ئەوان

(١) ھاتىيە ۋەگوھاستن ڙ// جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ١٤٢.

دانپیّدان کر، کو سیاسه‌تا وان بهرامبهر کوردان یا خهله‌ت بwoo"^(۱). ههروهسا گوت: "ویلایه‌تین ئیکگرتی یا رژده ل سه‌ر فەکیشانا هیّزا خۆ و دزانیت، کو پىدفيه چاره‌سەريه‌کا سیاسى ھەبیت، ئەگەر ئەم گەھشتىنە ریکەفتەکى، دى فەکیشانا ئەفان هیّزان ب لهزتر لیھیت"، ههروهسا گوت: "ھەتا نوکە ج ریکەفتەن ل گەل صدامى نەھاتینە گرن، ئەگەر ریکەفتەنەك ھەبیت دى کورد داخوازى ژ هەقپەيمانان كەن، پالپشتىا ھەر ریکەفتەنەكا دويماھىي بکەن، سەرپەرشتىي ل سەر جىبەجىكىنا وي بکەت"^(۲).

جىمس بلاك راوىزڭارى نېقدەولەتى يى د بەرى ھينگى بىسپوربۇو د وەزارەتا دەرۋە بۇ كاروبارى ناوجى بwoo، ل روڙناما واشنتن پوست ل روڙا ۵۵ ايارا ۱۹۹۱ دا دياركىر، "ریکەفتەن ل گەل ئيراقى يا فەرە، بۇ ب دويماھى ھينانا نەخوشىيەن کوردان"، بەلى دوپاتى ل سەر ئەھۋى چەندى كر، "کو ج (سابقە دولىيە) ياسايىيەن وەسا نىين، کو دەستيۆردا نېقدەولەتى يا درېزخايەن بۇ پاراستنا گەللى كورد د ناڭ سنورىيەن ئيراقى دا ھەبیت، و ھەتا ئەگەر صدامى پەيمان ب دانا ئەتونومى بۇ كوردان بدەت، دبىت پشتى ھينگى لېقە بېت، هەروهگو بەرى ھينگى، لەورا ئەز نابىنەم، کو ج چاره‌سەرييەن دويماھىي ھەبن، بەلى ئەز د ئەھۋى باوھرىدا مە، کو ویلایه‌تین ئیکگرتى پىدفى ب قورتالكىرنا خۆ ھەيە، ڦېھرگو دبارەكى راستەخۆدا يا ئاسىيپۇو دنافا فى ئارىشىدەا" ، ديسان واشنتون پوست دياركىرە، کو شرۇفەكارەكى سیاسى ئاموزگارى پېشىشى

(1) // Blaine Harden, Marines Building Iraqi Refugee Sites ; Kurds Report Negotiations With Baghdad, The Washington Post ,21April 1991.

(2) David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post, 5May 1991.

کارگیریا بوشی کریه، کو دشیاندا نینه کورد پیشینیا گهرهنتیین لهشکه‌ری بین نیقدهوله‌تی دهرباره‌ی حوكمی ئهتونومی بکهن، ل شوینا ئهقى چهندئ ئهو فشاریین ل سه‌ر صدامی دهینه کرن ژ ئهگه‌ری ئابلوقه‌یین ئابوری بین بهردوامه و ههبوونا ههقپه‌یمانایه ل باشوری کوردستانی، لهورا پیدفیه مفا ژ ئهقان فشاران بؤ ب دهستقه‌هینانا پاشترین ریکه‌فتون بؤ کوردان بهیته و مرگتن، کو دئ ئهقە پاشترین تشت بیت، کو ریکه‌فتنا حوكمی ئهتونومی بؤ هه‌میان يا باش بیت ب ئاشتى ل گەلدا بزین و ریکى دەت ئەم ھیزین خۆ ۋەكىشىن و کوردان بؤ مالىن وان بزقريين، ل دەمىن ھنارتىن ھیزان پیدفیه رادهستى نەته‌وهبیین ئیکگرتى بکەین، ژبه‌رکو پلانا ههقپه‌یمانایه و پیدفیه بەرسىن نەته‌وهبیین ئیکگرتى كونتولى ل سه‌ر خيچەتگە‌ھین دەقەرا ئارام بکەن، ئەق چەندە ژئی هاريکاره بؤ ۋەكىشانى ھیزین ههقپه‌یمانان ژ ئيراقى. ديسان رۆزئنامى ئاماژە دا دىپلوماتكارەكى فەرەنسى دەما دېیزىت: "يا ب زەممەتە گەرەنتى ب دەستقەبھىن، دشیاندایه ئيراقى ژ گەلهك پەيمانان پاشگەز بىن"^(۱). هەروەسا بىز ودوارد گالبرىت مەزنە راوىزكاري ليژنا پەيوەندىيەن دەرقە ل ئەنجومەنى پیران يى ئەمرىكى دېیزىت: "صدام حسين ب تىن ل دەمىن يى لاواز دانوستاندىنان ئەنجام دىدت، هەروەكى ل سالا ۱۹۷۰ءى، هەروەسا هەروەكى ل دەستپىكى شەرى ئيراقى-ئيرانى، هەروەكى ئەقرقۇ، و هەر جارەكى ھىزا ئەوى زىدەبۇوي ریکه‌فتون هەلۋەشاندىيە، دەست ب گوشتنا کوردان كريهقە، لهورا ریکه‌فتون ج ب خۆقەبگريت دئ واقع يى جياواز بىت"^(۲).

(1) David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post , 5May 1991.

(2) Wir haben die moralische Verantwortung, Freitag Die Ost-West-Wocheneitung, Freitag, 19Juli1991.

هەروەسا ریتشارد ویسلون سەرۆکی هنارتنا هەفپەیمانان بۆ باشورى کوردستانى دبىزىت: چارھسەرييَا ئىكانيه بۆ ئارىشەيىن كوردان نەھىلانا صدامىيە، هەروەسا گوت پىىدفيه ل سەر هىزىن رۆژئاپاي ھەولە بەدن هىزىن وان ل ۋىرى بىمىن، ئەگەر نە دېيت دووبارە صدام ھىرىشى كوردان بىمەت، هەروەسا د درىزەپىدانا ئاخقىتنا خۆدا گوت: ئەگەر ھەفپەیمانان خۇ ۋەكىيشا دى دووبارە كۆچەكا ب كومى بۆ سنورىن دەولەتىن ھەفسو پەيدابىت، و دى بىتە ئەگەر ئەڭ ھارىكارىيىن مەرقاپايەتى يىن ڙ شەرى كەندافى، و ھەتا نوگە ھاتىنە كرن ب ھەروە بچن، دى گەلەك كارىن تولفەكرنى ڙ لايى ئيراقيانقە ھىنە ئەنجامدان".^(١).

ديسان كولونيل ریتشارد ناب فەرماندى ھىزىن ھەفپەیمانا دەربارە رازىبۈونا ئەمرىكىيان ل سەر دانوستانىدا دياركىر و گوت "پىىدفيه بەرەيى كوردستانى وەك يەكەيمەك بۆ خزمەتا گەلى كورد كاربىكت نەك بۆ بەرژەوندىيَا حزبان بەلكو بۆ بەرژەوندىيا تاكى كورد ھەروەكۆ مە ئەمرىكىيان كۆ دروشمى مە ھەر ڙ دەستپىكا دامەزراىدىن ئەمرىكىا ئەو بۇو، كۆ ئەم ب ئىكەرتىن يىن ھەين و بىي ئىكەرتىن ئەم نىينىن ئەقە ئامۇڭارىيا منه بۆ گەلى كورد و پىىدفيه بەرەيى كوردستانى د ئەقى دروشمى بگەھىت، ڇېرکو صدام تىناغەھىت لەورا دى ھەولا تىكداندا د ناۋىبەرا ھەوه كەت".^(٢).

(1) Bob Hepburn, New Kurdistan: Growing pains, TORONTO STAR, 15 November 1992.

(2) ھاتىھ فەگوھاستن ڙ// "أمريكا سوف لا تتعامل مع العراق إلا بعد اسقاط نظام صدام حسين" ، جريدة بوتان، العدد(1)، كانون الاول 1991، لـ 2، دھوك.

هەروەسا پرسیارەک ژ ریتشارد بولیت ھاتەکرن کو ئەرئی راستە کوردان ئەتونومى د ناخۆیا ئیراقییدا ب تىنی دېیە و نەك دھولەتكا سەربەخۆ؟ بەرسقدا و گوت：" د ئەقى شورەشا نوگەدا ج سەرگردىن گورد باس ل دھولەتا نەكرييە، ب ج ریکىن بەرچاڭ دەربارەي ئەتونومى د ناڭ ئیراقىدا نەكرييە، ب تىنی سەرگردىن گورد باس ل حکومەتكا ھەفپەيمانى كرييە، ل دۇر حوكىمانيا ئیراقى ب ھەۋكارى ل گەل شىعە و پىكھىنېن دى ل ئیراقى"^(۱).

پشتى سەرۆكى (ى. ن. ك.) جەلال تەلەبانى ریکەفتەنەكا دەستپېيىكى بۇ ئەتونومى ل گەل صدامى راگەھاندى، فەرەنسا پەيوەندى ب ھەر چار ئەندامىن بەرددوام يىن ئەنجومەنى ئاسايشا نىقدەولەتى كر دەربارە پېشکىشىكىزىن پالپشتىا نىقدەولەتى يان ریکەفتەنەكا ھويىتر، بەلى ل دويىش دىپلوماسيا فەرەنسى "ھەمى د دوو دل بۇون" و ئىكەتىا سوقىھىتى و چىن ب دىزى ئەقى چەندى بۇون، و وەسا دىيت، كو ئەقە سەرپىچىيە ل سەر سەروھرىيە ئیراقى، ھەروەسا وىلايەتىن ئىكىرىتى و بەريتانيا ب ھوشيارى بەرسقدا و گوت كارگىریا بوشى يا دلتەنگە ژ توшибۇونا ھەر ھىزەك ئەمرىكى بۇ مەترسىي بۇ گەرەنتىيا گەھشن ب ریکەفتەن، د ھەمان دەمدا ریکەفتەن دنابىھەرا صدامى و كوردان دى ۋەكىشانى ھىزىن ھەفپەيمانان ژ باشورى كوردىستانى ب ساناهىت لېكتى^(۲).

داخويانىيىن كولن باولى ب ۋەكىشانى ھىزىن ھەفپەيمانان بۇونە جەھى دلگرانىيا كورد و بەريتانيا و فەرەنسىيان، ئانکو ئەگەر صدام يى رېد با د

(1) Barbara Reynolds, Historically, Kurds get sympathy, little else, USA today, 10 April1991.

(2) David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post, 5May 1991.

دانوستاندنان ل گەل کوردان، کولن باولي ئەگەرین پىدىقى بى بهخشين بۇ گىروكىن و فىلکرنى، پاريس و لهندەن ب ھېقيا ئەھۋى چەندى بۇون، كو ھەبۇونا ھېزىن ھەۋپەيمانان ھاندانا بەغدا بكمەت ل سەر رىكەفتىن ل گەل کوردان، كو پشتى ھينگى ھەۋپەيمان ھېزىن خۇ ۋەكىش^(١). ھەروەسا لورى مىلروى شارەزا د بوارى رۆزھەلاتا نافىندا گوت: "كىيىشەيا كوردى نا ھېتە ۋەشارتن، كەس پلانى بۇ دووباره دارىزتنما سۇران ل ناوجى نادانىت، ئەگەر ئەم دانپىدانى ب داخوازىيەن كوردان نەكەين ب دانپىدانما سیاسى دى پەر نەثارامى پەيدابىت"^(٢).

ديسان يىشارد ويلسونى سەرۆكى ھنارتىن ھەۋپەيمانان بۇ باشورى كوردىستانى گوت: "دشياندا نىنە ئەڭ چىايە دەولەتكە شىانا ژيانى ھەبىت ب پارىزنى، ژبۇ مانا كوردان پىدىقىيە پىشكەك بن حۆكمەتكە ماھىزىن، ل دويش كۆپيا كوردى ژ حۆكمى ئەتونومى كوردىستان دى دەولەتكە بىت دناف ئيراقىدا وەكى كانتونىن دناف (كەنەدا)^(٣)، ودى ئەھۋى ھندەك كونترولا ناخخۇيى ل سەر رەوشەنبىرى و كىيىشەيىن نەتهوھىي و فىرگەرنى و چاقدىرىيا جڭاڭى ھەبن، بەلى بوارىن سەرەتكى وەكى دارايى و بەرگرى و كاروبارىن دەرقە دى بۇ ئيراقى بن"^(٤). كوردىن باشورى كوردىستانى شىان دەولەتكە كوردى د واقعىدا ب دامەزرينى،

(١) جوناثان راندل، المصدرا السابق، ص ص ١٤٣ - ١٤٤.

(٢) // Aikamen, Kurds Hope to Attain Autonomy ; Insurgent Alliance Improves prospects, The Washington post, 22 March 1991.

(٣) كەنەدا يى پېڭ ھاتىھ ژ (١٠) كانتونەكى دەستەھەلاتا كەنەدا سەربخۇ يى ھەي و ھەر كانتونەكى نوينەرەك يىن ھەي ب نافى پارىزگار، مەزنەرنىن كانتون (كوبىك)، و ھەر(١٠) كانتون يىن ل بن دەستەھەلاتا حۆكمەتا فيدرالى، چۈنكى دەستەھەلاتا كەنەدا يى پاشایەتىيە دستورى فيدرالىيە.(بۇ پەر پىزمانىن بنىرە// مىئۇوپىا سەرەدانى ٢٠٢٢/١٢/١٠ .(<https://anamusafir.com/>)

(٤) Bob Hepburn, New Kurdistan: Growing pains, Toronto Star, 15 November 1992.

بەلى نه بىتى ژ حکومەتا عيراقى د ترسن بەلكو ژ توركيا و ئيرانى ژى! . بەل بۇ تۈزۈرنى ئەھى فالاھىا كارگىرييە ياكو ۋەكىشانا بەغدا ژ باشورى كوردىستانى پەيداگرى، پىندېفيه ل سەر كوردان ب هوشيارى سەرەددەرى ل گەل وەلاتىن ھەۋسو بىكەن ژبەركو نابىت نافھينانا دەولەتا سەربەخۇ بىين، ژبەر ھەبوونا ئەقى پىكھاتەمى د ناڭ سۇرپىن ئەواندا و دېيت د پاشەرۆژىدا مەترى بىت ل سەر ئېمناھىا ئەوان^(١).

ھەروەسا بىتە مانسفيلد (Peter Mansfeld) شارەزايى رۆزھەلاتا نافھين دەربارە كوردان بىزىت: "ئارىشا كوردان كلىكا سەقامگىريا ئيراقىيە و دەليقا ژىكىفەبۇونا ئيراقى ترسى ل دەڭ زانا و شرۇقەكارىن رۆزھەلاتا نافھين پەيدا دەكتە، بەلى دى ھىچىيەكى دەته ملىونەها تاكىن ئيراقى يىن، كو دى د رەوشەكا پاشتدا بن، لەورا پىندېفيه ھاندانا بەرپرسىن رۆزئافى بەھىتە كىن بۇ داناندا خىقەتگەھىن پەنابەران د نافخۇيا ئيراقىدا و ئەگەر ئەڭ چەندە بۇو ئەگەر ئىكىفەبۇونا ئيراقى ج ئارىشە ھەيە؟ ئەق گەلەك پاشتە ژ حوكىم ئەتونومى يى كوردى^(٢)، ئيراق دى يا بەردەواام بىت ژ ژىكىفەبۇونى و ھەفرىكى ل گەل كوردان و ج جاران ئيراقەكا سەقامگىر و ديموكراسى نابىت، ژبەركو جەھەكى گونجايە بۇ پىز ژ دكتاتور و تىكچوونان و ل دويماھىي دى پىز شهر لى رويدەن^(٣).

(1) Chris Hedges, The World ; As Kurds Enjoy freedom, they Wake the Neighbors, The New York Times, 16 August 1992.

(2) Robert D. Kaplan, Kurdistan Is More Legitimate Nation Than Iraq, The Wall street Journal, 10 April1991.

(3) David A .Korn, What about the Iraqi Kurds?, The TORONTO STAR, 11 March1991.

ئەو هوشداريا ئەنقرەه ھنارتى ئاماژە دا ھىزەكا ئۆپۆزسىيونى ل دەولەتىن دەوروبەر^(١) كو ئازادكىرنا دەقەرا كوردى ئارىشەيەكا جىوسياسى پەيداگرىيە، ڦېھرکو كەمینەيا كورد ل ھەرئىك ڦ دەولەتىن ھەفسو توركىا و ئيران و سوريا ھەنە و ئەو بۇ ھزرا حوكىمى ئەتونومى يى كوردان ل ئيراقى د ئارام نىين^(٢). ل نىقا ئادار و حزەيرانى ١٩٩١جەلال تەلەبانى و محسن دزە كومبۇونەك ل گەل كاربەدەستىن توركىا كر و پشتاستكىن سەربخويما كوردان هىچ ھەرەشەيەكى بۇ توركىا نابىت^(٣) ل رۆزناما(جمهورييەن) ل رۆز بۇ رۆزى پت گرنگىداندا خۆ بۇ كوردىستانلىكىيە د ژمارا ١٢ ئادارى ١٩٩١ دا بەحسى سەرەددانا سەرۆكى كورد جەلال تەلەبانى بۇ ئەنقرەه كر، كو ل دىف داخوازيا سەرۆكى ترکيا بۇو، ل گەل دبلىوماتىن سەرۆكى كۆماريا توركى كومبۇينە، پشتى وان پىشھاتىن ناخخۇيى ل ئيراقى رودايىن، رۆزناما (جمهورييەت) پرسىيار ڦ سەرۆكى ترکيا كرن دەربارەي ۋان پەيوەندىيان؟ سەرۆكى كۆمارا ترکيا ب فى شىوهى بەرسقىدا و گوت: " ما خەلەته ئەم ل گەل وان گوتوبىئان بکەين؟ ل وېرى ل باكورى ئيراقى ھەر تىشەكى رو بىدەت ڦ نىزىكىفە پەيوەندى يا ب مە فەزى ھەى، پىدەقىيە ئەم بىبىنە ھەقال، ئەگەر ئەم بىبىنە دوژمن ھەندهكىن دى، دى ئەوان ل دېرى مە بكار ھىين"^(٤).

(١) ل چريما دووئى ١٩٩١ ترکيا داخازا كومبۇونەكى (٢) قولى كر، د نافېرا ترکيا و سوريا و ئيرانى درستكىرنا ليژنەكى ھەقبىشك، ئارمانجا وى، ئىتك. ليژنى ئىكگىرتىنا ناخا ئيراقى ڦ ھەر جورەكى دابەشبوونى، دوو دېرى داناندا دەولەتەكى ھېدرالى ل ئيراقى . (بۇ پت پىزىانىنان بنېرە// دىفدى مكدول، ڙىتمەرى بەرى، (٥٧٥) ل

(2) Nicola Degli Esposti, Op.Cit., P.142.

(2) ماريا خاروداكى، كورد و سياسەتى دەرەوەي ولاتە يەكگىرتووەكان پىوەندىيەيە ناوەدەولەتىيەكان لە رۆھەلاتى ناوين لە ١٩٤٥ دەمەمكاك، ھەولىر ٢٠١١، ل ٢٠٨.

(4) Cumhuriyet, sayi (23907) , 12/3/1991.

هەروەسا چەندىن بەرپرسىن توركىا ھەست ب نە ئارامىيّ كري، كو حۆكمى ئەتونومى يى كوردى ل باشورى كوردستانى دى بىتە ئەگەرى خورتبۇونا جوداخوازىي، ل دەڭ كوردان ل توركىا كۆ زمارا ئەوان نىزىكى (١٢) ملىون كەسانه^(١). كو توركىا ب بەردەوامى ھەولا سەركوتىرنا ئەوان دەدت و توركىا دىرسىت ئەمريكا تىشەكى بکەت بۇ ھارىكارىكىرنا كوردان ب دەستقەھىيانا ئەقى جورى حۆكمى ئەتونومى يى، كو توركىا ل ۋەلاتىيەن خۇ قەدەغە دەكت^(٢). لەورا وىلايەتىن ئىكگرتى و بەریتانيا و فەرەنسا دېايەتىا خۇ بۇ سەربەخۇبۇونا دەولەتا كوردى دىياركىر، ئەڭ چەندە ڦى رەنگەداندا ترسا ئەوان دەكت ڦى تىكچۈونا رەوشى ھەرىمى يى نوگە ھەروەسا لوازىرنا ئيراقى بەرامبەر ئيرانى، ئارمانج ڦى ڦى ئەقان داخويانيان ئەبوبو كو توركىا ئارام بکەن بەرى دانوستاندىن دەربارە ئۆپەراسىيونا دابىنكرنا ئارامىي^(٣). ڦېرکو تورەبۇونا توركىا ڦى پىشەتىن كوردستانى دېيت بېيت ئەگەر ئەنۋەرە رېگرىي ل بىيارا بكارئيانا بنگەھى ئەنچەرلىك يى ئاسمانى ل توركىا بۇ ئۆپەراسىيونا دابىنكرنا ئارامىي بکەت، لەورا پىدەتى ب پىدانا مولەتا توركىا بۇو بۇ تمامىرنا ئەركى ئۆپەراسىيونى، كو بۇ ماوى (٦) ھەيقان بۇو و ھندەك راپرسىنان ل توركىا دىياركىر، كو ئۆپۈزسىيونەكا توند ھەبوبو ب دې ئەقى چەندى خۇ ئەگەر

(1) Hugh Pope, Kurds Are Poised for First Free Election ---Despite Change in Status, No Demand seeking Independence Expected, The Wall Street Journal, 14 May1992.

(2) David A Korn, What about the Iraqi Kurds?, The TORONTO STAR, 11March1991.

(3) Hugh Pope, Kurds Are Poised for First Free Election ---Despite Change in Status, No Demand seeking Independence Expected, The Wall Street Journal, 14 May1992.

ریکه‌فتن نه‌هاتبا کرن، ژبه‌رکو مه‌ترسیه‌کا راسته‌قینه‌بی هه‌بوو کو کورستان
بهیتە فەگوھاستن بۇ جورەك ژ بارودوخى خۆشگوزدرانیا نیقدەولەتى^(۱).

د سەر ھندىرا، کو تورکيا پەيوەندىيەن پاش ل گەل سەركىرىدىن كورد ل
ئيراقى درستكربوون و ترسىن وى دەربارە سەربەخۆبۇونا كوردى ب سەر
ترسىن وى يىن دى زال بۇ دەربارە ئەھۋى چەندى، کو دېيت فەكىشانا
ئۆپەراسىيونا دابىنكرنا ئارامىي دېيت بېيت ئەگەرى ھىرىشىن ئيراقى يىن نوى و
قەيرانەکا نوى يا پەنابەران روېبدەت، دەربارە ئەقى چەندى وەزىرى دەرقە
يى تورکيا حكىم جىتىن دېيىزىت: "سەركىدايەتىا كوردىن ئيراقى ئەم
ئاگەھداركىرين کو ھەلبۈزارتىن ب تىنى بۇ تۈزۈكىرنا قالاھيا كارگىرىيە ھەروەسا گوت
ئەم د ئارامىن کو ئەق ھەلبۈزارتىنە نە پىنگافەكە بەرەق دەولەتمەكا سەربەخۆ
ھەتا دېيت ئەم چاقدىران ژى ب ھەنیرىن^(۲). د چاپىيەكتەنەكدا جەلال تەلەبانى
ل گەل ئازىنسا(ئەندەدول) ياتركى كريي، کو تىدا جەلال تەلەبانى دېيىزىن: "ئەم و
تورکيا ل گەل ئىك كومبۇوينە و گەھشتىنە کو دەنگىيەكى، کو يافەرە ل ئيراقى
داوى ب دكتاتوريەتى بەيىت، و د چارچوقى ئيراقەکا ئىكگىرتىدا ج فيدرال يان
كونفيدرال يان ژى سەربخوبىت، کورد بگەھنە مافىن خۆ، سەرۋىكى كومار
توركىت ئوزال ژى ھى چەندى پەسەند كەت"^(۳). ھەر ل دۆر بابەتى كومبۇونا
تركىيا ل گەل سەركىرىدىن كورد، رۆژناما (جمهورييەت) ل ۱۲ ئادارى دا ب

---

(1) Ethan Bronner, Kurds organizing anti-Hussein forces, the Boston globe, 25 October 1992.

(2) Hugh Pope, Kurds Are Poised foe First Free Election ---Despite Change in Status, No Demand seeking Independence Expected, The Wall Street Journal, 14 May1992.

(3) //هاتە فەگوھاستن ژ (3) Cumhuriyet, sayi (23909) , 14/3/1991.

مانشیتا سه‌ردکی نفیسا بُوو" پشتەقانی بُو تەله‌بانی "، به‌حسا کومبونین هەردوو لایه‌نا کرینه، هەروهسا د رۆژنامیدا ھاتیه، کو ترکیا سوز و پشتەقانیبی دایه گروپین دژی صدام حسینی خەباتی دکەن و پشتى كەتنا صدامى بُو هەر سیستەمەكى فیدرالى و ديموکراتى ل ئيراقى درازينه^(۱).

بو مە ديار دبىت ژ فەكۈلینا مە، ل دەستپېكى شەرى كەندافى دەولەتىن رۆزئافا درويشمى رزگاركىن مللەتى ئيراقى ژ زۇلا صدامى بلندكى و بەرپرسىن رۆزئافايى داخوازا شۇرۇشى ژ مللەتى كر دژى رژىمى، بەلى پشتى ھىزىن ھەۋپەيمان گەھشتىنە دەور و بەرین بەغدا، ژ ترسا كنترول كرنا شىعا، ھەمى ھەلوىست ھاتنە گۆھارتىن، و پلان ب تمامى ھاتە گۆھارتىن، چونكى ل دويش بەرژوهندىا ئەمرىكا نەبو، لهوما دوزا كوردى ئازراند ل ناوجى، كو ئەمرىكا دىت كورد پاشتىن كارتە، بكاربىنىت ل دەقەرى پشتى ژ دەستدانان مەزنتىن لايەنگىرەن خو، كو ئە و ژى صدام حسین بُوو، تايىبەت پشتى دوزا كوردى بەر بەلاق بوى د ناف دەزگەھىن راگەھانىدا و بُو بەحڪىرنا وى ژ لايى سىاسىقە، ژ لايەكىقە ئەمرىكا دەقىيا كوردان، وەك كەرتەكا فشارى بېخته سەر وى رژىمما نوى يَا وان دەقىت ل دەقەرى دانن، سەرەرای حكۆمەتىن ئىك لەيىش ئىك بەھىت ل ئيراقى ب تايىبەتى يىن كەندافى ب گشتى، ئەمرىكا وەك ھىزەكا تايىبەت و ژمارەكا گرنگ ل دەقەرى نابىت بھىتە پشتگوھئىخستن، و ژ لايى دېقە كوردان بكاربىنىت ل دەقەرى دژى ئيران و ئيراق و ترکىيا بو پارستنا ھيزا خۆ، و ب ۋى رەنگى و ل سەر ۋى ھزرى ژى كورد دى مىنن وەك كۆمەكا مروقىن بەلنگاز و بەربەلاق كو ل نهانىيەكى بگەرن سەرى خو ب دەنە بن، برسى ل ھىقىيا پارىي نانى، زولمىّكى ل ھىقىيا دلوقانىيى، وئەقە ھەمى دى چاڭ ل دەستى ئەمرىكا بن،

---

(1) Cumhuriyet, sayi (23908), 13/3/1991.

ئەوا ھەولەت ببىتە سەركىشا دنیاىي و مەزنا دەقەرى، ھەرودسا ژېرىنەكەين،
کو ئەمريكا ب نەچارىقە و ژبو قورتالكرنا خۇ ژ وي تومەتباراڭرنا وي ب
هاندانا كوردىستانيان بۇ سەرھلەنانى و ديسان گرنگىيا دوزا كوردى، كو پشتى شەر
ب دويماھى هاتى دبىتە پارچەك ژ رىكخستنا سەروبەرى دەقەرى، بەلى دسەر
ھەولىن ل سەر ئاستى نىقدەولەتى هاتىنە ئەنجامدان بۇ رىگرېكىن ل
دابەشبوونا ئيراقى، بەلى ئەق چەندە بۈويە راستىيەكا ژيوارى ئەق رەوشە نە
ئەنجامى پلانەكا نەيىنە، بەلكو ئەنجامەكى نە پېشىنىكىرىھ، بۇ شەرى
ناڤخۇيى، كو ل دەمى شەستنە ئيراقى د كويىتىدا رويداي، ب ئەق چەندى
برىارا(٦٨٨) وبرىارا چىكلارنა دەقەرا ئارام و دانانَا هيىلا (٣٦) ل دەقەرىن كورد
نشىن بۇ دەستپېيّكەك ودك چارھسىيەكا دەمكى، ھەرچەندە زور جارا سەروكى
ئەمريكا دووپاتى ل سەر وي چەندى دك، كو بۇ ماوهكى دەمەكى، بەلى پاش بۇ
چارھسىيەكا بەردەۋام و هاتە بەرفەھىكىن و ب رىكا هيىلا شىن هات نافكىن، و
كوردىستان باشور ژ سەرھلەنانى بۇ كوجا ملىونى و دەقەرا ئارام و بۇ ھەرىمەكى
كوردىستانى و بۇ ھەرىمەك فىدرالى يا دستورى يا دانپىيداى لئاستى ئيراقى و
ھەريمايەتى و جىهانى.

دویمه‌ی

دويماهی

پشتی داگیرکرنا دهولهتا کویتی ژ لایی هیزین لهشکه‌ری بیین عیراقي فه، دهليقەکا زيرين بو خهلكي عيراقي ب گشتى و خهلكي کورستانى ب تايىبەتى پەيدا بwoo ژ بو ئەنجامداانا سەرھلداانا سەرتاسەرى، ژلايى خۇ فه ژى ويلايەتىن ئىكگىرتى بیین ئەمرىكا و ھەۋپەيمانىن وى خەلك ھاندا، کو دئى دەسەلاتدارىن ئيراقي سەرھلدانى بکەن. لنىزىكىبونا سەرھلدانى بو سەركەفتى، ھەلوىستى نىقدەولەتى ھاته گوھرين و رېيما دكتاتورى سەرھلداان سەركوتكر و بو ئەگەرئ كوجىرنا خهلكي کوردىستانى بو دەفەرېن سنورى بیین وەلاتى توركيا و ئيرانى، پەيدابونا قەيرانەکا مەزنا مروقايەتى ل دەفەرى.

ژ لايىكى دىقە ئەف رويدان و کاودانىن پەيدا بwooين و ژېدر پېشکەفتىنا تەكنولوچى و ھەبۈونا سەتەلايت و پەخشى جىهانى، ئەف رەوشە ئىكسەر بو رايا گشتى يا جىهانى دهاته پەخشىرن و بو ئەگەرمى لىكەفتىنا نەرازىبۇنى دىزى ئەقى كريارى ھاتىه دەنگ، داخازاچارەسەرىيەکا ب لەز بو قورتالبۇون ژ ئەقى قەيرانى كرى.

ھەروەسا ل سالىن نوتان زۆربەيا گوتارىن وەلاتىن رۆزئافا ل سەر ئازادىا مروقايەتى بۈون، ئەقى چەندى كارتىكىرنەکا زۆر ل سەر دەركىرنا بريارا(٦٨٨) ژ لايى نەته ويىن ئىكگىرتى فه ھەبۈو، کو حکومەتىن خۇ نەچارىكىن ل دويىش گازىا كوردان بچن و بريارا (٦٨٨) بۇ پاراستنا مافىن مروقايەتى و قورتالكىرنا خهلكى ژ مرنى ھاته دەركىرنا. دەركىرنا بريارا(٦٨٨) بو كارىن مروقايەتى بو، حکومەتا عيراقي ب قى برياري نەچار نەكربۇو، لى بريارا دانانا ھىلا (٣٦) و دەستنىشانكىرنا دەفەردەكى بو پاراستا كوردان ئيراق نەچاركىر كو پېنگىرىن ب

بریارا نهتهوین ئیکگرتى بكمت، لهاما ژى ئەف برياره بۇ خالا وەرچەرخانى ژبۇ مللەتى كورد، ژبەركو جارا ئیكى بۇ د میزۇويا نهتهوین ئیکگرتىدا، بريارەك بھىتە دەركەن بۇ دەستىۋەردانى د کاروبارىن دەولەتكىندا، كو ئەندامبىت د رېڭخراوا نهتهوین ئیکگرتىدا، بەلى ئەف كارە ئەنجامدا، ژبەركو شىا گەفيں ل سەر ئاشتىي دەست نىشان بكمت.

ديسان بۇ جارا ئیكى بۇو نافى كوردا ل سەر مىزا نهتهوین ئیکگرتى دھىتە باسکرن ل دەمىن دەركىندا بريارا (٦٨٨) يا هارىكارىيەن مروقايەتى بۇ كوردا، لى دەستنىشانكرنا دەقەرە ئارام و بريارا هيلا (٣٦) بۇ ئەگەرى دياركىندا جەن كوردا و ناساندىنا وي ب (كوردستان) لسەر نەخشى جىهانى. سەرەرايى نەرازى بۇونا كەلەك وەلاتىن زلهىز وەكى ئىكەتىا سوقىيەتى و چىنى، بەلى دۆزا كوردى بەرق نىمچە سەربەخۇ بۇونى بر.

بریارا هيلا (٣٦) ل دەمىن كەفتىيە د كارى پراكىتىكىدا، حکومەتا ئيراقى بريارا فەكىشانا دام و دەزگائىن خۇ كرى، دوو ئەگەر بۇونە پالدەر كو پارتىن كوردى بى دوودلى بريارا ھەلبىزارتىدا بەلەن، ئەۋۇزى، يا ئیكى نەسەرگەفتىدا دان و ستاندىنا و يادىتىر بۇ پارتىن كوردى ديار بۇو، ئەف دان و ستاندىنە ب تى بۇ مژىيل كرنا دەمەكىيە، هەتا حکومەتا ئيراقى جارەكادى خۇ بەھىز بىيختى، ئەو قالاھىيا كارگىرى و سىاسى و ئىمناھى ئەوا پەيدابۇونى ژ دەرئەنچامى فەكىشانا حکومەتا ئيراقى، و ژبو ھەبۇونا حکومەتكا شەرعى بريارا ھەلبىزارتىنان ھاتە دان و حکومەتكا كوردى ھاتە پىكھىنەن و ل دوماھىي دەقەرەن كوردى ل باشورى كوردىستانى، وەكى ھەرىمەكا فيدرالىيەتى شيان حوكىمانىي ل خۇ بكمەن.

لیستا ژیده‌ران

لیستا ژیّدەران

ئىك: بەلگەنامە

أ - بەلگەنامە يىن نە بەلا فکرى:

ب زمانى كوردى:

1. بانگهوازىا محمد سعید شەى ل بەرامبەر بنگەھى پولىسان ل شەقا ۱۳ سەر ۱۴ ئادارا ۱۹۹۱.
2. ناما (مهسعود بارزانى) بۇ (ابراهيم حجي ملو) ل ۲۲ / ۳ / ۱۹۹۱.

ب - بەلگەنامە يىن بەلا فکرى:

1. A Staff Report to the Committee on Foreign Relations United states Senate Senate May1, 1991.
2. EXTRACT FROM A SPEECH BY CLLR. STRUAN STEVENSON, PROSPECTIVE PARLIAMENTARY CANDIDATE POR EDINBURGH SOUTH ADDRESSING THE SCOTTISH CONSERVATIVE PARTY CONFERENCE IN PERTH ON 10TH MAY , 1991.
3. HOUSE LEADERSHIP CONGRESSIONAL DELEGATION, TO ASSESS IRAQI REFUGEE, APRIL 18-22,1991.

دوو: نفیسار و بهلاقکریین فهرمنی:

١. المرسوم الجمهوري رقم (٢٤٨)، استحداث محافظة باسم محافظة كويت استناداً إلى أحكام المادة الرابعة والخامسة من قانون المحافظات رقم (١٥٩) لسنة ١٩٦١ المهدل، ٢٦ / آب / ١٩٩٠.

سی: پهرووك

ب زمانی کوردى و وەرگىرای

١. ئۆفرا بىنگىيۇ، کوردى عىراق بىنیاتنانى دەولەوتىك لهناو دەولەتمەدا، وە: سۈران مىستەفا کوردى، جا، ھەولىر، ٢٠١٣.
٢. ئىسماعىل بىشىكچى، کوردستان كۆلۈنىيا نىقدەولەتى، وە: وەلات توفيق، دەھوك، ٢٠١٦.
٣. ئازاد سەراوى، رۇزى ژەمیرى راپەرىن ١٩٨٨-١٩٩١، جا، سليمانىيە، ٢٠٢٠.
٤. پەيمانناما نەتهەوھىيىن ئىكگىرتى، وە: قاسم بەروارى، لقا زاخۇ يا (ى. ق. ك.).، جا، چاپخانە يا پارىزگەھا دەھوكى ٢٠١٤.
٥. عەبدوللا عەلىاوهىيى، راپەرىنى ھەولىر لە بەھارى ١٩٩١ زانىيىنى وەك خۇى توّمارىكى رۇزانەي مىئۇوبييە، جا، ھەولىر، ٢٠١٤.
٦. رىزگار عەزىز مەممەد، راپەرىن بەھىزۇ بازووى جەماودرو پېشىمەرگە بوو...، ھەولىر، ٢٠٠٢.
٧. رىباز، قەندىل بەغدا ھەڙاند، جا، ھەولىر، ٢٠٠٧.
٨. سەلام عەبدولكەمەرمىم، پارتى كريكارانى کوردستان (پ.ك.ك) لهنىۋەندىيە ھەرىمېيەكانى توركىيادا ١٩٨٠-١٩٩٩، جا، تاران، ٢٠١٥.

۹. شهريف و هزير، راپهرين و سهروهريي باشك له پهرينى جهه ماوهريي ئازاري
او رولى بزاقى ئىسلامى كوردستان، ج، سلمانىه، ۲۰۱۰.
۱۰. عبد الرقيب يوسف، هەينى قادر، بەرگرى گردىمان له قەلائى هەولىر سالى
ج، سليمانى، ۲۰۰۹.
۱۱. عەبدولەزاق مەرزنگ، راپهرين بەهارى ئازادى، سلمانى، ۲۰۰۴.
۱۲. عوسمان دانييى، رانىه و رېپهرين گولچىنىك له بىرەوەرييەكانم، ج،
ھەولىر، ۲۰۲۱.
۱۳. مارف عومەر گول، جىنۋاسايدى گەلى كورد لەبەر رۆشتايى ياساي تازەى
نیودەولەتانا، ھەولىر، ۲۰۰۷.
۱۴. ماريا خاروداكى، كورد و سياسەتى دەرەوهى ولاٽە يەكگەرتووەكان پىوهندىيە
ناودەولەتىيەكان له رۆھەلاتى ناوين له ۱۹۴۵-۱۹۵۰، وە: ماماك، ج، ھەولىر،
۲۰۱۱.
۱۵. مەجييد سالح، رامانىك له نەوشىروان مستەفا ئەمين، ج، سليمانى، ۲۰۲۱.
۱۶. مسعود بارزانى، بارزانى و بزووتنەوهى رېزگارىخوازى كورد ۱۹۷۵-۱۹۹۰، ج، ۲،
ھەولىر، ۲۰۲۱، بەھى.
۱۷. مسعود بارزانى، بارزانى و بزووتنەوهى رېزگارىخوازى كورد ۱۹۹۱-۱۹۰۲، ج، ۱،
ھەولىر، ۲۰۲۲، بەھى.
۱۸. مسعود سەرنى، قىرە دەنگى كوردستان ئيراقى يە، ج، ۲، دھوك، ۲۰۱۲.
۱۹. هوشمند عملى مەحمود، راپهرينى شارى ھەولىر لەسالى ۱۹۹۱
تۈيىنەوهىكى مىژۇوېيى سىاسىيە، ھەولىر، ۲۰۰۹.
۲۰. هيئش عەبدوللا حەممە كەريم، پەيوەندىيەكانى نىوان ھەريمى كوردستان و
دەولەتانا دراوسى ئيران و توركيا و سوريا ۱۹۹۱-۲۰۰۳، ج، تاران، ۲۰۱۲.

٢١. هیّرش عهبدوللَا حمه‌کریم، په‌یوه‌ندییه سیاسیه‌کانی نیوان هه‌ریمی کوردستان و ترکیا ۱۹۹۸-۱۹۹۱، مه‌لبه‌ندی کوردو‌لوجی، سلیمانی، ۲۰۰۷.
٢٢. ئاراس عهبدولرە‌حمان مسته‌فا، پانوراما‌ی راپه‌رین ۋ ۋزگار گردنی شار و شاروچکە‌کانی کوردستان، بـ٤، سلیمانی، ۲۰۱۶.
٢٣. ئاراس عهبدولرە‌حمان مسته‌فا، راپه‌رینی ئاداری (۱۹۹۱) له باش‌عورى کوردستان لیکۆلینه‌وھیه‌کی میزروویی سیاسییه، ج١، سلیمانی، ۲۰۰۹.
٢٤. ئاراس عهبدولرە‌حمان مسته‌فا، ھۆکارە‌کانی سەرھەلدان و خۇ ئامادە‌گردنی پارت و رېکخراوە کوردىيە‌کان بۇ راپه‌رین ئاداری ۱۹۹۱، سلیمانی، هه‌ریمی کوردستان، ۲۰۱۸، بـ٥.
٢٥. یوسف محمد یوسف، پارتى گەلی ديموکراتى کوردستان ۱۹۹۲-۱۹۸۱، هه‌ولیر، ۲۰۲۰.

ب زمانی عەرهبى و وەرگىرای:

١. ئازاد عثمان، العملية السياسية ومسيرة الفدرالية في العراق، ط١، دار موکريانى للطبع والنشر، اربيل، ۲۰۱۳.
٢. اندرؤك كوكبورن، باتريك كوكبورن، صدام الخارج من تحت الرماد ولادة صدام حسين من جديد، ت: علي عباس، ط١، مكتبة مدبولي القاهرة، دار المنتظر، بيروت، ۲۰۰۰.
٣. بهزاد على ادم، الانفال وثيقة قانونية - سياسية تاريخية، دهوك، ۲۰۱۴.
٤. بيار سالنجر، اريك لوران، حرب الخليج الملف السري، بيروت، ۱۹۹۳.
٥. بیشتowan صادق، نحو تأسيس دولة کوردستان، ط١، اربيل، ۲۰۱۳.

٦. جاريث ستانسفيلد، العراق الشعب والتاريخ والسياسة، ط١، مركز للدراسات والبحوث الاستراتيجية، ابو ظبي، دولة الامارات العربية المتحدة، ٢٠٠٩.
٧. جزا توفيق طالب، المقومات الجيوبوليتية للامن القومي في اقليم كردستان، مركز دراسات الاستراتيجية، سليماني، ٢٠٠٥.
٨. جعفر بهلول جابر الحسيني، الابعاد السياسية و الاقتصادية لاحتلال العراق و انعكاساته لجوار الاقليمي، بغداد، ٢٠١٣.
٩. جلال عبد الفتاح، العمليات العسكرية لغزو الكويت، ط١، مصر، ١٩٩٠.
١٠. جواد ملا، الدولة الكوردية، ط٢، لندن، ٢٠١٧.
١١. جوناثان راندل، امة في شقاق دروب كردستان كما سلكتها، ط١، ت: فادي حمود، بيروت، ١٩٩٧.
١٢. جيراد جالياند، المأساة الكوردية، ت: عبد السلام النقشبendi، اربيل، ٢٠١٢.
١٣. حامد شريف الحمداني، لحات من تاريخ حركة التحرر الكورية في العراق، [ب. م]، ٢٠٠٤.
١٤. حامد محمود عيسى، القضية الكوردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي ١٩١٤-٢٠٠٤، لقاهرة، ٢٠٠٥.
١٥. حكمت محمد كريم (ملا بختيار)، ثورة كوردستان ومتغيرات العصر نضال الجبال ام انتفاضة المدن؟، ت: د. بندر على اكبر، ط٥، دارسائر المشرق للنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠١٦.
١٦. د . كمال احمد عامر، الدور المصري والعربي في حرب تحرير الكويت، مصر، ٢٠٠١.
١٧. د. كمال ديب، موجز تاريخ العراق من ثورة العشرين الى الحرب الامريكية والمقاومة والتحرير وقيام الجمهورية الثانية، ط١، دار الفارابي، بيروت، ٢٠١٣.
١٨. درية عوني، عرب واكراد خدام ونأم، القاهرة، ١٩٩٣.

١٩. ديفيد مكدول، تاريخ الاقراد الحديث، ت: راج ال محمد، دار الفاربي، ط١،
القاهرة، ٢٠٠٤.
٢٠. رافت غنيمي الشيخ، أمريكا والعالم في التاريخ الحديث والمعاصر، ط١، القاهرة،
٢٠٠٦.
٢١. رزگار، هجرة الكرد، ج١، دهوك، ١٩٩٩.
٢٢. رماح سعد مرهون المعموري، موقف ايران من الاحتياج العراقي للكويت ١٩٩٠ -
١٩٩١، ط١، بيروت، ٢٠٢١.
٢٣. زبير سلطان قدوسي، القضية الكوردية من الضحاك الى الملاذ، ط١، دار الفرقد،
سورية، ٢٠٠٥.
٢٤. سامي عصاصة، هل انتهت حرب الخليج؟ دراسة جدلية في تنافضات الازمة،
ط١، بيروت، ١٩٩٤.
٢٥. سرهنگ حميد البرزنجي، انتخابات اقليم كوردستان العراق بين النظرية و
التطبيق دراسة مقارنة، ط١، ههولير، ٢٠٠٢.
٢٦. سوزان ابراهيم ئاميدى، التجربة الديمقراطية في اقليم كوردستان العراق،
دهوك، ٢٠١١.
٢٧. شاهر اسماعيل الشاهر وآخرون، الشرق الأوسط في ظل اجندة السياسة
الخارجية الأمريكية دراسة تحليلية للفترة الانتقالية بين حكم اوباما و
ترامب، برلين، ٢٠١٧.
٢٨. صلاح الخرسان، التيارات السياسية في كردستان العراق قراءة في ملفات
الحركات والاحزاب الكردية في العراق ١٩٤٦-٢٠٠١، ط١، موسسة البلاع للطباعة
والنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠١.

٢٩. صلاح بدر الدين، القضية الكوردية امام التحديات السلام - النظام الجديد- العولمة، رابطة كاوا للثقافة الكوردية، اربيل، [د. س].
٣٠. طه نوري ياسين الشكرجي، الحرب الامريكية على العراق، عمان، ٢٠٠٠.
٣١. عبد العظيم رمضان، الاجتياح العراقي للكويت في الميزان التاريخي، ط١، القاهرة، ٢٠٠٢.
٣٢. عبد الهادي الركابي، وثائق لا تموت صفحات سوداء من تاريخ حزب البعث، العراق، ٢٠٠٩.
٣٣. عذبي فهد الاحمد الصباح، محمد العبيدي، ((الوثائق تتحدث)) محنـة وجـهـادـ الشعبـ الـكـويـتيـ تـحـتـ الـاحـتـلـالـ العـراـقـيـ، ط١، دار سعاد الصباح، الكويت، ١٩٩٢.
٣٤. فاضل الزهاوي، حرب الخليج وانتفاضة كردستان العراق، سليمانية، ٢٠٠٤.
٣٥. فاضل حسين، مشكلة الموصل دراسة في البلوماسية العراقية - الانكليزية- التركية وفي الرأي العام، ط٤، بغداد، ١٩٥٥.
٣٦. لقمان أ. معو، الكورد وكوردستان بيبلوجرافيا مختارة و معرفة، ت، هفال، ط١، اربيل، ٢٠٠٧.
٣٧. اللواء الركن وفيق السامرائي، حطام البوبة الشرقية وحقائق عن الزمن السيئ في العراق "قراءة جديدة في حرب الخليج الاولى والثانية"، الكويت، ١٩٩٧
٣٨. ليام اندرسون وغاريث ستانسفيلد، عراق المستقبل دكتاتورية، وديمقراطية، ام تقسيم؟، لندن، ٢٠٠٥.
٣٩. ماجد الماجد، انتفاضة الشعب العراقي، ط١، دارالوفاق للصحافة والنشر، بيروت، ١٩٩١.
٤٠. مايكل ام غينت كورد العراق ألام وأمال، ت: عبد السلام النقشبendi، اربيل، ٢٠١٢.

٤١. محمد .م. جواد، الحرب الامريكية على العراق في ميزان الشرعية الدولية،
بيروت، ٢٠١٢.
٤٢. محمد احسان، كردستان ودوامة الحرب، ط١، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠.
٤٣. محمد الرميحي، سقوط الاوهام العروبة بعد الغزو العراقي للكويت، ط١، الكويت، ١٩٩٧.
٤٤. محمد سهيل طقوش، تاريخ العراق الحديث والمعاصر، ط١، دار النفائس،
بيروت، ٢٠٢٠.
٤٥. محمد صادق اسماعيل، مجلس التعاون الخليجي في الميزان، ط١، [ب. م]، ٢٠١٠.
٤٦. محمد مظفر الادهمي، من موهافي الى الكويت الطريق حرب الخليج، دوافع و
مقدمات حرب امريكا ضد العراق، ط١، الدار الاهلية، الاردن، ١٩٩٧.
٤٧. محمد هلال الخالدي، وقائع حرب تحرير الكويت من الاحتلال العراقي من
وثائق بيت الابيض، الكويت، ٢٠٠٢.
٤٨. محمدحسين هيكل، حرب الخليج اوهام القوة والنصر، القاهرة، ١٩٩٢.
٤٩. محمود زايد، انتفاضة اذار ١٩٩١ في كردستان العراق في عيون الصحافة
المصرية، ط١، دار نفرتيتي للنشر والدراسات الترجمة، القاهرة، ٢٠٢٢.
٥٠. مسعود بارزانى، للتاريخ، ط٢، اربيل، ٢٠٢٠.
٥١. المشير عبد الحليم ابو غزاله، الحرب العراقية الايرانية ١٩٨٠ - ١٩٨٨، [ب. م]،
١٩٩٤.
٥٢. منذر الفضل، من الانفال الى الاستقلال شعب يصنع التاريخ، ط١، اربيل، ٢٠٠٥.
٥٣. نصرة عبد الله البستكي، أمن الخليج من غزو الكويت الى غزو العراق، ط١،
بيروت، ٢٠٠٣.

ب زمانی فارسی

۱. مدرس سعیدی، بررسی ابعای و دامنه های بحران اوارگان عراقی درنیمه اول سال ۱۳۷۰ ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی پرتال جامع علوم انسانی، فصل نامه علمی تخصصی خردنامه، پاییز و زمستان ۱۳۹۶ ، سال هفتم ، شماره ۱۹۵.

ب زمانی انگلیزی

1. Chris Seiple, The u.s. Military / ngo relationship in humanitarian interventions, Peacekeeping Institute Center for Strategic Leadership U.S. Army War College 1996.
2. DAVID McDOWALL, UK, The Kurds, Revised Sixth edition Published September 1991.
3. David Romano, The Kurdish Nationalist Movement, United Kingdom, 2006.
4. DAVID S . SORENSEN, INTERPRETING THE MIDDLE EAST, united states of America, 2010.
5. ENDLESS TORMENT The1991 Uprising in Iraq And Its Aftermath , Copyright June 1992 Human Rights Watch All rights reserved , Printed in the United states pf America, Library of Congress Card Catalog Number : 92-72351.

6. Faleh A. Jabar, why the uprisings Failed, Middle East Research and Infirmation Proget : Critical Converage of the Middle East Since 1971, May /June 1992.
7. Felipe Sahagun, The New Kurdish Protectorate, PoliticaExterior, Madrid, Spanish, Vol.v, no 20Spring 1991.
8. Gareth R. V. Stansfield, Iraqi Kurdistan Political development and emergent democracy, Routledge Curzon Taylor & Francis Group LONDON AND NEW TORK, 2003.
9. Gary M . BOUTZ: Kenneth H. Williams, AIR FORCE ENGAGING THE WORLD U.S Relations with Iraq from the MANDTE to Operation Iraqi Freedom, Washington, 2015.
10. Inga Rogg and Hans RimschA, The Kurds as Parties to and victims of conflicts in Iraq, Vohume 89 Number 868 Desember 2007.
11. Jerrold M. Post and Amatzia Baram, "Saddam is Iraq : Iraq is Saddam " Until Operation Iraqi Freedom, Us Air Force Counterproliferation Center Future Warfare Series NO. 17.
12. Kerim Yildiz, The Kurds in Iraq Past, present and Future, London, United Kingdom, 2007.

13. Nicola Degli Esposti, Whose Kurdistan ? Class Politics and Kurdish Nationalism in the Middle East, 1918-2018, London, 2020.
14. PAUL W. WESTERMEYER, U.S.Marines in the Gulf War, 1990-1991HISTORY DIVISION United States MARINE CORPS QUANTICO ,VA, 2014
15. Peter Malanczuk, The Kurdish Crisis and Allied Intervention in the Aftermath of the Second Gulf War.
16. Phebe Marr, Iraq "the Day After" Naval War College Review,Volume 56,No 56, 2003.
17. W.Andrew Terrill, KUWAITI NATIONA SECURITY AND THE U.S – KUWAITI ATRATEGIC RELATIONSHIP AFTER SADDAM , this publication is a work of the U.S Government, 2007.

ب زمانی فهرنSSI

1. Bryar Baban, DES ASPECTS INTERNATIONAUX DU STATUT DU KURDISTAN IRAKien : ENTRE IN'EPENDANCE ET F'ED'ERATION, Revue québécoise de droit international, 21/1/2008.
2. Chantal Carpentier, La résolution 688 (1991) du Conseil de Sécurité : quel devoir d'ingérence? , 'Etudes internationales, Volume23, No2 ,1992.

3. Hajar Gueldich, DROIT D'INGERENCE ET INTERVENTIONS HUMANITAIRES : ETAT DE LA PRATIQUE ET DU DROIT INTERNATIONAL, RCADI, VOL . 222, Page 22, 1990.
4. LAURENT LOMBART, François Mitterrand et le droit international, 6 JUIN 2007.

ب زمانی روسى

1. Адам Роберте, ушерб, нанесенный природной среде во время войны в Персидском Заливе 1991.
2. Hakan AridemiR, Кризис Беженцев ВТУРЦИИ После Первой Войны В Персидском Заливе, ECONDER, International Academic Journal Cilt / VoL : 2 , Say1 / Issue : 1 , 2018.

ب زمانی تورکى

1. Ihsan Şerif KaYMAZ, Emperyalızmin "Kürt" Kart! "Kurdish" Card of Imperialism, Cilt Sayı 2007.

چار: بيرهومريين كهساييەتى

1. بهجهت عهبدولكريم خهقان، سليمانى 1991، ج 1، سليمانى، 2021.
2. حەممە حەممە سەعىد، دەنگى خاك بىرەودى 1976-1991، ج 2، سليمانى، 2016.
3. حەممە حەممە سەعىد، دەنگى خاك بىرەودى 1991-2000، ج 1، سليمانى، 2020.

٤. حسين عثمان كلش (بابى كوفانى)، پىشىمەرىيەك ۋىيان و بىرھاتن (١٩٩١-١٩٦١)، جا، دھوك، ٢٠١٥.
٥. فاضل رؤوف، بەرەو خۆر، جا، ھەولىر، ٢٠٢١، ب٢٥.
٦. مىستەفا چاپىش، ياردەوەرىيەكان مىستەفا چاپىش، جا، سليمانى، ٢٠١٤، ب١.
٧. ھونەر عبوش، جەنگاودەر و شەھىدىن مالباتا عەبوشى، زاخو، ٢٠٢١.

ب زمانى عەرەبى

٨. جوزيف بريسكو، يوميات كولين باول، الاهلية للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٩٦.
١. حسو هورمي، مسار مناضل "خمسون عاما من النضال ١٩٦٨-٢٠١٨" مذكرات خليل سنجاري"، طا، اربيل، ٢٠١٦.
٢. سلام فواز العبيدي، ذكرياتي عن حياة الانصار تاملات من قمم الامال والآلام والمآثر، دھوك، ٢٠٠٦.
٣. طارق متعب احمد، ضحايا و خفایا جرائم غامضة وحوادث في ذاكرة رجل الشرطة ١٩٦٥-١٩٩٤، العراق، ٢٠٢٠.
٤. كون كوغلن، صدام : الحياة السرية، ت: مسلم الطعان، طا، المانيا، ٢٠٠٥.
٥. محسن دزه يى، احداث عاصرتها، اربيل، ٢٠١٣، ج٢.
٦. محمد المشاط، (مذكرات) كنت سفير للعراق في واشنطن حكاياتي مع صدام في غزو الكويت، طا، دار الفراس للنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠٨.
٧. مذكرات شوتزكوف في الخليج النص الكامل لمذكرات (نومان شواتزكوف مع الوثائق والصور النادرة)، ت: حسام الدين كساب متولى، طا، مكتبة مدبولي، قاهره، ١٩٩٣.

١. محمد على الصويركي الكردي، الموسوعه الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، ط١، الدار العربيه للموسوعات، بيروت، لبنان، ٢٠٠٨، ج١.
٢. محمد على الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير عبر التاريخ، ط١، الدار العربيه للموسوعات، بيروت، لبنان، ٢٠٠٨، ج٤.

شەش: فەكولىن و گۇتار:

١. تركى الحمد، ((الغزو العراقي للكويت ندوة بحثية المقدمات - الواقع وردود الفعل – التداعيات)), الاسباب الموضوعية والمبررات الايديولوجية، كويت، العدد ١٩٩٠، ١٩٩٥.
٢. خالد سعيد توفيق، دلشاد محمود صالح، الموقف الاوربي من القضية الكوردية بين القيم والمصالح، مجلة جامعة زاخو، المجلد ٢، العدد ٢.
٣. عبدالله يوسف الغنيم وآخرون، العدوان العراقي على الكويت، مركز البحوث والدراسات الكويتية، (ب. م)، (ب. س).
٤. م.د. سليم كاطع على، اثر النفط في التوجة الامريكي تجاه الخليج العربي بعد الحرب الباردة، دراسات دولية، العدد ٥٧، ٢٠١٤.
٥. م.م. محمد حبار جدوع، عمليات حفظ السلام الدولية في تسوية النزاعات المسلحة الداخلية، كلية العلوم السياسية، جامعة الكوفة، العدد ٣١، العراق، ٢٠١٥.
٦. وليد الخالدي، أزمة الخليج: الجذور والنتائج، مجلة الدراسات الفلسطينية، المجلد ٢، العدد ٥، شباط، ١٩٩٢.

حهفت: روژنامه و گوفار

ب زمانی کوردى

روژناما ئەقرو

١. حەميد صالح عەبۇ، "بەرى ٢٠ سالان"، ئەقرو (روژنامە)، ژمارە (١٣٢)، ٢٠٠٦/٣/٥.
٢. حەميد صالح عەبۇ، "بەرى ٢٠ سالان"، ئەقرو (روژنامە)، ژمارە (٢٩١٧)، ٢٠٢١/٣/٧.
٣. حەميد صالح عەبۇ، "بەرى ٢٠ سالان"، ئەقرو (روژنامە)، ژمارە (٢٩١٨)، ٢٠٢١/٣/٨.

روژناما بوتان

١. کاروانى دان و ستاندىنى گەھشته كىرى، بوتان (روژنامە)، ژمارە (١)، لـ ١٩٩١/٧/١٤.

ب زمانی عەرەبى

١. امريكا سوف لا تتعامل مع العراق الا بعد اسقاط نظام صدام حسين، بوتان (جريدة)، العدد (١)، صا، كانون ئىكى ١٩٩١.

جريدة الاهرام

١. "القوات الامريكية تبني المخيمات بشمال العراق"، جريدة الاهرام، العدد ٣٨١٢١، ١٩٩١/٤/٢٢، صا، مصر.

٢. "صدام "يتجمل" أمام العالم بالسعى للاتفاق مع الأكراد"، جريدة الاهرام، العدد (٣٨١٢٢)، ١٩٩١/٤/٢٢، ص١، مصر.
٣. "واشنطن تحذر من استخدام القوة اذا تدخل العراق في جهود الاغاثة"، جريدة الاهرام، العدد (٣٨١٢٤)، ١٩٩١/٤/٢٥، ص٤، مصر.
٤. "التزام العراق باتفاقية ١٩٧٠ للحكم الذاتي للأكراد"، جريدة الاهرام، العدد (٣٨١٢٥)، ١٩٩١/٤/٢٦، ص١، مصر.
٥. "الأكراد يطالبون بضمانت دولية للاتفاق مع صدام"، جريدة الاهرام، العدد (٣٨١٢٦)، ١٩٩١/٤/٢٧، ص٦، مصر.

الثورة (جريدة)،

١. "قرار العفو الشامل"، جريدة الثورة، العدد (٧٦٠٠)، ١٩٩١/٤/٢١، ص١، بغداد.
٢. "صدر الدين اغا خان: الأكراد يرفضون العيش في المخيمات"، جريدة الثورة، العدد (٧٦٠٠)، ١٩٩١/٤/٢١.
٣. "استعراض مسيرة التأسي والعمل المشترك استعداداً للتوقيع على الاتفاق"، جريدة الثورة، العدد (٧٧٢٥)، ١٩٩١/٩/١٦، ص١، بغداد.

ب زمانی تورکی

1. Cumhuriyet, sayı (23901), 6/3/1991.
2. Cumhuriyet, sayı (23902), 7/3/1991.
3. Cumhuriyet, sayı (23907), 12/3/1991.
4. Cumhuriyet, sayı (23908), 13/3/1991.
5. Cumhuriyet, sayı (23909), 14/3/1991.
6. Cumhuriyet, sayı (23918), 23/3/1991.
7. Cumhuriyet, sayı (23922), 27/3/1991.

ب زمانی ئنگلیزى:

1. Al Kamen, Kurds Hope to Attain Autonomy ; Insurgent Alliance Improves prospects, The Washington post, 22 March 1991.
2. ALAN COWELL, AFTER The war ; KURDS FALL BACK FROM IRAQ FORCES,THE New YORK TIMES, 2April1991.
3. Ann Devroy;Molly Moore, Winning the War and Struggling With Peace ; U.S. Unprepared for Iraqi Retribution, Extent of Exodus in Conflict's Aftermath, The Washington Post,14 April1991.
4. B Robert D. Kaplan, Kurdistan Is More Legitimate Nation Than Iraq, The Wall street Journal, 10 April1991.
5. Barbara Reynolds, Historically, Kurds get sympathy, little else, USA TODAY,10 April1991.
6. Blaine Harden, Marines Building Iraqi Refugee Sites ; Kurds Report Negotiations With Baghdad, The Washington Post, 21April 1991.
7. Bob Hepbum, Kurds dread departure of guardians Saddam expected to strike if coalition forces pull out, The TORONTO STAR, 5 April 1992.

8. Bob Hepburn, First in a series in shadow of Saddam, TORONTO STAR, 4 April 1991.
9. Bob Hepburn, New Kurdistan : Growing pains, TORONTO STAR ,15November 1992.
10. Bob Hepburn, New Kurdistan : Growing pains, TORONTO STAR, 15November 1992.
11. CHRIS HEDGES, THE WORLD ; As Kurds Enjoy freedom, they Wake the Neighbors, The New York Times, 16 August 1992.
12. CHRIS HEDGES, Kurds Creating a Country On the Hostile Soil of Iraq, New York Times, 12 August1992.
13. Clyde Haberman, THE KURDS : IN FLIGHT, ONCE AGAIN, The New York Times Magazine, May5,1991.
14. Dan Rather :anchor, Presidential Press Conference : Foreign Policy toward refugees; aid to refugees, CBS News Special Report . From CBS News headquarters in New York,16 April 1991.
15. David A .Korn, What about the Iraqi Kurds?, The TORONTO STAR , 11 March 1991.
16. David Hirst, Kurdish Pawns struggle to break regional stalemate, the guardian,7november1992.

17. David Hoffman, Allied Mission Among Kurds Unsettled As Northern Iraq Safe Zones Expand, The Washington Post, 5May 1991.
18. Ethan Bronner, Kurds organizing anti-Hussein forces, the Boston globe, 25 October 1992.
19. Food and shelter offered to Kurds Governments reluctant to take direct action to stop Iraqi attacks, THE GLOBE AND MAIL, Reuter News Agency, 5 April1991.
20. Fran; Starr, History of the Kurds a story of tragedy and betrayal, the Las Vegas Review – Journal,14 April 1991.
21. GERALDINE BROOKS and ROBERT GREENBERGER," For years, the cause of these mountain people has been weakened by the various regimes that see them as pawns Kurd find betrayal all too familiar", The Globe and Mail, 6 April 1991.
22. GERALDINE BROOKS and ROBERT GREENBERGER, History's Victims : Now Dying in Iraq, Kurd Have Suffered At the Hands of Many --- Quest for a Homeland Spawns Arab,Turk Repressions ; Long U.S Indifference ---Snubbed at state Department, The Wall Street Journal,5April1991.
23. Hugh Pope, Kurds Are Poised foe First Free Election ---Despite Change in Status, No Demand

seeking Independence Expected, The Wall Street Journal, 14 May1992.

24. Iraqis Under Ba athist Surveillance, This news paper is published by Edinburgh University Dtudents Association , on27th may 1987.
25. JOHN MURRAY BROWN, Kurds stranded in zone of uncertainty : The likely effects of the final pull -out of allied troops from Iraq, Financial Times,12July1991.
26. John yemma, Kurds, voicing futility, go once more into rebellion's breach, the Boston Globe,14March1991.
27. Jonathan C. Randal, Kurds' Spring of collapses Amid Feelings of Betrayal, the Washington post, 3 April1991.
28. Kendal Nezan, Saddam's Other Victims – the Kurds ; History's Forgotten People Seek Redress, The Washington Post, 20January1991.
29. Knight-Ridder, BUSH OKS REFUGEE CAMPS TROOPS TO GUARD KURDS, The Record, 17April 1991.
30. Louis J. Salome, Iraqi troops massing against Kurdish fight Lead U.S. to retaliate, Atlanta Journal and Constitution, 31march1992.

31. Marc Fisher , NATO Condemns Iraq's 'Brutal Repression';German Politician Cynical ;Kurds Stage Rallies Throughout Europe, THE Washington post, 6April1991.
32. NICOLA VULPE",Kurds " In northern Iraq, a people without a homeland have been fighting for generations.But their plight is unlikely to be part of the post -gulf war discussions on the future of the Middle East The people with no friends, The Globe and Mail, 13 March 1991.
33. Patrick E. TYLER, AFTERC THE WAR ;Bush's plans for Kurds Stir Fears of Indefinite Military Role in Iraq, the new York Times, 21April1991 .
34. ROBEERT MAUTHNER, Hurd warns Iraq to respect safe haven, Financial Times, 20 June 1991.
35. ROBEERT MAUTHNER, Hurd warns Iraq to respect safe haven, Financial Times, 20 June 1991.
36. THE WORLD WAKES TO THE KURDS, The Sydney Morning Herald, 9 April 1991.
37. Tony Walker ,West Begins Airlift As Kurds Mass On Borders , The Age , 8April 1991.
38. Tony Walker, A Lonely Fight For Nationalism, PG11,The Age,4April1991.

39. Walter V. Robinson, Globe Staff, Kurds flee as rebellion crumbles, the Boston Globe, 2April1991.
40. Walter V. Robinson, Iran opens border to Kurds; Turkey limits the influx, The Boston Globe, 5April 1991.

ب زمانی ئەلانى

1. Allierte ziehen aus Turkei ab, Frankfurter Rundschau, 11Oktober1991
2. BEATE SEEL, Heftige Kampfe in Irakish - kurdistan,die tageszeitung, 9/10/1991.
3. Granaten gegen Kurden im Nordirak, Suddeutsche Zeitung, Freitag ,11Oktober1991
4. Hans Engels,Wir haben die moralische Verantwortung, Freitag Die Ost-West-Wocheneitung, Freitag,19Juli1991.
5. Kurden befürchten Angriff Saddams, Die Welt, Dienstag, 15 Oktober1991.
6. Labiles Gleichgewicht der Krafte im Nordirak, Neue Zurcher Zeitung, Donnerstag,26Sptember1991.

ههشت: نامین زانکوی

ب زمانی کوردى

- ١ - فمان فرست سليمان، نورگوت ئوزال و دۆزا كوردى ١٩٨٣-١٩٩٣ ڦەكولينه کا گيڙووبي سياسي، نامه کا ماسته رئ (نهيا به لافكري)، هاتيه پيشكىشىرن بو جقاتا گوليڙا زانستىن مروقايدتى، بشكا ميڙووبي، زانکويا دهوك، ٢٠٢٢.
- ٢ - نههرو ممحممەد عەبدول قادر، ويلايەته يەكگرتووه کانى ئەمرىكا و عىراق (١٩٧٩-١٩٩١) توئىزىنه وەيەك لە پەيوەندىيەكان، تىزەك دكتورايى (نه به لافكري)، فەلسەفا لە ميڙوو نوى و هاوچەرخ، زانکوی سەلاحدىن، هەولىر، ٢٠٢٠.
- ٣ - هەلکەفت عبد الواحد صالح، پىشھاتىن سياسى ل كوردستان ئيراقى (٥٥ نادارى ١٩٩١- ١٩٩٤ گولانى) ڦەكولينه کا دىرۆكى سياسي، نامه يا ماسته رئ (يانه به لافكري)، هاتيه پيشكىشىرن بو جقاتا گوليڙا زانستىن مروقايدتى، زانکويا دهوك، ٢٠٢٢.
- ٤ - هيوا مينه مەحمود، هەلۇنىستى ولاتانى رۆزئاوا بەرامبەر بە كوردستانى عىراق نادارى ١٩٩١-ئەيلولى ١٩٩٨ (لىكولينه وەيەكى ميڙووبي - سياسيه) تىزەك دكتورا يى يا (نه به لافكري)، زانکویي سليمانيه، سکول زانسته مروقايدتىيەكانى، بەشىي ميڙوو، سليمانى، ٢٠١٢.

ب زمانی عەربى

- بهجت بنiamin عباس الريکانى، العلاقات بين فرنسا وإقليم كورستان - العراق ٢٠٠٢-٢٠١٩، رسالة ماجستير(غير منشورة)، مقدمة الى مجلس كلية الدراسات العليا للعلوم الاجتماعية جامعة الشرق الأوسط، نيقوسيا، ٢٠٢٠.

- ٢- احمد محمد صبحي احمد الونسة، دور الكونغرس في صنع السياسة الخارجية للولايات المتحدة الامريكية (الحرب على العراق في عام ١٩٩١م وعام ٢٠٠٣م نموذجاً)، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة لـ مجلس كلية لاداب والعلوم، جامعة الشرق الاوسط، الاردن، ٢٠٢٠.
- ٣- اركان حمة امين رشيد الزراداوي، نشأة وعلاقة الحزب الديمقراطي الكردستاني مع الحكومات والاحزاب السياسية العراقية من ١٩٤٦م الى ٢٠٠٣م، اطروحة دكتوراه (غير منشورة)، قدمت الى مجلس جامعة سانت كليمونتس، قسم العلوم السياسية، ٢٠١٢.
- ٤- اسلام محمد عبد ربه الغيز، الحرب العراقية الايرانية (١٩٨٠-١٩٨٨م)، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس كلية ادب قسم التاريخ والاثار، غزة، ٢٠١٥.
- ٥- ثائر يوسف عيس، النزاع الحدودي بين العراق والكويت واثاره المحلية والعربية والاقليمية والدولية (١٩٣٠-١٩٩١)، اطروحة دكتوراه (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس جامعة دمشق، كلية الاداب والعلوم الانسانية، الجمهورية السورية، ٢٠١٠.
- ٦- ختال هاجر، تدخل الامم المتحدة لوقف انتهاكات حقوق الانسان في كردستان العراق عام ١٩٩١، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس كلية الحقوق، جامعة باحي مختار عنابة، قسم القانون العام، جزائر، ٢٠١١.
- ٧- خنفور ابو بكر، كنية ابراهيم، هزيل بشير، مكانة منظمة الدول المصدرة للنفط (اوبل)، في السوق النفطية العالمية الواقع و الأفاق، مذكرة مقدمة لاستكمال شهادة ماستر اكاديمي ميدان العلوم الاقتصادية والتجارية وعلوم التسيير، جزائر، ٢٠١٧.

- ٨- ساكار فاتح اور حمان، الدور السياسي للمرأة الكردية في كوردستان العراق، رسالة (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس كلية الاداب، قسم التاريخ، جامعة المنصورة، مصر.
- ٩- سمير العقون، الاجتياح العراقي للكويت وانعكاساته على العلاقات العربية – العربية (١٩٩٠-١٩٩١)، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الانسانية والاجتماعية، جامعة محمد بوضياف - المسيلة، جزائر، ٢٠١٦.
- ١٠- شهناز مصطفى مؤمن، دور الامم المتحدة في ادارة النزاع بين العراق والكويت ١٩٩٠-٢٠١٣، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس كلية القانون والعلوم السياسية، جامعة دهوك، ٢٠١٥.
- ١١- عبد الستار حسين سليمان الجميلي، تأثيرات انتهاء الحرب الباردة على سلطات مجلس الامن في حفظ السلم والامن الدوليين، اطروحة دكتوراه (غير منشورة)، مقدمة الى مجلس، كلية السليمانية، جامعة السليمانية، ٢٠٠٧.
- ١٢- نوزاد امين محمد، حماية الامن القومي للدولة في ظل القواعد الدولية لحقوق الانسان، رسالة ماجستير(غير منشورة)، مقدمة الى مجلس فاكلتي القانون و العلوم السياسية، جامعة دهوك، ٢٠١٤.

ب زمانی تورکی

1. ABDULKADİR KAHRMAN, ARAKIN GEÇMİŞİ BUGÜ VE GELECEĞİ ÜZERİNE MUHTEMEL SENARYOLAR , ULUSLARARASI İLİŞKİLER EV KÜRESELLEŞME YÜKSEK LİSANS TEZİ, İSTANBUL, 2008.
2. Mehmet Fatih ÇİÇEK, TÜRKİYEVE IRAK KÜRT ULUSAL HAREKETLERİNİN KARŞIL

AŞTIRMALI ANALİZİ (1959-1999) YÜKSEK LİSANS TEZİ, ATILM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMLİ ANA BİLİM DALI Çankara, 2013.

3. Muhammet KARA, GEÇMİŞENBUGÜNE TÜRK-IRAK İL İŞKİLERİNDE TERÖRÜN ETKİSİ, Yüksek Lisans Tezi, KÜTAHYA DUMLU UPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kütahya, 2018.

نهه: چاپیکهفتن:

١. چاپیکهفتن ل گهـل (ئىبراهىم حەجى مەلۇ)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.
٢. چاپیکهفتن ل گهـل (احسان ئامىدى)، دھۆك، ٢٠٢١/١٢/٩.
٣. چاپیکهفتن ل گهـل (احمد مەلا قاسم ئىمېنگى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٦.
٤. چاپیکهفتن ل گهـل (بابكر زىبارى)، دھۆك، ٢٠٢١/١٢/١٠.
٥. چاپیکهفتن ل گهـل (بەھجت افدى سعدو)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٣.
٦. چاپیکهفتن ل گهـل (حاجى محمد كريت)، دھۆك، ٢٠٢٣/٣/١٩.
٧. چاپیکهفتن ل گهـل (خالد محمد طاهر)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٢.
٨. چاپیکهفتن ل گهـل (درويش عبد الله مەلۇ)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٩.
٩. چاپیکهفتن ل گهـل (رجب ابراهىم عىلى باخورنىيى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٩.
١٠. چاپیکهفتن ل گهـل (زيرك طاهر سعيد دوسكى)، دھۆك، ٢٠٢٢/٢/٦.
١١. چاپیکهفتن ل گهـل (سربىست بابيرى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.
١٢. چاپیکهفتن ل گهـل (سيابند محمد عىلى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٩.

١٣. چاپیکهفتن ل گەل (شا لاو حسن نعمت)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٢.
١٤. چاپیکهفتن ل گەل (عاتکە مختار علی)، دھۆك، ٢٠٢٢/٢/٥.
١٥. چاپیکهفتن ل گەل (عارف رشدی)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٨..
١٦. چاپیکهفتن ل گەل (فريق حامد احمد تحلافى)، دھۆك، ٢٠٢٢/٣/١٩.
١٧. چاپیکهفتن ل گەل (كمال عزيز قيتولى)، دھۆك، ٢٠٢١/١١/١.
١٨. چاپیکهفتن ل گەل (محمد سعيد شەھى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.
١٩. چاپیکهفتن ل گەل (محىي الدين معروف محىي الدين الشيخ)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.
٢٠. چاپیکهفتن ل گەل (مصطفى باجلوري)، ب رىكا پەيوەندىيا تەلەفونى ئەلانىا، ٢٠٢٢/١/١.
٢١. چاپیکهفتن ل گەل (نادر خمو درويش سينى)، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.

دەه: ژىددەرىن ئەلىكترونى:

ب زمانى عەرەبى

١. السير الذاتية للشخصيات الواردة في كتاب " مقاتل من الصحراء " /السير الذاتية للشخصيات في الولايات المتحدة الامريكية، زيارة الموقع ٢٠٢١/٢/٣، http://www.moqatel.com/openshare/behoth/sirzatia17/usa/sec034.doc_cvt.htm
٢. كاميран قرداغي، عندما "طعنت" أمريكا الانفصالية الكردية ب "طائرات هليكوبتر قتالية"!، زيارة الموقع ٢٠٢٢/٢/٢٠، تاريخ النشر ٢٠٢١/٢/١٨، <https://daraj.com/66565/>

٣. کامیران قرداغی، کیف سحق صدام حسین الانتفاضة الكردية بضغط امریکی
على السعودية زیارة الموقع ؟، ٢٠٢٢/٢/٢٠ .<https://daraj.com/66195/>
٤. کمنہدا زیارہ الموقع <https://anamusfer.com/>، ٢٠٢٢/١٢/١٠
٥. کامیران قرداغی، بغداد اور نیوز، نشر في ٢٠٢١/١/١٦، زیارہ الموقع في معلومات <https://urnewsagency.com>، ٢٠٢٢/١٠/٢٤
٦. صہندوغا باندوارا، روقزا سہردانی ٢٠٢٣/١/١٤ <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/pandora-s-box>
٧. مارلین فیترواتر، روقزا سہردانی ٢٠٢٣/١/١٤ .<https://areq.net/m>

ب زمانی ئنگلیزى

1. Chas Freeman, The absence of War termination strategy is the reason why the war never really ended, A Moment in U.S. Diplomatic History, <https://adst.org/2015/09/an-opportunity-lost-the-1991-iraqi-uprising/> میزروویا سہردادانی ٢٠٢١/١٢/١٨.
2. Iraq / Kurds (1932-p)UNIVERSITY OF CENTRAL ARKANSAS, Political Science. <https://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/>. میزروویا سہردادانی ٢٠٢٢/١/١٤ .

3. Joseph Wilson, "Saddam was prepared to kill as many IRAQIS as necessary because as long as he survived, 29/11.2015, <https://adst.org/09/2015/an-opportunity-lost-the-1991-iraqi-uprising/>. میزروویا سه‌رہدانی ۲۰۲۱/۱۲/۱۸
4. Lawrence E. Cline, The Prospects of the Shia Insurgency Movement in Iraq, Volume XX, Number, 1 Fall, 2000.
<https://journals.lib.unb.ca/index.php/jcs/article/view/4311/4924>. میزروویا سه‌رہدانی ۲۰۲۲/۱/۴
5. Ranj Alaaldin, Imperfect allies and non-state actors : Lessons from the 1991 no-fly zone in Iraq, Friday, may 28/2022 <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/05/28/imperfect-allies-and-non-state-actors-lessons-from-the-1991-no-fly-zone-in-iraq/> میزروویا سه‌رہدانی ۲۰۲۱/۳/۱۹ .
6. Thomas Pickering, one of the things we do wonderfully is plan wars and execute them and one of the things we do terribly is to figure out on what basis to end them, <https://adst.org/2015/09/an-opportunity-lost-the-1991-iraqi-uprising/>. میزروویا سه‌رہدانی ۲۰۲۱/۲/۳۱
7. Britannica Dictionary definition of CIA, <https://www.britannica.com/dictionary/CIA> . میزروویا سه‌رہدانی ۳/۲/2021 .

پاشبەند

پاشهندی ژماره (۱)

په یونديا ته له فرنى د نافبهرا سه روکي و يلا يه تين ئي گرتى يىن ئە مريكا و
شاهي سعودي شاه فهدى^(١).

^(١) محمد هلال الخالدي، المصدر السابق، ص ٢.

پاشبەندى ۋە مارە (٢)

دويماھىك دانە يا رۆژناما (القبس) و ئىكەم دانە يا رۆژناما (النداء)^(١)

(١) عنبي فهد الاحمد الصباح، المصدر السابق، ص ٤٠٨.

پاشبەندى ۋە مارە (٢)

بىريارا گرىدانا كويتى ب نيراقى ۋەك پارىزگەھە كا نيراقى^(١)

(١) عنبي فهد الاحمد الصباح، المصدر السابق، ص ٤١.

پاشهندی ژماره (۴)

ئىك ژ وان بەلگەنامىن نەشكەنچەدانا بەعسىا دېزى گەلى كورد، كو د رۆژنامىن

^(۱) بریتانی دا هاتینه یه لافکرن

(١) د. نهر شفیق (د. كمال عزيز قبتوى)، دھوك، ٢٠٢١/١١/١

پاشبهندی ڦماره (5)

بانگهوازیا ڙلایی محمد سعید شاهی ل بهرامبهر بنگهه پولیسان هاتیه

خواندن⁽¹⁾

ادا ایش سیخا اراد اکیان نهد باد یسجیت المدر
و خلیده طلیلی ان یاپنیتے مخالیه بتف ای تفسر
یا ایهاء ریتیه العلاقه فیما را مارداه مالیاتت --- یا هاجر سخت بیدھوون ---
وچ گشتیتیه الکه و ماری دلیطه فیما ریتیه --- یا هاجر ساخته المعری
و آئی ان رایه چیزیه حیا ایمحت --- مقتضیه من المیں یو شنیه اکه و میش
فخسرد شه --- ایلکیجیه المهدیه --- صد کیوا برکات المظفر و بیتیت --- بیستیو
بده الدکنیشیه یتران چیزیه ---
یا ایهاء سیخا داری میتلی مطرانیه العلاقه فیما ریتیه --- ایهاء ایهاء ایهاء
کل میله و دن --- سایا --- و چیزیه مرا اراده ایهاء بیه المیں --- بد شادیو
اراده استغفی --- ایهاء ایلکیجیه ایهاء من گیل خداونیه الدناد --- دیہویا سادقی
اکل میله الدناد اکل بیه --- ایلکیجیه --- سایا بیه الدناد یکیلیم و کیلید ---
ایهاء سیخا سیخا و اکل اکل چانچکیه --- گوسرا جی ماہیه المینه --- کیویا مع
اسنجه ملکتیار ملکه الدکنیشی --- بیه ایلکیجیه بیکریه المینه یا یا من المعلم و المیمه ---
تجویه سیستیه هایا من ایهاء و واله یکم --- شوخته و میسره --- حیا من المکلو
وی المتعجبیه --- شوخته و میسریو خاما ویت ایهاء شوخته وی المیمه هایا ---
شونیه و میسره وی خاما ویت ایهاء خاما ویت شوخته و میسریو خاما ویت ایهاء وی خاما
ویکیت المیمه --- خاما ویت شوخته وی خاما ویت المیمه وی خاما ---
المظفر ایلک ایهاء جیس المینه --- بیه بیلکیه میه ایشکیه --- لاله دیمان و میه میه
ایهاء شه --- وی خاما --- بیه بیلکیه میه ایشکیه بیه بیلکیه --- لاله دیمان و میه میه
وی خاما شوخته ایلکیجیه ایلکیجیه وی خاما --- شوخته بیکم ایهاء شوخته وی خاما
ویکیت ایهاء خاما خستیم ایهاء شوخته کیم بیلکیه دیکیت خستیم ایهاء شوخته
العاصمیه شوخته وی خاما --- وی خاما ایهاء بیکم ایلکیجیه دیکیت ایهاء شوخته ---
وی خاما شوخته وی خاما شوخته المیمه المیمه --- میه ایهاء شوخته ایلکیجیه --- وی خاما
ویکیت ایهاء شه شوخته میه ایهاء شوخته خاما شوخته بیکم بیکم بیکم بیکم بیکم بیکم

دوسم ایلکیجیه سیندھ ۱۹۹۱ / ۱۲ / ۲

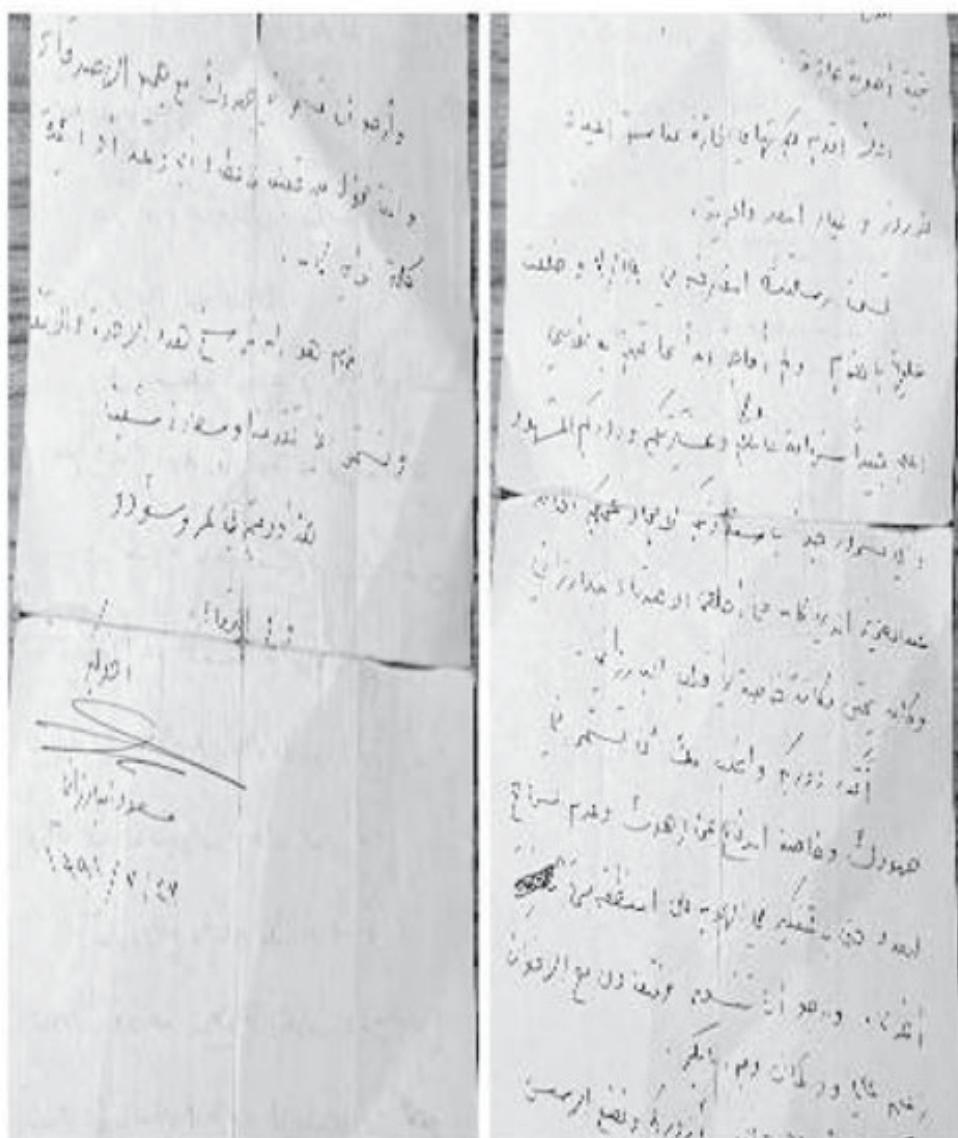
مد مژوپیه ۱۹۹۱ / ۱۲ / ۲
الجهة الکرد من ایهاء
ویکیت ایهاء

پاشبهندیه ۱۹۹۱ / ۱۲ / ۲

(1) ڙ نهرشیفی محمد سعید شهی، دھوک، ۲۰۲۲/۱/۴.

پاشبەندی ژمارە (٦)

ناما سەرۆکى بەرهىي كوردىستانى مسعود بارزانى بۇ ابراهيم حجى ملو^(١)

(١) ژ نەھر شیفەن مەھین الدین مەعروف مەھین الدین الشیخ، دھۆك، ٢٠٢٢/١/٤.

پاشبەندی ژمارە (٧)

ياداشتname يال گونکری پارتا پاریزگارا بهريتاني بازئيرى بيرث هاتىه
پيشكىشىكىر^(١)

yr33/Ch/91

FOR IMMEDIATE RELEASE

EXTRACT FROM A SPEECH BY CLP. STRUAN STEVENSON, PROSPECTIVE PARLIAMENTARY CANDIDATE FOR EDINBURGH SOUTH ADDRESSING THE SCOTTISH CONSERVATIVE PARTY CONFERENCE IN FORTESCUE ON 10TH MAY, 1991

Clk. Struan Stevenson speech on Friday, 10th May 1991
in a historical hall where a speech by the Conservative Party held a dangerous stand between the Conservative Conference and the Brian毛ister, the Duke毛ister, two
during the Kurdish stay and calling for a Kurdish Conference.

The Kurdish people are asked to work, to offend; when
they do not, they should stand. Otherwise by the time
of the conference and a general election, we will have
achieved what we set out to do. This is the
Kurdish people's right, and it is the right of the Kurdish Conference.

We should make this conference the conference of the Kurdish people.
It is time for the Kurdish people to demand that their
rights should be at the top of the agenda of any future
Scottish Party Conference.

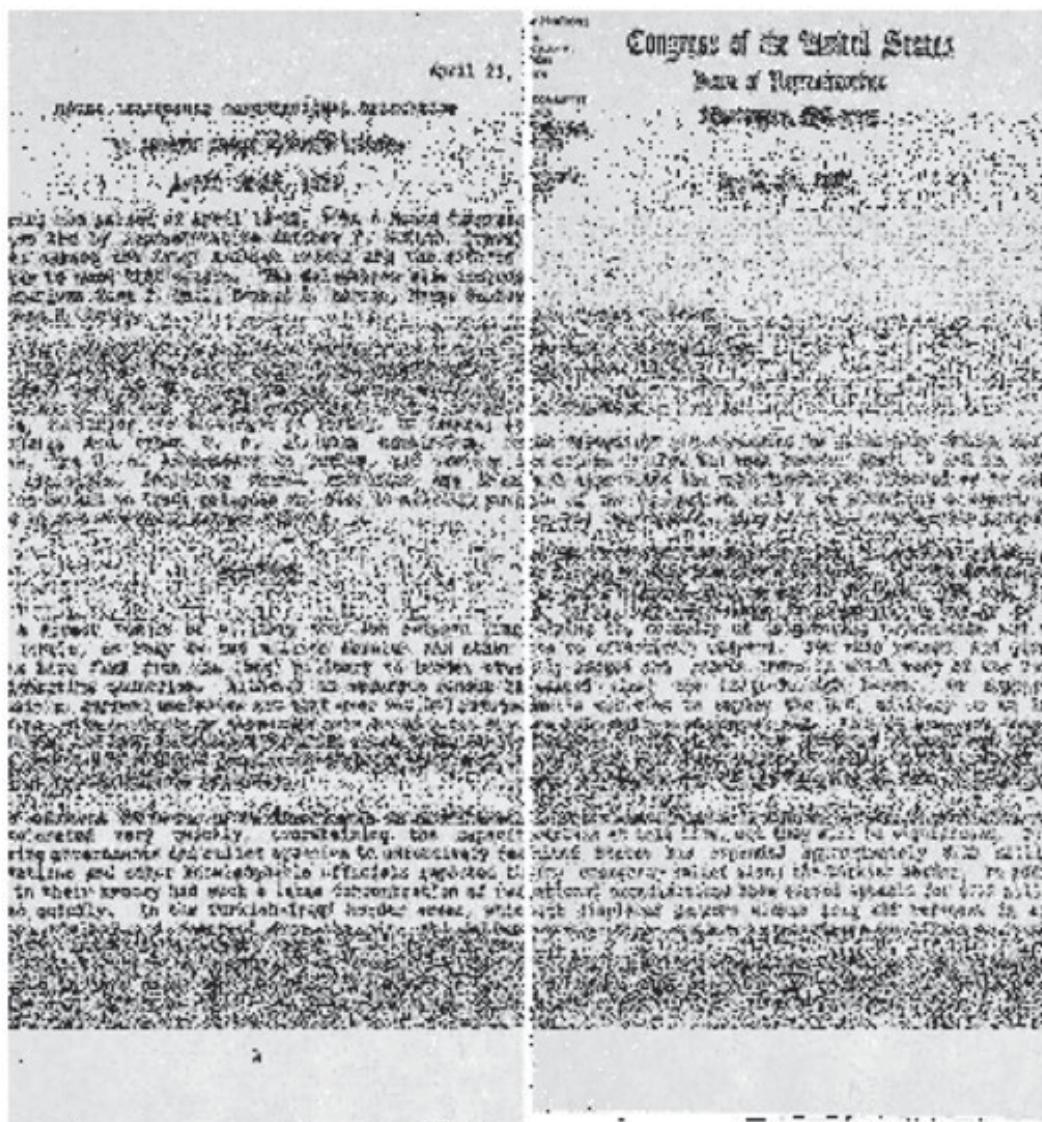
Fax No. 041 221 0716
Tel No. 041 226 3431

Friends of the Kurdistan Society
(Scotland)
23 Elmback Street
Glasgow G2 4PB

(1) ز نهرشيفى د. كمال عزيز قيتولى، دھوك، ١ / ١١ / ٢٠٢١.

پاشبەندى ۋە مارە (٧)

راپورتا شاندەكى گونگريسى نەمريکى ب سەرۆكاتىيا مابېيوا ماڭھىو بۇ تۈركىا^(١)

- (1) A Staff Report to the Committee on Foreign Relations United states Senate Senate May1, 1991.

پاشبەندى ۋە مارە (٨)

هندەك ۋان رۆژناما يېن، تورگى، و ئەمریکى، و ئەلاني، و مسرى، كو روشا
پەنابەران رۆزانە بەلاقدىرن

i Times Magazine

IDS: IN FLIGHT, ONCE AGAIN

See what we did on the original current issue
May 5, 2001, Section K, Page 214 - Bus Express

New York Times subscribers' online full access to
TimesMachine — more than 100 years of New
York Times journalism, in originally published

United States. And the Times, all of the time, clearing out the past, clearly, to handle
Managing its stories well. The refugees are saved. They cannot write about, yet they
cannot keep understanding in the information marketplace. They bring it around among
groups, and have at the front of facing them back to their high leaders, because one out
of the country can't be put generally in the same place. That's what they're afraid
they would do. They will be frightened, because in fact, they're coming from their
experience of Milosevic and his policies. What if the United Nations and the world, represented
by other nations, say it's another Hitler? Bring it in front of them, bring it in front of
Slobodan and confront it with what you know. And if they're going, which he would
convinced about half the United Nations, for each of those countries who they are
involved by. There are other smaller countries, like Bulgaria, the former Czechoslovakia.

They are small. Small countries or little countries, which obtained some kind of
kind of independence. And there are big from Africa. It's the most central area of the
Greece for over 1,000 years ago. So the world, reading the word "Held" and come
back to what the local people. They had their own language, although it was not
as widespread here in many states. So that is an common language for all Greeks.
They have their own power, their own country and their own history, who needs

Sticks. There remains only the remarkable nature of their association for it

بيان بيت عبود نعيم جونه التقى لدفع عقبة أسلام بالشطة ضغوط أمريكية على إسرائيل وتهديد بنقل عملية السلام إلى الأمم المتحدة

الإذاعة والتلفزيون

National Panasonic

علم بريطانيا ينضم إلى علم مصر في حفل افتتاح المعرض
اللوكات الكنولوجية من الولايات المتحدة الأمريكية

النقضيون - يطالبون درة أخرى للنفحة ببورصة لندن

عطاء أذون خزانة

البيان
وزارة المالية
التمويل والتخطيط والتعاون الدولي
والاستثمار الجارى
صادر عن رئيس مجلس إدارة الائمة
بياناته رقم ٢٠١٣-٢٠١٤
الموافق ٢٤ أكتوبر ١٩٩٦
مطبوعة بـ ١٨

نافه رُوك

نافهروک

۷.....	پیشەکیا پەرتووکى
۹.....	پیشەکیا قەكۈلىنى
	دەرازىنك
	شهرى كەندايى دووئى و رەنگەدانا وي ل سەر بارودۇخى سىياسى و لەشكەرى ل باشورى
۱۷.....	كورستانى
	پشا نىكى
۴۷	سەرھلداナ بھارا (۱۹۹۱) ئى ل باشورى كورستانى
۴۹.....	تەوەرى نىكى: سىياسەتا حڪومەتا بەعس بەرامبەر مللەتى كورد تا بەرپابۇونا سەرھلدانى.
۶۴.....	تەوەرى دووئى: رويدانىن سەرھلداナ ۵ ئادار ۱۹۹۱ - ۳۱ ئادار ۱۹۹۱ ئى.
۱۰۳.....	تەوەرى سىيى: ئەگەرین ڙناۋچۇونا سەرھلدانى و دەرئەنجامىن وي.
	پشا دووئى
۱۲۴	ھەلوىستى ويلايەتىن ئىكىرىتى يىن ئەمريكا - بريتانيا - فەرنسا ۋ سەرھلدانى ۵ ئادارا ۲۱ ئادار ۱۹۹۱ ئى.

پشکا سیئی

- تهوهری ئیکى: هەلویستى ویلایەتىن ئیکگرتى يىن ئەمریكا - بەریتانيا - فەرنسا ژ بەرپابوونا
سەرھەلدانى٠ ..... ۱۲۷
- تهوهری دووئى: هەلویستى ویلایەتىن ئیکگرتى يىن ئەمریكا - بەریتانيا - فەرنسا ژ نافچۇنا
سەرھەلدانى٠ ..... ۱۰۰
- هەلویستى ویلایەتىن ئیکگرتى يىن ئەمریكا - بەریتانيا - فەرنسا ژ دەرئەنجامىن
سەرھەلدانى ھەر ژ نىسانا ۱۹۹۱- ۱۰ چىريا ئیکى ۱۹۹۱ ..... ۱۷۲
- تهوهری ئیکى: هەلویستى ویلاتىن ئیکگرتى يىن ئەمریكا - بەریتانيا - فەرنسا ژ كوجا ملىونى
و د دەرىئىخستنا بىريارا (۶۸۸) دا ۱۷۵
- تهوهرى دووئى: رۆلى ویلایەتىن ئیکگرتى يىن ئەمریكا - بەریتانيا - فەرنسا د دانانا ھىلا
190 ..... (۳۶) دا
- تهوهرى سیئى: رۆلى ویلایەتىن ئیکگرتى يىن ئەمریكا - بەریتانيا - فەرنسا د قەگەراندىنا
پەنابەرىن كورد بۇ كوردىستانى ۲۱۲
- تهوهرى چارى: هەلویستى ویلایەتىن ئیکگرتى يىن ئەمریكا - بەریتانيا - فەرنسا ژ دان و
ستاندىن ئىن دنابىھرا حكومەتا ئىراقى و سەرگەردايەتىا بەرەي كوردىستانى ۲۲۸

دویمه‌ی

۲۵۱

۲۰۰

۲۸۷

لیستا ژیّدھران

پاشبەند

**THE POSITION OF THE UNITED STATES
OF AMERICA – BRITAIN – FRANCE
ON THE UPRISING IN SOUTHERN
KURDISTAN AND ITS CONSEQUENCES
5 MARCH 1991 – 10 OCTOBER 1991**

Hiyam Haji Ahmed

**THE POSITION OF USA - BRITAIN - FRANCE
ON THE UPRISING IN SOUTHERN KURDISTAN
AND ITS CONSEQUENCES**

5 MARCH 1991 – 10 OCTOBER 1991

Written by
Hiyam Haji Ahmed